

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

**30 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI POLITIC UNIC
AL CLASEI MUNCITORE DIN ROMÂNIA**

**CREAREA PARTIDULUI REVOLUȚIONAR UNIC – MOMENT DE SEAMĂ
ÎN ISTORIA PATRIEI**

**PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA PRINCIPALELOR PUBLICAȚII
DE ISTORIE ROMĂNEȘTI. „REVISTA DE ISTORIE” – REALIZĂRI
ȘI PERSPECTIVE LA 30 DE ANI DE APARIȚIE**

GHEORGHE ȚUȚUI

ION APOSTOL

RELAȚIILE ROMÂNNO-BELGHENE ÎNTRE 1859–1878

AUREL FILIMON

**CONTRIBUȚII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ARMATEI ROMÂNE MODERNE
(1812–1830)**

DORINA N. RUSU

**ASPECTE ALE POLITICII INTERNAȚIONALE A ȚĂRII ROMĂNEȘTI
ȘI MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÂN
ȘI ALEXANDRU CEL BUN**

MARCEL D. POPA

CONCEPȚIA DESPRE ISTORIE ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

ANDREI SILARD

**DOCUMENTAR
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ**

**RECENZII
ÎNSEMNĂRI**

2

TOMUL 31

1978

FEBRUARIE

EDITURA ACADEMIEI
www.dacoromanica.ro
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

AROM PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHIȚA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, 71.021, București, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136-137, Telex 11228 - 70.116 București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1.
71.261. București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, Nr. 2
februarie 1978

S U M A R

30 DE ANI DE LA FĂURIREA PARTIDULUI POLITIC UNIC AL CLASEI MUNCITOARE DIN ROMÂNIA

GHEORGHE ȚUȚUI, Crearea partidului revoluționar unic — moment de seamă în
istoria patriei 179

ION APOSTOL, Privire generală asupra principalelor publicații de istorie românești.
„Revista de istorie” — realizări și perspective la 30 de ani de apariție. 199

AUREL FILIMON, Relațiile româno-belgiene între 1859—1878 223

DORINA N. RUSU, Contribuții privind începuturile armatei române moderne
(1812—1830) 241

MARCEL D. POPA, Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei
în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun 253

STELIAN BREZEANŪ, Ideea de imperiu în occidentul medieval în lumina cercetărilor
din ultimele decenii 273

ANDREI SILARD, Concepția despre istorie în opera lui Antonio Gramsci 299

DOCUMENTAR

ADRIAN T. PASCU, Din istoricul presei unitrii : „Jurnalul Craiovei” (1854) 323

TEODOR BOJAN, IOAN GABOR, Contribuții cronologice la domniile lui Alexandru
și Bogdan Lăpușneanu 329

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Colocviul internațional de demografie istorică (*Louis Roman*); Colocviul de geografie
istorică bizantină (*Stelian Brezeanu*); Călătorie de documentare în Cehoslovacia
(*Lucian Boia*) 333

RECENZII

- *** *Independența României. Documente*, vol. II, Partea I—II, corespondență diplomatică străină, București, Edit. Academiei R.S.R., 1977, 424 + 526 p. (Paul Oprescu) 387
- IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese*, I, Introducere, ediție critică, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, 259 p. (Iacob Mârza) 339
- ILCIO DIMITROV, *Bălgarskata demokratsina obštevstvost, fašizmat i voinata* (Forțele democratice din Bulgaria, fascismul și războiul) 1934—1939, Izdatelstvo na Otecestvenia front, Sofia, 1976, 332 p. (Crișan Iliescu) 342
- EDOUARD PERROY, *Le monde carolingien*, Paris. Société d'édition d'enseignement supérieur, 1974, 274 p. (Andrei Busuioceanu) 345

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI:** * * * *Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907*, vol. I, București, Edit. Academiei R.S.R., 1977, 573 p. (Constantin Dobrescu) ; ȘTEFAN IONESCU, *Manuc bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1976, 206 p. — il. (Paul Cernovodeanu) ; PAVEL CHIHAIA, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1976, 255 p. (Maria Constantin) ; **ISTORIA UNIVERSALĂ:** JEAN BERENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, 1975, Imprimerie nationale, 527 p. (Ștefana Simionescu) ; RAMON DE ARMAS, *La Revolución pospuesta. Contenido y alianca de la Revolución Martiana par la independencia*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1975, 216 p. (Ioan I. Neașcu) EUĞENCIZEK, *Structures et idéologie dans „Les Vics des Douze Césars” de Suétone*, București, Edit. Academiei R.S.R., Paris, Les Belles Lettres, 1977, 264 p. (Gheorghe Ceașescu) 349

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, No 2,
février 1978

SOMMAIRE

30 e ANNIVERSAIRE DE LA CREATION DU PARTI POLITIQUE UNIQUE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DE ROUMANIE

GHEORGHE TUȚUI, La création du parti révolutionnaire unique — moment important de l'histoire de la patrie 179

ION APOSTOL, Aperçu général des principales publications roumaines d'histoire „Revista de Istorie” réalisations et perspectives lors de son 30-e anniversaire 199

AUREL FILIMON, Les relations roumano-belges entre 1859—1878 223
DORINA N. RUSU Contributions concernant les commencements de l'armée roumaine moderne (1812—1830) 241

MARCEL D. POPA, Aspects de la politique internationale de la Valachie et de la Moldavie sous le règne de Mircea l'Ancien et d'Alexandre le Bon 253
STELIAN BREZEANU, L'idée de l'empire dans l'occident médiéval à la lumière des recherches de ces dernières décennies 273

ANDREI SILARD, La conception concernant l'histoire dans l'œuvre d'Antonio Gramsci 299

DOCUMENTAIRE

ADRIAN T. PASCU, L'histoire de la presse de l'union: „Le Journal de Craiova” (1854) 323
TEODOR BOJAN, IOAN GABOR, Contributions chronologiques au règnes d'Alexandre et de Bogdan Lăpușneanu 329

LA VIE SCIENTIFIQUE

Le colloque international de démographie historique (*Louis Roman*); Le colloque de géographie historique byzantine (*Stelian Brezeanu*); Voyage de documentation en Tchécoslovaquie (*Lucian Boia*) 333

COMPTE RENDUS

- * * * *Independența României. Documente* (L'indépendance de la Roumanie. Documents), vol. II, I-ère—II-e parties, correspondance diplomatique étrangère, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, 1977, 424 + 526 p. (Paul Oprescu) 337
- IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese* (Ecrits choisis), I, Introduction, édition critique, notes et commentaires de l'académicien Ștefan Pascu et Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Editions Dacia, 1977, 259 p. (Iacob Mârza) 339
- ILCIO DIMITROV, *Bălgarskata demokratîcina obštevstvenost, fašizmat i voinata* (Les forces démocratiques de Bulgarie, le fascisme et la guerre) 1934—1939, Izdatelstvo na Otecestvenîia front, Sofîia, 1976, 332 p. (*Crișan Iliescu*) 342
- EDOUARD PERROY, *Le monde carolingien*, Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1974, 274 p. (Andrei Busuiocanu) 345

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE:** * * * *Documente privind marea răscoală a țărănilor din 1907* (Documents concernant la grande révolte des paysans de 1907), vol. I, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. Roumanie, 1977, 573 p. (Constantin Dobrescu) ; ȘTEFAN IONESCU, *Manuc bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea* (Manuc bey, usurier et diplomate au début du XIX-e siècle), Cluj-Napoca, Editions Dacia, 1976, 206 p. + il. (Paul Cernovodeanu) ; PAVEL CHIHAIA, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc* (De Negru Vodă à Neagoe Basarab. Interférences littéraires-artistiques dans la culture roumaine du moyen-âge), Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, 1976, 255 p. (Maria Constantin) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE:** JEAN BERENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, 1975, Imprimerie nationale, 527 p. (Ștefana Simionescu) ; RAMON DE ARMAS, *La Revolucion pospuesta. Contenido y aliance de la Revolucion Martiana par la independencia*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1975, 216 p. (Ioan I. Neacșu) ; EUGEN CIZEK, *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars” de Suétone*, Bucarest, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Paris, Les Belles Lettres, 1977, 264 p. (Gheorghe Ceaușescu) 349

CREAREA PARTIDULUI REVOLUȚIONAR UNIC —
MOMENT DE SEAMĂ ÎN ISTORIA PATRIEI

DE

GHEORGHE ȚUȚUI

În februarie 1978 se împlinesc trei decenii de la congresul de unificare a Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat și făurirea Partidului Muncitoresc Român, partid revoluționar unic al clasei muncitoare din România.

Referindu-se la acest eveniment prin care s-a pus capăt pentru totdeauna sciziunii din mișcarea noastră muncitorească, Programul Partidului Comunist Român formulează aprecierea că făurirea partidului unic al clasei muncitoare „a fost o necesitate obiectivă pentru dezvoltarea cu succes a revoluției, pentru împlinirea misiunii istorice ce revenea proletariatului în calitate de clasă conducătoare a societății.

Pe această bază partidul a asigurat mobilizarea și unirea tuturor forțelor revoluționare, democratice ale poporului într-un singur șuvoi — ceea ce a avut un rol determinant în desfășurarea cu succes a marilor bătălii politice care au dus la instaurarea regimului socialist în România”¹.

Unificarea Partidului Comunist Român cu Partidul Social-Democrat, pe baza principiilor revoluționare și crearea în februarie 1948 a partidului unic al clasei muncitoare din România, reprezintă încununarea unui îndelungat proces de maturizare a mișcării noastre muncitorești, a ridicării nivelului său de conștiință și organizare, a activității susținute duse de elementele înaintate ale muncitorimii pentru lichidarea sciziunii și asigurarea hegemoniei proletariatului în lupta pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, cucerirea deplină a puterii de stat și transformarea socialistă a societății românești.

Avînd la bază unitatea inițială și concluziile unei experiențe îndelungate, din perioada interbelică, procesul de desăvârșire a unității mișcării muncitorești în România s-a desfășurat în strînsă legătură cu dezvoltarea revoluției populare, ca o parte a acesteia. El se caracterizează prin aceea că frontul unic realizat în aprilie 1944 s-a dezvoltat neîntrerupt pe multiple planuri și s-a extins asupra mișcării sindicale, în acțiunile de masă pentru instaurarea și consolidarea puterii populare, asupra activității comuniștilor și social-democraților în guvern și în parlament și a exercitat o puternică influență asupra întregii vieți politice din țara noastră. Punînd la temelia luptei pentru desăvârșirea unității mișcării, interesele fundamentale ale

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism Edit. Politică, București, 1975, p. 56.

clasei muncitoare, care precumpăneau și aveau un rol mobilizator, îndepărtînd treptat, dar continuu elementele de divergență, cele două partide muncitorești au reușit într-un timp scurt să determine unificarea mișcării muncitorești, nu prin contopirea mecanică a celor două partide existente, ci prin asigurarea victoriei depline a materialismului dialectic și istoric în întreaga mișcare muncitorească. Acest fapt a exercitat o influență puternică asupra creșterii capacității revoluționare a clasei noastre muncitoare, a determinat continue deplasări spre stînga în cadrul întregii societăți și a făcut din muncitorimea română un detașament activ al luptei pentru unitatea clasei muncitoare internaționale, pentru democrație, pace și socialism.

„Viața — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — a demonstrat că una din condițiile succesului în construcția socialismului este crearea unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare. Fără realizarea acestui obiectiv sînt imposibile închegarea coeziunii celorlalte forme progresiste ale societății, unitatea de voință și de acțiune a poporului”².

1 DEZVOLTAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC ÎN LUPTA PENTRU INSTAURAREA GUVERNULUI REVOLUȚIONAR-DEMOCRATIC

Victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, care a deschis poporului român calea spre înfăptuirea unor profunde transformări revoluționare, a marcat începutul unei noi etape în lupta clasei munci-

toare din România, în activitatea celor două partide muncitorești. Factor hotărîtor al luptei pentru doborîrea dictaturii antonesciene și eliberarea țării, unitatea clasei muncitoare reprezenta o condiție esențială a victoriei forțelor democratice în revoluție, cheazășia desăvîrșirii transformărilor cu caracter burghezo-democratic în interesul maselor, a dezvoltării ulterioare a României pe calea socialismului.

După 23 August 1944, cînd Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat au trecut fiecare la reorganizarea activității pe baze legale, la încadrarea a noi membri de partid, la elaborarea și aplicarea unei linii politice care să conducă la soluționarea sarcinilor fundamentale care se ridicau în fața țării, în ciuda a numeroase piedici și greutăți, care uneori erau destul de mari, în condițiile creșterii avîntului revoluționar al maselor, unitatea de acțiunea realizată în anii ilegalității s-a dezvoltat pe multiple planuri, s-a ridicat pe noi trepte.

În această ordine de idei, se impune a sublinia faptul de mare însemnătate, că noile contingente de membri — înscriși în cele două partide după 23 August 1944 erau de acum formați în spiritul unității de acțiune și al colaborării dintre P.C.R. și P.S.D., în lupta comună de front unic, dusă atît împotriva dușmanului de clasă, dar și a acelor care căutau să reinvie sciziunea în mișcarea muncitorească, să semene neîncredere și discordie, să provoace din nou lupte fratricide. Răspîndirea în masa membrilor de partid a ideologiei revoluționare și combaterea curentelor oportuniste sau sectare, ridicarea nivelului cultural al întregii clase muncitoare, eliminarea din propaganda scrisă sau verbală a invectivelor sau a altor aprecieri cu

² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Plenara C.C. al P.C.R. din 24—25 octombrie 1968 în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 620—621.

caracter polemic, au contribuit de asemenea la crearea climatului necesar depășirii greutăților care se ridicau în fața politicii de front unic ^{2b18}.

Avînd concepția clară că unitatea deplină se poate realiza dezvoltînd neîncetat colaborarea și lărgind sfera acesteia, nu ascuțind contradicțiile, Partidul Comunist Român i-a subordonat acestui obiectiv numeroase acțiuni în domeniul organizatoric, politico-ideologic și teoretic. Considerînd că pentru dezvoltarea luptei revoluționare a poporului trebuie întărită și extinsă unitatea de acțiune a clasei muncitoare, încă în zilele insurecției partidul comunist a chemat clasa muncitoare să acționeze unită și să treacă pe baza aceleiași unități la făurirea organizațiilor profesionale. „Muncitori! — se arăta în apelul C.C. al P.C.R. din 26 august 1944 — uniți în Frontul Unic Muncitoresc, puneți-vă în fruntea luptei de eliberare a poporului român! Refaceți imediat organizațiile voastre sindicale!”³ În documentele elaborate de P.C.R. după 23 august, ca și în cuvîntările frunțașilor partidului au fost subliniate de repetate ori necesitatea unității proletare ca o condiție ca muncitorimea să-și exercite rolul de forță conducătoare în revoluție.

În ceea ce privește poziția Partidului Social-Democrat față de problemele colaborării cu Partidul Comunist Român, acesta a răspuns în general pozitiv la inițiativele comuniste de perfecționare a formelor de conlucrare stabilite. La 24 august 1944, în primul manifest adresat către țară de Partidul Social-Democrat se arăta că socialiștii români au văzut în frontul unic nu numai „un vremelnic mijloc de acțiune”, dar mai ales „primul pas hotărîtor spre unitatea organică a clasei muncitoare din România”⁴. Șase zile mai tirziu, ziarul „Libertatea” avea să sublinieze din nou hotărîrea P.S.D. de a colabora cu P.C.R. spre a asigura dezvoltarea democratică a țării și de a acționa „pentru o înțelegere definitivă cu partidul comunist și pentru o îndrumare spre un partid unic proletar”⁵.

Alături de problemele nemijlocite ale frontului unic și ale perspectivelor sale, numeroși lideri ai P.S.D. în cuvîntări și în presă încep să abordeze de pe poziții noi probleme de mare însemnătate politică cum ar fi raportul dintre democrație și dictatura proletariatului, caracterul și sarcinile partidului socialist, poziția partidului față de reforma agrară etc., probleme care în decursul anilor constituiseră puncte nodale în divergențele dintre social-democrați și comuniști. În această ordine de idei se impun prin însemnătatea lor atitudinea militantă de acceptare a necesității puterii proletariatului ca etapă de trecere spre socialism, formulată de L. Ghelerter în articolul „Directive socialiste”; argumentarea făcută de Lotar Rădăceanu asupra necesității ca P.S.D. să părăsească poziția pe care se situase de a milita pentru democrația burgheză, formală, și să se situeze de partea democrației active, condusă și controlată de clasa muncitoare, armă și instrumentul constructiv al acesteia”⁶.

Deși viața social-politică a României postbelice impunea dezvoltarea unității de acțiune a clasei muncitoare, lucru remarcant în mod just de

^{2b18} În această problemă, vezi mai pe larg: Gh. Tuțui, A. Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, Edit. politică Buc. 1971 p. 88—126.

³ „România liberă”, nr. 12, din 26 august 1944.

⁴ „Libertatea” nr. 1 din 25 august 1944.

⁵ „Libertatea”, nr. 6 din 1 septembrie 1944.

⁶ Lotar Rădăceanu, *Democrația și clasa muncitoare*, Edit. P.S.D., 1946, p. 26—2

conducerea P.C.R. și elementele înaintate din P.S.D., realizarea acestui deziderat a cerut eforturi îndelungate și susținute și a necesitat de multe ori o luptă tenace împotriva tuturor manifestărilor care frînau procesul de făurire a unei depline unități proletare pe baze revoluționare.

Desfășurarea revoluției populare și, în strînsă legătură cu aceasta, dezvoltarea unității muncitorești a demonstrat că o serie de elemente social-democrate de dreapta, care, după încheierea Frontului Muncitoresc, cit și după 23 August 1944 sub presiunea luptei contra fascismului și a avîntului revoluționar au făcut declarații de fidelitate frontului unic și au ajuns în funcții de răspundere în partid și în mișcarea sindicală, au folosit ulterior pozițiile deținute pentru a readuce partidul social-democrat la vechile poziții, au promovat practici scizioniste. Dar în noile condiții istorice, cînd unitatea clasei muncitoare pe poziții revoluționare era cerută și înfăptuită de către însăși masa proletară, iar influența politică și forța organizatorică a P.C.R. era în continuă creștere, aceste încercări, deși au produs destule greutăți, nu mai puteau avea sorți de izbîndă. În acest sens, înseși elementele înaintate din conducerea P.S.D. aveau să declare public că: „nimeni și nimic nu mai pot fi o piedică pentru atingerea țelurilor muncitorimii”⁷.

Primul pas însemnat pe drumul dezvoltării unității de acțiune în noile condiții istorice a fost făcut în România pe tărîmul activității sindicale. Ca urmare a înțelegerii survenite între conducerile celor două partide unite în F.U.M., la 1 septembrie 1944 a avut loc conferința delegaților comitetelor centrale ale Partidului Comunist Român și Partidului Social-Democrat care au constituit comisia de organizare a salariaților în sindicate. Cu acest prilej, cele două partide au reafirmat hotărîrea ca reorganizarea mișcării sindicale să se înfăptuiască pe baze revoluționare, ale unității și democrației muncitorești, ale luptei de clasă și internaționalismului proletar. În rezoluția adoptată la 1 septembrie 1944 se arăta că la baza organizațiilor sindicale stătea unitatea clasei muncitoare, ca emanație a Frontului Unic Muncitoresc, că aceste organizații profesionale trebuiau să acționeze în spiritul luptei de clasă și al solidarității internaționale a oamenilor muncii. Autonomia mișcării sindicale față de partidele politice a ușurat procesul de făurire și consolidare a unității acesteia, iar adoptarea principiilor frontului unic ca bază de acțiune a permis lupta împotriva manifestărilor scizioniste, a făcut din sindicate o școală a unității proletare.

O latură importantă a activității desfășurate de partidul comunist pe linia dezvoltării unității de acțiune a reprezentat-o munca în rîndurile tineretului muncitor. După reorganizarea pe baze legale a Uniunii Tineretului Comunist, în condițiile dezvoltării acesteia prin cuprinderea celor mai înaintate elemente din rîndurile tineretului, la 5 septembrie 1944, între U.T.C. și U.T.S. s-a încheiat, pe baza unei platforme cuprinzînd obiectivele principale ale luptei pentru democratizarea țării și sprijinirea războiului antihitlerist, frontul unic al tineretului. Secretarul general al U.T.C., Nicolae Ceaușescu, a militat cu deosebită energie ca frontul unic să capete viață în acțiuni concrete, practice, s-a ridicat împotriva înțelegerii formale a acordului încheiat. „În vederea ducerii cu succes

⁷ „Libertatea” nr. 5 din 28 august 1944.

a luptei comune — scria la 22 septembrie 1944 secretarul general al C.C. al U.T.C. — este necesar să eliminăm tot ce ne-ar putea despărți. O colaborare loială, pe baza platformei Frontului Unic, este o sarcină primordială”. Consecvența, hotărîrea și spiritul creator în abordarea problemelor revoluției și a rolului tineretului în desfășurarea acestui proces au contribuit substanțial la definirea sarcinilor și obiectivelor colaborării celor două organizații de tineret, la gruparea în jurul frontului unic a tinerei generații.

Afirmarea publică a hotărîrii P.C.R. și P.S.D. de a menține și dezvolta colaborarea în frontul unic, măsurile concrete adoptate de cele două partide în această direcție, reorganizarea mișcării sindicale pe principiile unității de acțiune, au reprezentat succese de seamă ale forțelor revoluționare din țara noastră, pași pe calea manifestării clasei muncitoare ca forță conducătoare a revoluției. Dar colaborarea dintre cele două partide muncitorești nu se ridicase nici principial nici practic la nivelul cerințelor; acțiunile pe țărîm sindical cuprindeau un cerc restrîns de chestiuni, mai ales profesionale; se impunea elaborarea unor noi măsuri organizatorice comune, care să ducă la coordonarea activității pe țărîm politic și profesional și să creeze condiții corespunzătoare pentru asigurarea hegemoniei proletariatului în lupta revoluționară. În acest scop C.C. al P.C.R. a elaborat un proiect de platformă care cuprindea în esență sarcinile fundamentale ale luptei pentru desăvîrșirea transformărilor cu caracter burghezo-democratic în folosul maselor. Acest program minimal, dat publicității la 25 septembrie 1944 a fost imediat luat în dezbateri de Comitetul Executiv al P.S.D., care la 29 septembrie, în scrisoarea adresată către C.C. al P.C.R. își afirmă acordul în legătură cu necesitatea consolidării și desăvîrșirii regimului democratic ca și a înfăptuirii unor reforme sociale și economice urgente necesare. Deși Partidul Social-Democrat avea încă într-o serie de probleme puncte de vedere deosebite de cele formulate în proiectul de platformă, față de unele formulînd propuneri și observații chiar în scrisoarea de răspuns, pe primul plan sînt puse și în acest caz chestiunile esențiale în care nu existau divergențe. „Sîntem bucuroși — se arăta în scrisoarea amintită — să constatăm din proiectul de platformă pe care ni l-ați trimis că punctul nostru de vedere principal este același”⁸.

Acceptarea platformei P.C.R. ca bază de discuție, a făcut posibil ca în ziua de 2 octombrie să aibă loc ședința comună a delegaților comitetelor centrale ale celor două partide, care au dezbătut atît proiectul propus, cît și scrisoarea de răspuns a P.S.D. și prin adăugiri și modificări s-a ajuns la o nouă redactare a platformei pe care Frontul Unic Muncitoresc se angaja să o susțină și o propunea tuturor partidelor și organizațiilor democratice ca program de acțiune și bază pentru realizarea unui guvern real democratic.

Expresie a hotărîrii P.C.R. și P.S.D. de a adopta o atitudine unică în problemele politice și tactice și de a acționa în comun pentru a asigura hegemonia clasei muncitoare în lupta pentru nimicirea fascismului, îndeplinirea condițiilor de armistițiu, realizarea unei politici de prietenie cu toate popoarele îndeosebi cu cele vecine, apărarea intereselor muncito-

⁸ „Libertatea” nr. 35 din 1 octombrie 1944.

rimii și ale întregului popor prin înfăptuirea unei reale democrații⁹, rezoluția Comitetului Central al F.U.M. adoptată la 2 octombrie 1944 subliniază necesitatea ca frontul unic să devină o forță puternică, bine organizată”. În acest scop s-a hotărât crearea unui comitet central de F.U.M. precum și comitete locale „în toată țara unde există organizații ale celor două partide, menite să coordoneze acțiunea clasei muncitoare atât pe teren politic, cât și pe teren sindical”¹⁰.

Actul din 2 octombrie 1944, prin care cele două partide muncitorești reînnoiau acordul de front unic și-l extindeau potrivit cerințelor izvorite din situația social-politică existentă în țară și schimbărilor survenite în cele cinci luni de colaborare, stabilirea formelor organizatorice menite să asigure conlucrarea de sus și până jos, hotărârea P.C.R. și P.S.D. de a mobiliza întreaga clasă muncitoare la îndeplinirea platformei-program ca și realizarea frontului unic al tineretului au contribuit la asigurarea unei largi adeziuni față de obiectivele înscrise în Platformă. O ilustrare a acestei realități a constituit-o faptul că în scurtă vreme, la 12 octombrie 1944, s-a constituit Consiliul Național al Frontului Național Democrat, în care au intrat pe bază de paritate câte trei reprezentanți din partea P.C.R., P.S.D. și sindicatelor unite.

Noua platformă și organele create au avut o importanță deosebită pentru încheierea unei coaliții, care să strângă în jurul și sub conducerea clasei muncitoare toate forțele sociale interesate în a acționa pentru dezvoltarea democratică a țării, pentru independența și suveranitatea ei. Crearea Frontului Național Democratic, care cuprindea muncitori, țărani, intelectuali, păturile mijlocii de la orașe, masele de femei și tineret, oameni ai muncii aparținând naționalităților conlocuitoare, a însemnat un important succes al luptei P.C.R. Faptul că la baza acestei largi concentrări de forțe democratice, avînd o componență de clasă neunitară, a stat Frontul Unic Muncitoresc, i-a asigurat dinamism și combativitate; în cadrul acestei coaliții, unitatea proletară a îndeplinit rolul unui adevărat catalizator politic.

În focul luptelor de stradă, a mitingurilor și demonstrațiilor politice pentru regim democratic și reforma agrară, rolul clasei muncitoare de forță conducătoare a revoluției s-a evidențiat și mai mult.

Expresie a rolului jucat de clasa muncitoare în desfășurarea revoluției populare, încă înainte de cucerirea puterii politice din mina forțelor reacționare, frontul unic, ca relație de colaborare dintre comuniști și social-democrați s-a extins și în cadrul aparatului de stat, inclusiv în guvern. Avînd doi reprezentanți în guvernul constituit la 23 August 1944, P.C.R. și P.S.D. dețineau în cel de-al doilea cabinet, format la 4 noiembrie, cinci ministere — Comunicații, Mine și Petrol, Muncii, Educației Naționale, Asigurări sociale și patru subsecretariate de stat.

Instaurarea la 6 martie 1945 a primului guvern revoluționar democratic din istoria României în care cele două partide muncitorești dețineau 6 ministere și 4 subsecretariate de stat, a deschis noi perspective politicii

⁹ „Scinteia”, nr. 16 din 7 octombrie 1944.

¹⁰ Idem. Din Comitetul Central al F.U.M. au făcut parte cadre din conducerea celor două partide muncitorești, patru din partea P.C.R. și patru din partea P.S.D.

de unitate. Prezența miniștrilor și subsecretarilor de stat comuniști și social-democrați în guvern, activitatea pe baza principiilor stabilite în comun, a reprezentat un element esențial în asigurarea hegemoniei clasei muncitoare în cadrul noii puteri de stat, o cheazășie sigură a trăinicieii noului regim, a activității sale puse în slujba revoluției.

2 CONSOLIDAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC ÎN LUPȚA PENTRU ÎNTĂRIREA ORINDUIRII DEMOCRAT-POPULARE.

După 6 martie 1945, în lupta pentru desăvârșirea transformărilor cu caracter burghezo-democratic și trecerea la revoluția socialistă, conlucrarea principală dintre partidul comunist și social-democrat și unitatea de acțiune a clasei muncitoare s-au dezvoltat continuu, acestea reprezentând o condiție esențială a însăși consolidării puterii democrat-populare.

Evoluția vieții politice din România în perioada de după instaurarea puterii populare demonstra influența directă pe care o exercita clasa muncitoare asupra tuturor domeniilor de activitate, rolul unității sale în realizarea programului de guvernare și zdrobirea acțiunilor contrarevoluționare. De aceea, încă în săptămânile imediat următoare instaurării guvernului democrat, partidul comunist, Comitetul Central al Frontului Unic Muncitoresc și Confederația Generală a Muncii, au adoptat o serie de măsuri în vederea întăririi frontului unic și a rolului diferitelor organe muncitorești în viața țării.

La 14 aprilie 1945 a avut loc ședința Comitetului Central al Frontului Unic Muncitoresc care a analizat situația economică și social-politică din țară și sarcinile ce revin clasei muncitoare. Cu acest prilej s-au stabilit și noi măsuri pentru aplicarea hotărârii din 2 octombrie 1944 în vederea constituirii organelor de front unic pe întreaga scară organizatorică a celor două partide și s-au adus precizări detaliate asupra sarcinilor acestora¹¹. S-a hotărât, de asemenea, ca, începând de la organizația de bază a partidelor să se păstreze un contact permanent spre a se consulta și pune de acord asupra tuturor problemelor economice, politice și sindicale. Aceeași metodă urma să fie aplicată de toate celelalte organe de front unic, pînă la verigile cele mai înalte ale celor două partide. În lunile următoare, în întreaga țară — concomitent cu activitatea de mobilizare a maselor la opera constructivă desfășurată de guvern — a avut loc o susținută acțiune de consolidare a comitetelor județene și locale de front unic, s-au ținut numeroase adunări pe fabrici, instituții, pe centre industriale, s-au elaborat planuri de acțiune comună, s-au organizat mari manifestări populare.

Corespunzător noilor sarcini și în raport direct cu stadiul la care se aflau relațiile dintre membrii celor două partide, la inițiativa comuniștilor, în vara anului 1945, apar și se dezvoltă noi forme de colaborare: consfătuirile de front unic pe întreprinderi, instituții, sectoare pînă la nivelul orășenesc sau județean și adunări ale salariaților membri ai celor două partide. Astfel, la 22 iunie 1945 a avut loc prima consfătuire a comitetelor de front unic din capitală la care au luat parte circa 500 de participanți¹², care s-au angajat să militeze pentru întărirea frontului unic,

¹¹ *Circulara nr. 2 a Comitetului Central al Frontului Unic Muncitoresc*, București, 1945, p. 1.

¹² „Scnteia” nr. 259 din 23 iunie 1945.

să mobilizeze toți salariații pentru susținerea politicii guvernului democrat, să lupte pentru organizarea și mărirea producției. În perioada care a urmat, consfăturile comitetelor de front unic din capitală au avut loc cu regularitate, ele contribuind substanțial la întărirea unității muncitorești.

Asupra evoluției procesului de dezvoltare a unității proletare, o însemnătate excepțională o reprezintă hotărârea adoptată de Conferința Națională a P.C.R. din octombrie 1945, cu privire la felul în care partidul comunist concepe realizarea partidului unic: *nu ca o contopire mecanică a celor două partide, ci prin unificarea politică și organizatorică pe baze principiale în urma unei acțiuni de lămurire ideologică și a înfăptuirii unei depline unități de acțiune*¹³, ca și sarcinile generale stabilite cu acest prilej.

Poziția consecventă cu care P.C.R. milita pentru dezvoltarea și ridicarea calitativă a activității de front unic, forța politică și organizatorică pe care se sprijinea¹⁴ activitatea unită a clasei muncitoare, reprezentau tot ațiția factori stimulatori. Dar, timp de aproape un an, din mai 1945 până în martie 1946, perioadă de mare însemnătate în consolidarea regimului democrat-popular, frontul unic muncitoresc a trecut prin unele momente mai dificile.

Ca o reacție la creșterea numerică a P.C.R. și a influenței sale în mase, folosindu-se de unele neînțelegeri locale și stimulați de noile manevre ale reacțiunii internaționale, o serie de lideri social-democrați, în frunte cu președintele partidului C. Titel Petrescu, au început să se îndepărteze de comuniști. La nivelul unor organizații locale, cum ar fi la Reșița, Galați, Oradea, organizația P.S.D. din atelierele S.T.B. din capitală, social-democrații din conducere s-au manifestat direct împotriva colaborării cu partidul comunist.

Cauzele acestei recrudescențe a spiritului scizionist în rindurile Partidului social-democrat nu pot fi analizate fără a lua în considerare intensificarea activității tuturor forțelor reacționare, îndeosebi după terminarea războiului în Europa. Acum, la sfârșitul anului 1945, în efervescența politică premergătoare pregătirii campaniei electorale avansurile făcute social-democraților de către grupările burgheze de opoziție au stimulat și mai mult activitatea elementelor scizioniste din P.S.D., au favorizat apariția și dezvoltarea în interiorul lui a unei aripi de dreapta.

La finele anului 1945 și începutul anului 1946, problema principală și practică în relațiile dintre P.C.R. și P.S.D., a fost aceea a tacticii de urmat în alegerile parlamentare. Față de punctul de vedere exprimat de P.C.R. încă din octombrie 1945 la Conferința Națională, de cooperare a tuturor forțelor democratice pentru înfrângerea reacțiunii în alegeri, poziție primită cu bucurie de masa membrilor P.S.D., unii lideri de dreapta ai acestui partid, urmăreau să împiedice realizarea unui acord între Parti-

¹³ *Revoluția Conferinței Naționale a P.C.R.*, în „Știința” nr. 377 din 14 noiembrie 1945.

¹⁴ La începutul lunii octombrie 1945 Partidul Comunist Român număra circa 300.000 de membri de partid grupați în aproape 17.000 de organizații de bază, 58 de comitete județene și 12 comitete regionale. La aceeași dată, P.S.D. număra peste 100.000 de membri și avea organizații în toate regiunile și județele țării.

dul Comunist și Partidul Social-Democrat, afirmînd că „trebuie respins orice cartel electoral”¹⁵.

Poziția ca P.S.D. să meargă în alegeri pe liste separate a stîrnit puternice frămîntări în rîndurile social-democraților. Tot mai mulți membri de partid, cadre județene, regionale și centrale s-au ridicat împotriva abaterii partidului de la poziția stabilită prin acordul de front unic.

Confruntările care aveau loc în P.S.D. în legătură cu lupta pentru consolidarea F.U.M. și cu tactica partidului față de alegeri s-au intensificat și mai mult în timpul pregătirii și desfășurării conferinței pe țară a partidului din decembrie 1945. Deși a avut mai multe puncte la ordinea de zi: situația politică, alegerile, situația economică și raportul administrativ, Conferința a dezbătut mai ales probleme de tactică. În această direcție tonul a fost dat de raportul prezentat de Ștefan Voitec și Lotar Rădăceanu, prin care se argumenta necesitatea ca partidul să dezvolte colaborarea de front unic și în campania electorală, să participe la realizarea unui cartel cu toate grupările participante la guvern. Cu acest prilej s-a demonstrat că o serie de cadre ale organizațiilor P.S.D. din Arad, Constanța, Cluj, București, sînt hotărîte să apere unitatea proletară. „Este o greșeală a merge singuri în alegeri — arăta M. Moraru — reprezentat al organizației P.S.D. Constanța deoarece comuniștii ne sînt frați și ei se situează în fruntea luptei pentru socialism.”

Evoluția dezbaterilor în conferință a determinat ca și unii lideri ce susțineau ca partidul să meargă separat în alegeri, să renunțe la pozițiile anterioare, precizînd că ei nu vor merge în alegeri împotriva comuniștilor, iar după campania electorală colaborarea cu aceștia va continua. Așa că, deși aripa de dreapta — ca urmare a măsurilor luate în perioada pregătitoare — a avut în cadrul conferinței o ușoară majoritate (104 contra 98), ea nefiind unitară, neavînd un suport de masă și nici sprijinul delegaților care pînă atunci se situaseră pe poziții de centru, nu a putut să-și impună punctul de vedere, iar încercarea de a produce o ruptură a Frontului Unic Muncitoresc a eșuat.

Dat fiind că Conferința P.S.D. din decembrie 1945, nu a exclus posibilitatea unei reexaminări a poziției partidului față de alegeri, cît și a pericolului pe care continua să-l prezinte elementele de dreapta, se impunea intensificarea acțiunii de demascare politică și ideologică a acestora, întărirea unității de acțiune. Acestui scop i-au consacrat lucrările plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 25—28 ianuarie 1946, care a dezbătut pe larg problema întăririi unității clasei muncitoare și în special a măsurilor ce urmau a fi luate pentru a face din Frontul Unic Muncitoresc temelia și motorul coaliției democratice.

În realizarea acestui deziderat P.C.R., continuînd munca de întărire a colaborării cu P.S.D. în frontul unic, în guvern și în diferite verigi ale aparatului de stat, și-a concentrat eforturile în vederea pregătirii și bunei desfășurări a alegerilor sindicale, prilej favorabil pentru demascarea și înfrîngerea elementelor de dreapta care pătrunseseră în conducerea organizațiilor sindicale, pentru combaterea tendințelor reformiste și anarho-sindicaliste ce se manifestau pe alocuri, pentru ridicarea nivelului de conștiință și de organizare al clasei muncitoare. Referindu-se la importanța

¹⁵ „Libertatea” nr. 372 din 8 noiembrie 1945.

acestor alegeri, Plenara C.C. al P.C.R. din ianuarie 1946 le aprecia ca „o repetiție a alegerilor generale” în care „trebuie să se înfăptuiască unitatea practică cu P.S.D...”¹⁶.

Începute în ultimele zile ale lunii ianuarie 1946 alegerile sindicale s-au transformat într-o largă acțiune de întărire a F.U.M. și a unității mișcării sindicale. Totodată alegerile sindicale au arătat prestigiul și încrederea de care se bucura partidul comunistilor în masa largă a oamenilor muncii.

Pe baza hotărârii plenarei C.C. al P.C.R. din ianuarie 1946, la 6 februarie conducerea partidului comunist a adresat partidului social-democrat propunerea de a merge în alegeri pe liste comune. Acest fapt, care implica dezvoltarea colaborării dintre cele două partide pe noi baze, a determinat precipitarea evenimentelor în rindurile P.S.D., unde lupta între elementele revoluționare și cele scizioniste a atins intensitatea maximă.

La 10 martie 1946 în plină desfășurare a alegerilor sindicale și în bună măsură sub influența spiritului de unitate manifestat aici, s-a desfășurat la București congresul extraordinar al P.S.D., care avea să hotărască tactica partidului în bătălia electorală.

Luind poziție hotărâtă împotriva „separatiștilor” raportul prezentat Congresului de către Ștefan Voitec, care susținea participarea P.S.D. pe liste comune cu P.C.R., arăta că „în nici un caz și sub nici o formă nu poate fi pusă în discuție existența Frontului Unic Muncitoresc — care mai presus de orice considerațiune este expresia supremă a celor mai însemnate interese ale clasei muncitoare, a intereselor ei vitale”¹⁷. Cu același prilej s-a afirmat cu tărie poziția hotărâtă a majorității membrilor P.S.D. care vedeau în convergența electorală a celor două partide muncitorești din România un comandament de la care nu se poate dezice „fără cele mai grave riscuri pentru menținerea și adâncirea rolului activ pe care l-au câștigat aceste partide în viața politică și în aparatul de stat”¹⁸.

În cursul dezbaterilor s-au făcut referiri la legătura existentă între președintele partidului — C. Titel Petrescu — și conducătorii partidelor de opoziție, care se angajau ca în cazul când P.S.D. va candida separat, pe liste proprii, i-ar acorda un sprijin politic și material. Acest fapt a contribuit și mai mult la izolarea elementelor de dreapta din conducerea P.S.D., ceea ce s-a reflectat concludent în rezultatul votului: din 351 de delegați, reprezentând 69 de organizații, 292 au votat pentru colaborarea cu P.C.R. în alegeri și 29 împotriva. Un număr de 60 de delegați s-au abținut iar 30 au fost absenți¹⁹.

Hotărârea Congresului P.S.D. de a menține și dezvolta colaborarea cu P.C.R., măsurile adoptate ulterior de C.C. al P.S.D. de a pune în afara partidului, pentru acțiunea lor „dizidentă”, pe liderii de dreapta: Titel Petrescu,

¹⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 2, dosar 6, 279.

¹⁷ „Libertatea” nr. 474 din 14 martie 1946.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Procesul verbal al numărătorii voturilor, ședința din 10 martie 1946; „Buletinul P.S.D.” nr. 6, din martie 1946, p. 48. După anunțarea rezultatului votării, Șerban Voinea, unul din susținătorii lui C.-Titel Petrescu, a declarat că se supune majorității și a criticat în termeni aspri hotărârea lui C.-Titel Petrescu de a părăsi lucrările congresului, arătând că nu se solidarizează „cu un gest care poate însemna spargerea partidului” („Libertatea” nr. 473 din 13 martie 1946).

Adrian Dumitriu, Iosif Jumanca și Ilie Dumitru²⁰, desființarea funcției de președinte și lărgirea Comitetului Central al P.S.D. cu elemente atașate unității proletare, au contribuit la consolidarea frontului unic, la crearea unor condiții prielnice pentru dezvoltarea sa. În zilele următoare, pe adresa conducerii Partidului Social-Democrat și Comitetului Central al F.U.M. au sosit sute de moțiuni și telegrame adoptate în adunări generale ale salariaților sau în conferințe ale Comitetelor județene, în care se exprima adeziunea față de hotărârile adoptate. Amintim aici adeziunea totală pentru frontul unic a organizațiilor P.S.D. din toate sectoarele capitalei ca și din județele Moldovei, Munteniei, Olteniei, Transilvaniei și Dobrogei²¹.

În această atmosferă de îmbunătățire substanțială a manifestărilor de unitate și de muncă pentru soluționarea cu eforturi comune a multitudinii de probleme ridicate de viață, la 29 martie 1946 are loc ședința de Front Unic Muncitoresc a reprezentanților celor două Comitete Centrale²², care a luat în discuție colaborarea pe mai departe a celor două partide muncitorești și lupta în comun împotriva tuturor încercărilor de subminare a unității clasei muncitoare²³.

Apreciind însemnătatea pasului de apropiere făcut de P.S.D. delegații celor două partide au fost unanimi în a constata că prin întărirea unității dintre P.C.R. și P.S.D. se deschid noi perspective întăririi mișcării sindicale, a creșterii rolului de hegemon al clasei muncitoare, a realizării unei coaliții a tuturor forțelor democratice. Pe baza acestui comunicat în cursul lunii aprilie în întreaga țară s-au desfășurat numeroase acțiuni comune: adunări ale salariaților, plenary ale comitetelor județene de front unic etc., în care, pe lângă dezbaterile și însușirea documentului menționat s-au rezolvat numeroase probleme curente.

Organizarea de către F.U.M. a marii demonstrații muncitorești din 1 mai 1946, concordanța lozincilor și chemărilor cuprinse în apelurile lansate de conducerea celor două partide, ca și a cuvintărilor rostite, demonstrau o dată în plus că unitatea proletară poate constitui nucleul noii coaliții de forțe care să meargă în alegeri pe o platformă comună și pe aceeași listă.

În aceste condiții, C.C. al P.C.R. a elaborat și a propus celorlalte partide și organizații politice o platformă pe baza căruia urma să se realizeze unirea tuturor forțelor democratice în alegeri în cadrul unui bloc al partidelor democratice. Expresie a noilor cerințe ridicate de desfășurarea revoluției. Platforma B.P.D. prevedea ca partidele guvernamentale să se prezinte în alegerile generale pe o singură listă și cu un program comun, în vederea „continuării și desăvârșirii operei de refacere și democratizare a țării începută la 6 martie 1945”, în care „unitatea de acțiune

²⁰ La 9 mai 1946, grupul celor care au părăsit congresul P.S.D. din 10 martie s-au întrunit în sala „Amiciția”, într-un congres separat punând bazele Partidului Socialist-Independent. Documentele pregătitoare acestui congres, ca și ample relatări despre activitatea P.S.D.I., au fost publicate în ziarul P.N.Ț. „Dreptatea”, din 19 și 20 martie, 10 mai, 10, 12 în 18 iulie 1946.

²¹ „Libertatea” nr. 480 din 22,25 martie 1946.

²² „Schlteia”, nr. 490 din 31 martie 1946; Vezi și „Libertatea” nr. 489 din 31 martie 1946.

²³ Comunicatul C.C. al F.U.M., punctele 1, 2, 4 în „Schlteia”, nr. 490, 31 martie 1946.

și colaborarea rodnică”, urma să constituie garanția realizării acestui program ²⁴.

Sub influența acțiunii unite a clasei muncitoare, în cursul lunilor martie și aprilie 1946, Frontul Plugarilor, Partidul național-popular, Partidul național-țărănesc, Anton Alexandrescu și partidul național-liberal—Tătărescu, s-au pronunțat pentru participarea la alegeri pe o listă comună cu P.C.R. și P.S.D., iar la 17 mai s-a constituit Blocul Partidelor Democratice, coaliție a tuturor partidelor și organizațiilor ce constituiau guvernul de concentrare democratică.

Desfășurarea campaniei electorale a dus la consolidarea regimului democrat și a legăturilor sale cu masele. Clasa muncitoare care s-a afirmat cu tărie drept forța conducătoare a societății românești și-a dezvoltat alianțele cu țărănimea și cu celelalte pături sociale muncitoare. S-a dovedit astfel încă o dată însemnătatea deosebită pe care unitatea proletară o are în viața societății, în realizarea și menținerea unității de acțiune a unor forțe politice eterogene, îndreptarea lor în direcția soluționării problemelor majore ale etapei istorice date.

Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 s-au încheiat cu o strălucită victorie a forțelor democratice, care au obținut 78,86% din voturile exprimate trimițând în noul parlament 378 de deputați din totalul de 414. Activitatea unită a celor 149 de deputați comuniști și social-democrați a avut o mare însemnătate în asigurarea aplicării cu fermitate a platformei program, ca și în întreaga activitate a parlamentului ca organ legislativ pus în slujba revoluției. Pe baza rezultatelor obținute în alegeri, la 29 noiembrie 1946 Consiliul politic al B.P.D. a hotărât remanierea guvernului, în care principala schimbare produsă consta în creșterea numărului de miniștri comuniști și social-democrați — de la șase la opt — și a subsecretariatelor de stat — de la patru la șase.

3 REALIZAREA PARTIDULUI UNIC AL CLASEI MUNCITORE DIN ROMÂNIA

Anul 1947, îndeosebi cea de-a doua jumătate a sa, este caracterizată prin orientarea fermă spre trecerea la revoluția socialistă. Desăvârșirea principalelor obiective ale transformărilor burghezodemocratice, cursul revoluției spre înfăptuirea unor măsuri cu un conținut anticapitalist tot mai pronunțat, au determinat deplasări și schimbări în conținutul alianțelor politice înfăptuite în perioada anterioară, iar în ultimă instanță în însuși caracterul puterii de stat ²⁵.

Pe baza analizei atente a noii situații din țară, Partidul Comunist Român a luat în cadrul plenarei Comitetului Central din 8—9 ianuarie 1947 un ansamblu de măsuri pentru îmbunătățirea activității tuturor organelor și organizațiilor sale, deplasând centrul de greutate al muncii de partid spre verigile de jos, acolo unde se hotăra soarta liniei politice și realizând prin aceasta o îmbunătățire calitativă a comitetelor județene de partid, legarea nemijlocită a organizațiilor județene de comitetul central

²⁴ Platforma Program a Blocului Partidelor Democratice, Edit. B.P.D., 1946, p. 3—6.

²⁵ România în anii revoluției democrat-populare, Edit. politică, București, 1971, p. 259 și următoarea.

al partidului, întărirea legăturilor partidului cu masele ²⁶. Acțiunea desfășurată de către P.C.R. pentru răspîndirea în rîndurile maselor muncitoare a socialismului științific, orientarea științei și culturii pe baze materialiste au asigurat preponderența ideologiei clasei muncitoare asupra celei burgheze. Analiza activității organelor de partid și îndepărtarea din rîndurile P.C.R. a unui însemnat număr de elemente carieriste sau cu origină socială și trecut politic necorespunzătoare au contribuit în mod eficient la întărirea partidului și a legăturilor sale cu masele. O expresie a acestei realități o constituie și faptul că pînă în septembrie 1947 Partidul Comunist Român ajunsese să cuprindă în rîndurile sale 726.973 de membri, dintre care 44% muncitori și 39% țărani muncitori ²⁷.

Însemnate modificări au avut loc în viața și activitatea Partidului Social-Democrat, unde după congresul din martie 1946, prin îndepărtarea din conducerea partidului a principalelor elemente de dreapta și mai ales după usturătoarea înfringere în alegeri a P.S.D.I. — care de fapt a marcat dispariția acestei grupări hibride — forțele revoluționare au fost tot mai puternic sprijinite și de sus.

Evoluția spre stînga a Partidului Social-Democrat, ca urmare a colaborării cu P.C.R. și a cerințelor revoluției, a fost astfel prezentată de către unul din liderii acestui partid: „Așa cum ne cere doctrina marxistă — noi nu ne-am înțepenit în dogme, ci am mers înainte dialectic, dînd principiilor noastre de bază aplicarea cerută de realitățile vii ale clipei. Unde am greșit, căutăm să ne îndreptăm, unde am fost pe drumul bun, încercăm să întărim linia justă pe care am mers. Dar la capătul drumului trebuie să stea acea sinteză superioară socialistă, care singură poate fi expresia unei adevărate unități” ²⁸.

În această ordine de idei se impune a fi menționată ampla acțiune de clarificare începută în P.S.D. încă de la finele anului 1946, analiza atentă a structurii partidului, a liniei sale politice și ideologice, indicațiile, propunerile și măsurile adoptate pentru a face din P.S.D. un partid revoluționar. Astfel, în o serie de articole publicate în „Viitorul Social”, revista teoretică a partidului ²⁹, au fost analizate, rînd pe rînd și trecute prin focul criticii, principiile de organizare ale P.S.D., criteriile de primire și educare a membrilor, activitatea sa teoretică, cerîndu-se cu insistență să se treacă la aplicarea de măsuri hotărîte pentru a face din P.S.D. un partid cu adevărat de clasă, marxist-leninist. Critica temeinică a felului în care se făcea primirea în partid și formularea cerinței de a se acorda titlul de membri numai acelor care și-au însușit principiile marxist-leniniste și disciplina de partid, hotărîrea cu care se cerea îndepărtarea

²⁶ C. Olteanu, *Măsurile politice și organizatorice stabilite de plenara C.C. al P.C.R. din ianuarie 1947 și însemnătatea lor pentru îmbunătățirea muncii de partid și a legăturilor lui cu masele* în „Anale” nr. 5 1963.

²⁷ Gh. Țuțui, *Dezvoltarea Partidului Comunist în anii 1944—1948* în „Anale” de istorie nr. 6 1970.

²⁸ Lotar Rădăceanu, *Temeliile politicii de Front Unic Muncitoresc și perspectivele ei*, Edit. P.S.D., București, 1946, pag. 24.

²⁹ Revista „Viitorul Social” și ziarul „Libertatea” au publicat între altele următoarele articole: *Principiul organizatoric, Conștiința de clasă în mișcarea muncitorească, Mai multă teorie marxistă, Structura P.S.D., Directivele politicii noastre socialiste, Democrația internă de partid, Critica și autocritica în partidul clasei muncitoare, Morala proletariatului, Ideologia Partidului Unic Muncitoresc și altele.*

din P.S.D. a elementelor străine, cu mentalitate mic burgheză, neadaptabile, numeroasele propuneri de organizare a partidului pe baza centralismului democratic, ridicarea teoriei la rangul de cerință a practicii revoluționare, ca și preocuparea cadrelor de conducere a partidului de a contribui la elucidarea unor probleme importante cum ar fi : căile de trecere la socialism, evoluția și perspectivele frontului unic, conținutul și caracterul puterii de stat, superioritatea democrației populare față de democrația burgheză etc., demonstrează tocmai noua etapă în care pășise Partidul Social-Democrat.

Dar, teama de socialism a elementelor mic burgheze pătrunse în P.S.D., presiunea burgheză — care se accentua pe măsura ofensivei revoluției, — ca și anumite influențe externe, au determinat mai ales la unele dintre vechile cadre social-democrate în special la cele cu funcții medii de conducere în partid și în sindicate, o recrudescență a practicilor politicianiste. Această situație evoluind în strinsă legătură cu activitatea unui număr de membri noi ai partidului, mai ales din rindul acelor strecurăți în mișcare sau străini de interesele ei, a dus la reapariția la unii membri și cadre ale P.S.D. a unor manifestări de încălcare a hotărârilor adoptate de propria lor conducere.

Dăunătoare prin urmările ce le aveau asupra unității clasei muncitoare, dar mai ales periculoasă prin tangențele sale cu activitatea de frinare a revoluției desfășurată de gruparea burgheză din guvern, acțiunile elementelor social-democrate de dreapta trebuiau demascate și zdrobite cu toată hotărârea. Pe această linie, în cursul anului 1947 din rindurile partidului au fost excluși un număr apreciabil de membri, a fost dizolvat comitetul de partid al județenei Ilfov precum și comitetul P.S.D. din Capitală, s-a retras mandatul unor fruntași ai partidului care aveau funcții de răspundere în aparatul de stat. În același timp, pe măsura desfășurării conferințelor regionale ale P.S.D. și a alegerilor sindicale, numeroase elemente de dreapta din P.S.D., fără a fi îndepărtate din partid, au fost înlocuite din funcțiile deținute, fapt care de asemenea a contribuit la întărirea pozițiilor stângii revoluționare.

Evoluția acestui proces a fost puternic stimulată de precizările făcute de conducerea P.S.D. în legătură cu perspectivele colaborării cu Partidul Comunist Român și cu caracterul Partidului Social-Democrat. Referitor la prima problemă, la 24 iunie cu prilejul Conferinței Comitetelor P.S.D., din județul Prahova, Ștefan Voitec, secretar general al partidului arăta : „În ceea ce privește colaborarea cu partidul comunist... ea trebuie să se manifeste... într-o străduință de a da țării o nouă orînduire... de a dezvolta la maximum capacitatea de producție, pentru a ridica în felul acesta standardul de viață al tuturor păturilor muncitoare”³⁰. Această precizare privind hotărârea P.S.D. de a merge împreună cu P.C.R. spre făurirea noii orînduiri sociale, stimulatoare ea însăși pentru dezvoltarea spre stînga a social-democrației, a fost completată în august 1947 cu hotărârea Biroului Politic al Partidului Social-Democrat în care se preciza că acest partid : „este un partid socialist de stînga... care va duce o politică corespunzătoare acestei orientări și nu va tolera în rindurile sale manifestări sau elemente de dreapta”³¹.

³⁰ „Libertatea” nr. 853 din 7 iunie 1947.

³¹ „Poporul” nr. 466 din 26 august 1947.

Analiza evoluției P.S.D. în prima jumătate a anului 1947 duce la concluzia clară că în acest timp s-a manifestat pe multiple planuri hotărîrea acestui partid de a face totul pentru a ține pasul cu cerințele de dezvoltare ale frontului unic, de a-și aduce contribuția la realizarea unității depline a clasei muncitoare. Aceste fapte infirmă totodată aprecierile unor istorici occidentali care neînțelegînd procesele interne ce s-au desfășurat în interiorul mișcării muncitorești din toată țara noastră, încearcă să acrediteze ideea după care trecerea la făurirea partidului unic ar fi fost determinată de influența unor factori externi³², sau datorită faptului că P.S.D. era mai slab numericeste decît P.C.R.³³.

Întărirea continuă a P.C.R. și a legăturilor sale cu masele și evoluția spre stînga a P.S.D., au făcut posibilă, către finele anului 1947, trecerea la adoptarea și aplicarea unui șir de măsuri în vederea realizării partidului unic. Astfel, la 27 septembrie 1947, Birourile politice ale P.C.R. și P.S.D. s-au întrunit în ședință comună spre a examina situația politică și sarcinile ce reveneau clasei muncitoare din România. În cursul discuțiilor, ambele părți au fost de acord cu aprecierea potrivit căreia întărirea unității de acțiune a clasei muncitoare continua să fie condiția de bază pentru zdrobirea definitivă a reacțiunii și desăvîrșirea transformărilor burghezo-democratice. În consecință ele au hotărît „să pună în discuția forurilor de conducere respective mijloacele practice pentru grăbirea înfăptuirii unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării noastre muncitorești³⁴. Imediat după adoptare, hotărîrea a fost dezbătută de către comitetele județene ale P.C.R. și P.S.D. reunite în ședințele de Front Unic Muncitoresc, stabilindu-se totodată noi măsuri și acțiuni comune, care să ducă la întărirea unității proletare.

În aceste condițiuni istorice s-au desfășurat lucrările congresului general al Partidului Social-Democrat (4—9 octombrie 1947) care a avut misiunea de a contribui la sporirea contribuției acestui partid la opera de făurire a unității politice a clasei muncitoare. Referindu-se la această problemă, Raportul prezentat la Congres de către Ștefan Voitec arăta că unirea este necesară istoriceste și se impune a fi realizată din punct de vedere practic, ea legînd „preocupările zilei de azi de cele ale viitorului”³⁵.

Congresul al XVIII-lea al Partidului Social-Democrat din România a adoptat Rezoluția politică, în care își însușește comunicatul Birourilor Politice ale P.S.D. și P.C.R. din 27 septembrie și împuternicește Comitetul Central să discute cu Comitetul Central al Partidului Comunist Român mijloacele practice pentru realizarea unității politice, organizatorice și ideologice a mișcării muncitorești, și, pe baza acordului ce se va stabili, să se facă toate lucrările și formele pentru desăvîrșirea unității în cadrul unui singur partid al clasei muncitoare.

³² Francois Fejtő *Histoire des démocraties populaires*, Paris, *Comunist Eastern Europe* New York, 1961, p. 43, Hug Seton-Watson, *From Lenin to Khrushchev the History of World Communism*, New York, 1965, p. 249—253.

³³ În iulie 1947, P.S.D. avea 9136 de secțiuni care cuprindeau 570.201 membri repartizați astfel: 155.303 muncitori, 253.803 agricultori, 30.346 meseriași, 62.180 funcționari, 13.903 liberi profesioniști, 8.663 comercianți și 46.603 alte categorii („Libertatea” nr. 940 din 8 octombrie 1947).

³⁴ „Scnteia” nr. 935 din 29 septembrie 1947.

³⁵ „Libertatea” nr. 942, din 10 octombrie 1947.

Poziția comună a celor două partide muncitorești față de alegerile sindicale care s-au desfășurat în perioada august-noiembrie 1947 și înseși rezultatele alegerilor au constituit o grea lovitură pentru reacțiune, care spera că alegerile s-ar putea transforma într-o „luptă deschisă între partidele de stînga”³⁶. Au eșuat totodată și planurile reacțiunii de a folosi alegerile sindicale spre a izola Partidul Social-Democrat de Partidul Comunist Român și a-l opune acestuia ca o „a treia forță”.

Desfășurarea întregii campanii a alegerilor sindicale din 1947 efectuată în strînsă legătură cu lupta pentru refacerea economiei naționale și limitarea exploatării capitaliste a dus la alegerea a 4.967 de comitete sindicale și de întreprinderi, cuprinzînd în total 41.601 membri³⁷. În aceste comitete au intrat ca reprezentanți ai întregii mase de salariați 27.122 de comuniști, 5.484 de social-democrați și numeroși oameni ai muncii fără de partid³⁸.

Ca urmare a schimbării hotărîtoare a raportului de forțe în favoarea proletariatului și a aliatului său principal, țărănimea muncitoare, la 6 noiembrie 1947 au fost îndeplățiți din guvern și ultimii reprezentanți ai burgheziei, numărul miniștrilor comuniști și social-democrați mărindu-se de la 8 la 11 și a subsecretarilor de stat de la 6 la 8³⁹. Schimbarea calitativă survenită în guvern, preluu al doborîrii monarhiei și instaurării republicii ca formă de stat a celor ce muncesc, a dat un nou impuls luptei pentru desăvîrșirea unității proletare. La începutul lunii noiembrie 1947, Comitetul Central al Frontului Unic Muncitoresc a stabilit începerea lucrărilor pregătitoare ale realizării Partidului Unic Muncitoresc. În acest scop au fost constituite două comisii din reprezentanți ai conducerii P.C.R. și P.S.D. care au fost însărcinate cu elaborarea Platformei și a Statutului partidului unic precum și a măsurilor politice și organizatorice necesare acțiunii de unificare. Lucrînd în comun și într-o atmosferă prietenească și principială cele două comisii au elaborat în scurt timp Proiectul de Platformă a Partidului Unic Muncitoresc și măsurile organizatorice corespunzătoare, documente ce au fost prezentate spre dezbateri și aprobare Birourilor Politice ale P.C.R. și P.S.D. reunite în ședința comună la 11 noiembrie 1947. Cu acest prilej s-a reliefat faptul că proiectul de platformă care a fost supus spre aprobare era rezultatul unanimității de păreri a comisiei, care — după cum se precizează în stenograma discuțiilor „Nu a avut în activitatea sa divergențe principiale”⁴⁰. În urma dezbaterilor au fost clarificate numeroase probleme ridicate de înfăptuirea unității. Cele două Birouri politice, a căror ședință a fost prezidată de secretarul general al P.C.R., au adoptat în unanimitate documentele prezentate⁴¹, au constituit fundamentul principial pe care s-a realizat unitatea clasei muncitoare din România, în cadrul unui singur partid marxist-leninist. Platforma prevedea că „Partidul Unic Muncitoresc trebuie să fie partidul de avangardă a clasei muncitoare”, ideologia sa

³⁶ „Libertatea” nr. 434, din august 1947.

³⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 1/1947, dosarul nr. 306, fila 97.

³⁸ Vezi mai pe larg Gheorghe Țutui, Paraschiv Coșofană, *Sindicatetele din România în anii democrației populare*, Edit. politică, București, 1970.

³⁹ „Scinteia” nr. 970 din 9 noiembrie 1947.

⁴⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond P.S.D., registru de procese-verbale, mapa 2/1947, procesul-verbal din 11 noiembrie 1947.

⁴¹ „Scinteia” nr. 970 din 9 noiembrie 1947.

„ideologia de clasă a proletariatului : marxism-leninismul”, iar centralismul democratic „principiul organizatoric de bază”⁴².

Prevederile programatice inserate în documentul principal care stăteau la baza unificării P.C.R. și P.S.D. — și care prin prevederile și structura sa se aseamăna unui statut al „partidului de tip nou” — demonstau faptul că cele două partide muncitorești aveau un punct de vedere unitar și în ceea ce privește dezvoltarea ulterioară a țării pe calea socialismului. Platforma ilustra de asemenea unitatea deplină de vederi a celor două partide în ceea ce privește scopul final al partidului unic, arătând că acest scop este „înfăptuirea societății socialiste — prima fază a comunismului... pentru a se trece apoi la realizarea fazei superioare — societatea comunistă”⁴³.

Stabilind principalele jaloane ale luptei pentru trecerea la socialism, platforma cuprindea în prevederile sale și poziția partidului față de celelalte clase și pături sociale, față de organizațiile și partidele politice ale țării noastre. Punind în centrul politicii sale consolidarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, partidul unic muncitoresc se angaja să promoveze în continuare o politică plină de grijă față de celelalte pături de oameni ai muncii, fără deosebire de naționalitate.

După adoptarea Platformei P.U.M. în lunile noiembrie și decembrie ale anului 1947, în întreaga țară au avut loc adunări comune ale membrilor celor două partide în cadrul cărora documentul a fost dezbătut și aprobat, iar începând din ianuarie 1948 s-a procedat la alegerea birourilor organizațiilor de bază, a comitetelor de sector, de plasă și județene ale partidului unic⁴⁴.

La 21 februarie 1948, în condițiile unui puternic avânt politic al clasei muncitoare și al celorlalți oameni ai muncii, în sala Ateneului Român din București s-au deschis lucrările Congresului de constituire a P.M.R. La Congres, membrii partidului unic, în număr de aproape un milion, au fost reprezentați de 822 delegați cu drept de vot deliberativ — 760 aleși în adunările județene, 62 membri ai celor două comitete centrale, precum și 8 delegați cu drept de vot consultativ⁴⁵. Delegații la congres au aprobat activitatea desfășurată de Comitetele Centrale ale P.C.R. și P.S.D. în vederea unificării și au adoptat în unanimitate hotărârea istorică de făurire a partidului unic al clasei muncitoare din România. Au participat, ca invitați, delegați ai partidelor comuniste, socialiste și ale altor organizații democratice din Albania, Anglia, Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Grecia, Iugoslavia, Italia, Olanda, Palestina, Polonia, Ungaria⁴⁶.

⁴² Platforma avea o introducere despre condițiile interne și internaționale și următoarele capitole : Ideologia și principiile organizatorice, Morala proletară a Partidului Unic Muncitoresc, Sarcinile imediate ale Partidului Unic Muncitoresc pentru dezvoltarea democrației populare în România, Politica externă și scopul final al Partidului Unic Muncitoresc. *Platforma Partidului Unic Muncitoresc* — București, 1947, p. 17—23.

⁴³ Platforma P.U.M., p. 29—30.

⁴⁴ La data de 10 februarie 1948, cînd s-a încheiat acțiunea de constituire a organizațiilor partidului unic, numărul total al membrilor P.U.M., era de 937.846 dintre care 805.769 (85,92%) P.C.R. și 132.077 (14,08%) P.S.D. (Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 2, dosar 505, f. 106.

⁴⁵ *Congresul Partidului Muncitoresc Român* — București, 20—23 februarie 1948, Edit. P.M.R., 1948, p. 32. (Pe partide 74,77% din delegați proveneau din P.C.R. și 25,23% din P.S.D.)

⁴⁶ „Scinteia” nr. 1052 din 22 februarie 1948.

Pe adresa congresului au sosit mesaje de salut din partea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Partidului Socialist Unit German, Partidul Comunist Danez, a partidelor comuniste din Suedia, Argentina, Belgia, Finlanda, Venezuela, Chile, Japonia, Siria și Liban.

În raportul politic general prezentat la congres de către Gheorghe Gheorghiu-Dej — secretar general al C.C. al P.C.R. — se făcea o amplă analiză a condițiilor interne și internaționale în care se înfăptuia unitatea deplină a mișcării muncitorești din țara noastră, se indicau caracteristicile noului partid și direcțiile activității sale în viitor și se subliniau particularitățile procesului de unificare. „Crearea partidului unic — arăta raportorul — nu este o simplă hotărâre care abia urmează să fie tradusă în viață într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, deoarece noi venim la acest congres cu organizații unice și cu conduceri unice ale organizațiilor de partid”. Iar mai departe, referindu-se la felul în care s-a înfăptuit unitatea politică, ideologică și organizatorică, pe baze marxist-leniniste, se precizează că aceasta „a izvorit în mod organic din unitatea noastră de acțiune în cadrul Frontului unic muncitoresc, din acțiunea de lămurire ideologică și din apropierea tovarășească ce s-a încheșat în munca și lupta dusă în comun”⁴⁷.

Se generaliza astfel o bogată activitate revoluționară și se demonstra nu numai posibilitatea realizării unei politici de apropiere continuă între comuniști și social-democrați, de trecere a acestora din urmă pe poziții revoluționare, dar și căile și metodele folosite în acest scop.

Un moment important în desfășurarea lucrărilor Congresului l-a constituit dezbateră și aprobarea statutului P.M.R. pe baza raportului prezentat de Lotar Rădăceanu. Noul statut cuprindea definirea partidului ca avangardă organizată a clasei muncitoare din România, detașamentul ei cel mai înaintat care se călăuzește în întreaga sa activitate din învățătura marxist-leninistă aplicată în mod creator la condițiile din România.

„Numai călăuzit de învățătura marxist-leninistă — se arată în raportul asupra proiectului de statut — și aplicind-o în mod creator la condițiile specifice ale țării noastre, Partidul Muncitoresc Român, va putea să se orienteze just în toate problemele politice complicate și să îndrume întreaga activitate a membrilor săi în direcția corespunzătoare cu interesele clasei muncitoare și ale poporului, în direcția pe care o indică legile de dezvoltare a societății”⁴⁸.

Stabilirea centralismului democratic și a democrației interne ca principii organizatorice de bază ale P.M.R., a criteriilor de primire în partid și a normelor de activitate, a normelor de constituire a organizațiilor de partid și de alegere a organelor conducătoare, și a sarcinilor acestora, a drepturilor și îndatoririlor membrilor de partid, demonstau că partidul unic era un partid revoluționar de tip nou.

În același timp cu expunerea principiilor fundamentale de clădire a partidului cuprinse în statut, raportorul a făcut și o serie de aprecieri asupra însuși procesului de unificare subliniind temeinicia acestui act istoric.

⁴⁷ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvintări*, ediția a IV-a, E.S.P.L.P., București, p. 123.

⁴⁸ *Raportul asupra proiectului de statut al Partidului Muncitoresc Român*, Editura P. M. R., 1948, p. 19.

„Pășim astăzi la desăvîrșirea procesului de unificare nu numai cu bucuria pe care orice luptător revoluționar o simte în clipe atît de mărețe și însemnate — arăta raportorul — dar și cu conștiința fermă că ceea ce facem astăzi e bine făcut și făcut pentru totdeauna — o unificare organică, izvorită din însăși realitatea luptelor noastre, din însuși procesul istoric al luptelor clasei noastre muncitoare”⁴⁹.

Congresul de constituire a partidului unic a dezbătut și aprobat în unanimitate întreaga activitate anterioară și documentele prezentate și a stabilit jaloanele principale ale procesului complex de construire în România a orînduirii socialiste.

În ultima zi a lucrărilor a fost ales Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român, format din 41 de membri și 16 supleanți, (43 provenind din P.C.R. și 14 din P.S.D.), iar în prima sa plenară, ținută la 24 februarie 1948, Comitetul Central a ales Biroul Politic format din 13 membri și 5 membri supleanți (13 din P.C.R. și 5 din P.S.D.). În aceeași zi, Biroul Politic a ales pe Gheorghe Gheorghiu-Dej ca secretar al Comitetului Central și a confirmat redactorii responsabili ai ziarelor „Scînteia” și „Libertatea” — organe ale partidului unic.

Participarea comună a comuniștilor și social-democraților la alegerile comitetelor de partid și a delegaților pentru congres — în raport cu ponderea și efectivele avute — alegerea în organele superioare a partidului a unor cadre de bază ce proveneau din ambele partide, ca și întreaga activitate ulterioară, demonstrează falsitatea avertismentelor unor lideri de dreapta ai social-democrației occidentale, despre așa-zisa „lichidare politică”.

Este o realitate faptul că în etapa următoare, deși au existat diferite neajunsuri și greutăți în activitatea P.C.R., în interiorul partidului unic nu s-au făcut discriminări între membrii proveniți din P.C.R. sau P.S.D., toți membrii partidului avînd, în virtutea prevederilor statutului, aceleași drepturi și aceleași îndatoriri, fiind reprezentanți în mod corespunzător în organele conducătoare — locale și centrale — ale partidului și statului. Această osmoză realizată într-o perioadă istorică scurtă a permis Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român să adopte istorica hotărîre prin care s-a acordat vechimea în partid, din momentul intrării în mișcarea revoluționară atît a celor care au activat în anii ilegalității sub conducerea Partidului Comunist, cît și celor care au făcut parte din Partidul Social-Democrat, din Partidul Social-Unitar și din Partidul Socialist. Este limpede că pentru membrii Partidului Social-Democrat unificarea, pe care au sprijinit-o în covîrșitoarea lor majoritate, a însemnat tocmai posibilitatea de a desfășura în continuare o activitate politică rodnică, de a se afirma ca elemente active în întreaga operă de construcție socialistă; și, dimpotrivă, acea infimă fracțiune care a refuzat unificarea, rămînînd într-o totală izolare, a dispărut din viața politică a țării. Unii dintre cei ce au făcut parte din această fracțiune, înțelegîndu-și ulterior poziția eronată pe care se situează au cerut să fie și ei primiți ca membri ai Partidului Comunist Român.

Prin felul în care a fost concepută și realizată, unificarea a avut un puternic ecou nu numai pe plan intern ci și internațional oferind prole-

⁴⁹ Congresul Partidului Muncitoresc Român, p. 176.

tariatului de pretutindeni o experiență pozitivă privind rezolvarea uneia dintre cele mai complexe sarcini puse de istorie în fața mișcării muncitorești. O experiență care a demonstrat că unitatea clasei muncitoare este indispensabilă pentru victoria revoluției socialiste, că realizarea acestei unități poate lua diferite forme, în funcție de specificul condițiilor din fiecare țară — menținerea unei anumite independențe a partidelor sau deplina lor contopire —, că făurirea pe baze principiale a partidului unic nu înseamnă un punct final al colaborării și că ea deschide cîmp larg manifestării în viața social-politică tuturor militanților mișcării muncitorești.

LA CRÉATION DU PARTI RÉVOLUTIONNAIRE UNIQUE—MOMENT IMPORTANT DE L'HISTOIRE DE LA PATRIE

RÉSUMÉ

L'article présente, en s'appuyant sur une riche et variée documentation, la collaboration entre le Parti Communiste Roumain et le Parti Social-Démocrate jusqu'au moment de leur fusion en un seul parti révolutionnaire, démontrant que cette réalisation de portée historique est le résultat d'un processus interne, de mûrissement de notre mouvement ouvrier, d'une meilleure compréhension des réalités économiques, sociales et politiques du pays.

Se fondant sur les conclusions d'une ample expérience accumulée pendant la période de l'entre-deux-guerres et sur de longues traditions de lutte remontant jusqu'au début du mouvement, le processus de parachèvement de l'unité du mouvement ouvrier de Roumanie, à l'avant-garde duquel s'est situé, dans un esprit de suite, le Parti Communiste Roumain, s'est déroulé en étroit rapport avec le développement de la révolution populaire, comme une partie intégrante de celle-ci. Il se caractérise par le fait que le front unique, réalisé en avril 1944, s'est développé sans interruption sur de multiples plans et s'est étendu au mouvement syndical, aux actions de masse pour l'instauration et la consolidation du pouvoir populaire, à l'activité déployée par les communistes et les sociaux-démocrates dans le gouvernement et le parlement et a exercé une puissante influence sur toute la vie politique de Roumanie. Faisant reposer la lutte pour le parachèvement de l'unité du mouvement sur les intérêts fondamentaux de la classe ouvrière qui étaient prépondérants et jouaient un rôle mobilisateur, en écartant peu à peu, mais dans un esprit de suite, les éléments de divergence, les deux partis ouvriers ont réussi dans un court laps de temps à déterminer l'unification du mouvement ouvrier, non point par la fusion mécanique des deux partis existants, mais par l'assurance de la victoire complète de la conception révolutionnaire du prolétariat sur tout le mouvement ouvrier.

Ce fait a puissamment influencé l'accroissement de la capacité de lutte de notre classe ouvrière, a déterminé de continus déplacements vers la gauche dans le cadre de toute la société, faisant de la classe ouvrière roumaine non seulement la force dirigeante de la révolution socialiste, mais aussi un détachement actif de la lutte pour l'unité de la classe ouvrière internationale, pour la démocratie, la paix et le socialisme.

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA PRINCIPALELOR PUBLICAȚII DE ISTORIE ROMÂNEȘTI. „REVISTA DE ISTORIE” — REALIZĂRI ȘI PERSPECTIVE LA 30 DE ANI DE APARIȚIE

DE

ION APOSTOL

Un rol deosebit în lupta pentru transformările sociale și naționale care au avut loc la mijlocul secolului trecut și mai târziu în perioada unirii principatelor, a obținerii neatîrnării neamului românesc cît și pentru desăvîrșirea unității statale în 1918 l-a avut presa și periodicele de factură literară, politică sau socială. Încă în primele publicații literare și politice apărute în țările române un loc aparte a ocupat tratarea problemelor de istorie. Susținerea cu argumente istorice sau de altă natură, a drepturilor noastre asupra acestor meleaguri pe care locuim de veacuri a stat în atenția publicațiilor respective, au constituit elemente de bază în pregătirea ideologică și politică a revoluției de la 1848 în țările române.

Personalități politice proeminente ale epocii revoluționare și în același timp istorici de seamă ai țării noastre, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Simion Bărnuțiu au exprimat în operele lor și în publicațiile de istorie pe care le-au inițiat problemele fundamentale ale societății românești de la mijlocul secolului al XIX-lea: realizarea unității statale, dobîndirea independenței naționale, emanciparea socială. Revistele de istorie care au apărut în această epocă au desfășurat o amplă și susținută activitate pentru publicarea izvoarelor istoriei țării noastre. Încă primele publicații mai cunoscute din Țara Românească, Moldova și Transilvania, „Curierul românesc”, la București, „Albina românească” la Iași, „Gazeta de Transilvania” și apoi „Foaie pentru minte, inimă și literatură” la Brașov ca și alte gazete și ziare au reflectat în paginile lor preocupările de istorie politică, socială, economică puse în slujba propășirii patriei.

Militanți politici ai epocii care au fost în același timp și istorici cunoscuți au făcut din trecutul de luptă al poporului nostru, din gloria străbună fundament științific pentru susținerea drepturilor noastre la libertate și independență. Dacă M. Kogălniceanu prin publicația sa „Arhiva Românească” apărută în 1840 a înzestrat istoriografia noastră cu prima revistă istorică, August Treboniu Laurian, Nicolae Bălcescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu ș.a. vor continua inițierea unor periodice menite să pună bazele studiului istoriei pe un fundament documentar mai bogat.

Subliniind existența continuității poporului nostru, a patriotismului său, N. Bălcescu menționa în „Magazin istoric pentru Dacia” necesitatea obiectivă a scrierii unei istorii naționale din care generațiile mai tinere să poată cunoaște experiența și virtuțile strămoșilor lor.

Relevînd că istoria este cea dintîi carte a unei nații și că întrînsa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul, marele revoluționar democrat arăta că strămoșii noștri s-au aflat de mai multe ori în împrejurări grele, cînd, suportînd migrarea a numeroase popoare sau înconjurări de imperii puternice au rezistat cu bărbăție timp de optsprezece veacuri. Aceasta le-a dat mai multă încredere în viitor, le-a oferit prilejul să apere cu curaj autonomia împotriva dușmanilor din afară, să acționeze cu mai multă rivnă asupra transformărilor sociale și politice care au urmat în interior, permițîndu-le să-și ocupe locul cuvenit în marea familie a popoarelor europene.

Căutînd să stabilească modul în care revista concepea alcătuirea viitoarei istorii a patriei, Bălcescu consemna : „Dar ca o istorie să poată aduce aceste foloase, nu trebuie să fie numai ca un șir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate, fără nici o culoare, fără nici un adevăr local, nu trebuie să se ocupe numai de oarecare persoane privilegiate, dar să ne arate poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui, în deosebite veacuri”¹. Obiectivele de perspectivă ale „Magazinului istoric pentru Dacia” erau bine stabilite, precizîndu-se că trebuie făcut un pas înainte și în afara lucrărilor scrise pînă atunci; istoricii trebuie să meargă mai departe „să alerge la izvoarele originale, să caute și să adune toate daturile putincioase și atunci vor putea țese o bună istorie... descoperirea, cercetarea și adunarea lor este scopul acestei publicații”².

Subliniind importanța depistării documentelor pentru alcătuirea istoriei patriei, a culegerii legilor și actelor oficiale, poeziilor și tradițiilor populare, a cronicilor, inscripțiilor, monumentelor și lucrărilor ce descriu obiceiurile poporului care se găseau la mănăstiri și particulari, în biblioteci și arhive personale sau publice din țările române, revista menționa necesitatea studierii și a documentelor privind istoria noastră din bibliotecile și arhivele publice sau personale din țările vecine Ungaria, Polonia, Rusia ș.a

Ocupîndu-se în „Prospect la Magazin istoric pentru Dacia” de programul publicației, făcînd un călduros apel la toți cei care se interesează de trecutul țării române să contribuie prin strîngerea documentelor la alcătuirea unei istorii, A. T. Laurian și N. Bălcescu prezentau cititorilor profilul tematic și cele șase părți sau rubrici ale „Magazinului” :

„I. Cronicul românesc va cuprinde deosebite cronice anale (sau letopisețe scrise în limba românească).

II. Diplomaticul românesc va cuprinde deosebite acte oficiale autentice ieșite din deosebite împrejurări, hrisoave, anaforale ale obșteștilor adunări... tractate, convenții și alte scrieri cu interes istoric.

¹ N. Bălcescu, *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, 1845, p. 2; vezi și N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Acad., București, 1953, p. 59.

² *Ibidem*.

III. Memoratoriul dacian va cuprinde documente istorice despre Dacia, culese din autori vechi greci, latini, bizantini, istorici din veacul de mijloc, în deosebite limbi traduse în românește.

IV. Inscriptoriul dacian va cuprinde inscripții aflate în părțile Daciei, atât vechi, latine și grecești, cât și nouă, românești sau într'alte limbi moderne cu traducerea în românește și cu desbaterea critico-istorică, monumente de arhitectură, morminte, movile cu interes istoric.

V. Disertatoriul istoric va cuprinde cronologia domnilor așezați după hrisoave, dezbateri istorice, parte spre înțelegerea deosebiților scriitori despre Dacia..., descoperiri istorice făcute de autori mai noi, doșbite disertații, descriții geografice și etnografice.

VI. Buletinul bibliografic va cuprinde lista scrierilor moderne, naționale sau străine, care ating Dacia sau istoria ei, dimpreună cu observațiile critice asupra lor, precum și critica scrierilor istorice ce ar ieși de aici înainte.

În sfârșit se vor adăoga carte geografice și deosebite deseme de monumente cu interes istoric”³. Am redat aceste șase părți pentru a vedea ce tematică bogată și variată, cât de complexă și totodată interesantă concepeau cei doi istorici ai secolului trecut pentru o publicație de istorie, merită să militeze pentru drepturile noastre, să contribuie la alcătuirea „adevărata istorii” a poporului român.

Numeroase alte publicații, în general ziarele cu pronunțat caracter politic sau reviste literare au publicat în coloanele lor articole ce foloseau argumente istorice în mobilizarea maselor populare, a forțelor înaintate ale poporului pentru făurirea și consolidarea statului român modern, pentru progresul și propășirea lui.

După publicarea citorva periodice de istorie la Iași, ca „Foaia de istorie română” (1860) înlocuită ulterior cu „Foița de istorie și literatură” iar din 1882 revista „Din Moldova” care-și schimbă numele în „Lumina” unde sint comentate documente și publică studii B. P. Hasdeu, marcantă personalitate istorică, același începe în 1865 publicarea revistei „Archiva istorică a României”. Apărută sub auspiciile Ministerului Instrucțiunii publice avind ca subtitlu „Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începînd de la timpii cei mai depărtați și pînă la anul 1800” ea era concepută să publice „un mare număr de izvoare interne și externe scrise în limbile medio-bulgar, sîrbă, polonă, latină ș.a., necunoscute pînă atunci în cea mai mare parte cercetătorilor români”⁴.

Menționînd în „Darea de seamă”... cauzele care l-au determinat să publice un volum separat pe primul semestru al „Archivei istorice” B. P. Hasdeu releva că : „Două publicațiuni periodice converg în momentul de față pe calea de a grămădi și a limpezi materialul, din care se va clădi odată, mai tîrziu, doritul edificiu al istoriei române : *Tezaurul de documente* al d-lui Papiu Ilarian și această a noastră *Archivă istorică*”⁵. Constatînd faptul că istoria noastră este plină de „povești și lacune” și pentru a umple aceste goluri și a îndrepta ceea ce nu se potrivește adevărului, Hasdeu propune alcătuirea de studii amănunțite bazate pe docu-

³ *Ibidem*.

⁴ Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B.P.Hasdeu*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1027.

⁵ „Archiva istorică a României”, tom. I, partea I, București, 1865, p. III.

mente și nu pe compilațiuni cît și utilizarea de „epistole, acte oficiale, călătorie, memorie, adică lucruri descrise sub impresiunea evenimentelor”. Argumentînd necesitatea publicării documentelor noastre, autorul releva că istoria patriei era cunoscută mai mult din cărțile străine și cronicarii au arătat lipsa materialului documentar care se aflau în bună parte la mănăstiri sau la familiile particulare. B. P. Hasdeu propunea depistarea, strîngerea și publicarea acestor documente interne în revista sa. Subliniind faptul că revista folosea un sistem practic de a însoți fiecare document de un sumar detaliat pentru a înlesni cititorului căutarea și înțelegerea documentului „Archiva istorică” mai are meritul de a îmbrățișa în coloanele sale toate epocile istoriei românești privind toate aspectele vieții social politice încît în toate volumele nu există material „care să nu posede măcar unul din următoarele aspecte : politic, social, juridic, administrativ, eclesiastic, militar, comercial, topografic, cronologic, lingvistic, biografic, eraldic, etnografic, literar artistic”⁶.

Prin metodele riguroase de publicare a izvoarelor și comentariile sale foarte largi și bogate „Archiva istorică a României” a jucat un rol deosebit în șirul publicațiilor de istorie apărute în a doua jumătate a sec. al XIX-lea în țara noastră.

Alte reviste de istorie, sau care pe lingă caracterul lor politic, literar, juridic, cuprindeau și note de istorie în această perioadă au fost „Traian” apărută în 1869 care devine din 1870 „Columna lui Traian” editate tot de Hasdeu care deși aveau o tematică foarte variată de politică, literatură populară, științe economice, poezie, drept, medicină, bibliografie, filologie, publică numeroase documente sau materiale de popularizare a cunoștințelor istorice. Din 1869 începe să apară „Analele Academiei Române” care cuprinde numeroase studii de istorie publicate de membrii secției de istorie ai Academiei.

„Revista pentru istorie, arheologie și filologie” de sub direcțiunea lui Gr. Tocilescu, cu apariție trimestrială din 1882 cu o existență foarte îndelungată a jucat un rol deosebit în cercetările de istorie veche, în publicarea rezultatelor săpăturilor care începeau pe atunci să se facă, cît și în publicarea unor articole de istorie medie și modernă.

În aceeași epocă în 1889 la Iași apare „Arhiva societății științifice și literare” care pe lingă caracterul său literar și multilateral științific, avînd la conducerea sa o perioadă îndelungată pe A. D. Xenopol, va publica numeroase studii de istorie și filozofie a istoriei în mare parte contribuții ale directorului său. Aici și-a făcut debutul marele istoric și savant de mai tîrziu Nicolae Iorga.

Odată cu dezvoltarea cercetării istorice la începutul secolului nostru, cu diversificarea științelor sociale, cu apariția unor publicații care se ocupau cu studierea unor aspecte auxiliare istoriei a apărut necesitatea obiectivă de a se publica o revistă independentă consacrată numai cărților de istorie. Apăreau astfel periodice ca : „Buletinul Societății Numismatice Române” din 1904, „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice” din 1908 la București, „Arhiva genealogică” din 1912 la Iași, sau un an mai tîrziu apariția în cadrul secției istorice a Academiei Române a două

⁶ „Archiva istorică a României”, p. III, vezi și V. Maciu, *op. cit.*, p. 1024.

periodice „Bulletin de la Section historique” și „Bulletin de l'Institut pour l'étude du sud-est européen” ambele conduse de N. Iorga ⁷.

Dacă în primele reviste de la mijlocul secolului trecut istoria era tratată de pe pozițiile romantismului care a dus și la inițierea spiritului critic în istoriografia noastră în periodicele care au urmat în a doua jumătate a secolului și mai târziu materialele publicate erau concepute în lumina pozitivismului care capătă o largă răspindire.

Trebuie subliniat faptul că în ultimele decenii ale sec. al XIX-lea și după aceea, pătrunderea materialismului istoric în cultura istorică din România prin revistele socialiste „Contemporanul”, „Revista socială” ș.a. unde activau Ioan Nădejde și C. Dobrogeanu-Gherea a exercitat o influență binefăcătoare asupra scrierii istoriei noastre. Apariția unor studii ample asupra fenomenului social-politic și mai cu seamă accentuarea cercetării factorului economic au contribuit ulterior la nașterea istoriografiei marxiste românești dintre cele două războaie mondiale, de după crearea P.C.R.

Revistele de tradiție în domeniul literaturii din această perioadă ca „Viața Românească” din Iași, „Sămănătorul” din București, „Transilvania” din Sibiu au continuat să publice articole și note referitoare la istoria țării dar se simțea nevoia unui organ care să se ocupe numai de problemele de istorie.

În aceste împrejurări apare în ianuarie 1915 „Revista istorică” publicată sub auspiciile Casei Școalelor de N. Iorga cu concursul mai multor specialiști care a apărut trimestrial până în 1945. Referindu-se la oportunitatea unei astfel de publicații mentorul ei științific menționa în cuvântul introductiv : „O astfel de revistă, fără „arheologie și filologie” din titlul și cuprinsul luxoasei publicații a lui Tocilescu continuată acum de un comitet n'a existat până acum la noi, deși nu e țară cu oarecare cultură generală și istorică la care ea să lipsească” ⁸. N. Iorga sublinia în continuare aportul unor profesori arhiviști, sau altor intelectuali pasionați de cercetarea trecutului care cu sacrificiul continuu de muncă și bani au înregistrat succese cu revistele pe care le-au scos, dar că ele nu și-au putut îngădui de „a se atinge de acele probleme de cultură și de filosofie a istoriei care preocupă tot mai mult spiritele în zilele noastre”.

Făcînd apel la sprijinul specialiștilor, ale publicului cititor, al tineretului, la toți acei care se apleacă asupra filelor îngălbenite ale trecutului cu dragoste de țară și de acest popor, N. Iorga arată : „Rămîne atîta teren, în ce privește fondul original, descoperirea care trebuie semnalată fără zăbavă, ideea generatoare care se cere a fi răspîndită neapărat, orientarea folositoare pentru atîția, indemnul la cercetări într-un anumit sens. Rămîne materialul mărunt care nu poate da un volum și nu poate sprijini prin valoarea sa un studiu mai întins. Rămîne informația bibliografică și cîte lucruri de mare folos care zac în saltare, unde se uită și se pierd !” ⁹. Stabilînd așadar un program de stringere riguroasă a materialelor de istorie și de informare științifică a tot ce merită a fi publicat, revista își

⁷ Vasile Netea, *Des périodiques historiques roumains (1821-1970)* în „Nouvelles études d'histoire”, vol. IV, Éditions de L'Académie, Bucarest, 1970, p. 378.

⁸ „Revista istorică”, an. I, nr. 1, 1915, p. 1.

⁹ Ibidem, p. 2-3.

propunea pentru orientarea specialiștilor valorificarea uneori a faptelor mai puțin semnificative dar și trecerea la sintetizarea faptelor istorice, la teoretizarea ideilor care o poate oferi analiza fenomenului social, la evidențierea actelor de cultură ale istoriei.

Revista avea preocupări de istoria țării dar și de istorie universală, oferind paginile sale temelor care ne interesau privind de pildă legături cu popoarele vecine cu care am venit în contact de-a lungul veacurilor, influențe reciproce care s-au succedat. Avînd ca subtitlu „Dări de seamă — documente și notițe”, „Revista istorică” sublinia ce înțelegea prin aceste dări de seamă. Acest material urma să cuprindă integrarea elementelor naționale în contextul sud-estului european sau de istorie universală, avînd legătura cu noi dar și interes pentru noi „nu numai în ce privește nevoia esențială și elementară de a ne cunoaște pe noi dar și aceea, fără care nu poate fi o cultură de specialitate deplină — și ce mult lipsește ea la noi! — de a avea orientarea în domeniul întreg al istoriei care... se schimbă astăzi așa de mult de la un moment la altul”¹⁰.

Nicolae Iorga lansa ideea încurajării tuturor celor care indiferent de pregătirea lor intelectuală dar cu inteligență, putere de muncă și dorința de a ajuta dezvoltarea scrierii istoriei vor să slujească poporul din care provin, să treacă la cercetarea de documente sau alcătuirea de materiale pentru a putea fi valorificate.

Aducînd contribuții de preț la elucidarea a numeroase probleme de istorie medie și modernă românească sau universală, prin dări de seamă, documente, recenzii, avînd în vedere condițiile și posibilitățile epocii în care ele au fost scrise, „Revista istorică” rămîne timp de trei decenii o tribună importantă de manifestare istoriografică de o certă valoare științifică.

După formarea statului unitar român prin crearea cadrului necesar dezvoltării forțelor de producție și impulsivității activității economice și social-politice a României o amploare nouă cunoaște și dezvoltarea științei, artei și culturii. Pe lângă continuarea apariției revistelor sau buletinelor mai vechi de istorie apar în provincie numeroase reviste de literatură, folclor, geografie, istorie care aduc un plus de cunoaștere aspectelor locale, popularizării istoriei regionale¹¹.

O contribuție deosebită la valorificarea cercetărilor de istorie veche, medie, modernă și contemporană românească pe fondul istoriografiei noastre interbelice l-a adus „Revista istorică română” care a apărut din 1931 pînă în 1947 sub patronajul unor cunoscuți profesori universitari.

Prezentînd în „Cuvînt înainte” un larg program de activitate al publicației Institutului de istorie națională de pe lângă Universitatea din București, necesitatea apariției ei ca urmare a progresului cercetărilor pe tărîmul istoriei și pentru o informare cît mai temeinică a profesorilor,

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Menționăm ca fiind mai importante: „Buletinul secției istorice a Academiei Române”, „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, „Buletinul Comisiei istorice a României”, „Revue historique du sud-est européen”, „Dacia”, „Revista arhivelor”, „Arhivele Olteniei”, „Arhiva Someșană”, „Codrul Cosminului”, „Viața Românească”, „Cercetări istorice”, „Studii și cercetări istorice”, „Analele Banatului”, „Țara Birsei”, „Revista Transilvania”, „Hrisovul”, „Blajul”, „Însemnări ieșene”, „Arhiva românească” ș.a.

sudenților și celor ce se interesează de acest domeniu se subliniază că revista are în vedere răstimpul de la cele mai vechi urme de viață românească de pe teritoriul de dezvoltare istorică a poporului nostru pînă la problemele contemporane ale statului românesc.

Înfățișînd în continuare programul noului periodic de specialitate care își propune să ia în considerație toate aspectele vieții poporului nostru, politic, economic, social, instituțiile, limba, literatura, arta, religia care vor fi tratate ca atare cît și prin prisma raporturilor dintre ele ca părți ale unui tot organic „Cuvîntul înainte” releva că: „Din această analiză trebuie să reiasă ceea ce este specific românesc, ceea ce este împrumutat de la civilizațiile străine cît și contribuția românească la civilizațiile străine”¹².

Pornind de la faptul că generația istoricilor dinainte de război avea ca preocupare centrală realizarea unității statale, generațiile noi — se arăta — aveau de îndeplinit alte probleme de natură socială, economică și culturală care au căpătat noi valențe, tendință care de altfel se contura tot mai cert și pe planul istoriografiei europene contemporane.

Avînd în vedere că reconstituirea istoriei noastre a fost și este cîmpul de manifestare a nenumărate controverse și lupte pentru stabilirea sau restabilirea adevărului, colaboratorii publicației și-au propus de a face partea de informare și recenzare a lucrărilor foarte critică. Căutînd să sublinieze ceea ce este valoros pe tărîmul istoriografiei românești, prețuind contribuțiile autentice dar supunînd unei studieri atente cărțile și articolele ce se refereau la istoria patriei, revista a luat în nenumărate rînduri o poziție critică față de producțiile necorespunzătoare, față de autori lipsiți de o pregătire temeinică.

Venind în sprijinul profesorilor de istorie, a studenților și a celor care au preocupări în acest domeniu publicația, printr-o rubrică specială, urmîrea să informeze prin scurte note progresele disciplinei istorice prin știri și informații care se refereau atît la bibliografia românească cît și la cea universală în strînsă legătură cu istoria României.

Dacă în domeniul patrimoniului documentar, al prezentării și interpretării faptelor, publicațiile din această perioadă au înregistrat succese, reprezentînd preocupările și problema școlilor de istorie de la București, Iași și Cluj pe planul superior al aspectelor teoretice ele s-au încadrat în curentul general al istoriografiei interbelice unde „orizonturile largi de filozofia istoriei, fixate cercetătorilor de la noi la începutul veacului se restrîng sau dispar, acoperite fiind de o cercetare neopozitivistă”¹³.

Subliniem în această perioadă dezvoltarea istoriografiei marxiste care, prin studiile elaborate de Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu, P. Constantinescu-Iași, A. Oțetea, David Prodan ș.a. publicate în reviste sau ca lucrări independente au dus la cristalizarea unei școli istorice românești marxiste.

Încehînd aici prezentarea dezideratelor și problematicii pe care revistele și le propuneau și pe care în parte le-au realizat, pentru a vedea stadiul la care s-a ajuns în domeniul cercetării istorice în revistele și periodicele de specialitate, minusurile și limitele istoriografiei burgheze pro-

¹² „Revista istorică română”, an. I, 1931, p. 4.

¹³ Pompîlu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Edit. Dacia, Cluj, 1970, p. XLVI,

venind din pozițiile de pe care ele activau, putem înțelege mai bine sarcinile și obiectivele actuale pe care noile generații de istorici le au în procesul făuririi noii orînduiri sociale.

★

În urma Insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, a marilor transformări care au avut loc în domeniul forțelor de producție, al relațiilor sociale, cercetarea științifică în ansamblu, dezvoltarea culturii în general au luat un avînt necunoscut, fiind în mod constant susținute de statul socialist. Între acestea, un loc deosebit a cunoscut amploarea fără precedent pe care a luat-o dezvoltarea istoriografiei, de la planificarea săpăturilor arheologice și punerea bazelor publicării corpusului medieval de documente pînă la studierea mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a istoriei contemporane, atît de neglijate în trecut.

Un loc aparte l-a ocupat în această perioadă în frontul istoriografiei românești revista „Studii”. Ca urmare a cotiturii hotărîtoare în domeniul social-politic, a revoluției culturale în plină desfășurare, a făuririi unei culturi noi socialiste corespunzătoare noilor relații sociale, a reorganizării învățămîntului și punerii bazelor noii Academii a apărut la începutul anului 1948 revista „Studii”. Publicația avea un rol bine determinat în cadrul luptei ideologice pe care Partidul Comunist Român o desfășura pentru promovarea noii concepții marxist-leniniste în rîndul intelectualității și a lichidării rămășițelor vechi din conștiința oamenilor muncii. Apărută „la cererea oamenilor de știință din țara noastră, oameni de știință care se afirmă tot mai mult în cadrul efortului general pe care-l depune poporul pentru construirea României democratice”, deschisă tuturor acelorora „care caută să studieze, să pătrundă și să explice fenomenele naturii și ale societății pe baza concepției științifice progresiste”¹⁴ publicația a avut la început un caracter enciclopedic.

Avînd ca subtitlu revistă de știință-filozofie-arte, deci un profil inițial de revistă științifică generală, propagatoare a fundamentării materialist dialectice și istorice a tuturor științelor, apoi cu al treilea număr din 1949 de „Revistă de Știință și filosofie” tematica ei a fost determinată de împrejurări specifice. Prezența ei în contextul prefacerilor radicale care au avut loc între 1944—1947 și după aceea, marca trecerea întregului front științific pe noi poziții calitativ superioare de slujire a intereselor clasei muncitoare, a maselor largi populare, de combatere a tot ceea ce era retrograd în gîndirea științifică și ideologică românească. Devenind revistă a Institutului de istorie și filosofie al Academiei, publicației i-au revenit obligații noi. Dacă la început a apărut trimestrial, din 1955 ea apare cu șase numere pe an iar odată cu aceasta și problematica ei rămîne consacrată numai cercetărilor de istorie purtînd subtitlul de „Revistă de istorie”.

În perioada la care ne referim revista a constituit ca un catalizator nucleul de bază în jurul căruia s-au strîns forțele tinerei istoriografii marxiste menite să alcătuiască o nouă istorie a patriei pe principii noi. Contribuția revistei „Studii” la dezvoltarea istoriografiei românești în perioada trecerii la construirea socialismului s-a manifestat prin prinovarea con-

¹⁴ „Studii” revistă de știință-filozofie-arte. Cuvînt înainte, an. I, 1948, p. 1.

cepției marxist-leniniste în problemele fundamentale ale istoriei țării noastre.

Militînd de pe pozițiile materialismului istoric, în revistă au apărut materiale ce reflectau temele periodizării istoriei României după criteriul formațiunilor social-economice¹⁵. Ridicînd pe o treaptă nouă, superioară interpretarea fenomenului social din trecut, beneficiînd de condițiile noi create de regimul socialist, principalul organ de specialitate al frontului istoric a abordat în coloanele sale teme noi, o problematică axată pe o concepție științifică autentică. S-a acordat o atenție sporită situației economice a țării în diferite perioade, dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor sociale, luptei de clasă și în mod constant rolului maselor populare în făurirea istoriei, probleme abordate sporadic sau în mare măsură ignorate de vechea istoriografie¹⁶.

În paginile publicației au apărut studii și articole privind aspecte sau momente semnificative din istoria mișcării muncitorești și socialiste, din lupta de eliberare socială și națională a P.C.R., căutînd concomitent să se pună în adevărata lumină rolul conservator, de multe ori antipopular al claselor dominante, al monarhiei în istoria țării.

Ca urmare a începerii unei ample activități de depistare, pregătire și publicare a documentelor de bază ale istoriei medii și moderne a țării ale căror introduceri au fost publicate în coloanele revistei se lărgiște baza documentară a cercetării, se trece la adîncirea interpretării unor momente însemnate din istoria României. Prin studiile, comunicările și notele științifice publicate, revista a reflectat un stadiu mai înaintat al cercetării aducînd totodată în circuitul istoriografic date și interpretări originale privind momente deosebite ale istoriei poporului nostru.

S-a dat un sprijin substanțial elaborării primelor patru volume din prima ediție a tratatului *Istoria României* prin informarea cititorilor asupra diferitelor etape de realizare a volumelor cît și de dezbateri a diferitelor capitole sau probleme controversate. Publicarea tematicii prinei părți a volumului de istoriografie și discuțiile care au avut loc pe marginea acestuia a evidențiat importanța abordării temelor de istoriografie românească, reconsiderarea activității istoricilor noștri din trecut.

În perioada la care ne referim în procesul închegării și prezentării unor numere cît mai consistente din punct de vedere al bazei documentare dar și al argumentării științifice, unele pe cît posibil orientate tematic au existat neîmpliniri și greșeli. Au văzut lumina tiparului și materiale mai puțin realizate ca structură, cu idei și teze depășite în concluzii, neconforme realităților românești, unele interpretări dogmatice poate și cu anumite confuzii iar în partea a doua nu totdeauna recenziile au constituit dezbateri critice a lucrărilor prezentate. Luată în ansamblu activitatea principalului organ de specialitate al istoriografiei marxiste românești, așa cum au arătat și alte publicații¹⁷ a înregistrat succese.

Au fost alcătuite numere, rubrici sau studii potrivit hotărîrii Comitetului de redacție și în lumina indicațiilor forurilor superioare care pe

¹⁵ „Studii”, revistă de istorie, XV (1962), nr. 6, p. 1780.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ „Lupta de clasă”, nr. 8, 1962.

baza noilor cercetări au adus date și interpretări noi în elucidarea unor momente de cotitură din istoria patriei sau universală cît și sublinierea aportului unor personalități marcante ale științei și culturii românești sau străine. Au constituit cu adevărat reușite profesionale numerele sau rubricile dedicate aniversării centenarului unirii țărilor române (1/1959), semi-mileniului primei mențiuni documentare despre orașul București (5/1959), sărbătoririi a 15 ani de la eliberarea României de sub dominația fascistă (4/1959), sau un deceniu și jumătate de la victoria împotriva Germaniei hitleriste (3/1960); în 1961 împlinirea a 40 de ani de la crearea P.C.R. sau a 140 de ani de la răscoala de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, în 1962, 40 de ani de la crearea U.T.C. Pe planul istoriei universale s-au realizat rubricile 90 de ani de la nașterea lui V. I. Lenin (2/1960) sau Centenarul unității Italiei (1/1961). O mențiune specială merită nr. 6/1962 dedicat aniversării Republicii care cuprindea cercetarea istoriei României în anii puterii populare, o adevărată istorie a științei istorice românești a perioadei analizate.

În perioada următoare pînă la Congresul al IX-lea al P.C.R. de cînd începe o nouă etapă de ample investigații și seriere a istoriei, înlăturînd lipsurile din trecut, revista „Studii” a abordat numeroase probleme de istorie medie, modernă și contemporană mai puțin studiate, concentrînd materiale tematice cu diferite prilejuri. Astfel s-au aniversat 30 de ani de la eroicele lupte din ianuarie-februarie 1933 în nr. 1/1963, 15 ani de la activitatea Academiei în nr. 3/1963, 100 de ani de la reforma agrară din 1864 în nr. 3/1964, insurecția armată din 23 august 1944 — cotitură hotărîtoare în istoria poporului român în nr. 4/1964, 100 de ani de la înființarea Universității din București în nr. 6/1964, centenarul Internaționalei I în nr. 5/1964 ș.a.

După desfășurarea lucrărilor Congresului al IX-lea al P.C.R. și mai cu seamă după expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român din mai 1966 un suflu nou, o viziune mai largă asupra fenomenelor cercetate a pătruns și în științele sociale, în domeniul istoriografiei. Indicațiile prețioase referitoare la rolul personalității în istorie care poate fi prezentată în mod just „numai în strînsă legătură cu clasa socială căreia îi aparține” pentru a evita atît exagerarea meritelor cît și negarea contribuției lor la luptă pentru dezvoltarea socială sau aprecieri privind interpretarea științifică obiectivă a evenimentelor social-politice, modul de alcătuire a istoriei mișcării muncitorești sau a patriei au fost de un real folos istoricilor. Însemnătatea obiectivelor stabilite frontului istoric a fost confirmată pe deplin. Sublinierea faptului că istoria urmează să arate „întregul proces al luptei revoluționare în complexitatea sa, să pornească de la analiza științifică a realității sociale, să înfățișeze faptele nu după dorințele subiective ale oamenilor, nu după nevoi politice de moment, după criteriile de conjunctură, ci așa cum s-au petrecut ele, corespunzător adevărului vieții” a deschis largi perspective interpretării trecutului nostru. Pe bună dreptate cei ce alcătuiesc articolele și monografiile privind istoria mai veche sau mai nouă a patriei au pornit de la principiile că : „Valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor, în interpretarea lor justă, constituind astfel

o oglindă a conștiinței de sine a poporului, a claselor, înmănușind experiența de viață și de luptă a maselor și a conducătorilor”¹⁸.

Comunicările, notele și studiile publicate în revistă după această perioadă au o viziune mai largă asupra fenomenului social, scot în evidență noi fațete ale proceselor istorice, au o bază documentară mult lărgită și interpretări noi dau o valoare sporită materialelor publicate. Înălăturind aprecierile eronate, greșite sau dogmatice asupra unor personalități sau epoci istorice, care s-au manifestat în anii precedenți, evidențiind contribuția reală a conducătorilor politici cu calitățile și minusurile pe care le aveau, dezvăluind ceea ce a fost înaintare și progres cit și epocile de stagnare sau întuneric de-a lungul milenarei noastre istorii, materialele apărute redau o istorie mult mai apropiată de realitate, mai veridică a țării noastre.

În această perioadă de creștere a nivelului științific, a producției istorice, de efervescentă creatoare, apar noi publicații de specialitate, unele continuând o tradiție, altele pe plan local valorificând cercetarea muzeistică sau din domenii înrudite cu istoria ca etnografia, numismatica etc. dar conținând tematic rezultate ale cercetării istorice¹⁹.

Menționăm în mod deosebit contribuția valoroasă pe care o aduce la sintetizarea și popularizarea diferitelor aspecte și momente ale istoriei patriei „Era socialistă” cit și aportul revistei „Anale de istorie” la cercetările de istoria mișcării muncitorești, revoluționare și democratice, a Partidului Comunist Român și poziția ei militantă, în domeniul evidențierii punctului de vedere al istoriografiei marxiste românești actuale în probleme nodale ale istoriei României, prezentată mulți ani în coloanele reviste noastre.

Rămânând în continuare ca principala revistă de istorie am continuat să valorificăm în primul rînd rezultatele obținute de marile centre de cercetare din țară cit și din universități, școli sau alte instituții. O pondere însemnată în această perioadă au avut-o editorialele, materiale de filozofie a istoriei, cele cu caracter de orientare ca: *Congresul al X-lea al P.C.R. — locul și importanța sa istorică, La semicentenarul Partidului Comunist Român, Pentru dezvoltarea spiritului militant în domeniul științei istorice, Știința istorică în lumina sarcinilor ideologice actuale, Istoria în actuala etapă de dezvoltare socialistă a României, Progresul ca legitate istorică în lumina concepției marxist-leniniste ș.a.*

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Edit. politică, București, 1968, p. 338.

¹⁹ Menționăm ca fiind mai importante: „Analele Universității București”, — seria de științe sociale, „Studii și cercetări științifice” seria III științe sociale, Cluj, „Analele științifice ale Universității „Al. Ioan Cuza” din Iași, „Dacia” revistă de arheologie și istorie veche, „Revista arhivelor”, „Studia Universitatis „Babeș-Bolyai” — seria Istorică din Cluj, „Revue roumaine d'histoire”, „Revue des etudes sud-est européennes”, „Revista Muzeelor”, „Magazin istoric”, „Revista română de studii internaționale”, „Apulum” — Alba Iulia, „Forschungen zur Volks und Landeskunde” — Sibiu, „Aluta” — Deva, „Danubius” — Galați, „Carpica” — Bacău, „Cercetări istorice” — Iași, „Cumidava” — Brașov, „Marmația” — Baia Mare, „Pontica” — Constanța și numeroase volume editate periodic de muzee sau alte instituții culturale ca: „Studii și materiale privitoare la trecutul județului Prahova” — Ploiești, „Studii de istorie a Banatului” — Timișoara, „Studii de istorie” — Tg. Mureș, „Studii și cercetări maramureșene” — Bala Mare, „Studii et acta Muzel „Nicolae Bălcescu” — Bălcești-R. Vilcea, „Materiale de istorie și muzeografie”, București, ș.a.

Pe lângă valorificarea unor studii inedite de istorie medie, modernă și contemporană privind aspecte ale unor probleme, perioade sau momente netratate încă de pe pozițiile noii istoriografii, revista a continuat să publice tematic materiale pe epoci sau personalități pe baza unor comenzi ferme, punind accent deosebit pe studiile inedite, interpretările originale, triind cu exigență sporită articolele plate, cenușii, cele care repetau lucruri cunoscute sau altele care nu mai corespund exigențelor actualei etape de cercetare.

Noi valențe au căpătat opera și viața unor figuri remarcabile culturale, științifice sau politice ale neamului românesc prin rubricile sau studiile dedicate lui Nicolae Iorga, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza, Avram Iancu, Vasile Alecsandri, Tudor Vladimirescu, Eftimie Murgu, Petru Maior, stolnicul Constantin Cantacuzino, ș.a.m.d. sau din domeniul istoriei universale K. Marx, Fr. Engels, V. I. Lenin.

Momente deosebite, unele adevărate pietre de hotar în istoria modernă și contemporană a țării și-au găsit o nouă și amplă prezentare în coloanele revistei „Studii” ca : greva generală din 1920, crearea P.C.R., insurecția națională antifascistă armată, proclamarea Republicii, luptele de la Mărăști, Mărășești, Oituz, răzcoala țăranilor din 1907, făurirea P.S.D.M.R., proclamarea Independenței la 1877, centenarul Academiei ș.a.

Pe măsura posibilităților și cu fondul de documentare care îl avem la dispoziție revista a înregistrat și momente de amplă rezonanță pe plan mondial ca aniversarea semicentenarului Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a creării U.R.S.S., centenarul Comunei din Paris, 2500 de ani de la întemeierea statului iranian ș.a.

Contribuții de valoare pe tărîm științific și ideologic cu un înalt nivel al interpretării au conținut numerele 3 și 5 pe anul 1973, primul dedicat aniversării a 125 de ani de la revoluția de la 1848 și al doilea consacrat tricentenarului nașterii marelui cărturar și om de stat Dimitrie Cantemir.

Congresul al XI-lea al partidului ținut în 1974 a avut o însemnătate istorică și prin aceea că pe masa sa de lucru au stat documente de o covârșitoare importanță teoretică și practică pentru destinele națiunii noastre, el fiind legat de adoptarea Programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Mergînd pe linia congreselor precedente, al IX-lea și al X-lea, Congresul al XI-lea a dat prețioase orientări și indicații istoriografiei românești. „Activitatea politico-educativă — releva tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat Congresului — trebuie să pornească de la cunoașterea trecutului de luptă revoluționară a poporului nostru, să se bazeze pe tradițiile culturii lui progresiste, ale culturii progresiste și revoluționare mondiale. Nu trebuie uitat că felul de a trăi și gîndi al poporului a constituit și va constitui întotdeauna temelia dezvoltării culturii cu adevărat înaintate. Trebuie să adăugăm de aceea, la creația prezentului, creația trecutului, dînd prețuirea cuvenită marilor înfăptuiri

ale înaintașilor noștri, moștenirii înaintate a mișcării noastre revoluționare”²⁰.

În lumina documentelor Congresului al XI-lea, al programului partidului au apărut posibilități sporite de interpretare la niveluri calitativ superioare pentru reconsiderarea operelor unor personalități marcante ale istoriografiei românești din trecut, pentru elaborarea unor studii de filozofia istoriei. Studii analitice alcătuite de pe pozițiile materialismului istoric au pus în adevărata lumină contribuțiile unor istorici cunoscuți în diverse perioade ale istoriei patriei, relevând totodată limitele scrierilor lor determinate de epoca în care au trăit. Cu prilejul unor aniversări sau comemorări, „Revista de istorie” a publicat materiale referitoare la Eudoxiu Hurmuzaki (1/1974) relevându-i contribuția remarcabilă la tipărirea renumitului corpus de documente, la centenarul nașterii istoricului Constantin Giurescu (9/1975). Au văzut lumina tiparului studii referitoare la arheologul și istoricul Grigore Tocilescu, la poziția lui Lucrețiu Pătrășcanu față de fenomenul istoric românesc, ambele în nr. 10/1975, la activitatea istoriografică a lui Ioan Ursu (11/1975), la opera lui Ion Nistor (12/1976). Au mai fost omagiați cărturari și militanți care au trăit în secolul trecut ca Ana Ipătescu, Costache Negri, Spiru Haret, iar alte articole au prezentat noi date legate de ultimii ani de viață și activitate a lui Nicolae Bălcescu sau în legătură cu opera lui Al. Papiu Ilarian.

Pe planul valorificării unor materiale cu caracter teoretic au fost înfățișate opiniile unor istorici, Bogdan P. Hasdeu și Vasile Pirvan în domeniul filozofiei istoriei.

Momente de seamă din istoria zilelor noastre ca dezbateră programului P.C.R., însemnătatea celui de-al XI-lea Congres al partidului, problemele ridicate de Congresul educației politice și al culturii socialiste, consfătuirea pe țară a cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic, consfătuirile de la C.C. al P.C.R. din septembrie 1977, prima cu activiștii și cadrele care lucrează în domeniul educației politice, al propagandei și ideologiei, a doua consacrată dezbaterii problemelor organizării și conducerii activității de partid, a tuturor domeniilor vieții economico-sociale au constituit tot atâtea prilejuri pentru revista noastră de a releva semnificația și importanța acestor evenimente pentru istorici, de a trece în revistă realizările obținute și sarcinile prioritare ale istoriografiei românești. În editoriale consacrate acestor evenimente s-au subliniat obiectivele de primă importanță pe care istoriografia noastră le are de îndeplinit și indicațiile prețioase referitoare la istoria patriei, la modul ei de realizare și popularizare.

În aceleași condiții de efervescentă creatoare în domeniul cercetării istorice, de omagiere a faptelor de vitejie și eroism ale înaintașilor, prin eforturi susținute „Revista de Istorie” a reușit să alcătuiască rubrici sau numere, prin articole scrise pe baza unor cercetări recente, consacrate unor bătălii celebre, conducători de oști sau momente deosebite în istoria patriei: 400 de ani de la luptele lui Ioan Vodă cu turcii (6/1974); 500 de ani de la lupta de la Vaslui a lui Ștefan cel Mare (1/1975); 375 de ani

²⁰ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central cu privire la activitatea Partidului Comunist Român în perioada dintre Congresul al X-lea și Congresul al XI-lea și sarcinile de viitor ale Partidului*, 25 noiembrie 1971. *Ediție politică*, București, 1971 p. 93.

de la Unirea Țărilor Române sub Mihai Viteazul (4/1975); 500 de ani de la moartea lui Vlad Țepeș (11/1976); 450 de ani de la urcarea pe tron a lui Petru Rareș (1/1977). Bucurindu-se de un interes sporit din partea specialiștilor cit și a publicului cititor, aceste studii elaborate pe baza ultimelor investigații în lumina programului partidului și care au contribuit la evidențierea unor cititori de țară și voievozi de oaste, la lupta pentru apărarea autonomiei și independenței sau a primei uniri politice a țărilor române, au avut în substanța lor faptică pe lângă noutatea științifică și un puternic rol educativ patriotic.

Concomitent s-a acordat atenție, prin studii sau rubrici speciale aniversării a 30 de ani de la făurirea Frontului Unic Muncitoresc (6/1974); a trei decenii de la victoria asupra fascismului (5/1975), a 40 de ani de la acordurile antifasciste de la Băcia, Tebea și București (7/1976), a 55 de ani de la crearea Partidului Comunist Român (4/1976).

„Revista de istorie” a consacrat un larg spațiu grafic întâmpinării și aniversării celei de-a 30-a aniversări a eliberării României de sub dominația fascistă prin studii și comunicări de înaltă ținută științifică, care a reflectat atitudinea fermă, angajantă prin care istoriografia românească a înțeles să materializeze aportul cercetării istorice, subliniind prin aceasta câteva idei fundamentale.

S-a reliefat însemnătatea de ordin strategic-tactic a insurecției care prin desfășurarea ei victorioasă a contribuit în mod decisiv la prăbușirea dominației hitleriste în Balcani și a deschis pentru ofensiva forțelor coaliției antihitleriste o direcție strategică de majoră importanță — calea Dunării.

Considerată ca eveniment de cotitură în desfășurarea celui de-al doilea război mondial și privită într-o perspectivă europeană, insurecția a constituit — alături de debarcarea aliată în Normandia și de zdrobirea înfrângere a grupului de armate „centru” pe frontul de est — unul din cele trei situații cheie ale anului 1944 care au consfințit eșecul în acest interval al Germaniei naziste și au grăbit sfârșitul războiului.

În coloanele numerelor 5—8/1974 s-a oglindit combativitatea și consecvența poziției antifasciste a clasei muncitoare din România — forță socială care a dat majoritatea combatanților în lupta împotriva regimului de dictatură militar-fascistă, împotriva înfeudării țării intereselor Germaniei hitleriste.

Subliniind rolul P.C.R. în pregătirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, s-a încercat pentru prima oară în istoriografia noastră, o reconsiderare critică a izvoarelor publicate în anii 1944—1947 (articole, reportaje, interviuri, declarații, discursuri, evocări, broșuri etc.) care conțineau referiri și aprecieri asupra împrejurărilor istorice în care a fost pregătit și înlăunțuit actul de la 23 August 1944.

În lumina noilor cerințe s-au valorificat materiale de substanță privind aniversări pe plan mondial sau U.N.E.S.C.O. ca : 50 de ani de la moartea lui V. I. Lenin, 100 de ani de la moartea lui Jules Michelet, debarcarea anglo-americană în Normandia din iunie 1944, 30 de ani de la crearea Organizației Națiunilor Unite, 450 de ani de la moartea lui Thomas Müntzer, 80 de ani de la moartea lui Friedrich Engels, anul internațional al femeii, 200 de ani de la proclamarea independenței Statelor Unite ale Americii, momente din crearea și activitatea brigăzilor internaționale din

Spania, a 60-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Problemele de istorie universală ocupă o pondere tot mai mare în tematica revistei atât prin faptul că ele au devenit o preocupare a multor cercetători și cadre didactice cit și în legătură cu elaborarea tratatului de istorie universală care se afla în plin proces de redactare.

În ultima perioadă în coloanele publicației s-au valorificat ample dezbateri referitoare la : premisele și semnificațiile instaurării guvernului dr. Petru Groza la 6 martie 1945 (2/1975); Funcția politică și educativă a istoriei. Locul acestei discipline în planurile și programele de învățământ (9/1976); Mutații în viața ideologică în timpul făuririi Partidului Comunist Român și primilor ani ai activității sale (10/1976). Ele au relevat noi laturi și aspecte ale fenomenului și perioadei cercetate, au îmbogățit cunoașterea științifică, oferind totodată noi sugestii pentru cercetarea și adâncirea în perspectivă a temelor în discuție, marcând în același timp valențele educative, patriotice și ideologice ale disciplinei pe care o slujim cu atîta pasiune.

Pe linia răspîndirii cunoștințelor de istorie în pături tot mai largi ale populației, a educației politice a maselor populare, în anii 1975—1976 revista a publicat un ciclu de consultații în sprijinul propagandiștilor și cursanților la învățămîntul politico-ideologic de partid încadrați la cursul „Principalele momente din istoria patriei, a partidului, a mișcării democratice și revoluționare din țara noastră” care ulterior au fost strînse într-o broșură editată de publicația noastră. În anii 1976—1977 s-au publicat în continuare în același scop mai multe documentare care adîncind unele teme majore ale istoriei patriei puteau constitui un ajutor pentru participanții la învățămîntul de partid contribuind în felul acesta la popularizarea temelor de istorie în activitatea politico-ideologică și cultural-educativă.

Anul 1977, cînd s-a împlinit un veac de la cucerirea independenței de stat a României a produs o efervescentă creație în rîndurile întregii istoriografii românești contemporane. Cadre didactice, cercetători, muzeografi, activiști, istorici militari au scos la lumină, noi mărturii, izvoare, și documente care să rememoreze după un secol marea epopee a cuceririi neatîrnării, eroismul ostașilor noștri și sacrificiile făcute de poporul român pentru consfințirea independenței depline a României. Sărbătorirea acestui eveniment de covîrșitoare însemnătate pentru istoria patriei a prilejuit publicarea a numeroase lucrări de istorie economică, socială, politică, diplomatică și militară în care autorii valorificînd critic operele întocmite în trecut, folosind noi informații culese în arhive și interpretînd în lumina materialismului dialectic și istoric substanța faptică a acestui moment hotărîtor, au reușit să redea o imagine mai cuprinzătoare, explicînd mai profund premisele, desfășurarea și consecințele acestui act istoric, care stă la baza statului român independent.

„Revista de istorie” a acordat o pondere deosebită, ca niciodată pînă acum, reflectării acestui moment de referință publicînd în numere succesive studii, comunicări, note și documente care au introdus în circuitul științific noi teze și idei care au contribuit la reconstituirea, redimensionarea și întregirea actului de covîrșitoare importanță în istoria națională a românilor. Încă cu doi ani în urmă publicația a tratat la ru-

brica „În întâmpinarea Centenarului independenței de stat a României” materiale referitoare la marele eveniment pentru ca în anul jubiliar numărul patru să fie dedicat în întregime sărbătoririi centenarului, iar primele trei numere și alte două, adică 5 și 6 să conțină rubrici cu studii și comunicări referitoare la 1877.

Sub semnul aceleiași aniversări revista a publicat rubrici consacrate împlinirii a 70 de ani de la răscoala țăranilor din 1907 și sărbătoririi a 60 de ani de la luptele de la Mărăști, Mărășești și Oituz, care se înscriu pe aceeași traiectorie a consolidării independenței, a eliberării sociale și întregirii statului românesc.

În ultimii ani „Revista de istorie” a publicat numeroase contribuții de înalt nivel științific din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a patriei și universale, de teorie și metodă a istoriei, de istoriografie. În legătură cu Congresul de tracologie ținut la București în 1976 revista a valorificat mai multe materiale privind originea tracilor, evoluția cercetărilor tracologice în țara noastră de la începuturi până în zilele noastre, rezultatele și perspectivele acestei reuniuni internaționale. În domeniile istoriei medii și moderne au apărut studii referitoare la situația țăranimii și relațiilor agrare din țările române, la caracterul răscoalelor secuiești din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, de istorie economică, politică, socială și culturală. În sectorul istoriei contemporane au fost publicate articole privitoare la perioada interbelică, la mișcarea revoluționară și antifascistă din țara noastră, contribuții referitoare la relațiile economice și politice ale României cu alte state, studii de istorie universală contemporană ș.a.m.d.

Menționăm ca o realizare deosebită alcătuirea nr. 1 1978 consacrat în întregime aniversării a 60 de ani de viață și a peste 45 de ani de activitate revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al Republicii Socialiste România.

Relevându-se calitățile deosebite ale secretarului general al partidului de cunoscător profund al realităților românești și pătrunzător spirit al esenței marxism-leninismului, înarmat cu cunoașterea istoriei țării, în contact permanent cu poporul al cărui glas știe să-l asculte și să-i interpreteze fidel gândurile, personalitate marcantă a lumii contemporane într-un prim studiu *Omagiu Președintelui României* se subliniază însemnătatea operei teoretice și practice și aprecierea ei de către numeroase foruri științifice din țară și de peste hotare. Sint prezentate în studii de largă respirație concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu asupra rolului politico-educativ al istoriei cât și faptul că operele sale constituie un îndreptar și stimulent în activitatea istoricilor. Reputați specialiști au analizat de asemenea problemele făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate în opera teoretică și practică a secretarului general, aportul tovarășului Nicolae Ceaușescu la întărirea unității frățești dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, contribuția sa la dezvoltarea relațiilor externe ale României socialiste, la definirea și promovarea conceptului unei noi ordini economice și politice internaționale.

Desigur numeroase alte studii, note și comunicări tratind aspecte inedite, contribuții meritorii la elucidarea problemelor netratate sau

reluat pe o nouă bază documentară împreună cu partea a doua de critică și informare științifică care au completat sumarul fiecărui număr au reflectat actualul stadiu la care a ajuns cercetarea istorică în țara noastră.

Împlinind 30 de ani de la apariție și trecând din 1974 la o apariție lunară, principalul organ de manifestare al istoriografiei românești își propune, de pe pozițiile materialismului istoric, realizarea unor noi obiective, înfăptuirea a noi deziderate ale frontului istoric românesc contemporan. Trecerea la 12 numere pe an a presupus pe lângă creșterea spațiului grafic și deci lărgirea posibilităților de valorificare și ridicare a nivelului calitativ al materialelor publicate pe o bază documentară mult îmbunătățită și cu noi concluzii teoretice. În contextul actual când există mai multe publicații de specialitate pe plan național, dar și pe plan local, când valorificarea rezultatelor cercetării se concretizează în apariția a numeroase monografii științifice și de popularizare, manuale și tratate, atlase, bibliografii și dicționare de istorie, iar cercetarea a atins un nivel menținut, principalul organ de istorie din țară îi revin sarcini deosebite și importante.

„Revista de istorie” va trebui să rămână o publicație cu un pronunțat caracter teoretic și de aceea ponderea acestor materiale în coloanele revistei trebuie să crească simțitor. Pe lângă apariția editorialelor prilejuite de noile documente sau materiale cu caracter orientativ, vor fi necesare alcătuirea de sinteze pe probleme fundamentale ale istoriei noastre, de metodologie și filozofie a istoriei în lumina marxism-leninismului. Problemele de metodă și teoria istoriei, de istoriografie vor fi abordate cu prioritate. Reconsiderarea istoriei, a personalităților remarcabile, politice, culturale, științifice, cu precădere istorici, din trecutul poporului român, a istoriei naționalităților conlocuitoare, a țărilor socialiste, a tuturor popoarelor lumii vor sta permanent în atenția Comitetului de redacție. Prezentarea unor filosofi ai istoriei din țara noastră cit și de peste hotare, reconsiderarea tezelor și teoriilor lor în mod critic de pe pozițiile înaintate ale istoriografiei marxiste românești vor ocupa un spațiu mai mare în fasciculele publicației noastre.

Încurajând apariția unor studii uneori analitice de largă respirație, iar cu alte ocazii sinteze, de la caz la caz în funcție de stadiul cercetării în problemele respective, asupra unor epoci cu ample rezonanțe în istoria patriei sau universale, ne propunem lărgirea sferei de cuprindere a istoriei unor popoare din Asia, Africa, sau America Latină. Evidențierea luptelor de eliberare națională și socială, legăturile, uneori cu vechi tradiții, dintre poporul nostru și aceste popoare care și-au cîștigat independența cu un secol și jumătate în urmă, după al doilea război mondial sau chiar în deceniile 6-7 ale secolului XX și altele, a căror luptă de eliberare continuă, va constitui unul din obiectivele de perspectivă ale publicației noastre.

„Revista de istorie” va relua în lumina unor concluzii arheologice mai noi, pe o bază documentară simțitor lărgită, probleme fundamentale sau altele de mai mică importanță, dar cu posibilități de generalizare, teme din istoria veche, medie, modernă și contemporană a patriei.

Vom face loc în paginile revistei noilor metode și tehnici de cercetare, folosirea matematicii sau a computerului care pot confirma sau veni cu interpretări noi în sprijinul studiului clasic al trecutului.

În perioada la care ne-am referit, revista a publicat atît istorici consacrați, academicieni, profesori, cadre din cercetare, din universități care prin experiența și noutatea interpretărilor au oferit noi direcții de investigație, încurajînd totodată pe cei care făceau primii pași în elaborarea unor materiale, manifestîndu-ne ca o tribună de afirmare a tinerilor cercetători, muzeografi, arhiviști, redactori etc.

Ca publicație reprezentativă alături de celelalte periodice de specialitate din țară vom acorda importanță cuvenită istoriei vechi și străvechi a patriei. Va trebui să se ia în considerație rezultatele deosebite obținute pe plan mondial unde prin aplicarea metodelor moderne în cercetarea arheologiei și antropogenezei „s-a ajuns ca începutul istoriei omenirii să fie fixat aproximativ la o perioadă de acum patru milioane și jumătate de ani, față de cele două milioane la care ne oprisem nu de mult”²¹. Se pare astfel că istoria străveche a patriei, tratată în strînsă legătură cu istoria zonală sau universală ar avea începuturi cu mult mai îndepărtate ajungînd pînă la aproximativ două milioane de ani. Teme de importanță majoră ca renumita civilizație materială și spirituală a tracilor din zona carpato-danubiană, strămoșii direcți ai geto-dacilor, cultura epocii bronzului pe care triburile tracice au ilustrat-o atît de bine, unde s-au obținut deja realizări recunoscute, apoi epoca fierului, constituirea și consolidarea comunei primitive pînă la civilizația geto-dacă și romanizarea Daciei, vor găsi un spațiu corespunzător în coloanele revistei.

Pornind de la metoda materialismului istoric care relevă că există o dezvoltare continuă fără întreruperi în dezvoltarea societății omenești, cercetarea arheologică din ultimele trei decenii a dovedit că pe aceste meleaguri a existat nu numai o continuitate, dar și o unitate în diversitate cu particularități zonale. Aceste particularități pot întrezări concluzia că adîncimea romanizării și dăinuirea romanității carpato-danubiano-pontice și formarea unui popor unitar și a unei limbi romanice unitare se datora și străvechiului substrat traco-geto-dac care a fost una din componentele fundamentale pe lingă cea romană a procesului etnogenezei românilor²².

Avînd în vedere că generațiile de astăzi pot înțelege mai bine mersul ascendent al societății omenești pe pămîntul patriei, sensul luptei și sacrificiilor făcute de strămoși pentru împlinirea idealurilor de libertate socială și națională, de progres material și spiritual că „cercetarea trecutului pe baza concepției materialismului dialectic și istoric oferă poporului nostru posibilitatea cunoașterii legilor obiective ale dezvoltării sociale, a coordonatelor fundamentale ale ascensiunii sale pe calea progresului și civilizației, a factorilor care au accelerat sau au frînat procesul autodevenirii noastre”²³, pornind de la cunoașterea trecutului patriei, pentru valorifi-

²¹ D. Berciu, *Arheologia în serviciul istoriei patriei*, în „Era socialistă” anul LIII, nr. 14/1973, p. 26.

²² *Ibidem*.

²³ Tudor Martinescu *Un eveniment de cea mai mare însemnătate în istoria poporului român*, în „Era socialistă”, anul LVII, nr. 22, 1977, p. 26.

care a moștenirii sale progresiste, plenara C.C. al P.C.R. din octombrie 1977 a adoptat hotărârea cu privire la aniversarea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent ²⁴. În spiritul acestei hotărâri vor trebui intensificate investigațiile științifice, planurile noastre tematice vor trebui să oglindească mai bine evenimentele petrecute cu peste 2000 de ani în urmă, continuitatea poporului român pe aceste meleaguri mult frământate ale sud-estului european, să valorifice aspecte din marea epopee a dacilor lui Burebista și Decebal.

Teme de mare însemnătate ca formarea poporului român și perioada premergătoare, întemeierea statelor feudale românești, perioada migrației popoarelor care le precede, așa numitul mileniu al tăcerii, reluate acum în lumina noilor izvoare culese din operele scriitorilor latini și bizantini, grupate în colecția „*Fontes Historiae Dacoromanae*” care vor aduce noi argumente în sprijinul formării și continuității poporului nostru în spațiul carpato-danubian vor fi publicate cu prioritate. Coroborarea datelor din izvoarele scrise cu rezultatele săpăturilor arheologice cu sprijinul altor științe ca geografia istorică, etnografia, lingvistica, toponimia ș.a. va aduce un spor de cunoaștere asupra acestei lungi perioade, ceea ce va conduce la noi concluzii privind relațiile dintre popoarele migratoare și autohtoni ²⁵.

Din ponderea mare pe care o are în programul de cercetare viitoare a medievalisticii românești problematica economico-socială, relațiile dintre stăpînii de pămînt și țărani cultivatori de-a lungul veacurilor — în lumina programului partidului, a hotărîrilor Congresului educației politice și al culturii socialiste privind rolul și locul țărănimii în istoria patriei — structura economică a marilor domenii, organizarea fiscală în evul mediu, analiza prețului și a comerțului în epoca medievală poate oferi subiecte de titluri sau comunicări pentru revistă.

Considerăm că înainte ca o monografie să vadă lumina tiparului sau o teză de doctorat să fie supusă discuției, capitole sau părți mai importante din acestea, alcătuite ca material de sine stătător pot fi publicate într-o revistă sau alta de specialitate pentru a vedea în ce măsură ele corespund nivelului actual al cercetării cît și pentru a urmări justetea judecăților de valoare asupra epocii și momentului tratat sau a punctelor de vedere emise.

Putem de asemenea aduce la cunoștința specialiștilor și a publicului aspecte sau părți din cercetările speciale dedicate modului de viață al populației românești în evul mediu, din tematica de demografie istorică, consacrate formei și evoluției luptei de clasă în interior și a trăsăturilor luptei împotriva agresiunilor externe pentru păstrarea ființei naționale ²⁶.

Difuzarea peste hotare a particularităților și diferitelor forme ale culturii românești în evul mediu cît și evoluției tiparului din țările române în raport cu dezvoltarea lui pe plan european în secolul al XVI-lea constituie teme care pot fi abordate în paginile revistei.

Au așadar mari posibilități de publicare teme de larg interes în medievalistica românească de la formarea poporului nostru și a statelor

²⁴ „Scînteia”, anul XLVII, nr. 10, 1945 din 28 octombrie 1977.

²⁵ Șt. Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievalisticii românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, Edit. Academiei, București, 1973, p. 16.

²⁶ *Ibidem*.

feudale, de la amplele mișcări sociale și lupta desfășurată în decursul mai multor secole de români pentru menținerea independenței, de la încercarea de centralizare a țărilor române din 1600 și menținere a autonomiei sub dominația otomană până la destrămarea relațiilor feudale, apariția conștiinței naționale și a noilor relații capitaliste de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

O dezbateră mai amplă asupra genezei și particularităților feudalismului românesc în revistă credem ar interesa un cerc mai larg de specialiști și ar constitui poate și începutul unor discuții asupra altor teme majore din istoria patriei noastre.

În ce privește perioada istoriei moderne considerăm că un sprijin efectiv ar putea acorda publicația specialiștilor prin reflectarea în paginile sale a unor discuții referitoare la periodizarea epocii. Ne referim la începuturile epocii moderne unde se constată mai multe puncte de vedere cît și asupra sfârșitului acesteia, iar valorificarea amplei dezbateri care a avut loc anul trecut, la Facultatea de istorie cu specialiști din întreaga țară referitor la periodizarea întregii istorii a patriei va fi de bun augur.

Chiar dacă în domeniul epocii moderne se resimte necesitatea alcătuirii unor monografii cuprinzătoare privind momente de vîrf ca 1821, revoluția de la 1848, înfăptuirea unirii din 1859 sau o amplă monografie a primului război mondial coloanele revistei pot fi de folos în pregătirea acestora, în valorificarea unor noi surse documentare, a unor noi concluzii științifice. Contribuții pot fi aduse de asemenea prin adîncirea cunoștințelor privind dezvoltarea industriei, a comerțului, a structurii și evoluției claselor dominante. Dacă în ceea ce privește istoria politică și ideologia mai cu seamă a forțelor înaintate ale epocii moderne s-au obținut rezultate meritorii „studierea partidelor și grupărilor politice, a compoziției și structurii lor și mai ales a ideologiei lor și a evoluției acestora, se cere, totuși adîncită și concretizată”²⁷.

În domeniul dezvoltării culturii, artei și științei, a contribuției României la patrimoniul culturii europene cît și al asimilării ei de către intelectualitatea și poporul român se pot aduce elemente noi. Realizările obținute pe tărîmul scrierii istoriei relațiilor noastre cu popoarele vecine, influențele reciproce care s-au înregistrat, lupta diplomatică desfășurată de statul modern român pentru recunoașterea Unirii, a obținerii independenței, dezvoltarea raporturilor politice, economice, culturale cu alte popoare pot fi tratate în continuare²⁸.

Nivelul atins de cercetarea științifică, apariția unor monografii, tratate tot mai documentate, ca rezultate al unor vaste și minuțioase investigații cu interpretări originale, necesită — considerăm noi — dezbateră a acelor lucrări prioritare, de importanță națională alcătuite de colective de specialiști. Responsabilitatea care revine autorilor dar și instituției sau Institutului de care aparțin impun discutarea ei într-un cerc mai larg de istorici și aducerea la cunoștința publicului prin intermediul „Revistei de istorie” a punctelor de vedere emise și a încheierilor enunțate.

²⁷ Dan Berindei, *Un domeniu încă puțin explorat din trecutul țării noastre — Istoria modernă*, în „Era socialistă”, an LII, nr. 3 II) 1972, p. 48.

²⁸ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou constructor conștient și dezvoltat al societații socialiste multilaterale dezvoltate și al comunismului în România*, 2 iunie 1976, Lit. politică, București, 1976, p. 61.

În domeniul istoriei contemporane exigențele sporesc în chip deosebit, iar vastul material documentar pe care istoricul trebuie să-l parcurgă, determină o muncă asiduă de depistare, selectare și organizare pentru noi concluzii științifice, pentru prezentarea obiectivă a perioadei sau momentului tratat. Deși alcătuirea istoriei contemporane este în mare parte rodul istoriografiei marxiste românești de după al doilea război mondial, marcăm faptul că s-au obținut realizări importante în acest domeniu. S-au lămurit aspecte ale istoriei unor momente de vîrf-ca făurirea unității statale din 1918, crearea P.C.R., eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din 1933, mișcarea antifascistă a maselor populare, pregătirea, organizarea și înfăptuirea insurecției din 1944.

Referindu-ne la Marea Unire din 1918 „eveniment istoric de importanță crucială în viața poporului nostru, care a dus la realizarea statului național unitar român și a deschis calea dezvoltării unitare a națiunii noastre”²⁹ constatăm cu satisfacție realizările obținute de istoriografie pînă în prezent, privind premisele, desfășurarea și semnificația acesteia dar considerăm că se mai pot aduce noutăți de natură faptică sau interpretativă că această „adevărată piatră de hotar în dezvoltarea României moderne”³⁰ poate fi privită mai amplu din punct de vedere al încadrării ei în ansamblul istoriei europene și universale.

Cu prilejul împlinirii anul acesta a 60 de ani de la înfăptuirea mărețului eveniment „Revista de istorie” se va strădui să valorifice noi contribuții referitoare la cercetarea locală și națională, cit și de investigație a lui în legătură cu lupta celorlalte popoare din centrul și sud-estul european pentru unitate sau desăvîrșirea unității statale pentru a demonstra că „la capătul unui lung proces, cu coborișuri și suișuri, semănat cu jertfe și sacrificii, a învins dreptatea popoarelor doritoare să trăiască libere și independente, unite și suverane”³¹.

Dacă în domeniul istoriei P.C.R., al mișcării revoluționare și democratice s-au discutat și parțial rezolvat numeroase probleme, istoria partidelor și a vieții politice, structurile, ideologia și activitatea grupărilor mai mari sau mai mici ce reprezentau clasele dominante între cele două războaie mondiale au fost tangențial și sporadic tratate în revistele de specialitate sau în lucrările apărute. La fel stau lucrurile în domeniul politicii externe, al relațiilor internaționale cu vecinii sau cu marile puteri deși au apărut citeva studii și monografii pe aceste teme. În chip deosebit perioada dictaturii regale a atins un nivel de investigație mai dezvoltat, prin cele citeva lucrări apărute. Se impune totuși abordarea cu mai multă perseverență a temelor de istorie contemporană privind situația economică și socială, viața politică internă și externă, activitatea P.S.D. și altor grupări democratice, trecerea la cercetarea dezvoltării culturii, științei și artelor în România între cele două războaie mondiale și după aceea. Trebuie să avansăm mai rapid în domeniul cercetării istoriei mai noi a patriei, a construirii socialismului, epocii de mari împliniri a poporului pe toate planurile, perioadei Congreselor al IX-lea și al X-lea, a societății socialiste multilateral dezvoltate.

²⁹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 3, Edit. politică, București, 1969, p. 705.

³⁰ *Ibidem*, p. 706.

³¹ Ștefan Păscu, *Cucerirea independenței — rod al luptei seculare a poporului român, în „Era socialistă”, anul LVII, nr. 9/1977, p. 11.*

Un obiectiv prioritar, de importanță națională al frontului istoric românesc conform hotărârii Comitetului Politic Executiv³² și Congresului educației politice și al culturii socialiste³³ este alcătuirea celor două tratate de *Istoria României* în 10 volume și de *Istoria Universală* în 6 volume. Elaborând *Istoria României* va trebui ca istoricii antrenati în această amplă și complexă activitate să adâncească cercetarea privind toate etapele formării și dezvoltării poporului nostru, luptele sale milenare pentru libertate, dreptate și independență, privind perioada construirii noii orinduirii sociale, iar pentru *Istoria Universală* să ofere specialiștilor și publicului cititor propria noastră viziune asupra desfășurării procesului istoric mondial de la începuturi pînă în prezent.

Reflectarea pregătirilor pentru scrierea celor două sinteze monumentale, pregătite și în vederea celui de-al XV-lea Congres mondial al istoricilor care va avea loc la București în 1980, o informare promptă și largă asupra elaborării și dezbaterilor în jurul unor părți, capitole sau volume va constitui o sarcină importantă a Revistei de istorie, publicație a secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice. Relevăm necesitatea sublinierii cu pregnanță în coloanele revistei, așa cum am procedat și pînă acum, a punctului de vedere al istoriografiei românești în problemele majore ale istoriei României, atît prin studii și articole lămuritoare care să clarifice temele în discuție cît și prin recenzarea cu obiectivitate a unor lucrări sau materiale apărute în istoriografia străină care din necunoaștere sau în mod tendențios denaturează sau prezintă în mod eronat personalități sau perioade din istoria patriei.

Sînt necesare în continuare eforturi pentru prezentarea călătoriilor de documentare, a schimburilor de experiență și a manifestărilor științifice care au loc în țară și peste hotare, a informării prompte asupra activității comisiilor mixte ale istoricilor români cu cei din țările socialiste, a aportului cercetătorilor sau delegațiilor noastre, a relevării punctelor de vedere al istoriografiei românești în cadrul acestor întîlniri, cît și pentru înfățișarea izvoarelor și materialelor inedite din arhivele și bibliotecile străine care pot aduce clarificări asupra multor aspecte din istoria națiunii noastre.

Prezentarea majorității dezbaterilor, a problematicii variate care există în planurile Academiei de științe sociale și politice, a centrelor și institutelor de cercetare, a catedrelor universitare, a muzeelor și arhivelor din țară este o datorie a redacției noastre. Publicarea programelor analitice, a cursurilor de istorie de la facultăți și licee, a recenzării unor cursuri apărute la tipografiile universităților sau manuale apărute în Editura didactică și pedagogică în lumina ultimelor realizări ale istoriografiei românești ar avea menirea să contribuie la îmbunătățirea și completarea lor.

Împrospătarea permanentă a rubricilor „Recenzii”, „Revista revistelor”, „Însemnări” și „Buletin bibliografic” care urmează să prezinte metodic și „la zi” variata și bogata activitate editorială în domeniul nostru de specialitate, va constitui o sarcină deosebită a colectivului redac-

³² „Scnteia”, anul XLIV, nr. 10, 163 din 24 aprilie 1975.

³³ Nicolae Ceaușescu, *Cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și a comunismului în România*, p. 67.

țional. Aceste rubrici care au un important rol ca instrumente de lucru pentru specialiști pot însemna totodată un bun prilej de apreciere a valorii autentice a cărților prezentate, de discutare a punctelor de vedere enunțate sau de criticare a lucrărilor mai puțin realizate, a părților nereușite, sau reluarea sub altă formă și titlu a unor teme valorificate anterior.

Acumulind în decursul celor trei decenii o experiență folositoare, luînd în considerație atît realizările cît și lipsurile, neîmplinirile, lărgind cercul colaboratorilor cu cadre din cercetare, facultăți și școli din întreaga țară care s-au dovedit pasionați în studierea trecutului ne propunem în continuare — în lumina hotărîrilor Congresului al XI-lea, al programului partidului — valorificarea la un nivel superior a noilor cercetări, evidențierea metodologiei marxiste, a teoriei și filosofiei istoriei, informarea și critica științifică corectă asupra amplului program editorial în domeniul istoriografiei noastre.

**APERÇU GÉNÉRAL DES PRINCIPALES PUBLICATIONS
ROUMAÎNES D'HISTOIRE. „REVISTA DE ISTORIE” —
— RÉALISATIONS ET PERSPECTIVES LORS DE SON
30-e ANNIVERSAIRE**

RÉSUMÉ

L'étude passe en revue les publications roumaines d'histoire depuis „Arhiva Românească” (Les Archives Roumaines) de M. Kogălniceanu (1840) et „Magazin istoric pentru Dacia” (Magazin historique pour la Dacie) de Nicolae Bălcescu jusqu'à „Revista istorică” (La Revue historique) de Nicolae Iorga et „Revista istorică română” (La Revue historique roumaine) qui ont illustré l'activité des spécialistes de ce domaine pendant la période de l'entre-deux-guerres. On fait des appréciations succinctes sur leurs orientations, sur leur rôle dans la création d'écoles d'histoire ainsi que sur leur contribution au développement de l'historiographie roumaine.

On accorde une attention spéciale aux conditions dans lesquelles a paru la revue „Studii” (Etudes), l'actuelle „Revista de istorie” (Revue d'histoire), celles de mutations économiques, politiques et sociales importantes qui ont eu lieu en Roumanie après 1944, de création d'une culture nouvelle socialiste après 1948.

Après avoir relevé les étapes parcourues par cette publication représentative de l'historiographie roumaine contemporaine, de même que ses succès et ses lacunes, l'étude s'arrête à la thématique de la dernière décennie, où, à la lumière des nouvelles orientations du IX-e Congrès, l'on a obtenu des réalisations importantes dans la création de rubriques et la publication de numéros consacrés à des moments décisifs ou à des personnalités marquantes de l'histoire de la patrie et de l'histoire universelle.

On souligne les objectifs prioritaires de la revue, en tant que publication de la section d'histoire et d'archéologie de l'Académie des sciences sociales et politiques, sur le plan du développement plus avant de l'historiographie roumaine, de l'élaboration des traités d'histoire de la Roumanie, d'histoire universelle, de même que les tâches qui lui incombent en vue du XV-e Congrès mondial des historiens de 1980 qui aura lieu à Bucarest.

RELAȚIILE ROMÂNNO-BELGIENE ÎNTRE 1859—1878

DE

AUREL FILIMON

Cu prilejul vizitei în România a regelui Bodouin al Belgiei, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că „între popoarele noastre au existat din cele mai vechi timpuri legături de prietenie, bazate pe dorința sinceră de colaborare, pe stimă și respect reciproc”¹. Afirmatia se bazează pe realitatea istorică, pe faptul că începutul relațiilor între cele două popoare este departe de timpurile noastre, iar evoluția lor a fost într-o continuă și evidentă ascensiune.

Relațiile româno-belgiene sînt atestate documentar în secolele XIV—XVI, atunci cînd între orașe belgiene și orașe românești se făceau intense schimburi comerciale². Ele n-au putut continua însă în același ritm datorită ocupației străine, cunoscută de ambele popoare. În anul 1830 Belgia s-a eliberat, prin revoluție, de ocupația străină, ceea ce i-a permis să dea relațiilor sale cu România o altă formă. Prin consulatele stabilite în principalele orașe românești, Galați și București³, la care se adaugă mai târziu și altele, s-a dat o primă formă organizată și cea mai convenabilă, acestor relații. Totodată a început și acțiunea de modificare a caracterului lor, din relații economice și culturale ele tind să devină treptat relații cu un pronunțat aspect politic. În acest sens se poate remarca o activitate diplomatică deosebită a Belgiei. Situația ei de stat independent i-a permis să acționeze și să aibă inițiative. Au rezultat de aici, atît stabilirea unei bune rețele consulare, cît și dezvoltarea schimburilor comerciale.

Cu toată această activitate, ar fi greșit să se înțeleagă că numai Belgia era interesată în aceste relații. Deși depindeau de Poarta otomană, Principatele, cercurile politice, și-au adus contribuția, cu forțele lor de atunci, la dezvoltarea acestor relații. Este suficient de amintit aici simpatia de care se bucura Belgia în țările române, faptul că despre revoluția ei se vorbea ca de un exemplu demn de urmat.

Contribuția părții române la dezvoltarea relațiilor cu Belgia a fost mai evidentă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Aceasta a fost

¹ Schnteia, XLVI, 10620, din 12 octombrie 1976.

² Vezi, S. Goldenberg, *Comerțul. Producția și consumul de postav în țările române (sec. XIV—prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în Studii, 21, nr. 5, 1971.

³ Am respectat ordinea cronologică a deschiderii consulatelor. Vezi, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, Vol. I, București, 1967, p. 284—300. A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România* în „Analele Univ. Al. I. Cuza”, Iași, T. XVII, Istorie, 1971, fasc. 2, p. 225—231.

o consecință firească a marilor evenimente care au avut loc în istoria țării noastre: Unirea și proclamarea independenței. Urmarea imediată a acestora a fost sporirea rolului diplomației românești pe toate planurile, o evidentă participare la dezvoltarea relațiilor româno-belgiene, fapt pe care dorim să-l prezentăm în articolul de față.

Tema n-a constituit, pînă acum, obiectul unui studiu special, deși problemele care s-au pus în acest cadru merită atenție din cel puțin două motive. În primul rînd, pentru că diplomația română și-a făcut simțită prezența, în cadrul relațiilor dintre cele două țări, într-o manieră nemai-întîlnită. În al doilea rînd, pentru că este interesant modul cum partea belgiană a analizat aceste mari evenimente din istoria României și consecințele lor în cadrul acestor relații.

Subiectul ridică cîteva probleme de documentare. În mod normal, cînd se tratează o asemenea problemă, trebuie să se facă apel la documentele diplomatice emanate din cancelariile ambelor state. Există însă, în cazul de față, unele dificultăți generate de situația în care se găseau Principatele. Lipsa unui aparat diplomatic specializat, cu preocupări numai pentru relațiile cu Belgia, cel puțin la nivelul consulatelor, este marcată de lipsa de documente diplomatice în arhivele noastre. În schimb, activitatea diplomatică a partenerii, desfășurată în alte condiții, ale unei țări independente, este reflectată și în numărul mare de documente aflate în arhivele sale. În această situație apelul la documentele belgiene se impune fără a avea însă posibilitatea coroborării cu cele românești, pentru întreaga perioadă tratată. Dealtfel, analiza documentelor diplomatice belgiene, făcute și cu alte prilejuri, ne-a convins de modul obiectiv de prezentare a situației din Principate. Departe însă de noi intenția de a pleda pentru îndepărtarea coroborării. Ne gîndim însă că, în situația ei de stat mic și neutru, Belgia nu avea interese politice deosebite, ceea ce ne face să credem în prezentarea mult mai aproape de realitate a tuturor evenimentelor. Aceasta cu atît mai mult cu cît este vorba de relațiile directe, de luarea unor decizii cu consecințe mai largi, ceea ce nu se putea face fără cunoașterea exactă a situației.

Deci, lipsa unor documente diplomatice românești cu referiri la subiect situează documentele belgiene pe primul loc, ele fiind sursa documentară principală a articolului de față.

Așa cum am afirmat mai sus, Unirea și Independența, evenimente cu multiple și reale consecințe pentru evoluția ulterioară a României, au contribuit direct la modificarea caracterului și dezvoltarea relațiilor cu Belgia. Evident, între consecințele unuia și a celuilalt eveniment există deosebiri de principii și de modalități de a pune și rezolva problemele, ceea ce presupune o tratare diferențiată.

Începutul acestor modificări își au originea în perioada de pregătire a actului de la 24 ianuarie 1859. În toii evenimentelor, analizate cu multă atenție de către diplomația belgiană, pentru relațiile dintre cele două țări s-au pus cîteva probleme de importanță deosebită.

Atît cercurile politice cît și opinia publică belgiană au cunoscut, înainte de 24 ianuarie, ideile Unirii. Prin „L'Étoile du Danube”, care a

apărut la Bruxelles din anul 1856, erau cunoscute ideile și dorința românilor de a crea un stat național. De asemenea, presa belgiană — unele ziare primind informații și din surse guvernamentale (cazul lui „L'Indépendance belge”) — a informat pe larg cititorii despre aspirațiile românilor, contribuind la apropierea între cele două popoare. Se creează astfel o legătură intimă mai strânsă, pentru că un popor care și-a câștigat independența și ființa sa națională pe cale revoluționară nu poate privi decît cu simpatie acțiuni asemănătoare ale unui alt popor. Și dacă avem în vedere că acest popor făcea parte din ginta latină, legătura pare și mai strînsă.

Pregătirea Unirii a preocupat în mod deosebit și diplomația belgiană. Numărul mare de documente, referitoare la acest eveniment, reliefează cît se poate de bine un anume interes. Pentru aceasta au pledat în primul rînd bunele relații existente pînă atunci între Belgia și Principate — în anul 1858 ea ocupa locul al IV-lea în comerțul nostru extern⁴ — cît și posibilitatea dezvoltării lor în viitor. Cu alte cuvinte, am putea spune că este un merit al guvernului belgian că nu s-a mulțumit numai cu înregistrarea evenimentelor, ci a făcut o analiză temeinică din care au rezultat concluzii interesante.

Analizate prin prisma relațiilor existente și a interesului pentru acestea, rapoartele diplomatice belgiene⁵ pun în lumină, atît posibilitatea dezvoltării acestora, pe noi baze, cît și a raporturilor Belgiei cu întreaga zonă sud-est europeană. În acest sens, merită remarcată observația consulului belgian de la București — acceptată de guvern — care spunea că „problema Principatelor dunărene are după ultimele evenimente (războiul Crimeei — n.n.A.F.) o mai mare importanță și destinul politic al acestei țări exercită o mare influență asupra relațiilor comerciale europene”⁶.

Pregătirea Unirii a evidențiat și începutul unei activități, de un fel deosebit, a diplomației române. Deși neoficiale, acțiunile de acest fel au avut valoarea lor în cadrul relațiilor cu Belgia. În acest sens, trebuie remarcată, mai întii, atitudinea oamenilor politici ai vremii față de această țară, pe care cei mai mulți o simpatizau și vedeau în ea un model de organizare viitoare a României. În acest timp o asemenea acțiune a preocupat pe mulți, iar unii, dintre cei care pregăteau Unirea și erau adepții prințului străin, au văzut în Filip de Flandra omul potrivit pentru realizarea acestei viitoare organizări.

Simpatia față de Belgia, din considerentele menționate, la care se pot adăuga și altele, s-a manifestat de mai multe ori. În mod cu totul deosebit s-a manifestat cu prilejul vizitei în Principate a ambasadorului belgian la Constantinopol, Blondeel. Sosit la București în decembrie 1856, el a fost primit cu multă atenție. „La sosire — raporta din București consulul Poumay — Excelența sa a fost primit cu multă atenție și ceea

⁴ Archives du Ministère des Affaires Étrangères et du Commerce Extérieur de la Belgique (în continuare Arch. M.A.E.B.) Dos. 988, Rapoartele pe anii 1856, 1857 și 1858. Vezi și A. Filimon, *Schimbările comerciale între Belgia și Principatele române*, în „Analele Univ. Al. I. Cuza”, Istorie, III, T. XIX, 1973, fasc. 1.

⁵ Unele documente diplomatice belgiene au fost publicate și de noi. Vezi. A. Filimon, *Documente diplomatice belgiene despre Unirea Principatelor*, în „Revista de Istorie”, T.24, nr. 1, 1974.

⁶ Arch. M.A.E.B. Correspondance Politique Legations-Roumanie, T.J. (1852—1856), doc. 27 august 1855.

ce este mai semnificativ (a fost primit — n.n.A.F.) chiar de către Prințul Caimacam și de miniștrii săi, de marea boierime și de șefii tuturor partidelor politice”⁷.

Discuțiile purtate de Blondeel n-au fost consemnate toate. În timpul vizitei se știe însă că „el a stabilit legături și contacte cu numeroase cercuri și persoane”⁸. Toate acestea i-au permis crearea unei imagini de ansamblu asupra situației de aici. De notat însă că el n-a făcut recomandări politice, insista doar asupra redeschiderii consulatului de la Galați, care fusese mutat în anul 1842 la București, și asupra înființării unui consulat la Brăila⁹. Argumenta aceasta prin relațiile comerciale existente între cele două țări care, în cea mai mare parte, se făceau prin porturile de la Dunăre. Pe de altă parte, nu poate fi neglijat și un alt fapt. Bun diplomat și bun cunoscător al situației din Principate, Blondeel n-a scăpat din vedere momentul favorabil¹⁰ care se oferea pentru dezvoltarea relațiilor cu Principatele și într-o altă formă nu numai comercială.

Situația Principatelor, în anul 1856, nu permitea o acțiune amplă din partea diplomației și a cercurilor politice. Oferirea tronului lui Filip de Flandra, în anul 1857, a fost însă cea mai elocventă dovadă a simpatiei de care se bucura Belgia la noi.

Înfăptuirea actului de la 24 ianuarie 1859 a marcat o cotitură radicală în cadrul relațiilor dintre România și Belgia. La aceasta și-au adus o contribuție esențială ambele parteneri, prin acțiuni care merită atenția cuvenită.

Un prim și important act a fost cel din 13 februarie 1859 prin care Belgia a ridicat consulatul din București la rangul de Consulat general cu jurisdicție asupra ambelor principate. Guvernul belgian n-a dat prea multe explicații privind hotărîrea sa. În nota din 28 februarie 1859, adresată consulului de la Galați și vice-consulului de la Brăila se spunea doar că „experiența a demonstrat necesitatea acestei măsuri”¹¹.

Hotărîrea guvernului de la Bruxelles are, după părerea noastră, o dublă semnificație. În primul rînd, credem că prin aceasta Belgia a recunoscut Unirea și pe Al. I. Cuza, întrucît acreditarea diplomatului său pe lângă domnitor depășea granițele vechilor reguli stabilite de Poartă pentru diplomații străini. În al doilea rînd, a fost modificat, de acum, caracterul relațiilor cu Principatele. Experiența la care se referea nota nu putea să fie numai de natură comercială. Dealtfel, urmărită prin prisma acțiunilor mai vechi, ale diplomației belgiene, prin statisticile comerciale, care menționează o sporire a numărului de vase belgiene în porturile românești de la 4 cîte erau în 1839 la 9 în 1858 și menținerea unei medii anuale de

⁷ Ibidem, doc. 255. Vezi și D. A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. V, București, 1890, p. 1079, depeșa din 9 iunie 1857. Pentru amănunte privind activitatea lui Blondeel vezi foarte documentatul studiu, Gh. Platon, *Le diplomat belge Edouard Blondeel Van Cuelebroeck dans les Principautés roumaines (1856—1857)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, T. XVI, nr. 1, 1977, p. 43—60.

⁸ Gh. Platon, *Nicolae Sușu și Unirea Principatelor*, în „Analele Univ. Al. I. Cuza”, Iași, Istorie, III, T. XVIII, 1972, fasc. 1, p. 62.

⁹ Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanie, T. II, (1858—1860), doc. 216 și 217.

¹⁰ J. Poumay remarcă și el că „nu există nici o îndoială asupra simpatiei națiunii române față de Belgia”. Doc. 197.

¹¹ Arch. M.A.E.B. Dos. 989, T.I, doc. 195.

20000 de florini¹² la exportul pe piața românească, hotărîrea este și mai mult justificată. Existau deci interese deosebite ca relațiile cu Principatele să fie cît mai bune.

După realizarea Unirii, cînd activitatea diplomației a fost pusă pe noi baze de către Al. I. Cuza, cînd se poate vorbi „de o diplomație românească, unitară și oficială, cu activitate neînteruptă”¹³, contribuția Principatelor la dezvoltarea relațiilor cu Belgia este un fapt și mai evident. Sub conducerea directă a domnitorului și din inițiativa lui — fapt subliniat de foarte multe ori de documentele diplomatice belgiene — a fost discutată, prin intermediul consulatului de la București, chestiuni de interes reciproc. Este pentru prima dată cînd între Principate și Belgia se discută în acest mod, de la egal la egal.

Dintre problemele discutate s-au detașat două. În primul rînd, a fost discutată o problemă financiară. Recunoscîndu-l pe Jacques Poumay ca bun specialist în acest domeniu¹⁴, Cuza i s-a adresat lui în momentul cînd a început să se preocupe de organizarea finanțelor Principatelor unite. Se va dovedi însă că nu acesta a fost singurul motiv. Între Cuza și Poumay au fost purtate discuții mai ample în vederea încheierii unui împrumut extern pe piața belgiană.

Problema aceasta a fost considerată deosebit de serioasă, motiv pentru care a fost raportată la Bruxelles cu foarte multe amănunte. Mai multe rapoarte, din anul 1859, au prezentat sub diferite aspecte atît chestiunea financiară propriu-zisă cît și situația din Principate. Din aceasta se poate deduce opțiunea lui J. Poumay pentru rezolvarea ei, cît și raporturile foarte bune dintre el și domnitor.

În anul 1859 guvernul belgian n-a dat nici un răspuns. Cînd a fost reluată discuția, în anul 1864, s-a dat un răspuns negativ, din motive legate direct de situația internațională, atunci izbucnînd războiul pruso-austro-danez, care a fost în atenția specială a Belgiei. Tergiversarea răspunsului n-a avut la bază, deci, considerente de alt ordin. Din analiza făcută de guvernul belgian a situației Principatelor, mai ales a situației internaționale, s-a desprins cu claritate ideea că problema financiară depășea aspectul strict economic. Aceasta se vede, de altfel, chiar din rapoartele consulului de la București, care sublinia de nenumărate ori că domnitorul Cuza urmărește mai mult decît simpla unire. Martor ocular al evenimentelor din Principate, urmărindu-i cu mare atenție reformele, politica internă și externă, consulul Poumay îl prezenta pe domnitor ca pe un om al noului, omul care vrea să scoată țara din vechea ei stare de dependență. Or, aceasta însemna opunere față de marile puteri, față de hotărîrile luate de ele, fapt care nu era fără consecințe. Se pare că tocmai la aceste consecințe s-a gîndit guvernul belgian, punînd în balanță situația Belgiei, de stat mic și neutru, cu simpatia față de Unire și cu situația internațională de ansamblu.

¹² Ibidem, Dos. 992, T.I, Rapoartele consulare pentru perioada 1840—1859. Vezi și C. Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de porto-franc (1837—1883)*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1976.

¹³ D. Berindei, *Din începuturile diplomației românești moderne*, Edit. politică, București, 1965, p. 138.

¹⁴ J. Poumay a fost numit consul al Belgiei în anul 1852. El venise însă cu mult timp înainte în Moldova, unde s-a ocupat de afaceri financiare. L. Boicu, *Austria și Principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 303.

S-ar putea foarte bine ca în anul 1859 și în anii următori, rezolvarea problemei financiare să fi depins în mare parte și de o altă chestiune. O va demonstra cea de-a doua problemă discutată direct între Cuza și consulul belgian. Din inițiativa Ministerului de Externe al Belgiei, încă din anul stabilirii consulatului de la București (1842), s-a discutat și problema deschiderii a încă două consulate la Iași și Craiova. După 24 ianuarie 1859, dar mai ales după înființarea Consulatului general de la București, Ministerul de Externe belgian a reluat proiectul respectiv. Ca o primă necesitate, acum, era considerat consulatul de la Iași. În acest sens, Poumay a primit sarcina de a studia situația și a face recomandările de rigoare. În ziua de 16 februarie 1859, la numai trei zile după ridicarea la rangul de consul general, el raporta la Bruxelles o primă constatare. După părerea lui, deschiderea acestui consulat era o necesitate de prim ordin. „Este foarte urgent — se spunea în raport — să ne gândim la Iași, întrucât nu avem pe nimeni acolo (persoană oficială — n.n.A.F.) și raporturile noastre cu această parte (a Principatelor — n.n.A.F.) tind să se dezvolte din zi în zi”¹⁵.

Necesitatea consulatului n-a fost motivată numai prin stadiul existent al raporturilor economice. Subliniind încă o dată că „Principatele au intrat pe un drum nou” și că „ele vor să se degajeze de toate necazurile pricinuite de diversele ocupații militare”¹⁶, se aveau în vedere perspectivele relațiilor dintre cele două țări. Tocmai de aceea, proiectul belgian a fost prezentat domnitorului în cadrul unei întrevederi a acestuia cu diplomatul belgian.

În urma discuțiilor, care au fost prietenești ca întotdeauna, Poumay a raportat la Bruxelles cu mare satisfacție, acordul domnului la propunerea făcută. „Prințul Cuza mi-a spus că i-ar fi foarte agreabil dacă un agent belgian ar fi numit la Iași”¹⁷. Din raportul diplomatului belgian nu reiese dacă au fost stabilite, în cadrul întrevederii sau mai târziu, detaliile tehnice ale înființării consulatului. Se știe însă că guvernul belgian a primit cu mare satisfacție cele anunțate de la București și a trecut imediat la stabilirea măsurilor care se impuneau. Din păcate, consulatul n-a putut fi deschis decât în anul 1874¹⁸, motivele amânării fiind de ordin financiar¹⁹, guvernul neprimind aprobarea fondurilor necesare funcționării consulatului.

Cele două probleme, chiar dacă au rămas nerezolvate, din motive care n-au depins numai de voința celor ce le-au ridicat, au evidențiat interesul pentru modificarea cursului relațiilor. De asemenea, au fost tot mai evidente tendințele Belgiei de a avea relații directe cu Principatele, ceea ce înseamnă o evaluare exactă și corectă a actului de la 24 ianuarie 1859. Faptul că problemele respective au fost discutate cu domnitorul și că s-a ținut cont de opinia acestuia, este dovada recunoașterii noii stări a Țărilor române, a însușirii ideii că Unirea a însemnat începutul unui nou drum în istoria României.

¹⁵ Arch. M.A.E.B. Dos. 992, doc. 49. Raportul evidențiază dezvoltarea economică a orașului Iași, cu date concrete mai ales pentru comerț.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, doc. 50.

¹⁸ Ibidem, Dos. 994, doc. din 3 august 1874.

¹⁹ Proiectul guvernului a fost prezentat Camerei reprezentanților în anul 1859. A fost respins pe motiv de cheltuieli suplimentare. S-a cerut însă extinderea jurisdicției consulatului de la Galați și s-a acceptat.

Unirea Principatelor a avut o mare importanță și pentru relațiile economice dintre cele două țări, creîndu-se posibilitatea pentru dezvoltarea, în primul rînd, a schimburilor comerciale. Rapoartele trimise de către diplomații belgieni, în special cele ale consulului de la Galați și ale vice-consulului de la Brăila, au atras atenția asupra mutațiilor intervenite în cadrul comerțului românesc după 24 ianuarie ²⁰. În același timp, negustorii belgieni, cu precădere cei din Anvers, prin intermediul camerelor de comerț, s-au referit de multe ori „la importanța schimburilor pe care le facem cu Principatele prin porturile Galați și Brăila” ²¹. Din aceste considerente ei au cerut instituirea unei linii directe și permanente între Anvers și Galați. Prin înființarea acestei linii, în anul 1859, numărul vaselor sub pavilion belgian, sosite la Galați și Brăila, a crescut de la 9, cîte erau în 1858, la 12 în anul 1859 ²².

Prin toate evenimentele care au avut loc în anul 1859, din care se remarcă mai strînsa apropiere între cele două parteneri, diplomatică și economică, s-au creat toate condițiile necesare intensificării schimburilor comerciale. Față de anii trecuți ²³, s-au înregistrat salturi valorice deosebite, atît la importul din Principate, cît și la export. În acest an numai, negustorii belgieni au adus pe piața Principatelor, conform statisticilor lor, 175 733 kile zahăr rafinat, 92 667 kile zahăr pudră, 795 bucăți sticlă, 242 148 kile fier și una ladă cu arme ²⁴ și au cumpărat de aici 248 160 kile de cereale ²⁵.

Dacă avem în vedere numai aceste date, se poate afirma că există o anumită reciprocitate de interese mult sporită față de anii trecuți. Pe de altă parte, se poate spune că și Principatele își aduc o contribuție mai substanțială la dezvoltarea acestor schimburi. Interesul mai ales pentru comerțul cu cereale, măsurile luate de Cuza prin reformele sale au facilitat negustorilor belgieni toate condițiile pentru activitatea lor. Prin intensificarea vînzării acestor produse către negustorii belgieni s-au creat condiții și pentru comerțul de tranzit. Datorită acestora, portul Anvers a devenit încă de acum un antrepozit al cerealelor românești, „intermediarul pentru revînzarea grîului și orzului” ²⁶, în alte părți ale Europei.

Din păcate intensitatea comerțului nu s-a menținut la același nivel în anii care au urmat. Datorită concurenței marilor state capitaliste, Belgia a fost nevoită să-și reglementeze relațiile pe baza unor tratate comerciale ²⁷ prin care a căutat să-și asigure comerțul său. Departe de noi gîndul de a vedea în aceste tratate altceva și de a le evalua pentru comerțul general al Belgiei. Vom spune doar că pentru comerțul cu țara noastră,

²⁰ Consulul de la Galați se referea la intensificarea schimburilor comerciale a Principatelor, „la politica economică a lui Cuza, care era favorabilă dezvoltării comerțului”. Arch. M.A.E.B. Dos. 992, Tome II, doc. 20 și 28.

²¹ Ibidem, doc. 1.

²² Ibidem, doc. 28.

²³ Vezi A. Filimon, *Schimburile comerciale ... în „Analele Univ. Al. I. Cuza”, Iași, istoric, III, T. XIX, 1973.*

²⁴ Arch. M.A.E.B. Dos. 992, Tome II, doc. 28.

²⁵ Ibidem. Sînt cuprinse în calcul numai cerealele rămase în Belgia.

²⁶ C. Bușe, *op. cit.*, p. 109.

²⁷ Au fost încheiate următoarele tratate: 1 mai 1861 cu Franța, 28 iunie 1862 cu Spania, 28 martie 1863 cu Zollverein-ul, 9 aprilie 1863 cu Italia, 12 mai 1863 cu Olanda, 20 mai 1863 cu S.U.A. Vezi, S. van de Weyer, *Histoire des relations extérieures depuis 1830*, în *Patria Belgica* Tome II, Bruxelles, 1878, p. 358.

care nu putea încheia un asemenea tratat datorită dependenței sale față de Poartă, ele n-au avut efecte pozitive. În acest sens, menționăm tratatul din 20 mai 1863 încheiat cu S.U.A. prin care cerealele americane au fost admise pe piața belgiană²⁸. Fără îndoială că cerealele românești n-au putut concura cu cele americane, dar menționarea lor în rapoartele consulilor — chiar și fără datele statistice de rigoare ne permite să credem în continuarea vânzării lor pe piața belgiană, chiar și în cantități mai mici. Esențial rămâne faptul că relațiile nu s-au întrerupt. Dealtfel, aceleași rapoarte menționează și venirea în continuare, la Galați și Brăila, a unor vase sub pavilion belgian.

Scăderea intensității schimburilor comerciale n-a afectat relațiile de ansamblu între cele două țări. Din cele prezentate se poate vedea modificarea survenită prin care comerțul nu mai era singura modalitate de manifestare a relațiilor dintre ele. Încă din timpul pregătirii Unirii, dar mai ales după realizarea acesteia, activitatea diplomaților belgieni, acreditați în țara noastră, nu se mai rezuma nici ea numai la probleme strict economice. Consulul Poumay mai ales, unul dintre străinii adepți ai Unirii și prieten al poporului român, a făcut totul pentru ca relațiile politice să primeze. După cum spunea, el se bucura de mare încredere și simpatie din partea domnitorului. Era unul dintre diplomații străini cu care oamenii politici ai vremii au discutat multe probleme de interes reciproc. Din rapoartele sale, în care sint prezentate evenimentele vieții politice din Principate, în timpul domniei lui Cuza, se poate deduce strădania lui de a nu înșela pe cei care aveau încredere în el. Datorită lui, pe toată perioada anilor 1859—1866 relațiile cu Belgia s-au dezvoltat. S-a dovedit prin aceasta că ridicarea consulatului din București la rangul de consulat general a corespuns unei anumite necesități și unui anumit interes, din partea guvernului belgian, pentru aceste relații.

Din considerente de acest gen a fost urmărită și viața politică internă, din ultimii ani de domnie ai lui Cuza. O mare importanță a fost acordată însă demisiei domnitorului, căutându-se, în primul rînd, evaluarea consecințelor pentru relațiile dintre cele două țări.

Anunțată la Bruxelles în ziua de 11 februarie 1866, abdicarea a produs emoție guvernului belgian și cercurilor politice. Spațiul nu permite o prezentare în detaliu a acestei probleme și a modului cum a fost apreciat evenimentul în toată complexitatea lui. Remarcăm doar interesul deosebit, cum am spus mai sus, văzut prin prisma relațiilor dintre cele două țări. Din documentele diplomatice belgiene se desprinde clar intenția de a nu întrerupe, în nici un caz, relațiile cu Principatele. Toată lumea politică, în primul rînd cei mai bine avizați, erau însă de acord că vor interveni elemente noi peste care nu se va putea trece chiar foarte ușor.

Un element nou a fost intenția manifestată a cercurilor politice românești de a-i oferi tronul, din nou, lui Filip de Flandra. În rapoartele sale din 11 și 12 februarie 1866, consulul Belgiei de la București informa despre intențiile acestor cercuri. La 11 februarie el scria că „în acest moment

²⁸ În anul 1858 Belgia a decretat libertatea completă a comerțului de tranzit pentru cereale. Ea devenea astfel un important loc de pătrundere în Europa a cerealelor americane. Prin această lege volumul comerțului ei cu cereale a sporit la 9,82% în anul 1861 și apoi la 16,40%, în anul 1868. Vezi, S. Capelles, *Le volume du commerce extérior de la Belgique. 1830—1913*, Bruxelles f. an, p. 246.

(ora trei după amiază — n.aut.) deputații (?!) sînt reuniți pentru a aproba dispozițiile care trebuiesc luate. Am fost asigurat de diverse părți că, Camera va proclama pe A.S.R. contele de Flandra ca rege (?!) al României²⁹. O zi mai tirziu raporta că „Filip de Flandra a fost ales domnitor al Principatelor unite”³⁰. Totodată anunța guvernul său că „o delegație a fost aleasă special pentru a merge la Bruxelles spre a-i oferi A.S. coroana Principatelor”³¹.

Exceptînd folosirea termenului de rege, consulul belgian n-a greșit cu nimic și face dovada unei bune cunoașteri a problemei. Cerculile politice românești — fapt recunoscut de către I.C. Brătianu și C.A. Rosetti³² — s-au gîndit din nou la contele de Flandra dorînd și de data aceasta — poate mai mult decît în 1857 — să dea țării o organizare asemănătoare cu a Belgiei și să salveze Unirea. De altfel, însuși rațiunea pledoariei lui Poumay pentru prințul străin n-a pledat special pentru prințul belgian ci a aceeași. Pentru el un asemenea prinț reprezenta garanția menținerii unității celor două Principate.

Fără îndoială că un mare rol în cadrul proiectelor de aducere a unui prinț străin la tronul Principatelor a avut simpatia față de Belgia. Nu s-ar putea spune însă cu exactitate care este raportul dintre această simpatie și relațiile dintre cele două țări. După cum nu s-ar putea răspunde dacă relațiile ar fi fost mai bune, sau mai puțin bune, în cazul acceptării. Există o singură certitudine și anume plasarea Belgiei, prin propunerea făcută, într-o situație mai delicată decît în 1857. Documentele diplomatice nu sînt prea edificatoare în a prezenta cu detalii părerile regelui, a guvernului și a oamenilor politici influenți față de această chestiune. Se cunosc însă unele date privind interesul față de ceea ce s-a întîmplat în continuare și față de reacția pe plan internațional. Din urmărirea, mai ales a situației internaționale, a atitudinii marilor puteri față de Principate, la care s-a adăugat și pregătirea diplomatică intensă a războiului prusiano-austriac, Belgia a înțeles că era nevoie de multă prudență. Din informațiile primite de la diplomații săi, guvernul și regele (de data aceasta multe rapoarte au fost prezentate și regelui) au stabilit că situația era mult prea complicată. Analizînd toate acestea prin prisma situației deosebite a Belgiei, a neutralității ei, la 26 februarie, în numele contelui de Flandra, prin ambasada de la Paris, guvernul belgian a răspuns negativ³³.

Răspunsul Belgiei a creat, este adevărat, o anumită derută, dar n-a modificat cu nimic fondul general al relațiilor româno-belgiene. La Bruxelles

²⁹ Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanic, T. II(1861—1870), doc. 17.

³⁰ Ibidem, doc. 49.

³¹ Ibidem.

³² Vezi declarațiile lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti „Românul”, 7 februarie și 21—22 martie 1869.

³³ Arch. M.A.E.B. Correspondance... Roumanic, T. II (1861—1870) doc. 49 și 50. În răspunsul guvernului belgian se spunea „Le comte de Flandre part pour Rome; son voyage était décidé depuis longtemps et toutes les dispositions (sont) pris. Son Altesse Royale ne croit pas pouvoir accepter l'offre si flatteux du peuple (?!) roumain, dont elle est cependant fort reconnaissante et dont le Roi aussi est extrêmement touché. Sa Majesté et son Auguste Frère, feront toujours de voeux pour le bonheur et la prospérité des Principautés”. Se confirmă prin aceasta cele spuse de T. V. Riker „Filip de Flandra a refuzat categoric tronul înainte de a pleca din Bruxelles” (*Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale*, București, f.an, p. 627.)

s-a dorit foarte mult ca relațiile stabilite să continue în aceeași manieră și chiar au continuat. Singura problemă mai deosebită a fost cererea guvernului român, sugerată de prințul Carol, din anul 1867, ca J. Poumay să fie înlocuit din funcția de consul general la București³⁴. Aceasta n-a fost motivată în nici un fel. Se pare că la originea ei a stat dorința unora dintre aceia cu care a discutat Poumay problema aducerii la tron a lui Filip de Flandra. S-ar putea, de asemenea, ca și Carol, în măsura în care a cunoscut unele amănunte, să fi cerut cu insistență înlocuirea. Dealtfel, trebuie spus că, așa cum rezultă din rapoartele sale, Poumay nu l-a agreat deloc pe Carol.

Problema respectivă n-a constituit însă un motiv de rupere a relațiilor. La 24 decembrie 1868 Belgia l-a numit la București pe Pitters Stiegart³⁵. Odată cu aceasta s-a rezolvat situația neplăcută. Cu ocazia prezentării scrisorilor de acreditare prințului Carol, s-a văzut clar că ambele părți au căutat să treacă peste cele întâmplate, subliniindu-se, și cu acest prilej, că „raporturile existente și relațiile industriale și comerciale care s-au stabilit așa de ferice între ambele țări nu vor înceta a se extinde în interesul reciproc”³⁶.

Cele afirmate aveau la bază o realitate concretă, interesele reciproce pentru relațiile economice cât și simpatia de care se bucura Belgia și după 1866. În perioada imediat următoare detronării lui Cuza, ea a continuat să fie un exemplu de organizare din care s-au inspirat oamenii politici ai vremii³⁷. De asemenea, școlile sale erau căutate de tinerii români. La Bruxelles, Liège și Anvers, mulți dintre aceștia s-au format ca specialiști în diferite domenii³⁸.

Avînd în vedere ansamblul general al relațiilor dintre cele două țări am putea spune că în anii care au urmat după 1868 relațiile dintre ele au cunoscut o și mai mare dezvoltare. Cîteva fapte deosebite întăresc această afirmație. În primul rînd, crearea agenției diplomatice belgiene de la București, în anul 1870, va marca nu numai dezvoltarea de care vorbeam ci și o cotitură radicală. Crearea acestei agenții, care făcea parte din planul mai vechi al guvernului belgian de lărgire a rețelei sale consulare și de reprezentare în România, a fost prima mare dovadă a intenției de a da valențe noi relațiilor dintre cele două țări, a recunoașterii deschise și oficiale a necesității specializării oficiilor diplomatice de la noi din țară. În al doilea rînd, prin crearea consulatelor de la Iași și Craiova³⁹, în anul

³⁴ Arch. M.A.E.B. Dos. 989, T.I, doc. 237.

³⁵ Ibidem, doc. 239. Întrzierca s-a datorat negăsirii persoanei potrivite. La început a fost numit D'Egremont, fostul consul general la Smirna. S-a revenit foarte repede asupra acestei numiri.

³⁶ Ibidem, doc. 82. Vezi și, *Reprezentanțele diplomatice ale României* vol. I, p. 288

³⁷ Vezi, *Constituția, legea electorală și organizația judecătorească a Belgiei*, traducere de Teodor Veisa, Iași, 1857. C. C. Angelescu, *Un jurist moldovean uitat, Teodor Veisa*, București, 1938. D. Ionescu, Gh. Țuțui și Gh. Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957.

³⁸ C. Angelescu, *Studenți români în străinătate. Universitatea din Bruzelles*, în „Studii și cercetări istorice”, 1943, vol. XVIII, p. 119—126. Pentru perioada la care ne referim cel mai reprezentativ elev român al școlilor belgiene a fost Vasile Conta. Vezi, Ana Conta-Kerenbach, *Biografia lui Vasile Conta*, Iași, 1916.

³⁹ Arch. M.A.E.B. Dos. 994 decretul din 3 august 1874 și Dos. 991 decretul din 29 august 1874. Vezi și A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România*.

1874, rețeaua consulară belgiană va cuprinde principalele orașe românești, ceea ce este încă o dovadă a interesului față de bunul mers al acestor relații.

La baza acestor decizii au stat, fără îndoială, rațiuni diferite. Au primit și acum rațiunile economice, fără a se neglija însă mutațiile politice. Dacă în perioada anilor 1865—1870 statisticile belgiene nu mai oferă date prea sigure privind valoarea comerțului, menționându-se numai numărul de vase belgiene și străine care au încărcat mărfuri de la Galați și Brăila pentru Anvers, nu se poate crede că valoarea acestor schimburi ar fi scăzut foarte mult. Se poate admite, așa cum am spus, doar o scădere de intensitate care pare firească și normală în relațiile dintre două țări.

După 1870 statisticile demonstrează, cu date sigure, sporirea volumului schimburilor dintre Belgia și România. Față de perioada anilor trecuți, pe piața românească au apărut mărfuri belgiene de o mai mare varietate. Primul loc îl deținea tot sticla, urmată de zahăr, amidon și produse textile⁴⁰. Până în anul 1875 exportul acestor produse în țara noastră a atins cele mai înalte cote⁴¹. Alături de acestea au fost aduse însă și multe produse noi: vagoane și șine de tramvai, arme și mașini pentru utilarea fabricilor de zahăr. În anul 1875 valoarea totală a acestora depășea suma de 1 300 000 de franci⁴². Peste numai un an valoarea totală a exportului belgian în România s-a ridicat la suma de 2 175 000 de franci, ceea ce reprezintă o creștere, „nu numai față de anul 1875 ci și față de toți anii precedenți”⁴³.

Prin aceste valori, în importul României, din anul 1876, Belgia ocupa locul al VI-lea, ceea ce ar însemna o dare înapoi. S-ar părea însă că nu acesta era locul ei. Explicația ne-o oferă vice-consulul de la Brăila care arăta că „cea mai mare parte a mărfurilor de proveniență belgiană, veneau pe la Viena, s-au transbordau la Londra, sau veneau pe la Amsterdam—Constantinopol, de unde erau reexpediate prin vapoarele companiei Lloyd. Cele care veneau pe la Viena erau declarate la vamă ca provenind din Austria, iar cele de la Londra ca provenind din Anglia”⁴⁴. Dealtfel, aceasta se va vedea și din insistența cu care diplomații acreditați la noi au cerut restabilirea liniei de vapoare Anvers-Galați”, principala cauză a eliminării și durabilității acestor relații”⁴⁵.

⁴⁰ Arch. M.A.E.B. Dos. 991, doc. din 29 iunie 1874.

⁴¹ Ibidem, Dos. 2750, doc. 11, partea a II-a. Statisticile indică următoarele date: sticlă = 50 000 bucăți, amidon = valoare 180 00 de franci, draperii și mătase = 200 000 de franci și zahăr = 20 000 de kilograme.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, doc. 114 bis (anexa). Din suma totală de 2 175 000 de franci, 600 000 fr. reprezenta valoarea armelor, 300 000 fr. șinele și vagoanele și 400 000 fr. mașinile pentru fabrica de la Chitila. Restul erau diferite alte mărfuri.

Pentru mărfurile aduse la Galați, sint menționate următoarele cantități: 14 lăzi cu oțel (6 751 kg), 625 lăzi amidon (22 060 kg), 375 lăzi luminări (6 440 kg), 200 barili ciment, 1414 barili fier forjat, 269 colete fierărie (14 368 kg), 650 barili cuic, 3 249 colete materiale pentru Saseut (720 193 kg), 14 lăzi cu pate alimentară, 1 ladă ornamente bisericesti, 1 colet cu țesături, 34 lăzi cu sticlă, 5 471 lăzi cu sticlărie (6 961 kg), 25 barili zinc. (Cantitățile în kg sint din aceeași sursă.)

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

Din cele spuse se poate lesne deduce că valoarea mărfurilor de proveniență belgiană sosite în România, în anul 1876, era mult mai mare.

În ce privește importul belgian din țara noastră situația statistică este și mai puțin clară. Lipsa unui consulat românesc în Belgia ne privează de o situație exactă a vânzărilor de produse de la noi în această țară. Știm însă că Belgia cumpăra cereale din România. Nu știm cantitățile, întrucât cea mai mare parte a acestora era încărcată pe vase străine cu destinația Anvers. Nu știm, de asemenea, dacă acestea erau vândute în Belgia sau erau reexpediate în alte părți. Merită însă de notat, ceea ce diplomații belgieni au recunoscut, că negustorii din această țară erau interesați pentru cerealele și produsele animaliere de proveniență românească.

Intensificarea schimburilor comerciale între România și Belgia s-a făcut într-un moment deosebit. După cum se știe, începînd cu deceniul al VIII-lea al secolului al XIX-lea, România a intrat și mai serios, deschis, pe calea obținerii independenței. În cadrul acestei pregătiri, relațiile cu alte state, mai ales cele comerciale, au avut importanța lor recunoscută. Prin modificările survenite în cadrul politicii economice, prin tratatele comerciale încheiate în perioada anilor 1875—1877, s-a realizat o primă parte a programului de cîștigare a independenței depline. În aceste acțiuni se încadrează organic și relațiile cu Belgia.

Tendențele de independență ale României au fost sesizate și apreciate, de diplomația belgiană, cu mult timp înainte de anul 1877. Încă din anul 1859, consulul Poumay arăta că „Unirea este realizată de o mare adunare populară care disprețuiește toate drepturile de suzeranitate”⁴⁶. În anul 1874, Ministrul de Externe al Belgiei, contele d’Aspremont de Lynden, recunoștea că independența României era „o problemă deloc simplă ci una care ar putea avea serioase consecințe”⁴⁷. El avea în vedere, în primul rînd, consecințele pentru relațiile dintre cele două țări.

Urmărind evenimentele, premergătoare proclamării independenței țării noastre, diplomația belgiană și-a format părerile din care se desprind citeva idei edificatoare pentru a demonstra și o anumită simpatie cu cauza românilor. Astfel, agentul diplomatic de la București, J. Jooris, un fin și atent observator al evenimentelor, sublinia complexitatea fenomenului. Între altele menționa că „aspirațiile României spre independență completă și nerăbdarea de a sfărîma legăturile de vasalitate ce o leagă de Turcia, corespund pe deplin dorinței naționale și sînt aspirații legitime”⁴⁸. Mai mult decît atît, se considera sosit momentul ca „marile puteri să îndemne Turcia să asculte de vocea rațiunii și a dreptății”⁴⁹, acordînd independența României.

Evident, diplomații belgieni au evaluat consecințele independenței țării noastre prin prisma relațiilor cu țara lor. Aceasta, pentru că era de așteptat, mai mult decît după realizarea Unirii, să aibă loc modificări

⁴⁶ Ibidem, Dos. 992 T. I, doc. 9 februarie 1859.

⁴⁷ Ibidem, Correspondance... Roumanie, T. IV (1871—1874), doc. 64.

⁴⁸ Ibidem, doc. 81.

⁴⁹ Ibidem.

care să permită o dezvoltare pe alte planuri a acestor relații. Nu se poate trece însă cu vederea peste atitudinea diplomaților, care exprimă în fond atitudinea unei țări care a făcut eforturi pentru obținerea și recunoașterea independenței sale. Această asemănare între cele două țări — făcută pentru prima dată de către Jooris⁵⁰ — era un element de apropiere și nu unul dintre cele mai puțin importante.

În preajma obținerii independenței țării noastre, problemele care se puneau în cadrul relațiilor sale cu Belgia erau cu totul deosebite, față de perioadele trecute, profilându-se și mai bine semnele modificării caracterului acestora și a rolului crescut al diplomației românești. Prima noutate a fost tendința firească și obiectivă a României de a reglementa schimbările comerciale și cu Belgia pe baza unui tratat direct. Inițiativa a pornit din partea guvernului român și făcea parte din acțiunile de scoatere a comerțului de sub autoritatea și prevederile tratatelor încheiate de Poarta otomană cu alte state. În acest sens, agentul diplomatic al Belgiei nota, ca fapt deosebit, această manifestare a României „de a nu mai recunoaște tratatele încheiate de Poartă, tratate care fuseseră deja profund modificate prin măsuri de legislație internă”⁵¹ și atrăgea atenția guvernului său asupra a ceea ce avea să urmeze.

Analizate, în contextul general al situației de atunci, toate aceste acțiuni au fost privite de diplomația belgiană ca „o necesitate economică, care să permită dezvoltarea unei industrii naționale autohtone”⁵², ca o formă de manifestare a independenței economice.

Tratatul dintre România și Austro-Ungaria, din anul 1875, a edificat și mai mult, guvernul belgian, asupra acestor tendințe. La încheierea acestuia se știa precis că nu se mai puneau numai probleme economice. Pe de altă parte, se crea și convingerea mai fermă asupra necesității reglementării pe baze noi a relațiilor dintre cele două țări.

La începutul anului 1876, prin agentul diplomatic de la București, J. Hoorix, guvernul român a explicat oficial noile sale intenții. Cu acest prilej, Belgia a fost invitată să încheie o convenție comercială cu țara noastră „pe baza principiilor convenției cu Austro-Ungaria”⁵³. În virtutea acestor principii, guvernul român a făcut următoarele propuneri: a) pentru comerț tratamentul reciproc al națiunii celei mai favorizate, b) pentru cetățenii de origine belgiană sau română, tratamentul de egalitate în raport cu impozitele și obligațiile de orice natură, c) avantajele speciale acordate Austro-Ungariei pentru comerțul de frontieră, ca stat limitrof, nu vor fi acordate și Belgiei, d) această înțelegere este provizorie și va fi încheiată pe baza declarațiilor care vor fi schimbate între cele două guverne și are forță obligatorie până la 30 aprilie 1877⁵⁴.

Declarația guvernului român, din care a reținut atenția în mod special punctul d, a fost analizată în cadrul unei ședințe a cabinetului belgian. Cu acest prilej a fost analizată situația generală a comerțului

⁵⁰ Ibidem. Referindu-se la situația țării noastre spunea între altele că i s-a creat, după tratatul de la Paris, o situație asemănătoare cu a Belgiei.

⁵¹ Ibidem, doc. 73.

⁵² Ibidem, doc. 98 și 101.

⁵³ Ibidem, Dos. 2750, doc. 939 și anexa 82. Dos. 2013, doc. din 24 mai și 15 august 1876.

⁵⁴ Ibidem, Dos. 2750, doc. 45 anexa și Dos. 2013, doc. din 15 august 1876.

cu România și atitudinea altor țări față de noua ei politică economică. În primul caz, au fost discutate și cererile camerelor de comerț „de a nu se pierde din vedere avantajele comerțului belgian”⁵⁵, atît în ce privea comerțul cu țara noastră, cît și cel cu alte state din această parte a Europei. În privința atitudinii altor state s-a reținut ideea că unele⁵⁶ erau dispuse să discute cu România, ceea ce a fost considerat încurajator, pentru Belgia, și nu putea fi scăpat din vedere.

La 17 iulie 1876, consulul belgian a înminat Ministerului de externe răspunsul guvernului său. Deși era redactat într-o manieră generală⁵⁷, nota guvernului belgian deschidea perspective bune pentru viitoarele tratative cu guvernul român.

Pînă la sfîrșitul anului 1876 tratativele n-au avansat prea mult din cauza unor nepotriviri de vederi asupra duratei convenției, cît și din cauza unor probleme, de altă natură, care preocupau guvernul român. Pe de altă parte, s-a simțit foarte acută lipsa unui diplomat român acreditat în capitala Belgiei.

La începutul anului 1877, cînd și alte țări și-au reglementat schimburile comerciale cu țara noastră pe bază de tratate directe⁵⁸, guvernul belgian a urgentat tratativele. Discuțiile dintre M. Mitilineu, secretarul general al Ministerului de externe, și J. Hooricx au evidențiat intenția de a încheia cît mai repede aceste tratative. În ziua de 1 martie 1877, în cadrul ultimei întîlniri, pe această temă, între cei doi diplomați au fost stabilite detaliile tehnice ale convenției. În aceeași zi, Hooricx raporta că „guvernul român este gata să admită, în cazul ratificării, toate observațiile pe care Belgia le considera convenabile”⁵⁹.

Semnată la 14 martie 1877⁶⁰, convenția comercială (prîna de acest fel între România și Belgia) a fost bine primită de către negustori, în primul rînd⁶¹. Dealtfel, datele statistice, mult mai precise decît în anii trecuți, demonstrează o creștere substanțială a valorii schimburilor. Pînă la 31 decembrie 1877 pe piața românească au venit mărfuri belgiene în valoare de 2 895 000 de franci. Totodată, navigația vaselor sub pavilion belgian, prin restabilirea liniei Anvers-Dunăre, a revenit la condițiile apreciate normale⁶².

⁵⁵ Ibidem, Dos. 2750, doc. 36.

⁵⁶ Hooricx a anunțat că „Franța, Rusia, Germania și Grecia și-au manifestat intențiile de a discuta cu guvernul român”. El cerea guvernului său să se grăbească „pentru ca și comerțul belgian să se găsească pe picior de egalitate cu a celorlalte națiuni”. Doc. 36 bis.

⁵⁷ Ibidem, doc. 40 anexa 1. Nota era o declarație de intenție. Textual se spunea „Animé du desir de voir la commerce belge placé sur un pied d'égalité avec celui des autres nations, le gouvernement du Roi, mon Auguste Souverain, me chargé de vous manifester son desir de conclure une convention commerciale avec la Roumanie”.

⁵⁸ *Istoria României*, vol. IV, Edit. Academiei, București, 1964, p. 479.

⁵⁹ Arch. M.A.E.B. Dos. 2750, doc. 91 și 92.

⁶⁰ Camera și Senatul Belgiei au ratificat-o în ziua de 26 mai. Doc. 105 și 106.

⁶¹ Ziarul „L'Indépendance belge” a publicat în luna februarie 1877 mai multe note speciale prin care se cerea urgentarea tratativelor cu România.

⁶² Circulația vaselor belgiene la Dunăre, între anii 1871—1876, conform statisticilor consulatului de la Galați se prezenta astfel: 1871 = 1 vas (1 022 tone), 1872—1873 = 7 vase (4 054 tone), 1874 = 10 vase (12 089 tone), 1875 = 7 vase (6 801 tone), 1876 = 3 vase (2 964 t). Arch. M.A.E.B. Dos 2750, doc. 93 și anexa din 8 iunie 1877.

Reglementarea relațiilor economice a fost apreciată și de către cele două guverne. Era însă îngrijorător că, la 31 decembrie 1877, convenția expira. Din acest motiv, la 7 septembrie 1877, guvernul român, prin M. Kogălniceanu, a remis agentului diplomatic al Belgiei o notă prin care a propus încheierea unei noi convenții ca fiind „în interesul ambelor părți”⁶³.

Belgia a răspuns la 21 septembrie, dându-și acordul pentru începerea noilor tratative. „Guvernul regal — se menționa în răspunsul dat — a primit cu foarte mare interes nota și o examinează cu atenție pentru a se ajunge la o fericită înțelegere”⁶⁴.

Tratativele, purtate tot la București, au început imediat. Din cauza situației speciale a României, determinată de participarea ei la război, n-a fost posibilă desfășurarea normală a acestora. Singura chestiune notabilă a fost prelungirea convenției existente până la 12 februarie 1878 și acordarea unor noi scutiri vamale pentru produsele belgiene. De asemenea, Ministerul de externe al Belgiei a notificat hotărîrea guvernului că „toate produsele românești de export — cerealele în special — erau scutite de orice fel de taxe vamale la intrarea și ieșirea din Belgia”⁶⁵.

La începutul anului 1878 problema încheierii unei noi convenții comerciale a preocupat din nou, în alte condiții, ambele guverne. În timpul întrevederii, din ziua de 22 ianuarie, Hooricx i-a înmînat lui Kogălniceanu nota guvernului său prin care se anunța intenția de a începe tratativele și se solicita în acest sens reduceri vamale și pentru alte produse decât cele prevăzute pînă acum⁶⁶. În aceeași zi se raporta la Bruxelles acordul de principiu al guvernului român. „Cabinetul princiar — remarca Hooricx — nu se pare că n-ar accepta propunerile belgiene”⁶⁷ se menționa însă dorința ca „(Hooricx) să primească puteri depline pentru semnarea noului tratat”⁶⁸.

În urma aprobării date și a noilor instrucțiuni primite în luna februarie a anului 1878, Hooricx s-a întilnit de mai multe ori cu Kogălniceanu. În timpul audienței din 10 februarie au fost prezentate din nou cererile guvernului belgian pentru noi reduceri vamale. S-a înțeles însă că situația nu era propice pentru continuarea tratativelor. „Ministrul (Kogălniceanu) — scria Hooricx — era preocupat de afaceri politice, ceea ce m-a determinat să nu mai insist”⁶⁹.

⁶³ Ibidem, doc. 117.

⁶⁴ Ibidem, doc. 118 și 119 bis anexa.

⁶⁵ Ministerul de Externe al Belgiei estima valoarea grîului importat din România la suma de 140—150 milioane de franci. Dos. 2750, II, doc. 6 anexa C (Este cuprins și comerțul de tranzit).

⁶⁶ Belgia a cerut următoarele reduceri: șine de cale ferată = 1,20 lei în loc de 1,75 lei, bandaje de fier 1,25 lei în loc de 1,90 lei, fier brut = 2,90 lei în loc de 5 lei, fier forjat = 3 lei în loc de 4 lei, cuie de fier = 5 lei în loc de 8 lei, sticlă = 3 lei în loc de 6,50 lei, hurtie de tipar 10 lei în loc de 19 lei, cuțite ordinare = 30 lei în loc de 100 lei, bugii de stearină = 18 lei în loc de 29 lei, ciocolată = 19 lei în loc de 20 lei, fire de tot felul = 39 lei în loc de 70 lei, ață de bumbac = 12 sau 15 lei în loc de 21 lei, țesături de tot felul = 30 lei în loc de 55 lei. Doc. 6 anexa A și D.

⁶⁷ Ibidem, doc. 9.

⁶⁸ Ibidem, doc. 10.

⁶⁹ Ibidem, doc. 16.

Cu toată situația delicată în care se afla România, la 19 februarie s-a răspuns la nota belgiană. Cu acest prilej se menționează „intenția de a acorda Belgiei regimul vamal acordat Germaniei”⁷⁰, aceasta fiind o noutate. La 12 martie s-a dat un răspuns și mai complet prin care erau admise propunerile cabinetului de la Bruxelles, precizându-se și dorința de a fi inserate în noul tratat articolele XIII, XIV și XV din tratatul cu Germania relative la taxarea unor mărfuri în anumite orașe. De asemenea, se propunea ca durata tratatului să fie de 7 ani și nu de 10, cum a propus Belgia, din dorința subliniată „ca toate tratatele să expire la aceeași dată”⁷¹. Cu același prilej, s-a promis că „dacă tratatul cu Germania va fi ratificat înainte de semnarea celui cu Belgia, modificările aduse prin el vor fi inserate și în acesta”⁷².

În principiu, au fost stabilite deci aproape toate detaliile noului tratat, ambele părți declarându-se de acord cu ele. Dar, din motive care n-au depins de ele, tratatul n-a fost semnat în anul 1878. Ambele parteneri s-au resemnat în fața situației și au reglementat relațiile dintre ele, în funcție de aceasta, prin prelungirea cu încă un an a convenției din 1877. Soluția a fost un compromis, care a răspuns însă unei necesități și dorinței celor două guverne de a dezvolta relațiile bune existente pînă acum. Din aceste motive prelungirea convenției a fost considerată un adevărat succes. Diplomația ambelor state a înțeles exact situația creată și s-a preocupat pentru găsirea celor mai bune metode de rezolvare a problemelor și, în spiritul unei perfecte înțelegeri, le-a găsit. Pe baza celor stabilite relațiile dintre cele două țări, schimburile comerciale în mod deosebit, au continuat să se dezvolte.

Tratativele economice româno-belgiene, din anul 1878, au încheiat o etapă importantă a relațiilor dintre cele două țări, în secolul al XIX-lea. Cuprinsă între anii 1859—1878, această etapă, pe lângă evenimentele deosebit de importante din istoria țării noastre, a pus și citeva probleme pentru relațiile sale cu Belgia. Prin problematica lor, prin modul de desfășurare, relațiile dintre cele două țări au demonstrat și ele eforturile diplomației românești de a activa detașat de Poarta otomană, pentru obținerea independenței politice. Totodată, este evidențiat modul de evoluție al acestor relații, faptul că în această perioadă, deși își păstrează importanța, nu mai putea fi vorba numai de relații economice sau culturale. Relațiilor politice, prin tot ceea ce s-a făcut, dar mai ales prin tratativele directe, li s-au deschis perspective noi la baza cărora vor sta cele stabilite acum.

⁷⁰ Ibidem, doc. 17.

⁷¹ Ibidem, doc. 18, 19 și 23.

⁷² Ibidem, doc. 19 și 23. Au fost acceptate următoarele reduceri: șine de cale ferată — 1,25 lei în loc de 1,75 lei, bandaje de fier = 1,45 lei în loc de 1,90 lei, sticlă și oglinzi 5 lei în loc de 6,50 lei, țesături — 15 lei în loc de 55 lei. Nu au fost admise reducerile vamale pentru stearină și hirtie. Aceasta pentru că „România — spunea consulul belgian de la București — dorește să stabilească fabrici de hirtie și stearină pe solul ei și nu va admite degrevări la aceste articole”.

LES RELATIONS ROUMANO-BELGES ENTRE 1858—1878

RÉSUMÉ

Prenant comme limites chronologiques de l'étude les deux moments fondamentaux de l'histoire moderne de la Roumanie, l'auteur examine l'évolution des rapports politico-diplomatiques entre l'Etat roumain nouvellement créé et le royaume de la Belgique.

La position favorable de la Belgique envers l'Union des Principautés et le cours constant des relations mutuelles — relève l'auteur — ont contribué à la création d'un climat de détente et de coopération réciproquement avantageuse.

Le développement du réseau consulaire belge dans notre pays pendant les années qui ont suivi le règne du prince Cuza, de même qu'une série de contacts d'ordre économique ont permis une intensification des rapports et une diffusion favorable de la cause roumaine en Occident.

Dans la dernière partie de l'étude on analyse les pour-parlers économiques roumano-belges (1878), leurs effets immédiates de même que l'importance qu'ils ont présenté pour l'évolution du commerce extérieur roumain durant la période mentionnée.

CONTRIBUȚII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ARMATEI ROMÂNE MODERNE (1812—1830)

DE

DORINA N. RUSU

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, ca urmare a procesului reformativ de degajare a țărilor române de perimatele structuri feudale și de scoatere a lor de sub dominația străină, reorganizarea oștirilor pămîntene și așezarea lor pe baze moderne devenise o necesitate obiectivă. Este ceea ce George Adrian va sublinia mai târziu: „Credința că națiunea noastră nu-și va putea dobîndi niciodată libertatea decît prin puterea armelor trebuie a se înrădăcina și a se întări în inima fiecărui român care voiește scăparea patriei”¹. Înfăptuirea largului program social și național cerut de statornicirea noii orînduiri impunea crearea unei forțe armate capabilă să apere fruntariile de diferitele încălcări, să poată contribui, la momentul oportun, la realizarea independenței și unității poporului român. Prezența armatei asigura, de altfel, claselor dominante din țările române instrumentul de coerciție necesar chiar în condițiile unei apăsătoare dominații străine, oferea un element de siguranță în calea deselor incursiuni de pradă pornite din afara granițelor, reprezenta, în același timp, un factor important în efortul de păstrare a aceluia statut de autonomie de care beneficiau și acum țările române. Iată de ce, primele decenii ale secolului al XIX-lea au reprezentat perioada unei înverșunate lupte pentru realizarea unuia din cele mai arzătoare deziderate: reorganizarea, pe baze moderne, a oștirii pămîntene. Fie că emana de la boierimea conservatoare sau de la fracțiunea boierimii liberale, ale căror țeluri se identificau adesea cu cele ale burgheziei aflată în plin proces de formare și afirmare, ideea necesității creării unei forțe armate tot mai numeroase, a cărei funcție principală urma să fie apărarea țării și menținerea libertăților ei, se impunea tot mai mult. Recunoașterea internațională a acestui vechi și elementar drept a reprezentat „o mare și memorabilă izbîndă politică a neamului nostru în năzuințele sale de libertate și independență”², căci ea „nu era o simplă măsură administrativă sau practică, ci a ieșit din însăși cerințele de acum o sută de ani ale sufletului românesc”³.

¹ George Adrian, *Idee rapide despre resbelul de partizani*, ediție îngrijită și studiu introductiv de gl.-mr. C. Antip, Edit. militară, București, 1973, p. 27.

² Ion I. Nistor, *Organizarea oștirilor pămîntene sub Regulamentul organic*, București, 1943, p. 17—18.

³ Nicolae Iorga, *Istoria armatei române*, vol. II (de la 1599 pînă în zilele noastre), București, 1919, p. 219.

În cele ce urmează ne propunem să subliniem, mai puternic, unele fapte asupra cărora, după părerea noastră, nu s-a stăruit în suficientă măsură în literatura de specialitate : lupta de idei și forțele politice angajate într-o asemenea luptă în vederea realizării scopului final — reorganizarea, pe baze moderne, a unei oștiri pămîntene cu funcții bine stabilite — ca și caracteristicile pe care trebuia să le aibă această oștire. În acest sens, lipsa unei documentări corespunzătoare, la care s-a adăugat, firește, și greutatea selectării, din noianul de aspecte ale programelor de reformare națională, doar a aspectului militar, a determinat, de cele mai multe ori, formarea unor încheieri în dezacord total cu realitatea și cu adevărul istoric. O cercetare atentă și minuțioasă a acestei probleme deosebit de importantă atât pentru istoria noastră națională, cât și pentru cea militară — parte indestructibil legată de prima — dezvăluie aspecte noi și reasează această atât de mult controversată perioadă la locul ce i se cuvine.

Iată câteva argumente care pledează în sprijinul reconsiderării propuse de noi lupte duse, începînd încă din primii ani ai secolului al XIX-lea, în vederea reorganizării unei oștiri pămîntene, a forțelor care militau pentru acest deziderat, ca și al locului ce-l ocupa aspectul militar în cadrul general al reformării patriei.

Particularitățile procesului de trecere de la feudalism la capitalism⁴ pe teritoriul țării noastre și-au pus cu pregnanță amprenta asupra programelor și metodelor de luptă ale forțelor sociale și politice interesate în victoria noii orînduirii. Afirmarea și statornicirea relațiilor capitaliste, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, impunea cu acuitate atât desființarea vechilor relații economice feudale, cât și obținerea unei largi autonomii în raporturile cu Imperiul otoman. Aceasta presupunea înlăturarea sistemului de guvernare turco-fanariot și crearea condițiilor favorabile pentru cucerirea puterii politice de către burghezia în formare și boierimea liberală autohtonă. Aceste forțe progresiste ale societății românești au întreprins o susținută acțiune revendicativă, formulînd și făcînd publice planuri și programe de reformare a structurilor interne perimate care, chiar dacă nu ar fi dus la înlăturarea totală a orînduirii feudale și la obținerea independenței, ar fi ușurat acțiunea ulterioară pentru atingerea acestor deziderate. Lupta ideologică din această perioadă, manifestată prin proiecte de constituție, memorii, programe de reforme sau de organizare a statului a tins să inspire, să faciliteze ori să obțină aplicarea unor soluții de modificare a raporturilor sociale și de reorganizare a statului prin preconizarea introducerii unor instituții și norme care — după cum memoriile, proiectele și programele emanau de la una sau alta din clasele și păturile sociale ale vremii — urmăreau fie răsturnarea și înlocuirea totală, fie numai modificarea parțială, prin adoptarea unor schimbări și ameliorări, a vechiului mecanism de stat. Practic, așa cum se manifestă în numeroasele memorii și

⁴ Pentru această problemă, vezi, spre exemplu : A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. IV, Edit. Academiei Române, București, 1960, p. 307—390.

programe politice⁵, acțiunea de reformare acoperă un câmp foarte vast mergînd de la reorganizarea structurilor administrative prin crearea unei stabilități și ordini interne — cerință de prim ordin a dezvoltării producției și schimbului capitalist —, și pînă la problemele de politică economică și culturală.

În acest cadru, necesitatea creării unui sistem militar modern capabil, deocamdată, de a apăra fruntariile contra diferitelor încălcări și de a asigura ordinea internă, ca și lupta pentru atingerea acestui scop, apare ca o adevărată permanență. Iată de ce, lupta de idei, asupra căreia vom stăruii, oglindită în numeroasele planuri și proiecte elaborate de diferitele forțe politice ale vremii se detașează în mod pregnant. Deși deosebite în privința modalităților de înfăptuire practică, a structurii organizatorice, a efectivelor sau denumirilor ce urma să primească noua oștire pămînteană, planurile și proiectele elaborate reflectă, neîndoios, modul constant în care acest deziderat național este prezent în gîndirea înaintată a epocii.

Un rol în dezvoltarea luptei ideologice din acel timp au îndeplinit, de asemenea, și factorii externi, printre care pe primul plan se aflau suzeranitatea turcească și protectoratul țarist, puternice frîne în calea progresului social, economic și politic. Transformarea suzeranității otomane, din nominală și neacompaniată de imixtiuni în administrația internă, într-o suzeranitate tot mai apăsătoare și însoțită de tot mai frecvente ingerențe în funcțiunea mecanismului interior al statelor române, apariția imperiilor țarist și habsburgic la granițe și tendințele lor de expansiune și amestec în viața acestor provincii, în urma dispariției Poloniei ca stat și a scăderii rolului Ungariei, au dus — ca urmare a limitării funcției externe și a știrbirii funcțiilor interne ale țărilor române — la apariția unor noi motive de nemulțumire, la stimularea procesului revendicativ, la schimbări și adăugiri în fundamentarea, mijloacele și țintele ideologiei social-politice din Moldova și Țara Românească, care, dată fiind rivalitatea dintre cele trei mari puteri vecine și contradicțiile provenind din ciocnirea de interese între ele, utilizează căi noi, variate și variabile după împrejurări în urmărirea apărării teritoriului și autonomiei⁶. Un rol stimulant în dezvoltarea acestei ideologii și mai ales în amplificarea și consolidarea bazei ei teoretice au avut curentele ideologice externe. Desigur, evenimentele petrecute pe plan internațional, cu largi implicații de ordin militar, ca și mutațiile ce au avut loc în raporturile internaționale au influențat pozitiv orientarea eforturilor oamenilor politici ai vremii, determinante rămîind însă necesitățile obiective izvorite din realitățile românești.

⁵ Vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769—1830. Répertoire et textes inédites*, Bucarest, 1970.

⁶ Vezi V. Șotropa, *Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 19—20.

Primul proiect amplu de reorganizare a oștirilor pămîntene a fost formulat de amiralul rus Pavel Ciceagov în 1812⁷. La 10 iulie 1812, prin nota adresată divanurilor Moldovei⁸ și Țării Românești, Ciceagov preconiza organizarea unei „miliții din țărani” și a unei „gărzi orașenești”, ambele necesare „de a înarma pe români pentru apărarea lor și pentru ca ei să dea tuturor popoarelor vecine o pildă elocventă despre un mare adevăr și anume că un popor care-și cunoaște puterile și care înțelege să-și afirme drepturile sale cu arma în mînă, trebuiește să dobîndească o îmbunătățire a soartei sale”⁹.

Conform acestui proiect, miliția națională urma să se compună din 30 000 oameni recrutați dintre săteni, împărțită în două corpuri distincte: unul, de cel puțin 5 000 panduri în Oltenia, iar altul, format din 15 000 catane în Muntenia. Cu organizarea miliției în cele 12 județe ale Munteniei a fost însărcinat vistiernicul Varlaam care, în calitate de efor, trebuia să ia și comanda asupra catanelor, iar în județele din Oltenia, cavalerul Constantin Samurcaș¹⁰. La rîndul ei, garda orașenească, „înregistrată și organizată pentru apărarea orașelor”, urma să fie încredințată spătarului. O delegație permanentă a divanului, formată din mitropolitul țării, Ignatie, din vicepreședintele divanului și din cei doi efori, avea să vegheze la executarea promptă a proiectului inițiat de Pavel Ciceagov care, în nota adresată divanului Țării Românești, își exprima dorința „ca această înarmare să se producă prin o mișcare spontană a națiunii”¹¹. Proiectul lui Ciceagov, deosebit de interesant și, în același timp, îndrăzneț pentru acea epocă, nu a putut fi transpus în realitate, el devenind caduc odată cu numirea ca domn a lui vodă Caragea.

Cu toate că acest proiect nu a căpătat o finalizare practică, ideea reorganizării oștirilor pămîntene nu a fost părăsită. Ea a revenit în toate momentele de afirmare a aspirațiilor naționale, o viguroasă exprimare a acestei revendicări făcîndu-se auzită în timpul mișcării revoluționare de la 1821, caracterizată de Nicolae Bălcescu drept „una din acele mișcări energice care arăt junețea popoarelor și dorința lor de propășire”¹². În acest sens, se poate afirma că Tudor Vladimirescu, împreună cu „norodul /.../ adunat întru dobîndirea dreptăților patriei” a urmărit realizarea unor revendicări cu caracter social și național, prin care se tindea la stîrpirea unor abuzuri și la instaurarea unor libertăți, ca și a unor forme de organizare care trebuiau să ofere posibilitatea de activitate și afirmare pentru toți cetățenii vrednici ai țării, de orice categorie socială. La 23 ianuarie 1821, Tudor Vladimirescu adresa locuitorilor Țării Româ-

⁷ Vezi R. Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806—1812*, vol. II. Negocierile diplomatice și operațiunile militare de la 1807 la 1812; amănunte relative la ambele țări, București, 1909, p. 118—120; Ion I. Nistor, *Un proiect de organizare a oștirilor pămîntene din 1812*, București, 1939, p. 10—12; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României* (serie nouă), vol. II. Rapoarte consulare austriece (1812—1823) din „Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Moldau und Wallachiei Viena, sub îngrijirea acad. A. Oțetea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1967, p. 43—45.

⁸ Proiectul adresat Moldovei era identic cu cel pentru Țara Românească.

⁹ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10—11.

¹¹ *Ibidem*, p. 6.

¹² Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei București, 1953, p. 208.

nești chemarea, izvorită tocmai din dorința de a îndrepta, prin toate mijloacele, abuzurile de care suferea țara, de a se înrola „în grabă cu toții : care veți avea arme, cu arme, iar care nu veți avea arme, cu furci de fier și cu lănci”¹³, convins fiind că „făr’ de arme nu o să ne putem izbăvi țara din mâinile celor care au mâncat-o atâția ani”¹⁴.

Căutînd să reformeze toate instituțiile perimate ale statului, deci și aceea a oștirii, Tudor a formulat, înainte de 16 februarie, în programul său de reforme — „Cererile norodului românesc” — dezideratul ca „țara să fie volnică a-și face și a ținea patru mii de ostași panduri cu căpeteniile lor și dozo sute arnăuți, scutiți de toate dările și cu leafă ușoară, pentru apărarea țării de dușmani, spre fala orașelor, spre paza granițelor și spre stăvilirea molinelor care bintuie adesea”¹⁵. „Adunarea norodului” — oastea revoluționară a lui Tudor — care număra, la 15 mai 1821, circa 5 000 pedeștri, 1 000 călăreți și șase tunuri¹⁶, reprezenta o încercare, izbutită pentru scurtă vreme, de a reinvia puterea militară a Țării Românești. Grija deosebită a lui Tudor pentru organizarea armatei, pentru întărirea și păstrarea capacității de luptă, organizarea bazei de operații în Oltenia, întărirea mănăstirilor ca puncte de sprijin și rezistență, măsurile pentru apărarea Bucureștiului¹⁷ vădesc, în egală măsură, obiectivele pentru care el milita.

În plină desfășurare a evenimentelor revoluționare, revendicarea oștirilor pămîntene și-a aflat noi susținători. La 10 aprilie 1821, marele ban Grigorie Băleanu, membru al partidului național, simpatizant al Eteriei, a întocmit un memoriu¹⁸ către țarul Rusiei, Alexandru I, în care arăta țelurile ridicării lui Tudor și cerea sprijinul Rusiei pentru obținerea independenței Țării Românești. Printre alte obiective, autorul memoriului formula și dezideratul formării unei oștiri pămîntene menită „să se împotrivescă și să respingă orice încercare lacomă care din altă parte ar îndrăzni să tulbure liniștea și suveranitatea acestei provincii între hotarele ei și să atingă un fir de păr din integritatea ei”.

În aceeași direcție sperau să găsească protecție și boierii munteni refugiați la Brașov în urma mișcării din anul 1821. Într-un amplu memoriu adresat Rusiei sînt înfățișate proiectele de reformare a rînduicelilor existente în Țara Românească, planuri a căror aplicare ar fi dus, fără îndoială, la o emancipare a administrației interne în raporturile cu Imperiul otoman și cu reprezentanții săi fanarioți. Pe tărîm militar, „ca să nu mai îndrăznească turcul a călca pe pămîntul țării”¹⁹, se preconiza alcătuirea unei miliții formate din ostași pămînteni, „cu cetăți la toate vadurile Dunării și cu o artilerie numeroasă”. Pentru asigurarea ordinii interioare

¹³ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1959, p. 208.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 34.

¹⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 273.

¹⁶ T. V. Năsturel menționează că „la 1821 în tabăra lui Tudor se văd tunuri de lemn de cireș” (*Contribuții la istoria artileriei române*, București, 1907, p. 33), iar N. Iorga notează că „această armată, care era foarte numeroasă, avea și tunuri” (*Istoria armatei române*, vol. II, p. 210).

¹⁷ Arhivele statului București, Microfilme Italia, rola 23, c. 27.

¹⁸ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom. 322, f. 124—127; cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. II, p. 55.

¹⁹ Emil Vîrtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 138.

împotriva altor „făcători de rele”, autorii memoriului — membri ai partidei rusefile, avîndu-l în frunte pe mitropolitul Dionisie — socoteau ca suficienți „un polcovnic de poteră și un polcovnic de vînători, avînd catanele țării, carii să fie datori numai unde se vor ivi tilhari să năvălească, cu porunca divanului, a-i sfărîma”²⁰, cu alte cuvinte se profila ideea unei jandarmerii naționale.

Cugetarea emigrației muntene aflată la Brașov a fost o încercare mai întinsă de a codifica viața națională a Țării Românești pe baza unor principii noi, cu toate consecințele ce decurgeau de aici. Dar acestea au rămas doar în stare de proiecte, în primul rînd pentru că Rusia protectoare, de la care boierii munteni cereau sprijin, nu se afla în situația politică favorabilă pentru a se ocupa direct de țările române. Singura în măsură pentru aceasta era Turcia, dar emigranții — rusofili învederați — nu i se puteau adresa. În al doilea rînd, trebuia obținut și asentimentul boierilor rămași în țară și, mai ales, al lui Grigorie Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești, ostil lor.

La sfîrșitul anului 1822, după retragerea trupelor turcești care înăbușiseră mișcarea lui Tudor și instauraseră un apăsător regim de ocupație, elemente ale boierimii liberale au reluat acțiunea de alcătuire a unor proiecte de reorganizare a țărilor române — dovadă peremptorie a rolului însemnat ce se atribuia și organizării armatei în procesul larg de descătușare a țării. Astfel, aga Alexandru Villara, fervent susținător al luptei de reformare a Țării Românești, sau, după o părere mai veche, Grigorie Brîncoveanu²¹, reîntorși, împreună cu alți boieri emigranți, de la Brașov, în memoriul adresat Porții în decembrie 1822²², subliniau, într-un larg preambul, că ridicarea armatelor de către români la 1821 n-a fost decît „războiul săracilor împotriva celor socotiți bogați”, iar duhul răzvrătirii continua să persiste în rîndul poporului român care „a pierdut cu totul /.../ supunerea pe care o avea mai înainte față de bici și de despotism”. Printre cele 29 de articole ale programului de reforme menit să schimbe structural stările de lucruri din țară, la punctul 8 figurau măsurile de ordin militar. Se cerea alcătuirea unei gărzi regulate, cu efective „cît ar cere siguranța țării”, dar care să nu aducă „împovărare locuitorilor ei”, urmărindu-se astfel înarmarea generală a poporului, despre care Nicolae Bălcescu avea să scrie mai tîrziu că „atunci cînd e vorba de apărarea teritoriului național, d-a apăra patria de o năvălire străină sau d-a o scăpa dacă este ocupată /.../, atunci trebuie o populație întreagă armată, pătrunsă de focul sacru al amorului de patrie”²³. Realitățile locale, ca și experiența altor popoare dovediseră cu prisosință — așa cum arăta Engels — că „un

²⁰ *Ibidem*.

²¹ De părerea că actul a fost întocmit de Grigorie Brîncoveanu a fost Czar Bolliac, care socotește coautor pe Dionisie Lupu (Vezi Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 27); de părerea că autorul a fost aga Alexandru Villara sînt: I. C. Filitti, *Frămîntări politice și sociale în principatele române de la 1821 pînă la 1848*, București, 1932, p. 89; Emil Vlitosu, *op. cit.*, p. 141; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, București, 1938, p. 293, n. 3.

²² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva Al. Villara, pachet DCCCXCVII, f. 297—309; cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, p. 225—239.

²³ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 237.

popor care vrea să-și cucerească independența nu trebuie să se rezume la mijloacele obișnuite de ducere a războiului. Răscoala de masă, război revoluționar, guerilă pretutindeni — iată singurul mod în care un popor mic poate s-o scoată la capăt cu un popor mare și o armată mai slabă este în stare să țină piept unei armate mai puternice și mai bine organizate”²⁴. Se preconiza astfel ca „această gardă să se folosească la apărarea țării de orice atac din partea unor răzvrățiți, tilhari și criminali fie că sint din locuitorii țării, fie din cei de peste hotare, de orice națiune ar fi”, iar în cazul unor conflicte armate între Poartă și alte puteri europene, „atunci garda să rămână pe loc, în deplină neutralitate”.

Comună tuturor planurilor și proiectelor de reorganizare a oștirilor pămîntene pe baze noi, moderne, a fost preocuparea îndepărtării tuturor elementelor de mercenari, atît de numeroși în perioada anterioară. Așa cum reclama același Alexandru Villara în al său „Proiect pentru îndreptarea țării” din 1822²⁵, ostașii pămînteni însărcinați cu paza și străjuirea țării „numai aceia să poarte arme în tot ocolul Țării Românești, iar străinii nicidecum, nici măcar cuțit la briu să nu aibă”.

Același punct de vedere l-au împărtășit și autorii programelor reformatoare din Moldova, fie că se adresează țarului, așa cum o fac boierii refugiați la Cernăuți, fie că își îndreaptă apelurile către sultan, cum au procedat reprezentanții micii boierimi moldovene, autorii „Constituției” din 1822.

Primii, între care un rol deosebit l-au avut Alecu și Doxachi Hurmuzaki, Constantin și Iordache Balș, Anastasie Scorțescu, Scarlat Miclescu²⁶ și alții, declarîndu-se dornici de o cîrmuire potrivită cu pravilele și obiceiurile țării, solicitau ca „după veche rînduială, paza domnului și a țării va fi incredințată la o miliție alcătuită numai di moldoveni, căci fără aceasta liniștire obștească nu poate fi nădăjduită”²⁷.

Un loc aparte în seria reformelor din Moldova îl ocupă Constituția din aprilie 1822²⁸, operă teoretică a cărvunarilor — reprezentanți ai micii boierimi liberale — în care se rezumă întreaga lor activitate socială și politică. Este, dealtfel, o caracteristică a acestei perioade în care memoriile și proiectele de reformă sînt opera boierimii care, în lipsa unei burghezii suficient de dezvoltată și puternică, se fac purtătorii de cuvînt ai noului, sprijinind, filtrat prin prisma intereselor lor de clasă, necesitatea realizării unor prefaceri în structura economică, socială și politică a țărilor române. La acestea au contribuit, fără îndoială, atît spiritul „carbonarismului”, manifestat de la un capăt la altul al continentului, cît, mai ales, evenimentele din Moldova, care au dus la „generarea și

²⁴ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. VI, Editura politică, București, 1959, p. 429.

²⁵ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom. 322, f. 147—148. Despre proiectul lui Al. Villara, vezi și: Em. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 179.

²⁶ T. Bălan, *Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1848*, București, 1929, p. 28.

²⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, fond documente, nr. CCCLX/59.

²⁸ Vezi A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I (de la origini pînă la 1866), București, 1910, p. 582—592; D. V. Barnoschi, *Originile democrației române. „Cărvunarii”*. *Constituția Moldovei de la 1822*, Iași, 1922; I. C. Ciubotaru, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după eterle (1821—1822)*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, III (1961), fasc. 2, p. 251—257.

potențarea fenomenului redeșteptării naționale la nivel european”²⁹, prin delimitarea unei părți progresiste în rîndul boierimii care, „prin investigarea raporturilor istorice cu Poarta otomană, discuții și elaborări de proiecte, căuta să contribuie la refacerea statutului adus la limita extremă a existenței”³⁰.

Autorul principal al Constituției se pare că a fost comisarul Ionică Tăutul³¹, sufletul mișcării cărvunare, sau, așa cum l-a caracterizat presa vremii, „România reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol de condei și stăruinți în politică, care îl giuca și Vladimirescu cu pușca plăieșească”³², alături de care se aflau: Andronache Donici — boier de adîncă cultură și judecător iscusit, aga Greceanu, serdarul Stavăr și alții.

În domeniul militar, Constituția menționa crearea unei oștiri naționale care, sub comanda hatmanului, să vegheze „la paza marginilor țării și prinderea tâlharilor cu plăieșii și slujitorii țării, iar nu cu alt felu de oameni străini”³³. În articolul 69 al Constituției, ei cer cu hotărîre desființarea cetelor de arnăuți și a celorlalte formații militare compuse din străini „ca niște oameni ce au fost pururea turburători și supărători patriei”³⁴, interzicîndu-li-se pe viitor intrarea în Moldova.

Proiectul acesta, datorită ideilor și calităților sale de fond și formă, avea să rămînă, cu toate scăderile inerente, unul din actele de valoare istorică ale trecutului nostru, unul din cele mai importante, ca bogăție și multilateralitate a fondului de idei, dintre actele prin care s-au manifestat la noi, în perioada de trecere spre capitalism, frămîntările și preocupările politico-ideologice. Aplicarea acestei constituții, chiar și parțială, a dovedit, o dată mai mult, că, după două decenii de frămîntări, mentalitatea societății românești, din medievală, devenise modernă.

Reinstaurarea domniilor pămîtene a făcut să renască speranțele patrioților români și în ceea ce privea posibilitatea organizării unei oștiri naționale. În Țara Românească, printre măsurile administrative ce și le propunea noul domn Grigorie al IV-lea Ghica figura și aceea ca „12 000 de oșteni pămîteni să ție țara să să ocirmuiască de către spătari”³⁵. În Moldova, Ioniță Sandu Sturdza începuse recrutarea unui corp de 4 710 oșteni³⁶. Aceste încercări s-au lovit de ostilitatea Porții care a împiedicat traducerea în viață a proiectelor militare românești. În scrisoarea din 28 octombrie 1822, comandantul trupelor turcești de ocupație din țările române, Mehmed Selim, pașă de Silistra, declara domnului Moldovei că „nu a înțeles scopul acestei recrutări” și îi recomanda ca în

²⁹ A. Russo, *Scriseri alese. Omul. Opera. Comentarii*, ediție îngrijită de Geo Bogdan, E.S.P.L.A., București, 1959, p. 57.

³⁰ D. Ciurea, *Moldova în anti 1821—1822*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, tom IX, 1972, p. 257.

³¹ Vezi, în acest sens, A. Russo, *Opere*, publicate de P. V. Haneș, București, 1908, p. 121.

³² „România literară”, Iași, I, nr. 9 din 27 februarie 1855, p. 61.

³³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 582.

³⁴ *Ibidem*, p. 592.

³⁵ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, fond documente, nr. CCLIX/188.

³⁶ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, p. 173—174.

locul unei oștiri pămîntene să alcătuiască trupe de beșlii „dintre musulmanii einștiți”³⁷.

Nici după retragerea armatei otomane din țările române, condițiile pentru crearea unei armate autohtone nu au devenit mai favorabile. Speranțele într-un concurs binevoitor al Rusiei s-au dovedit iluzorii. La 12 februarie 1823, consulul general al Rusiei în Moldova și Țara Românească, Minciaky, îi scria vornicului Mihail Sturdza că țarul dezaprobă categoric „orice proiect de inovație sau de modificare a vechilor instituții ale țării”³⁸.

În ciuda numeroaselor greutăți create de atitudinea ostilă a celor două mari puteri vecine, forțele politice înaintate din țările române și-au continuat eforturile în direcția reorganizării oștirii pămîntene. Astfel, într-un program de inspirație cărvunară din 1824 se cerea, printre altele, o „miliție permanentă, plătită din buget”³⁹, în timp ce, în același an, obștea boierilor moldoveni, prin condeii comisului Ionică Tăutul, solicita încuviințare pentru „a alcătui un număr de oameni într-armați, cîți să vor socoti îndestui spre paza marginilor și înlăuntrul locului”⁴⁰. La 12 octombrie 1826, dintr-un raport al consulului Prusiei la București, Kreuchely, rezultă că în Țara Românească se încerca, în această vreme, organizarea unor trupe regulate naționale care însumau 10 000 de oameni⁴¹, în timp ce în Moldova, într-un memoriu al acelorași boieri „novatori” datat 6/18 iunie 1824, adresat domnului țării, se preciza necesitatea creării unui corp format din 4—5 000 de oameni puși sub comanda hatmanului⁴².

Treptat se constată și o folosire mai frecventă a conceptului de armată națională. Astfel, omul de cultură și patriotul român Simion Marcovici pleda pentru „o armie națională spre a apăra patria de veri ce primejdie”⁴³.

Insistența cu care a fost susținută revendicarea unor forțe armate autohtone nu a rămas fără rezultat. Ea s-a impus în conștiința contemporanilor alături de alte idei programatice, de a căror înlăptuire depindea mersul înainte al societății românești. Necesitatea reorganizării unei armate naționale pe baze moderne s-a impus, totodată, atenției marilor puteri vecine, Rusia și Turcia care, în urma războiului dintre anii 1828—1829, au recunoscut, prin tratatul de la Adrianopol, dreptul țărilor române de a-și constitui forțe militare permanente autohtone. Prin actul adițional și dezvoltător al articolului 5 din tratat, încheiat la 2/14 septembrie 1829, se prevedeau următoarele dispoziții referitoare la înfățișarea oștirilor pămîntene: „Pentru slujba carantinilor cît și de a priveghia pentru siguranța marșinilor, pentru ținerea bunei orînduielei prin politile țarei, și pentru aducerea leților și a poruncilor în împlinire, guvernul fieștecăruia

³⁷ *Ibidem*, p. 174.

³⁸ *Ibidem*, p. 257.

³⁹ D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 95.

⁴⁰ Ionică Tăutul, *Scrieri social-politice*, Editura Științifică, București, 1974, p. 146.

⁴¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 378.

⁴² Arhivele statului Iași, fond Litere, P/126/251; Arhivele statului București, Microfilme Franța, rola 69, vol. 13, c. 188—189.

⁴³ Simion Marcovici, *Idee pe scurt asupra tularor formelor de oblăduiri*, în „Curierul românesc”, 1, nr. 35 din 9 august 1829, p. 151.

prințipat va pute ține un număr de gardă înarmată, cit va fi neapărat nevoie pentru împlinirea acestor însărcinări. Numărul și ținerea acestor oșteni se va regula de cătră domni în înțelegere cu al lor respectiv divan pe temeiul învechitelor paradigme”⁴⁴. Acesta a fost temeiul juridic care a favorizat formarea a ceea ce s-a numit de contemporani „straja pămîntească” sau „miliția națională” — moment inițial al armatei române moderne.

Concomitent cu măsurile pregătitoare pentru organizarea milițiilor naționale s-a constituit, în 1829, și comitetul pentru elaborarea Regulamentului organic care, după aprecierea lui A. D. Xenopol, „căuta să prindă viața românească, șovăindă și plutitoare, în reguli precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general”⁴⁵.

În timpul elaborării acestor regulamente și al punerii lor în aplicare, în afară de lupta majorității boierimii pentru menținerea și înscrierea în regulamente a diferitelor drepturi și privilegii care îi asigurau dominația economică și politică, s-au exprimat și unele puncte de vedere progresiste. Astfel, într-un memoriu al lui Mihail Sturdza din februarie 1829⁴⁶ se preconiza, între altele, și organizarea unei armate naționale de 2 000 de oameni în Moldova și 3 000 în Țara Românească, în care să se introducă lefuri fixe pentru funcționarii de toate gradele. Din același an (1829) datează și un alt proiect de reforme — „Cererile ce ar putea face Valahia și Moldova la un congres de prinți creștini, pentru siguranța lor cea din afară și statornicirea lor din lăntur” — întocmit, probabil sub influența Constituției cărvunare moldovene, de elementele înaintate din Țara Românească, atît din rindurile boierimii cit, mai ales, ale burgheziei în plină ascensiune, cu intenția de a-l înainta unui Congres al Sfintei Alianțe. Cu toate că autorii acestui proiect au rămas necunoscuți, din cuprinsul său, caracterizat de Nicolae Iorga ca înglobînd „lucruri de o extraordinară îndrăzneală”⁴⁷ se pot desprinde idei dintre cele mai importante în epocă — deziderate ale noii clase în plin proces de afirmare. Astfel, se propunea ca „Valahia și Moldova să se împreune și să facă amîndouă un prințipat”⁴⁸, iar „cîrmuirea acestor intrupate provincii să fie slobodă a-și face cel puțin 25 000 de oaste regulată, după tactica evropienească, pentru paza sa ce-din lăuntru și din afară, și o flotilă măcar de 25 de vase într-armate, iarăși evropienească, pentru siguranța negoțului său pe Dunăre”⁴⁹, toate acestea sintetizînd cîteva din cele mai stringente necesități ale noii clase în formare.

În dezvoltarea luptei ideologice desfășurate pentru modificarea și, apoi, înlocuirea vechii orînduiri sociale și organizării statale, întocmirea și punerea în aplicare a „Regulamentului organic” formează un punct de răscruce. Admiterea unora dintre cererile și propunerile prezentate în memoriile și proiectele anterioare, cuprinderea lor, fie fidelă, fie modifi-

⁴⁴ *Tractat de pace între mărirea sa împăratul tuturor Rosiilor și înălțimea sa împăratul și padișahul otomanilor încheiat la Adrianopole în 2 septembrie 1829*, Iași, 1829, p. 17.

⁴⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VI, Iași, 1893, p. 101.

⁴⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. V, supliment 1, p. 23–29.

⁴⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 282.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. X, p. 647–648.

cată, într-un act normativ fundamental, a făcut ca lupta ideologică să sufere diferite transformări în conținutul și metodele ei. În cadrul lor se dădeau dispoziții amănunțite în privința atribuțiilor, organizării, recrutării, dotării și instruirii trupelor nou constituite. Prin aceasta se făcea un pas de mare importanță, asigurându-se oștirii, după o perioadă îndelungată, o bază nestrămutată pentru dezvoltarea și afirmarea lor, deschizându-se astfel drumul organizării lor pe baze moderne⁵⁰, iar prin stipulațiile, destul de apropiate în conținutul și spiritul lor, se pregătea actul unirii oștirilor românești.

Reorganizarea armatei naționale a fost primită cu un entuziasm deosebit. „Toată tinerimea, din toate unghiurile țării și din toate clasele societății, alergau a se pune sub drapelele noilor organizațiuni ale strajei pămîntești”⁵¹. Referindu-se la organizarea armatei naționale, în februarie 1831, boierii munteni constatau că „ea va contribui la desăvîrșirea ordinii și siguranței publice, astfel că lumea nu va mai avea motive să se teamă de hoți, că administrarea țării va avea la îndemină instrumente tari și energice, așa cum existase pe timpul independenței țării”⁵². Pentru contemporani, apariția noilor uniforme și a steagurilor naționale a însemnat un eveniment istoric de rezonanță deosebită, producînd „o mare bucurie la tot românul în ale cărui vine țirculează sînge românesc”⁵³. Nostalgia trecutului încărcat de biruință se conjuga cu speranța optimistă într-un viitor nu mai prejos: „Mare mișcare și bucurie au pricinuit în toată capitala noastră uniforma românească și organizația oștirii ce se gătește. Tot românul parcă-și vede nația sa renăscîndu-se din însăși înfruntata moleșire și degenerațiune în care o adusese intrigile străine”⁵⁴.

Se puna astfel în practică unul din dezideratele cele mai întîlnite în planurile și proiectele de reorganizare a țărilor române din primele trei decenii ale veacului al XIX-lea — reorganizarea armatei naționale, care marca o lărgire a autonomiei țărilor române și un început de independență națională. Cu toate limitele impuse și carențele inerente începuturilor, reorganizarea armatelor țărilor române a însemnat un eveniment cu importante consecințe pentru efortul poporului nostru în vederea emancipării de sub dominația străină. Aceasta explică străduințele neîntrerupte ale forțelor politice înaintate ale vremii de a transforma oștirile pămîtene în armate moderne autentice, capabile să apere fruntariile țării de diferitele încălcări și să poată contribui — atunci cînd condițiile ar fi permis — la realizarea unității și independenței poporului român.

⁵⁰ Pentru organizarea armatelor din cele două țări române și evoluția lor ulterioară, vezi: I. Popovici, *Organizarea armatei române*, Roman, 1900; I. I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, 1933.

⁵¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Arhiva D. A. Pappasoglu, II ms. 67.

⁵² Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XXI, p. 334.

⁵³ „Albina românească”, II, nr. 72 din 18 septembrie 1830, p. 307.

⁵⁴ *Ibidem*.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES DÉBUTS DE L'ARMÉE ROUMAINE MODERNE (1812—1830)

RÉSUMÉ

Le présent article, s'appuyant sur des informations de vieille ou de récente date, quelques-unes d'entre elles plus rarement utilisées dans le circuit scientifique, se propose d'analyser l'un des problèmes moins abordés dans notre littérature de spécialité, à savoir : l'organisation de l'armée roumaine considérée à travers le prisme de la lutte d'idées et des forces engagées dans une telle lutte.

Vers la fin du XVIII-e siècle et au début du siècle suivant, par suite de l'approfondissement du processus de passage de la société féodale à celle capitaliste, la réorganisation de l'armée roumaine sur des bases modernes était devenue une nécessité objective imposée par les exigences de l'évolution des structures socio-politiques dans l'espace carpatodanubien. L'accomplissement du programme social et national que supposait l'établissement du nouveau régime se montrait impossible à réaliser sans le bras armé capable de défendre les frontières contre les diverses violations, de pouvoir contribuer — au moment opportun — à l'accomplissement de l'unité et de l'indépendance du peuple roumain.

Presque toujours présente dans la multitude de programmes et projets de constitutions, de plus en plus nombreux, au fur et à mesure que l'on approchait de la conclusion du traité d'Andrinople, l'idée de la revitalisation des armées des pays roumains devint une permanence dans la pensée des leaders de la lutte révolutionnaire de libération sociale et nationale des premières décennies du XIX-e siècle — preuve péremptoire du rôle que l'on attribuait à l'armée dans le large programme de réformes des pays roumains. Bien qu'étant enregistrées des opinions diverses quant aux modalités d'accomplissement pratique, aux effectifs ou aux dénominations qu'allait recevoir la nouvelle armée, la réalisation de ce desideratum marquait, dans certaines conditions, une extension de l'autonomie des pays roumains et un commencement d'indépendance politique.

ASPECTE ALE POLITICII INTERNAȚIONALE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN ȘI ALEXANDRU CEL BUN

DE

MARCEL D. POPA

Dacă marea majoritate a izvoarelor interne ale istoriei noastre, cite s-au păstrat, ne sînt cunoscute și au fost utilizate de istoricii noștri, în privința celor externe sîntem încă departe de a fi epuizat explorarea și exploatarea vastului tezaur de informații pe care acestea le conțin pentru trecutul nostru. În rîndurile de mai jos ne propunem să semnalăm atenției medievistilor români un asemenea izvor, care a scăpat pînă acum investigațiilor lor. Este vorba de scrisoarea hanului Hoardei de Aur Uluğ Muhammed adresată, la 14 martie 1428, sultanului otoman Murad al II-lea — care prezintă un interes deosebit și pentru trecutul poporului nostru, relevîndu-ne, în special, un aspect necunoscut din durabila domnie a lui Alexandru cel Bun¹.

Descoperită și editată acum patru decenii de filologul și istoricul turc Akdes Nimet Kurat², scrisoarea este menționată — fără a fi însă

¹ Dintre lucrările închinute marelui donan al Moldovei menționăm : E. Picot și G. Ben-gesco, *Alexandre le Bon, prince de Moldavie*, Viena, 1882, 100 p. ; P. P. Panaitescu, *Alexandru cel Bun, La cinci sute de ani de la moartea lui*, București, 1932, 60 p. ; Constantin Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru-cel-Bun. Iașii în legătură cu aducerea moaștelor Sf. Ioan-cel-Nou dela Suceava la 1402. Un aer sau epitaful din 1428*, Chișinău, 1934, 74 p. ; Ion I. Nistor, *Alexandru cel Bun, cu ocaziunea aniversării de 500 de ani de la moartea lui*, Cernăuți, 1932, 51 p. ; N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru-cel-Bun*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, Seria III, Tom. XIII (1932—1933), Mem. 10, 11 p. ; Emil Diaconescu, *Alexandru cel Bun*, București, 1968, 86 p. ; includem în prezenta înșiruire lucrarea lui Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientată a împăratului Sigismund, Note istorice*, București, 1919, 280 p. și studiul lui C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista istorică română”, vol. X (1940), p. 237—332, în care domniei lui Alexandru cel Bun îi sînt acordate spații ample (nu am avut în vedere sintezele privind istoria românilor).

² Akdes Nimet Kurat, *Kazan Hanlığıni kuran Uluğ-Muhammed Hanın yarlığı*. Edirne ve yöresi eski eserleri sevenler kurumu yayınlardan, İstanbul, 1937 ; această lucrare nu ne-a fost accesibilă. Mai tirziu, a fost republicată, de același autor, în *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Allin Ordu, Kırım ve Turkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler*, în „Dil ve Tarih — Coğrafya Facültesi yayınlardan, Tarih Serisi 1” („Serisori și yarlıguri aparținînd Hoardei de Aur, Crîmei și Turkestanului aflate în Arhiva Muzeului Topkapı Sarayı”, în „Publicațiile Facultății de litere și istorie-geografie, seria istorie, nr. 1”); aci, autorul arată că scrisoarea se afla în Arhiva Muzeului Palatului Topkapı din İstanbul, înregistrată sub numărul 10202 și menționată în catalogul documentelor vechi sub numărul 4472, fără a i se indica data și conținutul, dar cu precizarea că este scrisă în limba „çagatay” ; ea se prezenta într-o stare bună, cu excepția rîndului 13, care era deteriorat și de aceea nu a putut fi descifrat integral (*op. cit.* mai sus, p. 6—7).

înfățișată în întreaga ei semnificație³ — de principalele sinteze istorice privind Hoarda de Aur — cum ar fi cele aparținând lui Bertold Spuler⁴, B. D. Grecov și A. I. Iacubovski⁵ sau lui M. G. Safargaliev⁶, și cu toate acestea ea nu a intrat în circuitul historiografiei române.

Iată textul documentului tradus în limba română⁷: „Din grația lui Dumnezeu Preamăritul, prin miracolul Profetului Muhammed de la Muhammed⁸ către Gazi Murad⁹.

Salutări. Domnii hani ai noștri și domnii părinți ai voștri, sultanii vilaietului Rum al vostru, trimițându-și reciproc soli purtători de cuvânt, obișnuindu-se între ei daruri, salutări, umblind împreună cu negustorii părtași, stabilirea raporturi bune.

Apoi, domnul nostru hanul Toktamîș¹⁰, trimițându-și reciproc cu marele vostru tată Gazi Baiazid¹¹ Beg, după vechiul și bunul obicei, sol purtător de cuvânt, schimbînd între ei daruri, salutări, amîndoi, pe cînd erau în bună prietenie, au trecut la cele veșnice. Apoi, prin porunca lui Dumnezeu Preamăritul, pe cînd i-a fost dat înaltul loc domnului nostru hanului, noi ne aflăm în luptă între noi. În anii ce au urmat, petrecîndu-se evenimente importante, tronul a trecut în mîna lui Barak¹². Anul trecut, prin grația lui Dumnezeu, a pornit oastea, la sosire i-au alungat pe Barak și Mansur¹³. (Dumnezeu) ne-a dat nouă tronul și stăpînirea. Iar ei, luîndu-și numai oamenii lor, au rupt-o la fugă. De un an, doi, am sosit strămutîndu-ne ca să iernăm de-a lungul Niprului. Deși v-am fi trimis oameni, nu i-am putut pune pe drum, căci românii¹⁴ (*Ulak*) ziceau că nu pot trece. Știam că de la voi va veni un om pe apă. Cum s-a întîmplat de nu a venit? De la Haci Ibad¹⁵ ... (?) am aflat de bunul vostru nume, de starea sănătății voastre. Mai apoi ... și noi împreună un veac (?) ... dacă ne dă putere, și noi cu ajutorul lui Dumnezeu, după bunul obicei de mai înainte, prin raporturi bune între noi, ne vom trimite reciproc sol purtător de cuvânt, expediindu-ne salutările și darurile noastre, dacă

³ Surprinde că în amplul comentariu istoric referitor la Hoarda de Aur și la personajele menționate în „bitik”, A. N. Kurat nu încearcă o prezentare a Moldovei lui Alexandru cel Bun, împotriva căreia solicita hanul statul și alianța sultanului Murad al II-lea. De asemenea, în lucrarea citată aparținînd lui B. D. Grecov și A. I. Iacubovski nu se spune nimic despre români, atunci cînd se arată că legătura pe uscat dintre Hoarda de Aur și Imperiul otoman a fost oprită, autorii mulțumindu-se a afirma că relațiile erau „întrerupte din cauza unor neînțelegeri” (*op. cit.*, p. 144).

⁴ Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Wiesbaden, ediția a II-a, 1965; vezi p. 133, nota 1, 158 și 307.

⁵ B. D. Grecov și A. I. Iacubovski. *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 144, 385.

⁶ M. G. Safargaliev, *Raspad Zolotoi Ordi*, Saransk, 1960, p. 161, 234.

⁷ Mulțumesc colegului Valeriu Veliman pentru traducerea documentului, revăzută de regretatul Aurel Decei.

⁸ Uluğ Muhammed, han al Hoardei de Aur (1419—1424, 1427—1437/1438).

⁹ Murad al II-lea, sultan otoman (1421—1444, 1444, 1446—1451).

¹⁰ Toktamîș (Tohtamîș), han al Hoardei de Aur (1377—1395).

¹¹ Baiazid I Trăsnetul, sultan otoman (1389—1402).

¹² Barak, han al Hoardei de Aur (1422—1427).

¹³ Mansur, căpetenie tătară, fiul emirului Edigü.

¹⁴ Românii din statul feudal Moldova.

¹⁵ Haci Ibad (Bek, Ebek, Abbas? sau Haci Abd); numele acestui personaj nu se poate citi mulțumitor în document, din cauza deteriorării sale; pentru diferite supoziții, vezi A. N. Kurat, *Topkapı ... cit.*, p. 34. Pentru Bertold Spuler, el este „Häggi 'ibād”, *op. cit.*, p. 133 nota 61 și p. 158.

negustorii părtași ai noștri vor circula, toate trec, aceasta însă rămîne pentru vece și de bună seamă aceasta este bine.

Așa stînd lucrurile, comunică-mi cum ar fi mai bine să-l înlăturăm dintre noi pe ghiaurul ăsta de român¹⁶. Negustorii părtași mergînd și venind pe uscat și pe apă, să vadă traiul sărmanilor săraci. Iar noi am trimis salutări cu scrisoare prin Hacı Ibad ... (?) ca să vină să vadă starea sănătății voastre... l-am trînis pe Ibar¹⁷, care e o persoană foarte înțeleaptă, ca să știți și voi, cu scrisoare și salutări. S-a scris în anul maimuței¹⁸, cînd oastea se afla pe țărmul Niprului.

În ziua a douăzeci și șaptea a (lunii) cemaziyülevvel, în anul opt sute treizeci și unu¹⁹.

★

Izvor de primă însemnătate, scrisoarea lui Uluğ Muhammed către Murad al II-lea ne oferă prilejul de a analiza două momente importante din istoria noastră medievală în vremea domniilor lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun.

Bunele raporturi dintre hanul Toktamîș și sultanul Baiazid I pe care ni le dezvăluie scrisoarea, aduc din nou în discuție episodul trecerii unui grup numeros de populație tătară din Hoarda de Aur prin teritoriul românesc în stăpînirile otomane din Peninsula Balcanică.

Primul în istoriografia noastră care a abordat evenimentul a fost P. P. Panaitescu²⁰; pentru a-și lămuri cum și cînd anume s-a petrecut exodul sus-amintit, despre care pomeneste bizantinul Laonic Chalcocondil²¹, autorul a analizat situația politică din această zonă a Europei, ajungînd la următoarele încheieri: după bătălia de la Worskla (12 august 1399), mare parte din oastea lui Toktamîș — care-și aflase salvarea prin fugă —, s-a retras în Lituania, unde, însă, nu a putut rămîne multă vreme; obligați să părăsească țara lui Witold, tătarii trec (în 1401) prin Moldova în Țara Românească, unde li se admite așezarea. Mai apoi, domnul Mircea cel Bătrîn „a vrut să folosească pe tătarii trecuți în țara lui împotriva lui Baiazid ... Ce s-a întîmplat precis, nu știm; tătarii n-au vrut să lupte împotriva turcilor și au trecut prin solii lor în legătură cu Baiazid .. Mircea n-a putut sau n-a vrut să-i oprească și astfel ei trec Dunărea în slujba noului lor stăpîn, după ce fuseseră scurt timp în slujba domnului român”²². În sprijinul părerii sale că evenimentul s-a produs în 1401, autorul aduce ca argument un raport venețian²³ din Candia, bazat pe

¹⁶ E vorba de Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400—1432).

¹⁷ Un personaj neidentificat; după opinia editorului scrisorii, s-ar putea ca acest Ibar să nu fie un nume propriu.

¹⁸ Conform calendarului cu 12 animale folosit și de tătari, anul maimuței este al noulea.

¹⁹ Adică 14 martie 1428.

²⁰ P. P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et les Tatares*, în „Revue historique du Sud-Est Européen” XIX (1942), nr. 2, p. 438—444; ulterior, studiul a fost introdus de autor, aproape integral, în monografia *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 285—291, 325—326; în continuare vom cita după monografie.

²¹ Vezi pasajul, pus la noi în valoare pentru prima oară de P. P. Panaitescu, în Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, traduse în românește de Vasile Grecu, București, 1958, p. 75.

²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 290.

²³ Raportul venețian a fost publicat de Nicolae Iorga în *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 116—117; republicat, cu unele precizări, în „Revue historique du Sud-Est Européen”, an XIV (1937), nr. 4—6, p. 91—92, de același editor.

o știre sosită de la Enos la 11 aprilie 1402, în care se vorbește despre lupta pornită de domnul Țării Românești împreună „cu ungurii și tătarii” „împotriva lui Baiazid”.

Este evident că între raportul venețian, care indică clar că forțele coalizate „au pornit împotriva lui Baiazid” și părerea de mai sus că „tătarii n-au vrut să lupte împotriva turcilor” există o contradicție; ea izvorăște din confundarea de către P. P. Panaitescu a două fapte diferite într-un singur moment istoric, când în realitate Chalcocondil relatează deplasarea tătarilor prin teritoriul românesc în Peninsula Balcanică, iar informația receptată la Enos, în 6 aprilie 1402, menționează luptele purtate în acest an împotriva turcilor otomani de Mircea cel Bătrîn — în a cărui oaste se aflau și auxiliari tătari —, în alianță cu ungurii; după cum se va vedea însă, primul eveniment este anterior anului 1401 propus de P. P. Panaitescu.

Regretatul Aurel Decei are meritul de a fi lămurit și întregit, în mare măsură, cunoașterea episodului discutat. Într-un erudit studiu²⁴, bazat pe o largă informație²⁵, el a reluat problema colonizării populației tătare în Peninsula Balcanică, considerind că prin explicarea contextului acestui eveniment se putea ajunge la „deslegarea” unui pasaj inserat în cronica lui al-Aynî, pasaj care l-a determinat pe istoricul turc A. Zeki Velidi Togan²⁶ să afirme că în anul 1399 (sau 1398) a avut loc o luptă la nordul Dunării între hanul Toktaniș și sultanul Baiazid I.

Sucesiunea momentelor legate de acest exod — potrivit lui Aurel Decei — ar fi fost următoarea: o parte dintre tătarii Hoardei de Aur în frunte cu noyonul Aktav²⁷, după ce fuseseră înfrinți din nou de Timur-

²⁴ Aurel Decei, *Etablissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman au temps de Yıldırım Bayezid*, în „A. Zeki Velidi Togan Armaganı”, Istanbul, 1950-1955, p. 77-92.

²⁵ Comparativ cu P. P. Panaitescu, autorul citat aduce în discuție următoarele surse noi: relatările cronicarilor Nizam al-Dîn Abd al-vasî Shamlî (*art. cit.*, p. 82-83; vezi textul și traducerea în limba rusă în *Sbornik materialov, odnosjacihsja k istorii Zolotoj Ordî*, Extrase din lucrările persane adunate de W. G. Tiesenhausen și prelucrate de A. A. Romaskevici și L. L. Volin, *Moscova-Leningrad*, vol. II, 1941, p. 104-121); Șherif al-Dîn Ali Yezdî (*art. cit.*, p. 83; vezi textul și traducerea în limba rusă în *Sbornik...cit.*, p. 141-189), Orudj Edrenevî (*art. cit.*, p. 87-88; vezi *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, *Sec. XV — mîlocul sec. XVII*, București, 1966, volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmet, p. 50), Ruhi Edrenevî (*art. cit.*, p. 88) și Ali Mustafa (*ibid.*), precum și unele izvoare documentare menționate în lucrările istoricilor turci Tayyib Gökbilgin (*Rumeli' de Yürük ve Tatarlar*, folosită de A. Decei în manuscris, *art. cit.*, p. 89, a văzut lumina tiparului în 1957, la Istanbul, cu titlul *Rumeli' de Yürükter. Tatarlar ve Evlâd-i Fâtthan*, vezi p. 26, 87-88) și Ö. L. Barkan (*XV — XVI nci asîrlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonomim kukuki ve mali esasları. Birinci cilt: Kanunlar*, Istanbul, 1913, p. 280) (*art. cit.*, p. 90).

²⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk tarihine giris*, vol. I, *En eski d'virlerden 16 asra kadar*, Istanbul, 1946, p. 338.

²⁷ Aktav (Ak Tav, în turca osmană Akdağ, *Munte Alb*), noyon tătar; apare menționat pentru prima dată în conturile Caffei la 5 noiembrie 1382 (*Atao*) (vezi N. Iorga, *Notes et extraits...*, *cit.*, p. 18-19, informație pe care A. Decei nu o cunoaște); apoi este pomenit între conducătorii armatei lui Toktamîș (informația se află la cronicarul persan Yezdî, în *Sbornik...cit.*, p. 167, textul în limba rusă) cu prilejul luptei împotriva lui Timurlenk, din 18 iunie 1391, de pe râul Kondurcea (azi în regiunea Kuibîșev din R.S.F.S. Rusă, U.R.S.S.); pe harta lui Fra Mauro, în zona acestui râu există indicația: „aci Tamerlan a făcut un mare măcel de tătari” (cf. M.G. Safargaliev, *op. cit.*, p. 154, nota 1). El reapare în izvoare cu prilejul luptei din aprilie 1395, când împreună cu Konce (Kunce) Oğlan, Bek Yarık, Davud Sufi, ginerele lui Toktamîș, și Udurku, conducea aripa dreaptă a oștirii lui Toktamîș (vezi Shamlî, în *Sbornik...cit.*, p. 120 și Yezdî, *ibid.*, p. 176).

lenk pe cursul inferior al Niprului „în 1397”, s-au îndreptat spre apus; ei au traversat Bugeacul și au pătruns în Țara Românească „unde Mircea cel Bătrîn i-a primit de voie, de nevoie”; tătarii nu s-au stabilit definitiv aici; în urma tratativilor purtate de Aktav cu sultanul Baiazid I, acesta din urmă a acceptat cererile acestor „inamici ai lui Timurlenk” —, permițându-le să se așeze în teritoriile aflate sub stăpînirea sa; în consecință, ei au trecut — „probabil în 1398” — la sud de Dunăre și Balcani²⁸; totuși, Baiazid I, precaut, a decis mai apoi uciderea căpeteniilor tătare; masacrarea nu s-a putut face fără o împotrivire din partea tătarilor și deci fără luptă. Astfel, după părerea lui Aurel Decei, la această ciocnire se referă cronicarul arab Badr al-Dîn al-'Aynî (23 iulie 1361 — 28 decembrie 1451) și nu la o luptă între tătari și turcii otomani la nord de Dunăre, „deoarece în această alternativă ar trebui să admitem o campanie a lui Yıldırım Baiazid pe direcția Moldova — Hoarda de Aur, fapt ce nu poate fi dovedit nicicum”²⁹.

Ulterior, Mustafa A. Mehmet, prezentînd unele aspecte ale istoriei Dobrogei sub dominația otomană³⁰, a abordat și el problema refugiaților tătari, fără a cunoaște însă studiul lui Aurel Decei. Față de P. P. Panaitescu, el aduce unele elemente noi, cum ar fi estimarea numărului participanților la exod³¹ și locul unde aceștia au fost colonizați³².

Cît privește teritoriul pe unde a avut loc această trecere Mustafa A. Mehmet își exprimă dezacordul cu P. P. Panaitescu (care își însușise afirmația lui Chalcocondil), arătînd că i se pare mai probabilă pătrunderea tătarilor prin Moldova și de aici în Dobrogea, decît prin Țara Românească „cum lasă să se înțeleagă cronicarul Laonic Chalcocondil, a cărui relatare despre trecerea „scișilor” „peste Dacia” i-a silit pe istorici să caute explica-

²⁸ A. Decei, pornind de la constatarea că știrea ciocnirii între tătari și turcii osmanlii sosise la Cairo în aprilie 1399, unde a fost înregistrată de cronicarul al-'Aynî, țînînd seama și de condițiile de difuzare a știrilor în epocă, datează lupta pentru a doua jumătate a anului 1398 (*art. cit.*, p. 78).

²⁹ A. Decei, *art. cit.*, p. 92. În prezentul articol nu ne-am propus să discutăm teza istoricului turec A. Zeki Velidi Togan, reluată și în studiul *Timurs Ostseuropa-Politik* (în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, CVIII (1958), 2, p. 293), care, bazat în primul rînd pe o informație consemnată la cronicarul arab al-'Aynî („Și la aceeași dată sosi vestea că Toktamış han, stăpînul țării Deșt și Saray, se întîlni cu unele trupe ale lui Ibn Uthman și că au fost pierderi de ambele părți...”; vezi citatul la Aurel Decei, *art. cit.*, p. 77—78, precum și textul tradus în limba rusă la W. Tiesenhausen, *op. cit.*, vol. I, p. 531), considera că în anul 1398 (sau 1399) a avut loc o confruntare, la nordul Dunării, între tătarii Hoardei de Aur și turcii otomani. Asupra acestei probleme vom reveni cu alt prilej.

³⁰ Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV—XVIII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii”, tom. 18 (1965), nr. 5, p. 1097—1116.

³¹ După estimările lui Enveri, numărul participanților la exod se ridică cam la 30 000 de suflete. A. Decei, *art. cit.*, indică apoximativ 50 000 de persoane; asupra valorii acestor cifre, vezi și Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1942, p. 60, nota 1.

³² Ibrahim Peçevi știa că „unii dintre ei s-au stabilit prin părțile Adrianopolei”, iar alții „prin ținutul cazalei Baba < dag >”, *ibid.*, p. 1102, nota 54 și 1103, nota 59. Potrivit unei legende locale „un număr de 30 de familii tătărești au fost așezate în satul Chirnogeni (fost Chiuvenlia: *Güvenli*), din raionul Negru Vodă, în timpul luptelor dintre Mircea și Baiazid (*ibid.*, p. 1103, nota 60; azi localitatea se află în jud. Constanța). Evlia Celebi „vorbind de o anumită categorie de populație (*citak*) tocmai din aceste părți ale Dobrogei, pune la baza formării ei elementul turco-tătăresc, colonizat de sultanul Baiazid, și populația locală” (*ibid.*, p. 1103, nota 61).

ția acestui fapt, care venea în contradicție cu condițiile politico-militare de atunci”³³. Totuși, credem noi, încercarea lui Mustafa A. Mehmet de a renunța, în cazul interpretării informației lui Chalcocondil, la semnul de egalitate pus între *Dacia* și Țara Românească, pe motivul că „grecii i-au numit pe tătari „sciți” și au atribuit „Daciei” nu numai sensul de Țara Românească, ci și cel de Moldova până în veacul al XVIII-lea, după cum se poate vedea dintr-o scrisoare a lui Nicolae Mavrocordat din 3 septembrie 1711”³⁴, nu-și are temeiul. P. P. Panaitescu afirmă și el că tătarii au trecut prin Moldova și abia după aceea au pătruns în Țara Românească³⁵.

Este adevărat că bizantinii obișnuiau să arhaizeze numele unor etnii și al unor formații statale, precum este la fel de adevărat că prin termenul „Dacia” — în evul mediu³⁶ — nu s-a înțeles numai Țara Românească, însă, în cazul comentatului autor bizantin, Moldova apare clar sub denumirea „Bogdania” sau „Bogdania Neagră”³⁷, deosebită de „Dacia”³⁸ (prin care desemna Țara Românească) sau „Dacia peonilor” sau „Penodacia”³⁹ (prin care desemna Transilvania).

În cazul de față, „Dacia” peste care au trecut tătarii noyonului Aktav, desemna, după opinia noastră Țara Românească și anume acele teritorii de la nordul Dunării de Jos, care vor fi luate în stăpânire de către Alexandru cel Bun în 1426⁴⁰.

Reluând firul evenimentelor — așa cum ne sînt dezvăluite de mărturiile vremii — aflăm că, după lupta de pe riul Kura (14 aprilie 1395), Aktav, Bek Yarık Oğlan și Taş Timur Oğlan s-au retras spre părțile apusene ale Hoardei de Aur; la puțină vreme⁴¹, avangarda oștii lui Timurlenk, comandată de emirul Osman, i-a ajuns din urmă pe fugari și i-a izbit pe cursul inferior al Niprului; înfrinți, Aktav și Taş Timur Oğlan — împreună cu populația care-i urma — s-au refugiat la vest de fluviu, unde se afla ulusul „lui Hurmadai”⁴², „ai cărui locuitori le erau dușmani. Acolo situația lor a devenit și mai rea decît jaful și robia”, ceea ce l-a determinat pe Aktav „să-și caute (scăparea) prin fugă”⁴³; acțiunea

³³ *Ibid.*, p. 1101-1102.

³⁴ *Ibid.*, p. 1103, nota 58.

³⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 287 și nota 44.

³⁶ Asupra acestei probleme, vezi studiul lui A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”. Încercare de analiză între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică*, în „Studii”, tom. 22 (1969), nr. 3, p. 423-444.

³⁷ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. cit., p. 63, 93-94, 158, 286, 290.

³⁸ *Ibid.*, p. 64-65, 75, 114-115, 130-131, 137, 148, 158, 199-200, 210, 282-287, 289, 291, 293, 295, 300, 309; o singură dată apare *Blahia*, p. 287.

³⁹ *Ibid.*, p. 63, 137, 155-156.

⁴⁰ Vezi mai jos.

⁴¹ Surprinde faptul că A. Decei vorbește în *art. cit.*, p. 92, de o luptă între Aktav și Timurlenk în anul 1397, cînd în același articol (p. 81) arată clar — cum dealtfel este și corect — că expediția emirului din Samarkand împotriva Hoardei de Aur a avut loc în anii 1395-1396; lupta de pe Nipru a avut loc în anul 1395.

⁴² Vezi Yezdl, în *Sbornik...cit.*, p. 179. La Shamf, *ibid.*, p. 121, apare „locul Uimatai”; vezi pentru acest nume, A. Decei, *art. cit.*, p. 85 și B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 344.

⁴³ Vezi Yezdl, în *Sbornik...cit.*, p. 179.

să a reușit, căci izvoarele documentare și narrative atestă așezarea lui Aktav și a „poporului” său în Rumelia⁴⁴.

Dar imaginea exodului populației din Hoarda de Aur după teribila campanie a lui Timurlenk din anii 1395—1396 nu ar fi îndeajuns conturată dacă nu am arăta că o parte din refugiații tătari s-au așezat și în alte teritorii, între care Moldova, Țara Românească și Dobrogea — zona geografică prin care s-a scurs grosul populației tătare spre Rumelia —, și izvoarele narrative între care Ibn 'Arabșah⁴⁵, Laonic Chalcocondil⁴⁶, Ibrahim Peçevi⁴⁷ și Evlia Celebi⁴⁸, o atestă.

⁴⁴ Sursele istorice referitoare la Aktav și la exodul tătarilor nu au fost epuizate de cele trei studii pomenite. Menționăm că în valoroasa culegere de izvoare orientale private la Hoarda de Aur inițiată de W. Tiesenhausen, știri prețioase despre acest noyon și colonizarea „poporului” său aflăm și la Ibn 'Arabșah (Aḥmad b. Muḥammed b. 'Abd Allah b. Ibrāhīm Shihāb al-Dīn Abu l-'Abbas al-Dimashkī al-Hanafī al-'Adjami) (1389—1450) (vezi articolul „Ibn 'Arabshāh”, aparținând lui J. Pedersen din *Encyclopédie de l'Islam*, vol. III, 1968, p. 734). Vezi W. Tiesenhausen, *Sbornik materialov odnosjacihsja k istorii Zolotoj Ordi*, Culegere din scrierile arabe, Sankt-Petersburg, 1884, vol. I, p. 465 ș. urm. În istoriografia română, cronicarul Ibn 'Arabșah a fost folosit, parțial, de Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, în *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1912; înșirind forțele armate pe care le pregătea sultanul Baiazid pentru inevitabila confruntare cu Timurlenk, îi menționează și pe tătarii veniți din Deșt-i Kıpçak și care, potrivit cronicarului citat, au trecut prin Moldova (*op. cit.*, p. 59—60), sub conducerea lui „Ak Nār” (aceiași lectură a acestui nume fusese făcută și de A. Decei în studiul intitulat *A participat Mircea cel Bătrîn la lupta de la Ankara?* în „Revista istorică română”, vol. VII (1937), p. 339 și urm., bazat pe Ruhi Celebi) (*art. cit.*, p. 60, nota 1). Vezi și A. Decei, *Etablissement... cit.*, p. 88 și notele 28 și 31.

⁴⁵ După campania devastatoare a lui Timurlenk în Hoarda de Aur, cronicarul Ibn 'Arabșah afirma: „O mare mulțime dintre ei (tătari) pleacă împreună cu Timur, căruia i se supuse și la care se afla ostatică. Din ei se separă o parte care nu poate fi socotită și nici nu se poate afla, nici de către defter, nici de către divan; ei pleacă la rumi și la ruși, și așa soarta lor vitregă și ursita schimbătoare i-a aruncat între creștini închinători la mulți dumnezei și musulmani captivi, cum s-a întimplat și cu hassanidul Djebele. Numele acestei cete este Kara Boğdan” (în W. Tiesenhausen, *op. cit.*, vol. I, textul în limba rusă, p. 470). *Kara Boğdān* (*Karaboğdān*) este numele turcesc dat Moldovei; din cite cunoaștem, el se întilnește prima oară la istoricul turc Yazicioğlu (Yaziciozade) Ali, în *Tarih-i al-i Selçuk*, a cărei redactare a fost încheiată în anul 827 h. (5 decembrie 1123 — 22 noiembrie 1424) (vezi A. Decei, *Le problème de la colonisation des Turcs Seljoukides dans la Dobrogea au XIIIe siècle*, în „Ankara Üniv. D. I. C. Facultesi Tarih Araştırmaları Dergisi”, Ankara, VI, 1968, 10—11, p. 89. Redactarea operei lui Ibn 'Arabșah fiind anterioară anului 1450, considerăm că ne aflăm în fața celei de-a doua atestări cunoscute — în ordine cronologică — a numelui de *Kara Boğdan*. Pentru consemnarea acestui nume, precum și pentru înțelesul ce i s-a atribuit de-a lungul secolelor, vezi Emil Vrloșu, *Bogdania, alt nume dat Moldovei*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, Iași, I, 1964, p. 155—165, care însă nu cunoaște aceste două mențiuni.

⁴⁶ Laonic Chalcocondil înfățișând răspîndirea tătarilor afirma că: „Ei veneau dinspre Sarmația (Rusia), mergînd spre Tanais (Don); și o bună parte din neanul acesta s-a sălășuit aci la Istru. Dintre aceștia partea mai mare treclnd sub Baiazid peste Istru, a fost colonizată, fiecare trib din acest neam rămînînd despărțiți” (*Expuneri istorice*, ed. cit., p. 90).

⁴⁷ İbrahim Peçevi știa că „O parte din triburile tătare mai sus menționate (cele din Deșt-i Kıpçak) s-au așezat în Țara Moldovei și Țara Românească și s-au creștinat datorită unui lung răstimp de legături prietenești cu ghiaurii”. După cum mărturisește cronicarul, el deținea informația așezării tătarilor în aceste locuri și în Rumelia de la contemporanul său Altı Parmak („Omul cu șase degete”) (Muḥammed b. Muḥammed) (?—1623/1624), învățat și traducător reputat (vezi articolul din *Encyclopédie de l'Islam*, vol. I, 1960, p. 435 s.v.); ar fi interesant de aflat de unde se informase Altı Parmak asupra acestei probleme (textul lui Peçevi, în *Cronici turcești.*, vol. I, p. 492—493).

⁴⁸ Evlia Celebi, descriînd Silistra, arăta că „hanul Baiazid İldırım a colonizat aceste locuri cu tătari. Mamele lor fiind bulgăroaice, valahe și moldoveni, ei au devenit pe urmă „citakii” (în *Călători străini despre țările române*, vol. VI partea a II-a, îngrijită de Mustafa Ali Mehmet, p. 372), iar în alt pasaj intitulat „Despre limba dobrogeană, adică a neamului citak”

Cînd anume a avut loc trecerea tătarilor în Peninsula Balcanică? Am văzut că data propusă de P. P. Panaitescu (anul 1401) este ulterioară evenimentului. În stadiul actual al informației disponibile nu sîntem în măsură să fixăm cu exactitate data colonizării populației conduse de Aktav, dar o anumită precizare se poate face: în bătălia de la Nicopole (25 septembrie 1396), încheiată cu înfrîngerea cruciaților, oastea biruitorului Baiazid nu cuprindea și contingente tătare; absența lor ne îndrituiește să considerăm că pînă în momentul luptei, exodul în sudul Dunării nu se săvîrșise. Pare probabil ca datarea propusă de Aurel Decă — respectiv a doua jumătate a anului 1398 — să fie cea corectă.

Cine erau tătarii participanți, alături de Mircea cel Bătrîn, la luptele împotriva turcilor pe care îi menționează raportul venețian din aprilie 1402⁴⁹? Am arătat mai sus că și în Țara Românească, a cărei stăpînire se întindea în acea vreme pînă la gurile Dunării, și-au aflat refugiu o parte dintre supușii hanului Toktamîș. Cunoscute fiind calitățile ostășești ale tătarilor, este probabil ca domnul român să le fi acceptat așezarea în stăpînirile sale în anumite condiții, și în primul rînd în schimbul unor obligații cu caracter militar⁵⁰. Aceștia vor fi constituit rezervorul de auxiliari din oastea lui Mircea cel Bătrîn în luptele împotriva turcilor.

Acțiunea lui Mircea din 1402, la care au participat tătarii — instalați desigur în teritoriile răsăritene ale Țării Românești — și ungerii, interesați și ei în cel mai înalt grad din punct de vedere comercial și militar în asigurarea circulației pe fluviu, a fost un episod al nîncetătelor lupte pentru stăpînirea gurilor Dunării, unde poziția dominantă o aveau Chilia și Licostomo⁵¹. Este probabil că acum, în urma acestor lupte, domnul Țării Românești să fi intrat în stăpînirea Chilieii⁵².

afirmă că „După ce İldırım Baiazid han a cucerit acest ținut <este vorba de Dobrogea> de la bulgari, valahii și moldoveni, a așezat acolo tătari și cete de ostași din populația Anatoției. Acest grup a rezultat din înfrîngerea ostașilor cu valahii și a apărut un vocabular pe care îl foloseau între ei...” (*ibid.*, p. 382).

⁴⁹ Pentru analiza documentului și a contextului istoric, vezi George T. Dennis, *Three reports from Crete of the situation in Rumania, 1401-1402*, în „Studii Veneziani”, XII, 1970, p. 241-265; autorul fixează ca dată a campaniei antiotomane pomenită în acest raport a doua jumătate a lunii martie 1402 (p. 265).

⁵⁰ Obligații militare asemănătoare și-au asumat tătarii și față de Baiazid I (vezi Laonic Chalcocondil, *ed. cit.*, p. 75).

⁵¹ Pentru existența de-sine-stătătoare a celor două așezări — alăturate de Indehung discutată — vezi Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Studii. Revistă de istorie”, 25 (1972), nr. 3, p. 435-462 și Gabriela Airaldi, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în „Studi medievali. A cura del Centro italiano di studi sull' alto Medio Evo”, Spoleto, seria a, III-a, an XIII, fasc. nr. 2, decembrie 1972, p. 967-982.

⁵² Începînd cu Nicolae Iorga care, în fundamentala sa monografie privind cele două importante porturi de la Marea Neagră, propunea ca dată pentru înstăpînirea lui Mircea cel Bătrîn la Chilia anul 1403 (vezi *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899 (1900), p. 274), această importantă problemă cronologică a constituit obiectul a numeroase luări de poziție în istoriografia românească; vezi istoriografia problemei la Octavian Iliescu, *Localizarea... cit.* și Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene”, vol. I, București, 1974, p. 52-55. Localizarea propusă de noi pentru acțiunea lui Mircea cel Bătrîn din 1402 pare a fi confirmată și de faptul că informația o deținea un oarecare Costa Carchia din Enos, cunoscător, prin activitatea sa comercială, a realităților din Marea Neagră.

După înfringerea lui Toktamîș pe râul Kura și odată cu impunerea de către victoriosul Timurlenk a unui nou han ⁵³, istoria Hoardei de Aur — aflată în plin proces de decădere — s-a caracterizat printr-o gravă criză economică ⁵⁴ și politică, cea din urmă manifestată prin luptele între competitorii la puterea supremă și prin rezezi schimbări la domnie ⁵⁵; consecința acestor lupte intestinale a fost accentuata tendință spre fărâmițarea teritorială. În aceste condiții Hoarda de Aur înceta de a mai juca un important rol internațional. Dimpotrivă, Polonia, Marele ducat al Lituaniei ⁵⁶, Marele cnezat al Moscovei ⁵⁷ și dinastia Timurizi ⁵⁸, fac din statul tătar al Hoardei de Aur terenul de înfruntare a ambițiilor și intereselor lor, intervenind în favoarea unuia sau altuia dintre pretendenți.

În cadrul acestor coordonate se înscrie și prima domnie (1419—1424) a lui Uluğ Muhammed în Hoarda de Aur; neputindu-se menține în tron decît o scurtă perioadă de timp, el este nevoit să-și cante refugiu la protectorul său, marele duce al Lituaniei.

În timpul celei de-a doua domnii (1427—1437/1438), cu toate că a fost confruntat cu numeroase dificultăți și silit să lupte împotriva unor

⁵³ Timur Kutluğ, han al Hoardei de Aur (1395—1400/1401); fiu al hanului Timur Melik (1375—1377); slujise, împreună cu Edigü (?—1419), în oastea lui Timurlenk.

⁵⁴ Criza economică din Hoarda de Aur a fost agravată de campaniile lui Timurlenk (și în special de cea din 1395—1396), care au provocat devastarea și distrugerea unor însemnate centre comerciale (de ex. Tana, Saray Berke), luarea unui mare număr de captivi — în special mînă de lucru calificată —, refugiarea masivă a populației tătare în țările vecine, precum și decăderea comerțului caravanier de pe urma cărui se obțineau mari venituri, atît pentru vistieria hanului, cît și pentru negustorii tătari (se știe că Horezmul, punct de legătură al Hoardei de Aur cu Asia Centrală, Iran, Mongolia și China, a fost luat în stăpînire de Timurlenk; așa se explică de ce căpetenia Edigü, în lupta pentru refacerea hanatului tătar, a făcut mari eforturi pentru recuperarea Horezmului). (Pentru gravele consecințe asupra comerțului internațional ale campaniilor lui Timurlenk, vezi Jacques Heers, *Gênes au XIVe siècle*, Paris, 1961, p. 367); la toate acestea se mai adăugau pagubele și nesiguranța rezultate de pe urma permențelor lupte interne.

⁵⁵ Între 1395 și 1419 s-au perindat la conducerea Hoardei de Aur 9 hani, după cum urmează: Timur Kutluğ, Şadi Beg (1400/1401—1407), Pulat-han (1407—1410), Timur, fiul lui Timur Kutluğ (1410—1412), Celâleddin (1412), Kerim Berdi (1412—1414/1417), Kibek han (1414—1415), Cabbar Berdi (1417—1419?) și Çegre (1418?). Exactitatea unei astfel de cronologii este departe de a întruni consensul specialiștilor, datorită tocmii situației atît de confuze din Hoarda de Aur. Vezi A. N. Kurat, *Topkapı...cit.*, p. 20—21; M. Guboglu, *Paleografia și diplomația turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 115; B. Spuler, *op. cit.*, p. 453—454; C. E. Bosworth, *The Islamic Dynasties*, ed. în lb. rusă, Moscova, 1971, p. 204. Pe lângă principii tătari angajați direct în lupta pentru supremație în Hoarda de Aur, existau numeroși descendenți ai lui Ginghis han, care, în fruntea ulusurilor lor, refuzau, uneori, să se supună autorității centrale.

⁵⁶ După eşecul încercărilor de a-l reînscăuna pe Toktamîș, Witold, marele duce al Lituaniei, uneori împreună cu regele Poloniei Wladislaw II Jagiello (1386—1434), contribuie decisiv la instalarea ca hani a lui Celâleddin, Kibek han și Cabbar Berdi, toți trei fii ai lui Toktamîș, și mai apoi la cea a lui Uluğ Muhammed. Lituanul urmărea să dobîndească influență politică în Hoardă și prin aceasta încetarea atacurilor tătare asupra țării sale, contact nestingherit cu Marea Neagră, trupe auxiliare tătare în diferite conflicte armate, influență în ținuturile rusești prin mijlocire tătără ș. a. (vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 149—153).

⁵⁷ Vasile I Dmitrievici, mare cneaz al Moscovei (1389—1425), îngrijorat de influența crescîndă a lui Witold în Hoardă, intervine pe lângă Edigü — acest adevărat „făcător de hani”, ca să-l susțină pe Kerim Berdi, un alt fiu al lui Toktamîș, protivnic Lituaniei, în lupta sa cu Celâleddin, preferatul lui Witold (vezi A. N. Kurat, *Topkapı...cit.*, p. 18 și B. Spuler, *op. cit.*, p. 150—151).

⁵⁸ Barak a fost susținut de Uluğ Beg (Muhammed Turghai) (1393—1449), fiul lui Şahruh, emir în Maverannahr (vezi A. N. Kurat, *Topkapı...cit.*, p. 30—31).

redutabili rivali ⁵⁹, Uluğ Muhammed a reușit, pentru un timp, să domine forțele ostile autorității centrale și a încercat să redea statului tătar poziția internațională de odinioară. În acest scop, el a reluat legăturile externe ale Hoardei de Aur. Pe lângă consolidarea bunelor raporturi cu Marele ducat al Lituaniei, hanul s-a străduit să restabilească relațiile „tradiționale” cu turcii otomani și cu statul mamelucilor ⁶⁰, și a intervenit în treburile interne ale Marelui cnezat al Moscovei ⁶¹.

Împrejurările nu i-au permis însă lui Uluğ Muhammed să-și înlăturească proiectele. În Hoarda de Aur luptele pentru re izbucnesc, iar tendințele separatiste ale principilor tătari se accentuează din nou. Puterile vecine (Marele ducat al Lituaniei și Marele cnezat al Moscovei) nu puteau accepta pasiv reconstituirea unității Hoardei de Aur și restabilirea puterii ei; cit privește celelalte state (al otomanilor și Sultanatul mamelucilor din Egipt), a căror alianță o solicita hanul, interesele prioritare ale acestora erau orientate în alte direcții.

Afirmarea lui Seyid Ahmed ⁶² și Küçük Muhammed ⁶³, deteriorarea raporturilor cu Lituania și cu Marele cnezat al Moscovei ⁶⁴ au fost tot atâtea cauze ale eșecului politicii lui Uluğ Muhammed.

Înțelegînd că nu mai poate rezista forțelor care-i erau ostile, hanul — cu armata și cu cei care-l urmau — a părăsit Deșt-i Kıpceakul și, după mai multe peripeții ⁶⁵, s-a îndreptat spre cursul superior al fluviului Volga, împămîntenindu-se, în anii 1437/1438, la Kazan, unde a pus bazele unui nou stat tătar ⁶⁶. Un pas decisiv spre dezagregarea Hoardei de Aur era făcut.

★

Dorința hanului Uluğ Muhammed de a relua și intensifica raporturile economice cu statul otoman nu se putea împlini deoarece, așa cum ne informează documentul, în acea vreme românii nu mai permiteau circulația negustorilor tătari pe drumurile din țara lor ⁶⁷.

„Negustorii părtași” (cum a fost tradusă expresia *bazargan urtaki*) ⁶⁸, întilniți frecvent în izvoarele documentare și narative ale vremii, aveau o importanță economică și politică deosebită în cadrul societății tătare ⁶⁹ și, în consecință, ei se bucurau de o situație privilegiată, iar hani tătari, stăpîinii lor — de multe ori implicați direct în negoț —, erau interesați

⁵⁹ Devlet Eeidi, Seyid Ahmed și Küçük Muhammed.

⁶⁰ În 21 aprilie 1429 la curtea burhidului Așraf Seif ad-Dîn Barsbay, sultan mameluc (1422—1438), ajunge o solie din Hcaida de Aur. Conținutul mesajului trimis de Uluğ Muhammed nu se cunoaște dar, probabil, el are unele asemănări cu cel trimis sultanului Murad al II-lea (vezi A. N. Kurat, *Topkaŭi... cit.*, p. 27, nota 52 și B. Spulber, *op. cit.*, p. 158—159).

⁶¹ Uluğ Muhammed susținea pe Vasile II Dmitrievici (1425—1462), a cărui succesiune la tronul moscovit era contestată de unchiul său, cneazul de Halici Iuri Dmitrievici și de fiii acestuia (vezi A. N. Kurat, *Topkaŭi... cit.*, p. 27 și nota 51).

⁶² Seyid Ahmed I, han al Hoardei de Aur (c. 1433—c. 1465).

⁶³ Küçük Muhammed, fiul lui Timur han, han al Hoardei de Aur (c. 1435—c. 1465).

⁶⁴ Vezi B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 384.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 386—387.

⁶⁶ Hanatul de Kazan, care a dăinuit pînă la 1552.

⁶⁷ Scrisoarea menționează: „Deși v-am fi trimis oameni, nu l-am putut pune pe drum, căci românii ziceau că nu pot trece”.

⁶⁸ Vezi și B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 143—144.

⁶⁹ Rolul acestei pătri privilegiate este subliniat de B. Spulber, *op. cit.*, p. 388—389.

în cel mai înalt grad ca acești negustori să-și desfășoare activitățile nestin- gherit.

Este îndeobște cunoscut că cea mai mare parte a produselor expor- tate din Deșt-i Kîpceak se scurgeau prin porturile de la Marea Neagră, unde negustorii străini, în special cei italieni, stabiliți și organizați aci în puternice colonii, practicau un comerț deosebit de avantajos. Alături de unele produse ale economiei locale, diverse mărfuri sosite în lumea tătară din regiunile învecinate și mai ales cele aduse din Extremul Orient prin intermediul caravelor ce străbăteau una din cele trei rute „clasice” ale mirodeniilor ⁷⁰, erau încărcate pe vase și transportate spre alte porturi pontice și mediteraneene.

Dar, alături de căile maritime, un rol nu negliabil în vehicularea acestor mărfuri sau măcar a unora dintre ele, în direcția Europei centrale, estice sau sud-estice a revenit rutelor terestre ⁷¹; în unele perioade chiar negustorii italieni au explorat și exploatat drumurile de uscat. Mai mult decît atît, se constată că încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, comerțul pe uscat crește în intensitate, iar negustorii de alte naționalități concurează — de multe ori cu succes — pe cei italieni.

Pînă la măsura preconizată de domnul român, negustorii tătari au participat, alături de localnici, de lioveni, genezezi, armeni ș.a. la activi- tatea de schimb în târgurile sau orașele Moldovei ⁷², unde aduceau căutatele „mărfuri tătărăști”, ducînd în schimb îndărăt produsele economiei moldo- venești sau diferite mărfuri importate din Europa centrală și apuseană în cantități mari, mai ales după ce „drumul moldovenesc” — segment final al marelui traseu transcontinental care unea interiorul continentului și Marea Baltică cu Marea Neagră — cunoaște, datorită unui complex de factori interni și externi, un trafic din ce în ce mai intens ⁷³.

Un important centru de redistribuire a produselor orientale spre diferite centre din estul și centrul Europei era Chilia ⁷⁴, ai cărei principali furnizori erau negustorii genezezi. Dar Chilia, era căutată foarte probabil și de caravanele negustorilor tătari din Hoarda de Aur, care sporeau, prin activitatea lor, comerțul cu mărfuri orientale pe rutele terestre conec- tate la Dunăre ⁷⁵.

De asemenea, după cum rezultă și din scrisoarea mai sus prezentată, negustorii tătari transportau mărfuri și în teritoriile stăpînite de turcii

⁷⁰ Vezi Jacques Heers, *op. cit.*, p. 366.

⁷¹ Vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 406—409.

⁷² Deși scrisoarea hanului tătar se referă numai la faptul că domnul Moldovei nu mai permitea „negustorilor părtași” să-și treacă mărfurile prin teritoriul său spre stăpînirile otomane din Peninsula Balcanică, considerăm că măsura privea și comerțul practicat de tătari în interiorul țării.

⁷³ Vezi N. Iorga, *Drumurile de comerț create de statele românești*, extras din „Buletinul Institutului Economic Românesc”, VI (1929), nr. 9, p. 455—470; N. Iorga, *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930, p. 75; P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, extras din „Revista istorică română”, vol. III, fasc. II—III, București, 1934, p. 4.

⁷⁴ Vezi, pentru această perioadă, Șerban Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XV (1976), nr. 3, p. 421—436.

⁷⁵ Nu este lipsit de însemnătate, în această ordine de idei, faptul că Sigismund de Luxem- burg, interesat în intensificarea aprovizionării cu produse orientale a țărilor aflate sub auto- ritatea sa imperială, a luat contact, în acest scop, în aprilie 1412, la Buda, cu reprezentanții Hoardei de Aur (vezi Șerban Papacostea, *art. cit.*, p. 424, nota 10).

otomani din Peninsula Balcanică; ei se îndreptau în primul rind spre acel mare centru de întâlnire a drumurilor comerciale dinsud-estul Europei — orașul Adrianopol (Edirne).

Privilegiile comerciale din 8 octombrie 1408⁷⁶ și 18 martie 1434⁷⁷ acordate negustorilor lioveni de Alexandru cel Bun și fiul său Ștefan; consemnările călătorilor Ibn Battuta⁷⁸ (1330—1331), Zosima⁷⁹ (1419), Gullebert de Lannoy⁸⁰ (1421), Johann Schiltberger⁸¹ (înainte de 1428), Evlya Celebi⁸² (între c. 1641 și 1667); cronicarii turci Tursun Bei⁸³, Neşri⁸⁴, Sa'adeddin⁸⁵, Ibn Kemal⁸⁶, Solakzâde⁸⁷, Müneggimbaşi⁸⁸ și Kodja Husein⁸⁹ în relatările lor privitoare la campania din 1484 a sultanului Baiazid al II-lea (1481—1512), încheiată cu luarea în stăpînire a Chilieii și Cetății Albe; jurnalul campaniei din 1538⁹⁰ a sultanului Soliman Magnificul (1520—1566) împotriva Moldovei lui Petru Rareș, iată numai câteva din izvoarele documentare și narative, mai apropiate și mai îndepărtate în timp de data documentului discutat, care înfățișează circulația călătorilor, negustorilor și a oștirilor pe acest vechi și important drum comercial

⁷⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 633—636.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 670—673; acest privilegiu este de fapt o reconfirmare a celui din 1408.

⁷⁸ *Vezi Călători străini despre țările române*. Ediție îngrijită de Maria Holban, vol. I, București, 1968, p. 1—12. Pentru orașul Babadag, vezi Aurel Decei, *Le problème...cit.*, p. 106.

⁷⁹ *Vezi Călători străini...*, vol. I, p. 41—44.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 45—52. Vezi și C. C. Giurescu, *Întîlnirea lui Gullebert de Lannoy și Alexandru cel Bun*, în „Revista istorică română”, IV (1934), p. 286—287.

⁸¹ *Vezi Călători străini...*, vol. I, p. 31. Drumul de uscat care unea Chilia de Cetatea Albă este atestat și de un portulan bizantin din anul 1450 (vezi P. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și fărul de apus al Mării Negre în lumina unui portulan grec*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, VII, 1957, p. 296—297).

⁸² *Vezi la Mustafa A. Mehmet, Aspecte din istoria Dobrogei... cit.*, p. 1097—1116; asupra traseelor, vezi p. 1098—1099, notele 8, 10—11, 13, 16, 19, 22—23 și 25; vezi și *Călători străini*, vol. VI, București, 1976, partea a doua, p. 311—753.

⁸³ Cronicarul turc, după ce prezintă cucerirea cetății Chilia „Iacătul acestui ținut”, descrie Cetatea Albă, arătînd, între altele, că aici „este un loc de trecere al negustorilor din Caffa, a negustorilor ruși, a celor din Deșt <i-Kipeak>, a negustorilor leși și unguri. Într-adevăr este un loc de trecere populat și înfloritor” (*Vezi Cronici turcești*, vol. I, p. 77—78).

⁸⁴ *Ibid.*, vol. I, p. 130—132.

⁸⁵ *Ibid.*, vol. I, p. 325—327.

⁸⁶ Cronicarul İbn Kemal, care dă unele informații mai amănunțite față de ceilalți croniciari amintiți, arată că înainte de a începe ostilitățile între turci și români, comandantul navelor înarmate ale Moldovei, deci prezența unei flote a fării, care se aflau la Chilia, a fost capturat și dus în fața sultanului Baiazid al II-lea (vezi N. Beldiccan, *La conquête de cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezid II*, în „Südost-Forschungen”, München, 1964, t. XXIII, p. 36—90).

⁸⁷ *Vezi Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. II, Sec. XVII—începutul sec. XVIII, volum întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 144.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 249.

⁸⁹ O valoare deosebită au știrile cuprinse în cronică lui Kodja Husein care, deținînd, între 1638 și 1650, înalta funcție de prim-cancelar (*reis-efendi*) al Porții otomane, a putut să-și sporească informația istorică din parcurgerea a numeroase documente aflate în arhivele otomane. Prezentînd cauzele care l-au determinat pe sultanul Baiazid al II-lea să întreprindă campania împotriva Moldovei în 1484, el afirmă: „Chiaurii din vilaietul Moldova care se aflau în cetățile Chilia și Cetatea Albă, pricinuiau mereu pagube negustorilor care veneau acolo din Caffa și Kırım și din Deșt-i Tatar și apoi, trecînd peste fluviul Dunărea, atacau mereu țările islamice” (*vezi Cronici turcești*, vol. II, p. 461).

⁹⁰ *Vezi Călători străini*, vol. I, p. 380—385. Vezi și observația lui T. Mateescu din studiul *Un oraș dobrogean dispărut—Ester*, în „Pontice”, II (1969) p. 413—426.

ce una lumea tătară cu Peninsula Balcanică⁹¹, străbătind nemijlocit teritoriul românesc, adică Moldova⁹² Țara Românească și Dobrogea.

Izvoarele nu ne îngăduie să stabilim lista mărfurilor desfăcute de negustorii tătari pe piața românească sau în stăpinirile otomane din Peninsula Balcanică. Spre deosebire de activitatea negustorilor italieni asupra căreia dispunem de o informație abundentă, în cazul mărfurilor vehiculate de negustorii tătari sintem reduși la ipoteze. Credem totuși a nu greși punind pe primul loc al acestora așa-numitele „mărfuri tătarești”⁹³, între altele : „mătase, piper, cambă (un fel de mătase turcească), tebenți (un fel de podoabă de mătase pe șeaua calului), tămii”⁹⁴, la care adăugăm ghimber (*Zingiber officinale*), cuișoare, scorțișoară, șofran, orez, smochine, stafide, lămii, uleiuri parfumate, vite, cai, piei, blănuri, alaun (piatră acră), argint, diferite țesături și diferite arme⁹⁵.

★

Campania devastatoare a turcilor la nordul Dunării din anul 1420⁹⁶ nu a cruțat nici țara lui Alexandru cel Bun, care s-a confruntat acum, probaail pentru întâia oară, cu un adversar ce va pune în pericol, nu peste multă vreme, integritatea teritorială și chiar ființa de stat a Moldovei.

Situația grea în care se afla Țara Românească vecină și pericolul unei invazii otomane îl determinaseră pe domnul Moldovei să se adreseze puternicului vecin și aliat de la nord care era regele Poloniei, cerîndu-i insistent ajutor militar⁹⁷. După cum este cunoscut, atacul turcilor s-a

⁹¹ Vezi Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The classical Age. 1300—1600*, New York — Washington, 1973, p. 122—123 (harta), 129—133.

⁹² Pentru drumurile ce străbăteau Moldova, vezi și I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, nach den Quellen dargestellt*, Cernăuți, 1912, 13—22; Cecilia Alinescu și Natalia Pașa, *Vechele drumuri moldovenești*, în „Anuarul de geografie, și antropogeografie”, 1914—1915, p. 3—43; P. P. Panaitescu, *La route... cit.*; C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, București, 1937 p. 533; E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939; *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1962, p. 298—300 (vezi și harta, planșa VIII); C. C. Giurescu, *Tirguri sau orase și cetăți moldovene din sec. al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967, p. 56—57.

⁹³ Referitor la expresia „mărfuri tătarești”, considerăm că este momentul să ne îndepartăm de vechea viziune enunțată de P. P. Panaitescu (*La route...cit.*, p. 9) și reluată de Barbu Cămpina (*Scrieri istorice*, vol. I, București, 1973, p. 69), potrivit căreia negustorii tătari nu aveau nici un rol în vehicularea lor.

⁹⁴ M. Costăchescu, *Documente...cit.*, vol. II, p. 633 și notele 1 și 2.

⁹⁵ Vezi și Șerban Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 426, nota 14 și Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 168.

⁹⁶ Vezi scrisoarea adresată din Piotrków de Władisław Jagiello lui Sigismund de Luxemburg la 27 iulie 1420 (în J. Caro, *Liber cancellarie Stanistai Ciolek. Ein Formelbuch der polnischen Königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung*, partea a II-a, în „Archiv für osterreichische Geschichte”, vol. 52, Viena, 1875, p. 160—161, 163; vezi și articolul lui V. Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XIX (1976) p. 71, 73—75.

⁹⁷ În aceeași scrisoare, regele Poloniei anunța că într-un interval scurt de timp (între Rusalii și Sf. Iacob, aproximativ trei luni), curtea sa a fost vizitată de trei solii ale domnului Moldovei, care solicitau trupe pentru preîntîmpinarea unei invazii otomane; Władisław ordonase comandanților militari aflați în apropierea granițelor Moldovei să acorde ajutor lui Alexandru cel Bun; de asemenea, regele ceruse același lucru și vasalului său, marele duce al Lituaniei (J. Caro, *Liber cancellarie... cit.*, p. 160—161).

produs, dar izvoarele vremii nu rețin o cooperare antiotomană a Moldovei, Poloniei și Lituaniei — așa cum era prevăzut —, ceea ce ne determină să credem că Alexandru cel Bun și-a apărat țara, respingînd pe invadatori, numai cu propriile sale forțe.

Cu acest prilej, domnul va fi înțeles că turcii otomani, instalați în imediata apropiere a hotarelor țării sale, deveniseră un pericol permanent pentru Moldova. Participarea la frontul comun al popoarelor amenințate de expansiunea otomană, în scopul stăvilirii și dacă era posibil, al îndepărtării acestor periculoși inamici era atitudinea politică ce i se impunea.

În consecință, depășindu-și adversitatea față de regele Ungariei — care prin politica sa de hegemonie la Dunărea de Jos afecta și interesele Moldovei —, Alexandru s-a aliniat la cruciada antiotomană proiectată de Sigismund de Luxemburg pentru anul 1426. În acest sens stau mărturie atitudinea favorabilă față de propunerile regelui Ungariei, precum și asigurările date de domn solului Ștefan Pohárnok de Berzevichy⁹⁸, salv-conductul⁹⁹ acordat celor 5000 de oșteni polonezi, comandați de starostele Rusiei Roșii, Janusz Kobilenski¹⁰⁰, ce urmau să treacă prin Moldova pentru a ajunge în zona Brăilei — locul de întîlnire al trupelor aliate — dar mai ales trimiterea unui corp de oaste moldovenesc în același loc¹⁰¹ — expresie a angajamentului ferm antiotoman al lui Alexandru cel Bun. Dar, după aproape două luni de zadarnică așteptare lingă Brăila, trupele polone și moldovene au ridicat tabăra¹⁰². Acest fapt i-a confirmat domnului Moldovei — ceea ce el cu siguranță va fi cunoscut de mai multă vreme că atît Sigismund de Luxemburg, „în goana lui nervoasă” „de a fi pretutindenea în cheștiile europene” — cum îi caracteriza Ilie Minea¹⁰³ firea ambițioasă —, cit și Władisław Jagiello împreună cu Witold, nu prezentau garanții ferme în prevenirea unei noi agresiuni otomane împotriva țării sale.

Necesitatea apărării hotarelor de sud și sud-vest — cel mai expuse incursiunilor prădalnice ale akîngiilor —, precum și interese de ordin economic i-au dictat lui Alexandru cel Bun acțiunea din 1426. Pare probabil că după eșuarea proiectatei cruciade antiotomane, domnul Moldovei a hotărît, folosindu-se în primul rînd de efectivele armate dislocate lingă Brăila, luarea în stăpînire a teritoriului de la nord de Dunărea de Jos care aparținea Țării Românești, stabilind astfel hotarele țării sale pe întreg litoralul Mării Negre cuprins între Cetatea Albă și brațul Chilia (cu cetatea¹⁰⁴), iar pe linia Dunării, de la confluența cu Siretul pînă la vărsare.

⁹⁸ Vezi Ilie Minea, *op. cit.*, p. 181.

⁹⁹ Mihai Costăchescu, *Documente...*, vol. II, p. 612—614.

¹⁰⁰ Informația se află la cronicarul polon Jan Długosz (vezi Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Długosz*, Iași, 1926, p. 18).

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Vezi *Principatele Române...cit.*, p. 134.

¹⁰⁴ Luarea în stăpînire a Chiliei de către Alexandru cel Bun a fost lămurită de P. P. Panaitescu, în studiul *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în „Romano-slavica”, III (1958), p. 98—102; vezi însă și obiecția prof. Alexandru Elian cu privire la modul cronat în care P. P. Panaitescu a citat un pasaj din cronica bizantinului G. Spirantzes în problema localizării Chiliei în „Valahia Mare”, cu prilejul întoarcerii, în 1424, la Constantinopol a lui Ioan al VIII-lea Paleolog prin acest port (în *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*,

Revenind la documentul prezentat, să încercăm să stabilim cînd și cu ce prilej a luat Alexandru cel Bun hotărîrea de a interzice negustorilor tătari comerțul prin teritoriul țării sale. Din datele de care dispunem, reținem ca posibile două momente și anume : anul 1420 (odată cu atacul turcilor asupra Moldovei) sau anul 1426 (odată cu luarea în stăpînire a teritoriului sus-amintit). Deoarece imediat după 1420 se constată că circulația pe drumul de uscat¹⁰⁵ ce unea Cetatea Albă cu Caffa crimeană nu era întreruptă, credem că inițiativa domnului Moldovei devenise fapt implinit la sfîrșitul anului 1426 sau la începutul celui următor, ceea ce concordă și cu afirmația din scrisoarea hanului Uluğ Muhammed¹⁰⁶.

Modificarea configurației teritoriale la Dunărea de Jos a însemnat pentru Alexandru cel Bun nu numai dobîndirea unor poziții militar strategice excepționale, ci și asigurarea unui cadru economic și politic cît mai avantajos pentru țara sa¹⁰⁷.

Interzicerea desfacerii și tranzitului produselor venite din Hoarda de Aur prin intermediul „negustorilor părtași” este o componentă a acestei noi politici ; fără îndoială, restricțiile impuse — care loveau în primul rînd interesele economice ale Hoardei de Aur — aveau și un pronunțat caracter politic, și ele au fost neîndoielnic generate de ostilitatea care caracteriza în acea vreme relațiile moldo-tătare¹⁰⁸. Nu este însă exclus ca și motive

din culegerea de studii îngrijită de Mihai Berza, *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 126, nota 1 ; pentru traducerea corectă a pasajelor, vezi Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401—1477*, ediție critică de Vasile Grecu, București, 1966, p. 17 și 19). În legătură cu plecarea lui Ioan al VIII-lea Paleolog de la Cetatea Albă la Constantinopol, vezi Al. Elian, *art. cit.*, p. 130—131, nota 3, precum și Șerban Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 429, nota 26, ambele avînd la bază informația unei cronici scurte bizantine contemporane. Referitor la perioada din anul 1426 în care Alexandru cel Bun a pus stăpînire pe Chilia, considerăm că ea trebuie fixată imediat după părăsirea taberei de lîngă Brăila.

¹⁰⁵ Vezi mai sus, nota 80.

¹⁰⁶ „De un an, doi, am sosit strămutîndu-ne ca să iernăm de-a lungul Niprului. Deși v-am fi trimis oameni, nu i-am putut pune pe drum, căci românii ziceau că nu pot trece”.

¹⁰⁷ Intensificarea traficului cu produse orientale prin teritoriul Moldovei, și implicit, creșterea importanței internaționale a „drumului moldovenesc”, instituirea controlului asupra Chilie — punct final al importantei artere comerciale ce lega Marea Neagră cu centrul și estul Europei —, sporirea veniturilor vistieriei — realizată mai ales prin noile și substanțialele taxe vamale —, asigurarea unui punct de trecere favorabil spre regiunile din sudul Dunării (este vorba de vadul aflat în fața orașului Isaccea), bogăția de pește a regiunii, iată numai cîteva din avantajele dobîndite ca urmare a acțiunilor anului 1426.

¹⁰⁸ Pentru anii 1439 și 1440, *Letopiseșul anonim al Moldovei* (în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 15), menționează incursiuni de jaf ale tătarilor în Moldova. Este cunoscut faptul că, în anii 1420 și 1422, Lituania, aflată în bune raporturi cu Uluğ Muhammed a avut de suferit de pe urma incursiunilor prădalnice ale tătarilor (B. Spuler, *op. cit.*, p. 154) ; probabil tătarii vor fi întreprins incursiuni și pe teritoriul Moldovei înainte de cele consemnate în cronicile interne ; că interzicerea circulației „negustorilor părtași” era expresia unui conflict între cele două state ne-o dovedește, *mutatis mutandis*, o scrisoare a lui Timurlenk adresată lui Baiazid I, în februarie 1395, în care marele cuceritor mongol afirma că dacă Toktamîș „nu va lăsa pe negustori și călători să vină de acolo încoace...” (adică din Hoarda de Aur în stăpînirile sale), atunci el va porni război împotriva acestuia, ceea ce s-a și întîmplat (vezi scrisoarea analizată în studiul lui A. Z. V. Togan, *Timurs. cit.*). În anul 1430 se constată o apropiere moldo-tătără [Vezi *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376—1430*, collectus opera Antonii Prochaska, Cracovia, 1882, p. 915 (tomul VI din *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*), legată, probabil, de pregătirea noii orientări de politică externă a lui Alexandru cel Bun.

de ordin economic să fi contribuit la luarea unei asemenea decizii, știut fiind că unele dintre mărfurile pe care negustorii tătari le comercializau în stăpînirile turcești din Peninsula Balcanică, puteau fi oferite și de economia prosperă a Moldovei. În acest fel, inițiativa domnului crea condițiile amplificării comerțului moldovenesc cu regiunile sud-dunărene, comerț atestat, în perioada anterioară, de prezența monedelor emise de Petru I al Mușatei și Alexandru cel Bun în tezaurele descoperite în Dobrogea¹⁰⁹.

Dar complexul de măsuri economice și politice adoptate de Alexandru cel Bun nu putea rămîne fără răspuns din partea celor care-și vedeau prejudiciate grav interesele în regiunea Dunării de Jos. În consecință, Țara Românească¹¹⁰, regatul Ungariei și Hoarda de Aur vor încerca, singure sau în diferite combinații politice, să anuleze consecințele acțiunilor domnului Moldovei.

Dan al II-lea, cu sprijinul larg al regelui Ungariei, va urmări să obțină reintegrarea în hotarele statului său a importanței regiuni pierdute. Va face în acest scop apel, zadarnic însă, la toate mijloacele care îi stăteau la îndemînă, politice și militare¹¹¹.

Pentru Sigismund de Luxemburg în a cărei acțiune, orientată spre toate orizonturile, controlul direct sau indirect al gurilor Dunării era o necesitate atît comercială cit și strategică, inițiativa lui Alexandru cel Bun a fost o grea înfrîngere, care a compromis un timp politica sa orientată¹¹².

Hotărît să recîștige pozițiile pierdute și chiar să obțină noi avantaje, Sigismund, pe lingă sprijinul acordat acțiunilor lui Dan al II-lea, a exercitat puternice presiuni asupra lui Wladislaw Jagiello, încercînd să-l determine pe regele Poloniei să consimtă la punerea în aplicare a clauzelor privitoare la Moldova stipulate în tratatul din 15 martie 1412, încheiat la Lublau (azi Stará L'ubovňa)¹¹³. Dar nici așteptata întrunire de la Luck (ianuarie 1429) și nici acțiunea de mediere a conflictului, încredințată marelui duce al Lituaniei¹¹⁴, nu au dat rezultatul scontat de Sigismund,

¹⁰⁹ Vezi Scarlat Lambrino, *Săpăturile arheologice din Ținutul Dunărea-de-Jos*, în „Revista istorică română”, IX (1939), p. 498—502; O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare* (II), în „Studii și cercetări de numismatică”, vol. II, 1958, p. 456, precum și informațiile din lucrarea *Din istoria Dobrogei*, vol. III, *Bizantinii, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 404—405 și notele. Pentru existența legăturilor comerciale între Hoarda de Aur și Dobrogea, vezi și monedele de bronz emise în Hoardă, datînd din anul 810 h. (1407—1408), descoperite la Enisala (O. Iliescu, *Însemnări... (II) cit.*, p. 456).

¹¹⁰ Asupra agravării raporturilor dintre Țara Românească și Moldova, vezi P. P. Panaitescu, *Legăturile...cit.*, p. 99—102 și Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. VI, 1973, p. 52—53.

¹¹¹ Pentru cele două campanii ale lui Dan al II-lea, din anii 1429 și 1430, împotriva Moldovei, vezi I. Minea, *Principatele Române...cit.*, p. 196.

¹¹² Pentru politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg, vezi I. Minea, *Principatele Române...cit.*, passim și Șerban Papacostea, *Kilia...cit.*

¹¹³ Asupra acestui tratat și a consecințelor lui, vezi Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 17, 1964, nr. 5, p. 1129—1140 și Ș. Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 421—428.

¹¹⁴ Vezi scrisoarea adresată din Troki de către marele duce al Lituaniei lui Wladislaw Jagiello la 3 mai 1429, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 830.

situația rămânând neschimbată pînă în momentul cînd Alexandru cel Bun, în ultimii ani ai domniei, și-a orientat politica externă în alt sens.

Uluğ Muhammed, neputînd răspunde eficace inițiativei antitătare a lui Alexandru cel Bun, cu tot sprijinul pe care-l avea din partea prietenului și protectorului său lituanian¹¹⁵, și-a legat speranțele de puterea de la sudul Dunării, aflată în plin proces de expansiune. Subliniind și interesul turcilor otomani în activitățile neîngrădite ale „negustorilor părtași”, hanul tătar cerea sfatul sultanului Murad al II-lea, sugerînd în același timp și necesitatea unei acțiuni conjugate împotriva Moldovei. Nu cunoaștem reacția sultanului la această scrisoare, însă izvoarele istorice nu consemnează nici o campanie otomană împotriva Moldovei lui Alexandru cel Bun de la 1426 înainte.

Atitudinea Lituaniei în conflictul lui Alexandru cel Bun cu Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg și probabil cu Uluğ Muhammed, ne dezvăluie poziția net ostilă a marelui duce. Vechea adversitate a lui Witold față de Alexandru cel Bun, suspendată pentru o scurtă perioadă de timp, a fost reluată și amplificată după 1421¹¹⁶. Un rol important în agravarea acestor raporturi a revenit și lui Sigismund de Luxemburg, care, speculînd cu abilitate neînțelegerile polono-lituaniene, și întreținînd ambițiile regale ale lui Witold, a reușit să facă din bătrînul și ambițiosul conducător al Lituaniei un instrument al politicii sale orientale¹¹⁷.

Mult mai anevoie ni se oferă cunoașterii raporturile lui Alexandru cel Bun cu turcii otomani și cu negustorii italieni — genovezi și venețieni — începînd din 1426.

Campaniei împotriva Moldovei din 1420 i-a urmat o perioadă de „tăcere” a surselor, întreruptă în 1425—1426 de acuzația adusă lui Alexandru cel Bun de adversarii săi, că s-ar fi aliat cu turcii¹¹⁸. Pentru perioada imediat următoare, și care ne interesează în mod deosebit, reținem ca interesantă informația potrivit căreia, înainte de 8 mai 1427, curtea domnului Moldovei era vizitată de emisari turci¹¹⁹; știute fiind atitudinea lui Alexandru cel Bun, precum și practicile Porții în politica externă, pare puțin probabil ca această solie să fi urmărit stabilirea unei alianțe politice ;

¹¹⁵ Sînt cunoscute bunele raporturi dintre Uluğ Muhammed și Witold; în anul 1426, hanul tătar a susținut cu forțe armate proprii pe marele duce al Lituaniei în campania împotriva Pskovului (vezi B. Spuler, *op. cit.*, p. 157 și nota 18).

¹¹⁶ Între 1418 și 1421, Ryngaila (Rimgaila), sora lui Witold, fusese soția lui Alexandru cel Bun. La 13 decembrie 1421, domnul Moldovei îi acorda, pentru tot timpul vieții ei, tirgurile Siret și Volohovăț, o rentă anuală de 600 ducați aur ș.a. (vezi *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. I (1384—1448), București, 1975, p. 70).

¹¹⁷ Asupra raporturilor Moldovei cu Lituania, vezi C. Racoviță, *Începuturile suzeranității...cit.*, p. 316—320.

¹¹⁸ Vezi, între altele, scrisoarea marelui duce al Lituaniei către Sigismund de Luxemburg, editată de J. Caro, *Liber cancellariae...cit.*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, vol. 45, Viena, 1871, p. 481—483 și scrisoarea lui Sigismund de Luxemburg către Witold din 15 mai 1427, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 724.

¹¹⁹ Vezi scrisoarea adresată de Witold marelui maestru al Ordinului teuton, Paul von Rufford, la 8 mai 1427, în *Codex epistolaris Vitoldi*, p. 771.

putem admite însă rosturile precumpănitor economice¹²⁰ ale ambasadei otomane, avînd în vedere că atît Alexandru cel Bun, cît și turcii sud-dunăreni, neaflîndu-se într-un conflict deschis, erau interesați în întreținerea unor relații comerciale normale, reciproc avantajoase.

Genovezii, tradiționali furnizori de produse orientale la Dunărea de Jos, dar și aliații de dată veche ai lui Sigismund de Luxemburg, nu vor fi văzut cu ochi buni modificările dictate de Alexandru cel Bun. Dar, pentru continuarea activităților comerciale în Moldova, și în special în cele două importante centre care erau Cetatea Albă și Chilia, aflate cîndva în stăpînirea lor, trebuiau să se încadreze în coordonatele politice și economice impuse de domn.

Venețienilor, prezenți și ei în schimburile comerciale din bazinul Mării Negre, dar într-o rivalitate de neîmpăcat cu genovezii și în război cu Sigismund de Luxemburg, nu le putea scăpa prilejul de a profita de pe urma modificărilor petrecute la Dunărea de Jos. Din punct de vedere politic, Alexandru cel Bun era un posibil aliat împotriva unui dușman comun care era Sigismund de Luxemburg, iar din punct de vedere economic, Republica lagunelor va încerca, probabil, să obțină anumite avantaje comerciale, făcîndu-și simțită prezența¹²¹ în cele două mari porturi ale Moldovei.

Am lăsat la urmă relațiile Moldovei cu puterea suzerană. Raporturile lui Alexandru cel Bun cu Władisław Jagiello, pînă la cotelura ce va interveni în 1431, au fost bune¹²², cu toate că, de-a lungul anilor, au existat și momente în care, de ambele părți s-au formulat și nemulțumiri. În repetate rînduri, regele Poloniei s-a opus acțiunilor ostile Moldovei preconizate de Sigismund de Luxemburg și susținute de marele duce lituanian, rezistînd presiunilor de tot felul exercitate asupra sa de aceștia, în diferite ocazii, și îndeosebi la întrunirea de la Luck¹²³. Această atitudine îi era dictată nu numai de natura raporturilor stabilite cu domnul român, dar și de interesele economice și politice ale propriei sale țări.

¹²⁰ Reacția marelui duce la primirea știrii transmise de Alexandru cel Bun, potrivit căreia aceeași solie urma să cerceteze și Lituania, pare a confirma și ea că ambasada turcilor era dictată în primul rînd de interese economice și mai puțin de cele politice (*ibid.*). Relațiile comerciale dintre Moldova lui Alexandru cel Bun și turcii otomani sînt atestate, între altele, și de circulația monedelor de aur turcești în Moldova anilor 1431 (vezi scrisoarea lui Ioan de Ryza, episcop catolic de Baia către episcopul de Cracovia Zbygniew Olénicki, adresată la 5 martie 1431, publicată de Șerban Papacoste în studiul *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, anul XIII (1962), fasc. 2, p. 257). Amplificarea și intensificarea schimburilor comerciale din deceniile următoare au făcut necesară reglementarea raporturilor politice și economice între Moldova și statul otoman (vezi actul dat la 9 iunie 1456, din Yeni-Derbend, de sultanul Mehmed al II-lea, în *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, întocmit de Mustafa A. Mehnet, București, 1976, p. 2).

¹²¹ În 1435 guvernul venețian hotărîse să stabilească relații comerciale cu Cetatea Albă, unde în 1436 va fi numit un viceconsul în persoana lui Francesco Duodo (Diedo) (vezi N. Iorga *Noi descoperiri privitoare la istoria Românilor*, în „Academia Română, Mem. secț. ist.”, seria III, tom. XIX (1937), p. 190—196 și N. Bănescu, *Maurocastrum — Mo(n) castro-Cetatea Albă*, în „Academia Română, Mem. secț. ist.”, seria III, tom. XXII (1939—1940), p. 165—178.

¹²² Căsătoria lui Iliăș, fiul lui Alexandru cel Bun, cu Maria, sora soției lui Władisław Jagiello, Sonca (Sofia), în octombrie 1425, exprimă apropierea moldo-polonă din această vreme (vezi I. Minca, *Informațiile românești...cit.*, p. 17 și *Letopiseșul anonim al Moldovei*, ed. cit. p. 14—15.

¹²³ Vezi I. Minca, *Informațiile românești...cit.*, p. 18.

Intervenția lui Alexandru cel Bun în Țara Românească pentru a susține la domnie pe Radu al II-lea Prasnaglava¹²⁴ împotriva lui Dan al II-lea, omul regelui Ungariei, încorporarea la Moldova a importantului teritoriu de la nord de Dunărea de Jos, măsura antitătară dezvăluită de scrisoarea hanului Uluğ Muhammed, acțiunea energetică împotriva acelor care încercau să-i nesocotească ordinele¹²⁵, dar mai ales eșecul îndelungatelor eforturi ale adversarilor săi, și în primul rînd al lui Sigismund de Luxemburg, de a anula — pe cale diplomatică sau prin forța armelor — rezultatele atit de avantajoase dobîndite de Moldova în urma acțiunilor din 1426, demonstrează capacitatea acestei țări românești de a-și impune și susține o poziție politică internațională proprie, conformă intereselor sale, ilustrînd în același timp calitățile remarcabilului om de stat care a fost Alexandru cel Bun.

Îndelungata sa domnie a constituit pentru Moldova o etapă hotărîtoare în evoluția ei istorică și nu întîmplător, peste decenii, principalele direcții ale politicii sale vor fi reluate, pe alt plan și în alte condiții internaționale, de cel mai ilustru dintre urmașii săi — Ștefan cel Mare.

ASPECTS DE LA POLITIQUE INTERNATIONALE DE LA VALACHIE ET DE LA MOLDAVIE SOUS LE RÈGNE DE MIRCEA L'ANCIEN ET L'ALEXANDRE LE BON

RÉSUMÉ

Source de première importance, la lettre adressée par le khan de la Horde d'Or Uluğ Mahomet le 14 mars 1428 au sultan turc Murad II, inconnue jusqu'à présent à notre historiographie, a offert à l'auteur la possibilité d'analyser certains moments des rapports roumano-tatars à la fin du XIV-e siècle et au début du siècle suivant.

On remet en discussion les relations entre Mircea l'Ancien voïvode de Valachie (1386—1418) et les Tatars, relations nées lors du passage d'un groupe nombreux de population tatare, conduit par le chef Aktav de la Horde d'Or, à travers le territoire roumain, vers les possessions ottomanes de la Péninsule Balkanique.

Mais la nouveauté et l'importance particulière de ce document pour les Etats roumains médiévaux consistent dans la découverte d'un acte d'autorité dû au voïvode de Moldavie Alexandre le Bon (1400—1432), qui interdisait les activités commerciales des Tatars à l'intérieur de son pays.

Cet article présente, tout à tour, le règne d'Uluğ Mahomet, le commerce pratiqué par les Tatars, les sources attestant la route commerciale internationale qui traversait le Sud de la Moldavie.

L'initiative anti-tatare du voïvode roumain, analysée dans le contexte des directions de la politique étrangère de la Moldavie, montre la position internationale de ce pays roumain pendant la 3-e décennie du XV-e siècle.

¹²⁴ Zezi P. P. Panaitescu, *Legăturile...cit.*, p. 100.

¹²⁵ În vara anului 1429, Alexandru cel Bun împiedică pătrunderea pe Dunăre, pe la Chilia, a unui convoi de 12 vase, probabil genoveze, obligîndu-le să-și schimbe direcția și să-și ducă încărcătura la Cetatea Albă (*Codex epistolaris Vitoldi*, p. 860; vezi asupra acestui moment și Ș. Papacostea, *Kilia...cit.*, p. 431).

IDEEA DE IMPERIU ÎN OCCIDENTUL MEDIEVAL ÎN LUMINA CERCETĂRILOR DIN ULTIMELE DECENII

DE

STELIAN BREZEANU

„Că este necesar a se rescrie periodic istoria lumii, nota cu aproape două veacuri în urmă Goethe, nu mai comportă nici o îndoială în zilele noastre. Această necesitate nu decurge atit din împrejurarea că multe fapte ale trecutului au fost descoperite între timp, ci ea se impune pentru că noi aspecte apar, pentru că cel care trăiește o epocă de progres descoperă anumite puncte de vedere de unde trecutul se dezvăluie și se judecă într-o nouă manieră”¹. Între marile teme ale istoriei universale, aflate statornic în preocupările cercetării istorice moderne, puține ilustrează mai convingător temeinicia reflecției marelui gânditor german ca evoluția studiilor asupra ideii de imperiu în Occidentul medieval.

Din examinarea evoluției viziunii istoricilor moderni asupra ideii de imperiu se desprind două fapte majore. Mai întâi, se impune atenției raportul strins între evoluția acestei viziuni și exigențele climatului politic și social în care-și desfășoară activitatea istoricul. Începînd cu faimoasa dispută Sybel — Ficker, pentru a ne referi numai la cercetările din ultimul veac, dispută care nu poate fi înțeleasă fără luarea în considerație a amplei dezbateri din anii '60 ai secolului al XIX-lea în jurul unificării Germaniei², discuția a alunecat în problema caracterului imperiului, partizanii caracterului universal al imperiului medieval și adversarii lor continuînd să se înfrunte pînă în zilele noastre. În anii celui de-al doilea Reich teza caracterului universal al imperiului devine oficială³. Istoricii celui de-al treilea Reich au preluat și au dezvoltat aceeași teză pentru a furniza argumente istorice „noii ordini” plănuit de dictatorul nazist⁴. Pe bună dreptate s-a subliniat că „la istoricii vremii, convingerile politice erau mai puternice

¹ Goethe, *Geschichte der Farbenlehre*, în: *Goethe's sämmtliche Werke*, Stuttgart-Augsburg, 1858, vol. 39, p. 127.

² G. Koch, *Der Streit zwischen Sybel und Ficker und die Einschätzung der mittelalterlichen Kaiserpolitik in der modernen Historiographie*, în vol. *Studien über die deutsche Geschichtswissenschaft*, I, Berlin, 1963, p. 311—336.

³ Reflectată, cu deosebire, în două teze de doctorat apărute în ajunul primului război mondial (J. Hartung, *Die Lehre von der Weltherrschaft im Mittelalter*, Halle, 1909; W. Rüsener, *Der Weltherrschaftsgedanke und das deutsche Kaisertum im Mittelalter*, Halle, 1913).

⁴ Vezi tipic, H. Aubin, *Das erste deutsche Reich als Versuch einer europäischen Staatsgestaltung*, Breslau, 1941; E. Bach, *Imperium Romanum „Classica et Medievalia”*, 1945, p. 138—145.

decît integritatea științifică⁵. După al doilea război mondial⁶, cei mai mulți istorici germani și străini au abordat problema caracterului imperiului medieval dintr-o nouă perspectivă, pornind de la interesele monarhiilor „naționale”⁷ europene în plină afirmare. Din acest punct de vedere imaginea imperiului din Occidentul medieval apare mult mai nuanțată; caracterul universal al puterii acestuia este contestat, iar locul instituției în istoria medievală a Germaniei a fost complet reconsiderat în comparație cu perioada anterioară⁸. Al doilea fapt major constă în caracterul dialectic al evoluției concepției despre imperiu, urmînd triada hegeliană teză-anti-teză-sinteză, cunoașterea istorică dovedindu-se ea însăși un proces, dînd astfel cititorului sentimentul dinamismului cercetării istorice și complexității adevărului din ce în ce mai bogat, mai convingător⁹. Se cuvine însă a fi menționate dificultățile care au stat în fața studierii ideii de imperiu medieval. O primă dificultate constă în însuși caracterul ideii imperiale. Vagă, lipsită de consistență în secolele IX—XI, aceasta se precizează în veacul XII sub presiunea realităților politice și sub influența bizantină și mai ales a dreptului roman, pentru ca după 1250 să intre în „epoca teoreticienilor”, în care pierde orice contact cu realitatea politică, și să se transforme într-o temă de reflecție și speculație filozofică. Totodată, spre deosebire de Bizanț, în Occident biserica nu a fost încadrată în stat, de unde și existența a două idei de imperiu, papală și imperială, care au evoluat paralel¹⁰. O altă greutate izvorăște din bogăția și diversitatea documentației, foarte greu de dominat; pe de altă parte, ea nu ne oferă de o manieră suficientă reprezentările pe care oamenii politici și masele populare și le-au făcut despre imperiu¹¹. În sfîrșit, o altă dificultate majoră s-a dovedit a fi terminologia folosită de sursele vremii pentru a defini natura puterii împăraților medievali. De origine romană, această terminologie cunoaște de cele mai multe ori o schimbare evidentă de sens în evul de mijloc, adesea chiar de la un izvor la altul, punînd istoricul modern în fața unui examen anevoie de trecut. Noțiuni ca *actoritas*¹², *renovatio*

⁵ G. Barraclough, *The Mediaeval Empire. Idea and Reality*, London, 1950, p. 24.

⁶ Nu lipsesc însă în această perioadă construcții anacronice, de inspirație nazistă (K. G. Hugelmann, *Stämme, Nation und Nationalstaaten im deutschen Mittelalter*, Stuttgart, 1955). Vezi critica lucrării la H. Sproemberg, *La naissance d'un État allemand au Moyen Âge*, „Le Moyen Âge”, 64, 1958, p. 213—218 și la O. Brunner, în „Historische Zeitschrift”, 186, 1958, p. 103—111).

⁷ Noțiunea de monarhie „națională” este luată ca termen tehnic, pentru a surprinde noua realitate teritorială, politică și instituțională ce începe să se contureze în sec. XII—XIII într-o Europă dominată de papalitate și imperiu. Asupra utilității unor atari termeni, vezi O. Brunner (în „Historische Zeitschrift”, 186, 1958, p. 109—110) și J. Szűcs („Nationalität” und „Nationalbewusstsein” im Mittelalter, „Acta historica”, 18, 1972, p. 35).

⁸ Între lucrările fundamentale asupra chestiunii din perioada postbelică amintim: Carl Erdmann, *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*, Berlin, 1951; R. Folz, *L'idée d'Empire en Occident du Ve au XIVe siècle*, Paris, 1953; M. Pacaut, *Les structures politiques de l'Occident médiéval*, Paris, 1969; H. J. Kirfel, *Weltherrschaftsidee und Bundespolitik Untersuchungen zur auswärtigen Politik der Staufer*, Bonn, 1959 etc.

⁹ Vezi o bună prezentare a evoluției concepției despre imperiu în ultimul veac la B. Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États*, P.U.F., col. „Nouvelle Clio”, Paris, 1971, p. 288—291.

¹⁰ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 6.

¹¹ *Ibidem*, p. 7.

¹² Noțiunea a fost studiată de R. Holtzmann (*Der Weltherrschaftsdenken des mittelalterlichen Kaisertums*, „Historische Zeitschrift”, 159, 1939, p. 251—261; ediție nouă, neschimbată, Darmstadt, 1953) dar interpretarea sa a fost contestată de J. Haller, H. J. Kirfel, Walter Holtzmann și alții.

*imperii*¹³, *honor imperii*¹⁴, *reges provinciarum*, *regulus*, *amicitia*¹⁵, *christianitas*¹⁶, *corpus principium secularium*¹⁷ etc. au provocat mari controverse în rândurile specialiștilor în încercarea de a surprinde evoluția ideii de imperiu în Evul Mediu.

Înainte de a trece la analiza evoluției ideii de imperiu se impun două precizări. Mai întâi, analiza unei teorii sau a unui concept politic nu se poate realiza în abstract, fără raportare la realitatea concretă asupra căreia își exercită influența. Orice teorie politică medievală are la origine un număr de axiome filozofice sau teologice, dar ea evoluează sub înfrirea faptelor, făcându-se ecoul, într-un domeniu particular, al mutațiilor economice, conflictelor sociale și politice, realizărilor politice etc.¹⁸. Așadar, în cele ce urmează ne preocupă modul în care ideea sau, cu mai multă îndreptățire, „ideile” de imperiu se adaptează, se modelează la realitatea în neconținută schimbare dar, totodată, să surprindem capacitatea conceptului de a depăși planul reflexiei pentru a comanda sau a contribui la formarea unor structuri statale în numele unui ideal politic. În al doilea rând, trebuie să distingem între existența palpabilă a unei stăpîniri limitată geografic asupra mai multor țări și popoare și ideea, proprie nu numai evului de mijloc, că divinitatea își întemeiază pacea și ordinea pe o stăpînire dreaptă și tocmai această ordine, imagine a ordinii cerești, reprezintă *de jure* lumea¹⁹. Această ultimă idee constituie pentru cei mulți — într-o societate împărțită în clase în care flagelul războiului făcea din pace un imperativ al vieții sociale — „un vis colectiv, o aspirație către o stare ideală de lucruri”²⁰, identificată de masele populare cu imperiul, iar pentru factorii politici constituind un program de acțiune. Prin urmare, un imperiu este universal nu în realitatea sa teritorială, ci virtual și în raport cu un ideal de unitate și de civilizație.

De origine orientală, ideea de imperiu a trecut de la asiro-babilonieni la perși și, de la aceștia din urmă, la greci²¹, în epoca elenistică, când ideea cunoaște și fundamentarea sa filozofică și când, după subminarea bazelor polisului grec, lumea clasică este în căutare de noi valori morale și politice. Noua comunitate elenistică de cultură, care teoretic trebuia să atingă limitele universului (*cosmos*), își află cadrul său logic în *monarhia* — luată în sensul etimologic al cuvîntului — a lui Alexandru cel Mare; în concepția stoicilor, teoreticienii noii formule de organizare a lumii, monarhu-

¹³ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*², Darmstadt, 1957.

¹⁴ Peter Rassow, *Honor Imperii. Die neue politik Friedrich Barbarossas, 1152—1159*², Darmstadt, 1961. O nouă interpretare a noțiunii propune G. Wolf, *Der „Honor Imperii” als Spannungsfeld von Lex und Sacramentum in Hochmittelalter*, în vol. „*Lex et Sacramenta*” im Mittelalter, Berlin, 1969, p. 189—207.

¹⁵ H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 24 și urm.

¹⁶ J. Rupp, *L'idée de chrétienté dans la pensée pontificale des origines à Innocent III*, Paris, 1939.

¹⁷ Gunther Wolf, *Universales Kaisertum und nationales Königtum im Zeitalter Kaiser Friedrichs II*, în vol. *Universalismus und Partikularismus im Mittelalter*, Berlin, 1968, p. 243—269.

¹⁸ M. Pacaut, în „*Le Moyen Âge*”, 64, 1958, p. 626.

¹⁹ G. Wolf, *op. cit.*, p. 245.

²⁰ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 7.

²¹ Vezi literatura problemei la G. Wolf, *op. cit.*, p. 245.

lui îi revine misiunea de a modela ordinea politică pe aceea cosmică²². Cîteva veacuri mai tîrziu, noua ordine romană (*pax Romana*) avea să-și găsească tot între stocii cei mai buni teoreticieni și, după uzura stoicismului, între filozofii neoplatoniceului. Monarhia, identificată cu *imperium Romanum* și concepută la scara universului, este considerată sistemul politic ideal în timp ce regalitatea constituie pentru neoplatonicieni imaginea și emanația divinității. Creștinismul se substituie curînd neoplatonismului; filozofii creștini preiau însă esențialul din ideologia de stat a predecesorilor lor stocii și neoplatonicieni, punînd bazele unei adevărate teologii imperiale²³. În Orient, Eusebiu de Cezareea stabilește o relație intimă între funcția monarhică și divinitate: așa cum curtea imperială reflectă pe cea divină, imperiul roman reflectă universul²⁴. De-a lungul unui întreg mileniu, aspirația spre universalitate, rezimîndu-se pe creștinism și pe moștenirea imperială romană, avea să constituie una din laturile esențiale ale doctrinei bizantine de stat; vitalitatea ei se datorește bazei solide pe care ideea de imperiu a găsit-o în structurile centralizate ale statului de pe malurile Bosforului²⁵. În condițiile unei evoluții politice diametral opuse față de Orient, în jumătatea occidentală a Imperiului roman doctrina lui Augustin face o distincție netă între imperiu și biserică; episcopul de Hippona salva astfel pe plan teoretic biserica, singura realitate ce se putea impune tinerelor regalități apusene, din catastrofa spre care se îndrepta imperiul dar, totodată, pune în mîna papalității o armă redutabilă în lupta pe care aceasta avea s-o angajeze pentru independență și, apoi, pentru supremație în Occident. Dar lumea medievală occidentală nu a abandonat tradiția imperială romană; civilizația clasică a reprezentat pentru Occidentul evului de mijloc „o comoară inepuizabilă, care a dat fiecăruia ceva și în care fiecare a găsit ceva”²⁶. Pe plan politic, în căutare de modele de stat societatea medievală s-a adresat totdeauna antichității, în care vedea vîrsta sa de aur. De aici, aspirația ei către „renaștere” (*renovatio*). Reinnoirea apostolică, aspirație de esență religio-mistică, ce năzuia spre întoarcerea la creștinismul primitiv, speranța într-o lume a minuirii, într-un imperiu al păcii și ideea reinnoirii Romei ca centru al lumii sînt principalele direcții care se întîlnesc în noțiunea de *renovatio*, cu implicații dintre cele mai importante pentru viața politică și spirituală a omului medieval. Speranța într-un imperiu al păcii, a cărei origine trebuie căutată în spiritualitatea iudaică și antică-păgînă, și ideea reînvierii Romei ca centru al lumii au constituit, cu intensități diferite în funcție de epocă și mediu social, subiect de contemplație dar și program de acțiune politică²⁷.

²² J. Touchard, *Histoire des idées politiques*, P.U.F., Paris, 1937, I, p. 49 și urm. (vez și literatura problemei, *Ibidem*, p. 59).

²³ O analiză magistrală a transformărilor din ideologia tirzie romană și a fundamentelor teoretice ale universalismului roman și bizantin a întreprins-o E. Peterson, *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*, Leipzig, 1935.

²⁴ J. Touchard, *op. cit.*, p. 105–106; N. H. Baynes, *Eusebius and the Christian Empire*, „Mélanges Bidez”, I, Bruxelles, 1934, p. 13–18.

²⁵ Fundamentală pentru studiul doctrinei imperiale în Bizanț rămîne lucrarea lui Otto Treitinger, *Die oströmischen Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell*³, Bad Homburg von der Höhe, 1969. Vezi recent și H. Ahrweiler, *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, P.U.F., Paris, 1975.

²⁶ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio* p. 292.

²⁷ *Ibidem*, p. 6 și urm.

Carierea imperiului medieval în Occident este inaugurată de ceremonia din biserica Sf. Petru din Roma din 25 decembrie 800, pregătită de evenimente cunoscute. Alungat din cetatea eternă de o mișcare a orașenimii, papa Leon III (795—816) se refugiază în regatul franc, cerind sprijin lui Carol cel Mare (768—814) pentru a înfrânge rezistența populației romane. Intervenția regelui franc restabilește ordinea în Roma în toamna anului 800; câteva luni mai târziu, primea coroana imperială din mîna papei Leon III, după care era aclamat împărat de populația romană, poporul imperial prin excelență.

Cercetările din ultimele decenii ne oferă o imagine foarte complexă asupra originilor evenimentului consumat la Roma în ultimele zile ale anului 800. Crearea unui imperiu în Occident apare astăzi încununarea îndelungatului proces de emancipare a lumii latine de sub autoritatea împăratului din Constantinopol, în care inițiativa a aparținut Romei. Începuturile propriu-zise ale afirmării papalității ca factor politic în Europa apuseană se plasează sub pontificatul lui Leon I (440—461), cel dintîi care suprapune vechii concepții orizontale a bisericii o articulație verticală, fundamentînd-o din punct de vedere teoretic și preluînd o serie de atribuții de competență imperială²⁸. Gelasius I (492—496) merge mai departe în elaborarea argumentației doctrinale, care-i îngăduie să revendice pe plan teoretic supremația în *respublica christiana*, inclusiv asupra puterii temporale, punînd premisele emancipării pontificale de sub autoritatea bizantină și ale rolului conducător jucat de papalitate pe scena politică occidentală în secolele VI—VIII. Inaugurată de Justinian, în strînsă legătură cu opera de „recucerire”, și continuată de succesorii săi, politica de transformare a papalității într-un simplu mecanism al organismului condus de împărat întîrzie pentru aproape două secole mișcarea de emancipare a Romei față de Constantinopolul imperial²⁹, dar nu poate împiedica creșterea autorității episcopului roman în Occident, unde tinerele regalități medievale aveau să ofere un prețios reazim papei în atingerea obiectivelor sale politice față de împărat. Prima jumătate a secolului VIII reprezintă, neîndoielnic, etapa decisivă a emancipării de sub obediența bizantină a papei, care exploatează cu multă abilitate carențele autorității basileilor în peninsulă, odată cu reorientarea politicii bizantine sub Leon III (717—741) și succesorii săi spre provinciile orientale ale imperiului, îndeosebi spre Asia Mică, placa turnantă a imperiului din Constantinopol. În aceste condiții, episcopii de Roma se îndreaptă spre regalitatea francă în fața primejdiei ce venea din partea regilor longobarzi din peninsulă, care, după ce au lichidat exarhatul bizantin din Ravenna (751), amenință cetatea eternă. Dubla intervenție a lui Pepin cel Scurt în Italia în 754 și 756, răs-puns la cooperarea papei în substituirea Carolingienilor vechii dinastii merovingiene, are ca principal rezultat crearea statului papal în teritoriile fostului exarhat imperial, eliberate de sub stăpînirea longobardă. Reacția basileului Constantin V (741—775), care trece sub autoritatea patriarhului de Constantinopol diocesele din sudul Italiei și din Illyricum, aflate

²⁸ R. Folz, *La Papauté médiévale vue par quelques-uns de ses historiens récents*, „Revue historique”, 218, 19 57, p. 35—36.

²⁹ *Ibidem*, p. 37.

pină atunci sub obediența Romei³⁰, are ca rezultat ruperea ultimelor punți dintre papă și împărat. Pe plan teoretic, doctrina lui Leon I și Gelasius I își afla o logică încununare în *Donatio Constantini*, celebrul fals elaborat, după toate probabilitățile, în anturajul papei în deceniul 7 al veacului VIII³¹, care consacra *de jure* emanciparea papalității de sub autoritatea basileului dar, totodată, conferea episcopului roman un rang evasiimperial în Occident, împrejurare ce explică locul eminent pe care documentul urma să-l dețină în arsenalul propagandei pontificale din veacurile următoare în conflictul ce avea să opună Roma papală împăraților romano-germani³². Pasul următor, crearea unui imperiu latin, trebuia să consolideze independența Occidentului față de Constantinopol, dar se va dovedi nu lipsit de riscuri pentru poziția în lumea apuseană a inițiatorului actului.

Cît privește rolul celuilalt mare actor al evenimentului din biserica Sf. Petru în punerea în scenă a actului, chestiunea este mult mai complexă. Este un lucru stabilit că evenimentul din 800 nu l-a găsit nepregătit pe Carol cel Mare iar nemulțumirea afectată de el, la care se referă Eginhard, biograful său oficial, avea în vedere forma și nu fondul lucrurilor. În adevăr, alipirea regatului longobard, lupta Carolingienilor împotriva primejdiei arabe și expansiunea francă la sud de Pirinei, distrugerea puterii avare din Pannonia și aducerea între granițele regatului franc a triburilor saxonice au transformat monarhia francă într-o *superregalitate* între regalitățile occidentale, care corespundeau în concepția contemporanilor unui singur popor. La această situație singulară a regalității france se referă Alcuin, principalul sfetnic al lui Carol cel Mare, în faimoasa scrisoare din mai 799 către suveranul său, în care, în condițiile crizei puterii pontificale sub Leon III și ale uzurpării tronului bizantin de către Irena (797—802), regele franc este așezat, ca putere și prestigiu, înaintea episcopului roman și a împăratului³³. Același Alcuin folosește pentru definirea rega-

³⁰ V. Grumel, *L'annexion d'Illyricum Oriental, de la Sicilia et de la Calabrie au patriarcat de Constantinople*, „Mélanges J. Lebreten”, II (= „Recherches des Sciences Religieuses”), 40, 1952, p. 191—209.

³¹ Chiar dacă falsul a fost întocmit abia în anii 804—805, sub pontificatul lui Leon III, teză în favoarea căreia au fost aduse în ultima vreme argumente convingătoare (W. Ohnsorge, *Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der kuralen römischen Kaiseridee* în: Idem, *Abendland und Byzanz*, Weimar, 1958, p. 104 și urm.; Idem, *Der griechische Papst-papyrus aus Erfurt*, în: Idem, *Constantinopol und der Okzident*, Darmstadt, 1966, p. 29 și urm.; H. Beuman, *Nomen imperatoris*, „Historische Zeitschrift”, 185, 1958, p. 547), în substanța sa *Donatio* aparține anilor care au urmat creării statului pontifical.

³² O bună analiză a funcției actului în disputa ideologică papă-împărat vezi la Giuseppe Martini, *Traslazione dell' Imperio e Donazione di Costantino nel pensiero e nella politica d'Innocenzo III*, „Archivio della R. Società Romana di Storia Patria”, LVI—LVII, 1933 34, p. 219—362.

³³ Dată fiind importanța documentului, îl redăm în cele ce urmează în versiune românească „Pînă acum trei persoane au fost în vîrfurile ierarhiei lumii: 1. Reprezentantul sublimității apostolice, vicarul prea fericitului Petru, prințul apostolilor, căruia îi ocupă și scaunul. Ceea ce, tocmai i s-a întimplat deținătorului actual al acestui scaun, maiestatea voastră a avut grija să-mi facă cunoscut; 2. Vine îndată titularul demnității imperiale, care exercită puterea seculară în cea de-a doua Romă «Constantinopol». Despre chipul nedemn în care conducătorul acestui imperiu a fost depus. nu de străini ci de ai săi și de proprii săi supuși, vestea, s-a răspindit pretutindeni; 3. Vine în al treilea rînd demnitatea regală, pe care Domnul nostru Isus Christos v-a rezervat-o pentru a guverna poporul creștin. Ea este superioară celorlalte două demnități, le eclipsează în înțelepciune și le depășește. Pe tine singur se sprijină bisericile lui Christos, de la tine așteaptă salvarea, de la tine răzbunătorul crimelor, călăuză a celor rătăciți, cel ce consolează pe neînțeleși și pe neînțeleși (J. Touchard, op. cit., p. 133).

lității france dinainte de 800 noțiunea de *decus imperialis regni*, subliniind prin aceasta că prin strălucire și întindere monarhia lui Carol cel Mare este demnă de imperiu. În acest fel, mediul intelectual din Aachen asimila tot mai mult realitatea carolingiană imperiului³⁴. Echivalentă cu *imperium Romanum* și cu *sancta respublica*, noțiunea de *imperium christianum* se concentrează tot mai mult asupra regalității franceze³⁵. Dacă toate acestea demonstrează că inițiativa lui Leon III nu l-a putut lua prin surprindere, este însă greu de stabilit câtă influență vor fi avut asupra suveranului franc aceste idei din anturajul său.

Și mai complexă ne apare astăzi interpretarea dată evenimentului din 800 și noului titlu al lui Carol cel Mare de către cei doi actori principali. Pentru papalitate, singură depozitară a tradițiilor romane în Occident³⁶, noul imperiu nu putea fi decât roman și, implicit, unic; prin aceasta, era contestat statutul de imperiu și calificativul de roman al statului babilonilor din Constantinopol. Pe de altă parte, încă de la început, prin actul încoronării papalitatea încearcă să acrediteze ideea că ea singură est în drept să legitimeze puterea împăratului roman în virtutea supremației pe care o exercită în lumea creștină. La rîndul său, Carol cel Mare a avut o cu totul diferită viziune atît asupra surselor puterii sale cît și a noului titlu. Nemulțumirea lui, la care ne-am referit mai sus, pare să fi fost determinată de forma în care s-a desfășurat ceremonia din biserica Sf. Petru³⁷ — la început încoronarea de către papă, ca act central al ceremoniei și izvor al puterii imperiale, și numai în al doilea rînd, ca element secundar, aclamarea poporului roman —, formă ce a dus la inversarea riturilor în raport cu ceremonialul bizantin. Regele franc a întrezărit primejdia ce-l amenința legînd titlul imperial de papalitate și Roma; aceasta explică refuzul de a mai reveni la Roma după 800 ca și desfășurarea încoronării imperiale a lui Ludovic Piosul la Aachen, în sept. 813, încoronare oficiată de Carol însuși. În ceea ce privește viziunea lui asupra ideii de imperiu, cea mai controversată chestiune legată de noua creație politică din Occident, cercetările recente au deosebit trei componente, cu ponderi diferite: creștin-biblică, francă și romană.

Latura creștin-biblică s-a dovedit într-atît precumpănitoare în viziunea imperială a primului împărat franc și a mediului intelectual din Aachen, încît unii istorici au văzut în monarhia lui Carol cel Mare o regalitate de inspirație exclusiv „davidiană”³⁸. Fără a merge atît de departe, Carol cel Mare, acest *novus David*, deopotrivă *rex et sacerdos*, cum îl proclamă sursele timpului, este puternic pătruns de substanța creștinismului; în concepția sa, *imperium christianum* se concentrează asupra regalității carolingiene, ce se află în fruntea poporului franc, popor creștin prin excelență³⁹. Suveranul franc, respingînd teza papală pusă în scenă

³⁴ René Fédou, *L'Etat au Moyen Âge*, P.U.F., Paris, 1971, p. 89.

³⁵ *Ibidem*, p. 72—74; L. Halphen, *L'idée d'État sous les Carolingiens*, „Revue historique” 185, 1939, p. 66.

³⁶ C. Erdmann, *Forschungen*, p. 48.

³⁷ Eginhard, *Vie de Charlemagne*, ed. Halphen, Paris, 1923, p. 80. Cf. H. Sproemberg, în „Deutsche Literaturzeitung”, 74, 1953, p. 676.

³⁸ W. Mohr, *Die Karolingische Reichsidee*, Münster, 1962. Vezi și critica lui R. Folz (în „Revue historique”, 231, 1964, p. 202—204).

³⁹ R. Fédou, *op. cit.*, p. 72—73.

de Leon III cu prilejul ceremoniei din 800, apără ideea că sursa imperiului este în divinitate și deținătorul lui — *a Deo coronatus* — exercită „protecția autoritară” asupra bisericii creștine și a episcopului roman⁴⁰. Viziunea lui Carol cel Mare asupra imperiului nu este teritorială ci mistică; prin noțiunea de *imperium* se înțelege misiunea cu care este investit, misiune cu o finalitate creștină, conceptul însuși de creștinătate comportând o doctrină și o etică politică⁴¹. Titlul imperial al lui Carol cel Mare — *serenissimus augustus a Deo coronatus magnus et pacificus imperator Romanum gubernans imperium qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum* — luat la cinci luni de la ceremonia din biserica Sf. Petru și după multe ezitări, reflectă în fapt viziunea sa creștină asupra imperiului; formula *Romanum gubernans imperium* nu exprimă altceva decât misiunea de a conduce poporul creștin cu care suveranul franc se credea investit⁴². Cea de a doua componentă a ideii carolingiene de imperiu este legată de situația de excepție dobândită de regalitatea francă în Occidentul european, stăpînind peste *regna et gentes*; titlul imperial al lui Carol cel Mare — noțiunea de *imperium* este concepută în accepțiunea sa primară, ca putere de a comanda, și nu are vreo legătură cu teritoriul statului carolingian⁴³ — venea să consacre *de jure* această situație. Aceeași concepție imperială o întîlnim, fără vreo legătură cu ideea romană, în Britania anglo-saxonă și la regii creștini din Spania. În condițiile concrete ale heptarhiei anglo-saxone, încă înainte de 800 cronicarii de dincolo de Canalul Minceii vorbesc de un *totius imperator Britanniae* sau de un *imperium Saxonicum*⁴⁴; în secolul X exemplele se înmulțesc și fenomenul este legat de poziția particulară pe care unul sau altul dintre regii insulari o dobîndeste în lupta împotriva primejdiei normande. În titulatura lor întîlnim calificativele de *imperator*, *casere* (cezăr) și chiar *basileus*⁴⁵. La sud de Pirinei, apariția titlului de împărat stă în legătură cu preeminența pe care unii regi spanioli din secolele XI—XII au dobîndit-o între ceilalți monarhi iberici în opera de recucerire⁴⁶. Atît în cazul carolingian cît și în cel al regalității anglo-saxone sau iberice, luarea titlului imperial era justificată de stăpînirea sau de hegemonia exercitată de un rege asupra mai multor regate și popoare⁴⁷. În cazul concret al lui Carol cel Mare, acesta este deplin conștient că misiunea ce-o exercită în comunitatea creștină este indisolubil legată de titlul de rege al francilor și longobarzilor, fapt ce explică păstrarea acestuia în noua titulatură pe care și-o ia în mai 801. Tot tradițiile franceze îi este tributară și practica, preluată de la înaintași de Carol cel Mare și de succesorii săi, de a considera regatul ca un patrimoniu, care trebuie împărțit în mod egal fiilor, chiar dacă unii istorici aduc un omagiu influenței concepției politice romane atunci cînd încearcă să vadă în actele de

⁴⁰ *Ibidem*, p. 74—75.

⁴¹ M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 96.

⁴² Asupra conceptului, P. Classen, *Romanum gubernans imperium*, „Deutsches Archiv”, IX, 1951, p. 103—121.

⁴³ C. Erdmann, *Forschungen*, p. 11.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 4 și urm.

⁴⁵ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 52—54.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 51—52, 65 și urm.; H. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankens in der Karolingerzeit*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, XIV, 1958, Hft. 2, p. 361 și urm.

⁴⁷ C. Erdmann, *Forschungen*, p. 4—5.

împărțire a imperiului — *divisio imperii* (806), *Ordinatio imperii* (817) și tratatul de la Verdun (843) — o subtilă dialectică între ideea diviziunii și cea a unității, titlul imperial fiind considerat indivizibil⁴⁸. În aceste 9 împrejurări, locul componentei romane în cadrul concepției politice a lui Carol cel Mare apare cu totul secundar, legat de regăsirea vagă a ideii de bun public și de *communis utilitas*⁴⁹.

Putem conchide, așadar, că în concepția lui Carol cel Mare, noua creație politică, denumită în literatura de specialitate cu drept cuvânt „imperiul din Aachen”⁵⁰, pentru a sublinia deopotrivă originalitatea și realismul viziunii marelui suveran franc, era de inspirație franco-creștină și nicidecum romană. Dar nașterea noului imperiu, pregătită îndelung de întreaga dezvoltare a societății occidentale din primele veacuri medievale, nu este lipsită de o serie de echivoci, ce anunță conflictele viitoare. Mai întâi, în raporturile sale cu Imperiul bizantin. Din necesități politice, legate de catastrofa din 811 suferită de Nikephor I în defileurile Balcanilor în fața hanului Crum și de presiunile militare franceze asupra Veneției, bizantinii au recunoscut în 812 titlul lui Carol cel Mare, dar nu ca basileu al romanilor, titlu rezervat exclusiv împăraților din Constantinopol, ci ca simplu basileus, inclus însă în familia de împărați bizantini cu calitatea de „frate”⁵¹ al împăratului roman de pretenții universale din Orient⁵².

Pentru suveranul franc însuși și pentru mediul intelectual din Aachen, *imperium Romanum* era statul bizantin, continuatorul legitim al imperiului cezarilor romani⁵³ iar noul imperiu, ca imperiu franc, revendica numai recunoașterea unui loc sub soare⁵⁴. Dar în pofida acestui limbaj comun găsit de Carol cel Mare cu basileii din Constantinopol nu putea fi ascunsă realitatea a două imperii europene rivale; de aceea situația nu era mai puțin echivocă din punctul de vedere al doctrinei imperiale romane și creștine, în virtutea căreia nu putea exista decât un singur imperiu, cu misiunea de a apăra biserica creștină, și ea unică. Încoronarea din 800 deschide astfel problema celor doi împărați, ce avea să constituie timp de peste patru veacuri un fapt de politică europeană⁵⁵ și o temă de reflexie politică⁵⁶. Nu mai puțin important pentru evoluția istoriei politice medievale

⁴⁸ R. Fédou, *op. cit.*, p. 42.

⁴⁹ L. Halphen, *op. cit.*, p. 61—63.

⁵⁰ Noțiunea a fost reînscrisibil pusă în lumină de C. Erdmann, *Forschungen*, p. 16 și urm. Cf. H. Sproemberg, în „Deutsche Literaturzeitung”, 74, 1953, p. 672—679.

⁵¹ Vezi satisfacția lui Eginhard (*op. cit.*, p. 80) că, în urma mai multor ambasade trimise la Constantinopol, Carol cel Mare a învins rezistența „împăraților romani” <bizantini>, care i-au recunoscut titlul imperial, și le-a zis „frați” (...vicitque eorum <imperatorum Romanorum> contumaciam magnanimitate, qua eis piocul dubio longe praestantior erat, mittendo ad eos crebras legationes et in epistolis fratres eos appellando).

⁵² Fr. Dölger, *Byzanz und Abendland vor den Kreuzzügen*, în „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche”, Roma, 1955, III, Firenze, 1955, p. 73 și urm.

⁵³ W. Ohnsorge, *Renovatio regni Francorum*, în vol. Idem, *Abendland und Byzanz*, p. 122 și urm.; H. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankens*, p. 358.

⁵⁴ W. Ohnsorge, *Renovatio regni Francorum*, p. 128—129.

⁵⁵ În acest sens, vezi clasică lucrare a lui W. Ohnsorge, *Das Zweitkaiserproblem im frühen Mittelalter. Die Bedeutung des byzantinischen Reiches für die Entwicklung der Staatsidee in Europa*, Hildesheim, 1947.

⁵⁶ În legătură cu această problemă a fost elaborată și teoria translației imperiale studiată la scara istoriei umane, ca mecanism al trecerii de la un imperiu mondial la altul, de W. Goetz (*Translatio imperii*, Tübingen, 1958) iar la nivelul Occidentului medieval de A. van den Baar (*Die kirchliche Lehre der Translatio imperii Romani bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, Roma, 1956).

este echivocul legat de diferența de concepție din tabăra occidentală asupra surselor și naturii puterii imperiale. Conflictul de doctrină dintre Carol cel Mare și papa Leon III⁵⁷ prefigurează drama, în care rolurile principale urmau a fi jucate de papă și împărat, ce avea să se desfășoare pe scena politică occidentală în cursul veacurilor următoare.

Sub succesorii lui Carol cel Mare, ideea de imperiu evoluează sub greutatea acestor echivocuri. Pe de o parte, încoronarea la Roma devine o condiție necesară a luării titlului imperial, actul oficiat de papă constituind în ochii contemporanilor principala sursă de legitimare a puterii împăratului. Mai mult decât atât, în condițiile anarhiei politice din imperiu și ale incapacității ultimilor Carolingieni de a restabili ordinea, papalitatea, principală beneficiară a operei lui Carol cel Mare, se substituie sub energicii Nicolae I și Ioan VIII puterii temporale în *imperium christianum*. Pe de altă parte, contrar politicii realiste a lui Carol cel Mare, incapabilii săi urmași au cedat curiei papale, legînd ideea imperială de tradiția romană prin renunțarea la vechiul titlu regal și luarea celui de *imperator Romanorum*. Ideea de imperiu pierdea în acest fel tot mai mult contactul cu realitatea și, totodată, trezea opoziția basileilor din Constantinopol, care contestă titlul suprem rivalilor lor din Occident. Conflictul de doctrină dintre împărații bizantini și ultimii Carolingieni cunoaște punctul culminant sub Vasile I (867—886) și Ludovic II (855—875), conflict hrănit și din rivalitatea celor două state pentru sudul Italiei⁵⁸. În aceste împrejurări, propaganda occidentală, a cărei argumentație a fost elaborată de Anastasius Bibliothecarius, principal colaborator al lui Nicolae I și Ioan VIII, trece la ofensivă și, pentru întâia oară, contestă titlul de împărați romani basileilor din Constantinopol⁵⁹. Dispariția imperiului din Aachen odată cu detronarea lui Carol cel Gros, ultimul împărat carolingian (888), pune în lumină fragilitatea formațiunii politice care încorporase pentru mai puțin de un veac ideea de imperiu în Occident. Preluarea titlului de împărat de către ducii longobarzi din Italia în deceniile următoare rămîne un fapt minor pentru istoria europeană dar evenimentul are importanța lui pentru evoluția concepției imperiale: pentru întâia oară imperiul devine obiect de cucerire de către un monarh, care pune stăpînire pe Roma, sau se confundă cu regalitatea italiană însăși⁶⁰. Apare astfel o nouă concepție de imperiu, ce are la bază amintirea și glorificarea Romei antice, concepție în fundamentarea căreia un rol esențial l-a jucat aristocrația romană, care a transformat ideea de *renovatio imperii Romani* dintr-o idee de caracter mistic într-un ideal politic, devenit curînd un program de acțiune⁶¹.

★

Renovatio imperii din 2 februarie 962 are loc în condiții asemănătoare celor în care a apărut imperiul lui Carol cel Mare. Amenințat în

⁵⁷ W. Ohnsorge, *Die konstantinische Schenkung*, p. 101 și urm.

⁵⁸ Asupra acestei evoluții, Idem, *Das Zweikaiserproblem*, p. 32 și urm.; Idem, *Die Entwicklung der Kaiseridee im 9. Jahrhundert und Süditalien*, în vol. *Abendland und Byzanz*, p. 184—226.

⁵⁹ Vezi scrisoarea papei Nicolae I către basileul Mihail III din 865 (Mansi, *Nova et amplissima collectio conciliorum*, XV, col. 191) Cf. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 40 și urm.

⁶⁰ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 44—45.

⁶¹ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 45.

Roma de Berengar de Ivrea, fostul rege al Italiei, papa Ioan XII cere sprijinul regelui german Otto I (936—973), care coboară pentru a doua oară în peninsula. După ce se încoronează rege al Italiei la Pavia, vechea capitală a regilor longobarzi, fără ca Berengar să poată reacționa, Otto I patrunde în Roma, unde primește din mîna papei coroana imperială. Interpretarea papală a evenimentului desfășurat în biserica Sf. Petru apare limpede în privilegiul lui Ioan XII din 12 febr. 962, în care pontiful își motivează gestul, invocînd victoria regelui german asupra maghiarilor și a altor popoare păgîne și sprijinul acordat de acesta bisericii contra lui Berengar. Așadar, papa încredința regelui german misiunea de *imperium* și, odată cu aceasta, și pe aceea de apărător al bisericii (*advocatus ecclesiae*), în virtutea căreia aștepta noi servicii din partea lui Otto I. Ioan XII, ieșit din rîndurile aristocrației romane, și succesorii săi văd în Otto I un *imperator Romanorum* iar în imperiul renăscut un *imperium Romanum* de aspirații universale⁶². În opoziție cu concepția papală, rămasă fidelă tradiției romane, Otto I și curtea din Aachen se găsesc sub mîinuirea moștenirii carolingiene. Mai întii, sînt păstrate capitala la Aachen și interpretarea imperiului ca o superregalitate, Otto I fiind rege al Germaniei și Italiei. Noul suveran respinge, ca și Carol cel Mare, titlul de *imperator Romanorum* pentru cel de *imperator augustus* iar bula sa poartă inscripția *renovatio regni Francorum*⁶³. Mediul intelectual saxon, care cultivă tradiția carolingiană, vede în Otto I un împărat franc, rupt de ideea romană. Aceasta explică faptul că Widukind, călugăr la mănăstirea Corvey, din Saxonia, care scrie la 966, îi dă titlul de împărat încă din 955. Otto I apare în cronica acestuia proclamat împărat de armata victorioasă asupra maghiarilor la Lechfeld — și nu amintește nimic de evenimentele romane din 962⁶⁴. Ostilitatea mediului intelectual saxon față de romani și de titlul de împărat roman este ilustrată de faimoasa diatribă a lui Liutprand, episcop de Cremona, ambasador la curtea din Constantinopol, contra basileului Nikephor II Phocas și a bizantinilor⁶⁵. Abia către sfîrșitul domniei, în fața refuzului lui Nikephor II de a-l recunoaște împărat, Otto I acceptă de o manieră formală titlul de împărat roman — o singură dată, în 966, se intitulează *imperator Romanorum et Francorum*, considerîndu-l însă izvorit din actul cuceririi și din grația lui Dumnezeu și nu din voința papei⁶⁶. Restabilirea raporturilor dintre Aachen și Constantinopol sub Ioan Tzimiskes (969—976), în urma recunoașterii titlului de împărat franc lui Otto I și a căsătoriei moștenitorului tronului cu Theophano⁶⁷, nepoată a basileului, slăbește și mai mult orien-

⁶² W. Ohnsorge, *Das Zwickaisrproblem*, p. 52 și urm.; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 58.

⁶³ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 68 și urm.; G. Barraclough, *op. cit.*, p. 15; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 59 și urm.

⁶⁴ Cf. W. Ohnsorge, *Widukinds Stellung zum Kaisertum*, în: Idem, *Abendland und Byzanz*, p. 255—260; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 59—60; H. Löwe, *Kaisertum und Abendland ottonischer und frühsaltischer Zeit*, „Historische Zeitschrift”, 196, 1963 p. 535.

⁶⁵ Asupra evoluției raporturilor lui Otto I cu bizantinii vezi, recent, W. Ohnsorge, *Die Anerkennung des Kaisertums Ottos I. durch Byzanz*, în Idem *Konstantinopel und der Okzident*, p. 176—206.

⁶⁶ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 60—62.

⁶⁷ Este astăzi un fapt stabilit că Theophano nu era o polyrogenetă, fiică a lui Romanos II, ci o nepoată a lui Tzimiskes. Ast pra casatorici, cu întreaga literatură asupra chestiunii, vezi W. Ohnsorge, *Die Heirat Kaiser Otts I. mit der Byzantinerin Theophano* (972). „Braunschweigisches Jahrbuch”, 54, 1973, p. 20—26.

tarea romană a primului împărat saxon. Se poate, aşadar, conchide că fondatorul noului imperiu nu revendică *dominium mundi*, promovind o politică realistă în efortul de adaptare a doctrinei imperiale la noua realitate politică ⁶⁸. Otto II (973—983) urmează tradiţia părintelui său dar la sfârşitul domniei, probabil sub influenţa ambiţioasei Theophano, îşi ia titlul de *imperator Romanorum* din dorinţa de a fi pe picior de egalitate cu basileii din Constantinopol ⁶⁹.

Cu totul accidental sub primii doi împăraţi saxoni, titlul de împărat roman devine curent sub Otto III (983—1002), a cărui domnie înscrie o pagină aparte în evoluţia ideii de imperiu. Exemplul bizantin, care a îndrumat încă de la început paşii noului imperiu ⁷⁰, cunoaşte sub Otto III punctul culminant al influenţei sale, graţie educaţiei primite de împărat de la mama sa, Theophano. La aceasta s-a adăugat curînd înrîurirea lui Gerbert de Reims, devenit principalul său sfetnic, care avea să-l conducă în cunoaşterea tradiţiei imperiale romane ⁷¹. Analiza programului de *renovatio imperii Romani*, pe care şi-l propune tînărul împărat, s-a aflat în preocupările multor generaţii de istoricii. În acest plan — chiar dacă este foarte dificil să facem distincţie între gîndire şi program —, aşa cum reiese din articulaţiile doctrinale dar şi din faptele lui Otto III, ultimele cercetări au subliniat existenţa unei triple inspiraţii. Imitaţia carolingiană aduce ideea unei superregalităţi, care exercită hegemonia în Occident. Împăratul cultivă, ca nimeni altul pînă atunci, amintirea lui Carol cel Mare, gravînd pe bula sa de metal portretul marelui suveran franc ⁷². Dar moştenirea francă cedează repede pasul în faţa tradiţiei romane. Singurul împărat medieval care-şi stabileşte reşedinţa pe Aventin în cetatea eternă, Otto III creează noi demnităţi şi funcţii de rezonanţă antică şi bizantină, imită ceremonialul de la curtea din Constantinopol, se proclamă succesorul lui August şi Constantin cel Mare ⁷³, toate acestea înscriindu-se în programul său de *renovatio*, în virtutea căruia *Roma aurea* — cum apare vechea capitală a cezarilor în documentele vremii — urma să redevină centrul universului. Noile titluri de inspiraţie bizantină, pe care tînărul împărat le adaugă — chiar dacă numai ocazional — celui de *imperator Romanorum*, şi anume „servitor al lui Christos” şi „servitor al apostolilor”, dezvăluie cea de-a treia latură, de esenţă creştină, a programului lui Otto III şi, totodată, latura principală a programului său de *renovatio*: reformarea bisericii, prin reîntorcerea la creştinismul primitiv ⁷⁴. *Imperium christianum* a lui Otto III, ce se confundă cu *respublica christiana*, în care amintirea romană rămîne pe plan secundar, „îşi trage forţa cea mai importantă din reprezentarea puterii sacre pe care o deţine pe pămînt locote-

⁶⁸ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 75; M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 169—170

⁶⁹ W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 66—67; G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 250.

⁷⁰ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 74—75.

⁷¹ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 96 şi urm.

⁷² *Ibidem*, p. 93; R. Fédou, *op. cit.*, p. 93. Pentru funcţia politică a legendei lui Carol cel Mare în noul imperiu din Aachen, vezi R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*, Paris, 1950.

⁷³ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, p. 108 şi urm.; W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 68 şi urm.

⁷⁴ R. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio* p. 122 şi urm.

mentul lui Christos”⁷⁵. În numele principiului unității puterii, ce decurge în gândirea medievală din cel al unității creației, Otto III revendică conducerea atît pe plan temporal cît și în biserică⁷⁶, încercînd să organizeze o „creștinătate imperială”, condusă de împărat și în care papa reprezintă un simplu auxiliar în opera de reformare a lumii⁷⁷. În cadrul acestui program, ale cărui laturi sînt reînnoirea la biserică apostolică și reînnoirea Romei imperiale, tînărul împărat, ajutat de Gerbert, ales papă sub numele de Silvestru II (999—1003), creează noi regi după modelul bizantin, înființează noi arhiepiscopate sau ia inițiativa evanghelizării populațiilor păgîne⁷⁸. Pe plan teoretic, idealul creștin și amintirea romană stau la baza ideologiei imperiale a lui Otto III, care revendică puterea universală. Dar ideea de a subordona efectiv întregul Occident latin sau, mai mult încă, de a creea o monarhie universală rămîne lipsită de orice teme concret în realitatea politică a timpului⁷⁹.

În deceniile ce urmează morții timpurii a lui Otto III se înregistrează o dublă reacție față de opera sa. La nord de Alpi, partizanii ideii imperiale france, ostile „romanizării” ei, abandonează planurile himerice ale lui Otto III, pentru a reveni la concepția realistă a primului suveran german asupra imperiului⁸⁰. Chiar dacă menține încă titlul de împărat roman, Conrad II (1024—1039), întiiul împărat din noua dinastie saliană, concepe imperiul ca ansamblul celor trei regate asupra cărora stăpînește : Germania, Italia și, din 1032, Burgundia. Urmașul său, Henric III cel Negru (1039—1056), introduce titlul de *rex Romanorum*, ce desemnează pe împărat, înainte de a fi uns la Roma, sau pe succesorul său, titlu dobîndit prin elecția principilor germani, fapt ce dădea o mai largă autonomie împăratului față de papalitate, după ce un moment încoronarea din Roma apăruse contemporanilor drept unica sursă a puterii imperiale, în urma renunțării lui Otto I și a succesorilor săi, contrar politicii lui Carol cel Mare, la vechiul titlu regal. În noua viziune, imperiul pierde caracterul său nebulos și renunță la ambițiile de hegemonie europeană sau mondială din vremea lui Otto III dar dobîndește mai multă consistență prin transformarea lui într-un edificiu coerent, cu o arhitectură proprie, conceput ca o putere teritorială, definită și limitată geografic la cele trei regate⁸¹; aceasta a conferit instituției o mare capacitate de rezistență, ce i-a îngăduit să se acomodeze pentru încă două secole la realitățile politice europene în continuă schimbare.

Cealaltă reacție, cu consecințe de importanță decisivă pentru istoria politică europeană a veacurilor următoare și legată nemijlocit de reforma cluniacensă, a fost determinată atît de indisciplina din sînul bisericii, care punea în primejdie existența însăși a instituției cît și de pericolul ca papalitatea să fie total subordonată de autoritatea imperială în urma

⁷⁵ E. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 75.

⁷⁶ Otto III este singurul împărat medieval care respinge autenticitatea donației constantiniene, datorită consecințelor sale pe planul doctrinei în cadrul creștinătății latine (Schramm, *Kaiser, Rom und Renvalto*, p. 168; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 78).

⁷⁷ R. Folz, *Papauté* p. 46.

⁷⁸ P. E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renvalto*, p. 136 și urm.; W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem*, p. 71—72.

⁷⁹ M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 167—168.

⁸⁰ C. Erdmann, *Forschungen*, p. 48; Schramm, *Kaiser, Rom und Renvalto*, p. 186—187.

⁸¹ C. Erdmann, *Forschungen*, p. 47—48; G. Barraclough, *op. cit.*, p. 16—17.

reformelor inițiate de primii doi împărați salieni. Mișcarea pornită din mănăstirea burgundă cuprinde în prima jumătate a secolului XI lumea de la sud de Alpi, pentru a fi îmbrățișată și de papalitate la mijlocul aceluiași veac, sprijinită la început și de autoritatea seculară — cum este cazul lui Henric III cel Negru — pentru disciplina ce o aducea în viață clerului. Într-o primă etapă a mișcării, biserica reușește să se emancipeze de sub controlul puterii laice și să realizeze o profundă reorganizare al cărei principal obiectiv era centralizarea instituției în jurul Romei, fenomen care face din episcopul roman suveranul pontif⁸². Principalul artisan al acestei reforme a fost papa Grigore VII (1073—1085), în opera căruia noutatea ține mai puțin de doctrină cât de practică, unde nu mai recunoaște puterii seculare o sferă de sine stătătoare⁸³. Această concluzie pe planul doctrinei, impusă de reforma gregoriană, era încununarea logică a moștenirii carolingiene, care a lăsat ideea că autoritatea stabilită trebuia să exercite înainte de toate o guvernare morală, conformă eticii creștine, și a augustinismului politic, care conducea la afirmația că singura funcție a autorității temporale era să sprijine biserica în opera de salvare a oamenilor⁸⁴. În această lumină, ideea de imperiu era concepută în și pentru biserică; cele două domenii — spiritual și temporal — se confundă tot mai mult și papa intervine suveran în ordinea temporală, preluând — într-o tot mai afirmată aspirație spre *imitatio imperii* — atribuții, instituții și însemne ale puterii seculare⁸⁵. Tendința este accentuată în deceniile care au urmat pontificatului lui Grigore VII, când are loc transformarea ideii de creștinătate într-o *realitate vie* sub impulsul cruciadelor, cu care prilej resursele temporale au fost puse în slujba bisericii, al cărei șef este privit „suzeran suprem sau împărat spiritual”⁸⁶. În contact cu ideologia romană, reforma gregoriană duce la consolidarea imaginii asupra caracterului universal al bisericii romane, ideea de creștinătate substituindu-se celei de *imperium christianum*⁸⁷. Acest fapt ne oferă cheia înțelegerii fenomenelor din perioada postgregoriană: dimensiunea spirituală a mișcării cruciate, formarea ordinelor monaho-cavaleresti, pretențiile papale la dreptul de demitere a împăratului precum și stabilirea unor raporturi feudo-vasalice între Roma și regatele europene⁸⁸. O „spiritualizare” a funcției imperiale, purtătoare exclusiv a unei misiuni moral-religioase *advocatus ecclesiae* — în slujba papalității, cum interpretează unii istorici fenomenul⁸⁹, ori o puternică subțiere a ideii imperiale, cum îl interpretează alții⁹⁰, acest fenomen stă sub semnul marilor mutații politice și ideologice pe care le cunoaște Europa în secolul XI. Succesul operei lui Grigore VII, ce are loc într-un climat de largă dezbatere ideologică, în

⁸² J. Touchard, *op. cit.*, p. 151; R. Fédou, *op. cit.*, p. 76—78.

⁸³ Asupra concluziilor ultimelor cercetări privind personalitatea lui Grigore VII, vezi R. Folz, *Papauté*, p. 51.

⁸⁴ M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 172.

⁸⁵ Anunțată prin *Diclatuș Papae* (1075), această tendință este accentuată în perioada următoare (R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 87 și urm.).

⁸⁶ Idem, *Papauté*, p. 51.

⁸⁷ A. van den Baar, *op. cit.*, p. 107—108.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 108.

⁸⁹ F. Kempf, *Papstum und Kaisertum bei Innocenz III. Die geistigen und rechtlichen Grundlagen seiner Thronstreitpolitik*, Roma, 1954, p. 94; A. van den Baar, *op. cit.*, p. 108—109

⁹⁰ R. Folz, în „Le Moyen Âge”, 63, 1957, p. 546.

cadru la care propaganda papală, mult mai bine dotată doctrinal și juridic, vedește o superioritate incontestabilă în confruntarea cu tabăra imperială, obligată să lupte cu argumente extrase din arsenalul adversarului, se datorește în mare măsură suportului material de care beneficiază Roma în urma alipirii la statul papal a teritoriilor contesei Mathilda de Toscana și a insulelor Sardinia și Corsica, a intrării în relații de vasalitate față de papă a prinților normanzi din sudul Italiei sau a recunoașterii tutelei pontificale de către regii Ungariei, Croației, Serbiei, Cehiei, Danemarcei, Aragonului și Castiliei, papalitatea urmărind în aceste legături feudale, așa cum au subliniat ultimele cercetări, mai puțin o preponderență politică cit avantajele financiare⁹¹.

★

Veacul ce desparte venirea la tron a lui Frederic I Barbarossa (1152 — 1190) de moartea nepotului său, Frederic II de Hohenstaufen (1212 — 1250), reprezintă ultima etapă din evoluția ideii de imperiu medieval, înaintea ca aceasta să devină o temă de speculație filozofică. Transformările social-economice, politice și culturale profunde legate, în principal, de renașterea economică, de afirmarea treptată pe toate planurile a orașului în universul lumii medievale și de reconstrucția în direcție „națională” a tinerelor monarhii europene, cum este cazul celor din Anglia, Franța și a celei normande din Italia sudică, au exercitat o puternică influență asupra evoluției gândirii politice a vremii. Una dintre cele mai importante consecințe a acestor transformări a fost „declericalizarea” lumii medievale și nașterea treptată a spiritului laic⁹². Dar dacă această evoluție asigură importante avantaje puterii seculare, o alta consolida pozițiile autorității pontificale. În adevăr, paralel cu transformarea creștinătății într-o realitate vie sub imboldul mișcării cruciate, secolul XII înregistrează o lărgire considerabilă a cadrelor geografice în care Roma își exercită efectiv autoritatea, prin conectarea la continent, după mai multe veacuri de izolare, a Angliei, în urma cuceririi lui Wilhelm I (1066), a Scandinaviei și a regatelor iberice, în plină ofensivă împotriva dominației maure⁹³. O dublă mișcare pornită din sinul bisericii și a imperiului — biserica în dorința de a-și prezerva pozițiile cucerite în perioada anterioară, amenințate de noua evoluție favorabilă construcției statale, imperiul vizînd stabilirea unui domeniu propriu de manifestare — duce la disocierea netă între *sacerdotium* și *imperium*, între care lupta ia un tot mai pronunțat caracter politic în disputa pentru supremație în *respublica christiana*.

Secolul XII înregistrează în sinul bisericii două curente în interpretarea raporturilor dintre sacerdotiu și imperiu. Cel dintîi, de esență teologică, rămîne fidel tradiției gregoriene, recunoscînd papei suveranitatea asupra întregii lumi, în concepția reprezentanților lui temporalul fiind cuprins în spiritual. În viziunea lui Bernard de Clairvaux, principalul

⁹¹ J. Touchard, *op. cit.*, p. 151—155; R. Fédou, *op. cit.*, p. 77—78.

⁹² M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 176.

⁹³ W. Holtzmann, *Das mittelalterliche Imperium und die werdenden Nationen*, „Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen”, Hft. 7, Köln, 1953, p. 15—17. Studiul a fost reluat, în substanța lui, la al X-lea Congres de științe istorice de la Roma (W. Holtzmann, *Imperium und Nationen*, în „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche”, Roma, 1955, vol. III, Firenze, 1955, p. 275—303).

reprezentant al curentului, temporalul nu are valoare decît raportat la spiritual și în funcție de eficacitatea lui în serviciul acestuia; sabia seculară este primită de la biserică și pentru biserică⁹⁴. Celălalt curent, reprezentat mai ales de canoniști, ține seama de noua evoluție în curs și distinge fiecărei autorități un domeniu propriu de manifestare. Huguccio de Pisa, cel mai de seamă dintre canoniștii din a doua jumătate a secolului XII și dascăl al viitorului papă Innocențiu III, recunoaște autonomia imperiului față de sacerdoțiu atît ca origine cît și ca finalitate. În concepția sa, originea puterii împăratului se află în actul elecției principilor germani, iar „confirmarea” papală nu lovește, în esență, independența puterii imperiale. Pe de altă parte, el consideră că puterea seculară are un domeniu de sine stătător de acțiune, iar autoritatea papală, suverană în cadrul creștinătății, se exercită numai în împrejurări excepționale asupra temporalului⁹⁵.

De cealaltă parte, propaganda imperială nu pierde ocazia oferită de noua evoluție din societatea europeană pentru a afirma independența împăratului față de papă și pretențiile lui la supremație universală. Papalitatea, care continuă să vadă în împărat un simplu purtător al misiunii de apărător al bisericii, se găsește în timpul domniei lui Frederic I și a fiului său, Henric VI (1190—1197), în fața unui adversar mai bine dotat atît pe plan politic, unde imperiul dobîndește o tot mai puternică bază instituțională, cît și pe plan doctrinal, prin aspirația spre secularizare a argumentației imperiale⁹⁶. Modificările de pe plan politic merg în întimpinarea operei primilor doi împărați salieni, sub influența dreptului roman renăscut și urmînd modelul Imperiului bizantin, cu care contactele devin foarte intense⁹⁷. Ideea că imperiul constituie ansamblul celor trei regate, între care Germania este piesa centrală, cîștigă tot mai mult teren în condițiile dispariției treptate a distincției dintre puterea imperială și cea regală, ambele confundate în conceptul comun de imperiu, confuzie exprimată și în termenul german de *Riike*, care, sub Staufeni, desemnează deopotrivă imperiul și regatul Germaniei⁹⁸. De aici și concepția nouă asupra originii imperiului, în virtutea căreia împăratul primește puterea (*potestas*) de la principii germani, care prin actul elecției revelă voința divină, și independent de intervenția papei, care nu conferă decît un nume (*nomen*). Chiar dacă istoricii sînt departe de a fi ajuns la un acord în interpretarea realității complexe, ce o reprezintă imperiul în secolul XII, cei mai mulți admit că regele roman, desemnat de principii germani, este privit ca un *pre-împărat*, încoronarea papală reprezentînd o simplă „confirmare” în concepția multor canoniști ai vremii⁹⁹. Henric VI merge mai departe și încearcă — încercare compromisă însă de evoluția evenimentelor din Germania de după moartea sa prematură — să transforme imperiul

⁹⁴ M. Pacaut, *Alexandre III. Étude sur la conception du pouvoir pontifical dans sa pensée et dans son œuvre*, Paris, 1956, p. 402.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ F. Kempf, *op. cit.*, p. 226—227; H. J. Kiefel, *op. cit.*, p. 100 și urm.

⁹⁷ Asupra acestor contacte, H. von Kap-Herr, *Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, Strasburg, 1881; P. Lamma, *Comment e Staufer. Ricerche sui rapporti fra Bisanzio e l'Occidente nel secolo XII*, 2 vol. Roma, 1955 și 1957.

⁹⁸ R. Folz, *Réalité de l'Empire au XIIe siècle*, „Cahiers de l'Association interuniversitaire de l'Est”, 1960, p. 28.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 28—30.

într-o monarhie ereditară, fapt care ar fi slăbit și mai mult valoarea constituțională a intervenției papale în alegerea împăratului¹⁰⁰. Pe plan doctrinal, începutul secularizării argumentației imperiale se realizează în contact cu dreptul roman. Juriștii din Bologna, principalii auxiliari ai politicii lui Frederic I Barbarossa, afirmă caracterul esențialmente roman al imperiului, de unde decurge și teza unicității — în virtutea principiului „un Dumnezeu, o biserică, un imperiu, un papă, un împărat” — și universalitatea lui. Totodată, ei proclamă pe Frederic I succesorul lui Constantin cel Mare, Justinian, Heracliu, Carol cel Mare și Otto cel Mare, iar constituțiile suveranului german sînt înserate în *Corpus juris civilis* al lui Justinian¹⁰¹. Cea mai completă teorie asupra imperiului medieval occidental o aflăm în cronica universală a lui Otto de Freising, unchiul lui Frederic I, care se mișcă încă în cadrele gândirii lui Augustin, chiar dacă abandonează planul transcendențial¹⁰². În viziunea sa, Imperiul roman este, în succesiunea celor patru împărății universale — asiro-babiloniană, persană, macedoneană și romană —, al patrulea și ultimul imperiu, înainte de intrarea omenirii în *regnum Christi*¹⁰³. În această viziune anacronică, Imperiul roman apare continuat de greci, în urma translației centrului imperiului din Roma la Constantinopol în 330, de franci, ca urmare a translației inverse din 800, realizată — în concepția sa — de Carol cel Mare prin actul cuceririi, și, în sfîrșit, de teutoni prin *renovatio imperii* a lui Otto I (962)¹⁰⁴. Paralele noi doctrine imperiale în curs de secularizare, întemeiate pe dreptul roman și pe exemplul bizantin, la încercările curiei romane de a acredita ideea că imperiul este o simplă concesiune papală către regii germani¹⁰⁵, propaganda lui Frederic I Barbarossa dezvoltă concepția potrivit căreia imperiul roman este deținut de titularii săi direct de la divinitate (*divino beneficio*); apăsarea astfel concepția despre „sfîntul imperiu” (*sacrum imperium*), întemeiată pe tradiția creștină a lui Constantin cel Mare și a lui Carol cel Mare¹⁰⁶.

Dar această doctrină imperială foarte încheșată se precizează, se modelează și chiar se schimbă în contact cu faptele celei de a doua jumătăți a secolului XII, care cunoaște pentru întîia oară o politică cu adevărat europeană, legată de înfruntarea pe teren italian a papalității, Imperiului romano-german, Imperiului bizantin și a regatului normand din Sicilia și la care participă, cu regroupări de forțe și chiar cu răsturnări spectaculoase de alianțe în funcție de interese de moment, Franța, Anglia, Ungaria, Serbia, republicile maritime italiene și chiar unele puteri mediteraneene extraeuropene, bunăoară statele latine din Orient, sultanatul selgiucid și Egiptul. În acest context, într-o primă etapă a domniei, Frederic I promovează, sub influența cancelarului Rainald de Dassel, o politică anacronică, vizînd dobîndirea supremației în Europa în luptă

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 31.

¹⁰¹ R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 115—116.

¹⁰² *Ibidem*, p. 111—113.

¹⁰³ Asupra acestei teorii în lumea bizantină, vezi G. Podskalsky, *Byzantinische Reichs-eschatologie*, München, 1972.

¹⁰⁴ Otto von Freising, *Chronica sive Historia de duabus civitatibus*, în col. „Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters”, Berlin, 1960, p. 12, 18 și urm.

¹⁰⁵ Asupra faimosului incident de la Besançon (oct. 1157), vezi M. Pacaut, *Alexandre III*, p. 92 și urm.

¹⁰⁶ G. Barraclough, *op. cit.*, p. 18; R. Folz, *Réalité de l'Empire*, p. 31—32.

nu numai cu papalitatea și cu Imperiul bizantin — care sub Manuel Comnenul (1143—1180) urmărește o politică nu mai puțin reacționară, reluând planurile himerice de „recucerire” ale lui Justinian și de stabilire a unui *imperium unicum* în lumea creștină¹⁰⁷ — dar și cu tinerele regalități occidentale în curs de cristalizare pe baze noi¹⁰⁸. După eșecurile grave suferite în lupta cu orașele lombarde și cu papa Alexandru III (1159—1181) și după umilirea de la Veneția (1177), în a doua parte a guvernării sale împăratul revine la o politică realistă în care accentul se deplasează pe imperiul în sens restrâns, redus la cele trei regate, realizând o consolidare a lui pornind de la principiile și mijloacele puse la dispoziție de societatea germană contemporană. Abia în acești ultimi ani ai domniei, când Frederic I își îndeplinește funcția de apărător al bisericii prin luarea conducerii celei de a III-a cruciade, cronicarii latini din afara imperiului îi recunosc primul rang între principii creștini și titlul de împărat¹⁰⁹.

Prin moștenirea regatului Siciliei, Henric VI, care preia conducerea imperiului în urma morții bătrînului împărat în expediția din Orient, dobîndea o situație pe care părintele său n-o avusese în conflictul cu papalitatea. Piesa centrală a imperiului devine Italia, unde resursele superioare ale regatului normand din Sicilia îi furnizează o forță cu care tinărul împărat năzuia să pună bazele unui imperiu mediteranean¹¹⁰. El este primul suveran german care încearcă să treacă de la hegemonie la dominație efectivă în Europa prin jocul raporturilor de vasalitate. Regii Ciprului și ai Armeniei Mici — acesta din urmă primește chiar coroana regală de la împăratul german — i se recunosc vasali, Richard I înină de Leu, regele Angliei, este obligat să-i depună jurămint de vasalitate, iar Imperiul bizantin promite să-i plătească tribut¹¹¹. Deși reprezintă numai „un complex de state, de drepturi de suzeranitate, de relații feudale și zone de influență”¹¹², imperiul amenință sub Henric VI mai mult ca oricînd independența tinerelor regalități occidentale. Cea mai mare primejdie plană însă asupra papalității, în pericol să-și piardă posesiunile temporale din centrul peninsulei, operă a atitor generații de pontifi, și situația cucerită în ultimul veac în Europa prin stabilirea raporturilor de natură feudală față de prinții seculari.

Moartea neașteptată a lui Henric VI (sept. 1197) și disputa pentru tron dintre Philip de Suabia, fratele împăratului defunct, și Otto de Braunschweig, fiul lui Henric Leu, oferă Romei o ocazie nesperată să preia ofensivă în evoluția raporturilor sale cu imperiul sub pontificatul lui Innocențiu III (1198—1216), una dintre cele mai ilustre figuri ale papalității medievale. Mai puțin doctrinar decît s-a crezut cîndva, elevul lui Huguccio de Pisa este un dualist convins, care nu ignoră evoluția realizată în favoarea autorității temporale, căreia îi admite un domeniu

¹⁰⁷ Vezi lucrarea lui P. Lamma, mai sus citată.

¹⁰⁸ W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 18 și urm.; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 126—127; K. F. Werner, *Das hochmittelalterliche Imperium im politischen Bewusstsein Frankreichs (10—12. Jahrhundert)*, „Historische Zeitschrift”, 200, 1965, p. 37.

¹⁰⁹ W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 24.

¹¹⁰ M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 170.

¹¹¹ R. Folz, *L'idée d'Empire*, 123—124; Idem, *Réalité de l'Empire*, p. 31; G. Wolf *Universa et Kaisertum*, p. 255—256.

¹¹² H. Mitteis, *Der Start des hohen Mittelalters*, Weimar, 1953, p. 266.

propriu de acțiune¹¹³. Dar Innocențiu III adaugă noi argumente, de natură istorică îndeosebi, pentru a justifica amestecul său în disputa dintre cei doi candidați la scaunul imperial. Conform doctrinei sale, imperiul aparține papalității prin origine (*principaliter*) — misiunea de imperiu a fost transferată în Occident în anul 800 de către papă de la greci la franci¹¹⁴ și prin finalitate (*finaliter*) — marele pontif insistă ca nimeni altul pînă atunci asupra rolului împăratului ca apărător al bisericii¹¹⁵ —, de unde izvorăște și dreptul Romei nu numai de a consacra pe împărat ci și de a-l examina pe alesul principilor germani¹¹⁶. Această teză, cuprinsă în *Per Venerabilem*, a fost preluată, în pofida unor dificultăți doctrinare legate de modificările din peisajul politic european în 1204¹¹⁷, de cei mai mulți canoniști din prima jumătate a secolului XIII¹¹⁸. Prin argumentele sale istorice, bunăoară prin teoria translației imperiale, Innocențiu III afirmă supremația incontestabilă a papei în lumea creștină iar prin poziția sa față de imperiu slăbește noțiunea în profitul celei de creștinătate.

Prima jumătate a secolului XIII reprezintă etapa ultimă și cea mai dramatică a confruntării dintre papalitate și imperiu sub pontifii Grigore IX (1227—1241) și Innocențiu IV (1243—1254) și sub împăratul Frederic II de Hohenstaufen. Teza teocratică cunoaște expresia sa ultimă sub pana lui Innocențiu IV, papă „doctrinar prin temperament dar totodată ferm și realist în politică”¹¹⁹. El reușește cel dintîi să regîndească și să integreze toate argumentele bisericii *Donatio Constantini*, *translatio imperii*, teoria celor două săbii etc. — într-o construcție coerentă, în virtutea căreia revendică *plenitudo potestatis*. Această *ordinatio ad unum*, realizată în profitul papalității, face ca domeniul spiritualului să cunoască o lărgire considerabilă iar imperiul să fie încorporat în biserică; papa posedă administrarea (*ministerium*) spadei temporale în timp ce împăratul nu exercită decît dreptul de *executio*¹²⁰. În practică, Innocențiu IV excomunică și destituie din funcția de împărat pe Frederic II și numește, unul după altul, doi împărați în locul acestuia. De cealaltă parte, se afla însă una dintre cele mai mari personalități ale imperiului medieval, educat în spiritul tradițiilor politice bizantine și arabe, foarte puternic la curtea din Palermo¹²¹. În lupta împotriva doctrinei papale, „romanizarea” ideii imperiale cunoaște punctul culminant sub Frederic II, care vede

¹¹³ Vezi în acest sens, M. Maccarone (*Chiesa e Stato nella dottrina di papa Innocenzo III*, Roma, 1940), F. Kempf (*op. cit.*) H. Tillman (*Zur Frage des Verhältnisses von Kirche und Staat in Lehre und Praxis Paps Innocenz' III.*, „Deutsches Archiv.”, IX, 1951, p. 136—181) etc. Cf. R. Folz, *Papauté*, p. 58—60.

¹¹⁴ A. van den Baar, *op. cit.*, p. 99 și urm., cu literatura problemei.

¹¹⁵ Asupra sensului celor doi termeni — *principaliter* și *finaliter* — vezi F. Kempf, *op. cit.*, p. 59; H. Tillman, *op. cit.*, p. 151 și urm.

¹¹⁶ M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 178; R. Fédou, *op. cit.*, p. 116.

¹¹⁷ Stelian Brezeanu, „*Translatio imperii*” und das lateinische Kaiserreich von Konstantinopel, „*Revue roumaine d'histoire*”, XIV (1975), nr. 4, 607—617.

¹¹⁸ A. van den Baar, *op. cit.*, p. 112 și urm.; W. Goetz, *op. cit.*, p. 166 și urm.

¹¹⁹ M. Pacaut, *L'autorité pontificale selon Innocent IV* „*Le Moyen Âge*”, 65, 1960, p. 92.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 106; R. Folz, *Papauté*, p. 60—61.

¹²¹ Fundamentală pentru personalitatea lui Frederic II rămîne încă, la o jumătate de veac de la apariție, magistrala monografie a lui Kantorowicz, *Kaiser Friedrich der Zweite*, Berlin, 1927, la care autorul a adăugat un volum complementar de *Quellennweise und Exkurse*, 1931.

în Roma *caput et auctrix imperii* iar în populația Romei poporul imperial prin excelență¹²². Împărat roman și rege al Siciliei și al Ierusalimului, Frederic II se mișcă în plan universal și năzuie, ca și tatăl său, să pună bazele unui imperiu mediteranean, a cărui piesă centrală să fie Italia. Pentru întâia oară în istoria sa, ideea imperială afla în regatul Siciliei un stat în care se putea înrădăcina după modelul bizantin¹²³. De aici, înverșunarea conflictului dintre cei doi adversari ale căror obiective politice sînt primordiale : papa urmărește să-l deposeze pe Frederic II de regatul Siciliei în timp ce împăratul caută să lichideze statul papal și să transforme Roma în capitala *de facto* a imperiului¹²⁴. Fiul lui Henric VI și al Constanței de Sicilia opune tezei teocratice a lui Innocențiu IV ideea unui imperiu cu o finalitate laică de sine stătătoare. În viziunea doctrinei sale, împăratul este *pater et filius iustitiae*, reprezentant, așadar, al justiției, păcii și ordinii pe pămînt, fără să facă vreo referință la biserică sau la doctrina creștină¹²⁵. El opune noțiunilor de *christianitas* și *respublica christiana*, de tentă religioasă, pe cele de *corpus principum secularium*¹²⁶ și *Europa imperialis*¹²⁷, concepte complet secularizate. În ochii partizanilor săi, Frederic II apare drept *vicarius Dei* și *cooperator Dei* și încarnează speranțe mesianice — de unde și calificativele de *Cosmocrator*, *Soter*, *Novus Adam*¹²⁸ —, investit cu misiunea de reformare a bisericii pentru readucerea ei la puritatea evanghelică¹²⁹. Dar domnia lui Frederic II a fost cîntecul de lebadă al imperiului medieval. Moartea sa lăsa victoria în tabăra papală și consacra sfîrșitul carierei imperiului medieval de pretenții universale. Încercarea nepotului lui Barbarossa de a pune bazele unei doctrine politice deplin secularizate se dovedise prenaturoasă într-o lume în care biserica deținea încă solide poziții. Totodată, acțiunea lui Frederic II a ruinat forța morală a imperiului, care izvora tocmai din caracterul sacru al instituției¹³⁰. Pe de altă parte, prima jumătate a secolului XIII adusese tot mai hotărît pe primul plan al dezvoltării societății europene tinerele monarhii „naționale”, fapt ce îngustează considerabil cîmpul de acțiune al imperiului, incapabil să se acomodeze la noile realități politice.

Pe măsură ce imperiul se cufundă tot mai mult în criză după 1250, transformîndu-se treptat din imperiu romano-german într-un stat german „național”^{130b1a}, ideea imperială pierde contactul cu realitatea, devenind subiect de reflexie politică și speculație filozofică. În viziunea lui Alexandru de Roes, care scrie în penultimul deceniu al veacului XIII, exis-

¹²² R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 127.

¹²³ *Ibidem*, p. 125; M. Pacaut, *Structures politiques*, p. 170.

¹²⁴ P. Brezzi, *Roma e l'Impero medioevale. Storia di Roma*, vol. X, Bologna, 1947, p. 405 și urm.

¹²⁵ M. Pacaut, *Innocent IV*, p. 90.

¹²⁶ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 260 și urm.

¹²⁷ Matei de Paris, *Chronicon Matus*, în: „Mom. Germ. Hist.” vol. 28, p. 212. Cf. Stelian Brezeanu, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 2, p. 299.

¹²⁸ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 259; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 130—132.

¹²⁹ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 263 și urm.; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 156—157, R. Folz, *L'idée d'Empire*, 131—132.

¹³⁰ Către mijlocul secolului XIII se alunecă tot mai mult de la imperiu spre creștinătate (L. Génicot, *Le XIIIe siècle européen*, P.U.F., col. „Nouvelle Clio”, Paris, 1968, p. 188).

^{130b1a} Karin Runge, *Die fränkisch-karolingische Tradition in der Geschichtsschreibung des späteren Mittelalters*, Hamburg, 1965, p. 152—153.

tența imperiului este impusă de rolul său ca factor de ordine într-o Germanie aflată în plină anarhie politică¹³¹. În opoziție cu acesta, gîndirea călugărului cistercian Engelbert de Admont (Stiria) și a lui Dante, care scriu în al doilea deceniu al veacului următor, este pur speculativă, fără vreo aluzie la realitate. La ambii existența imperiului izvorăște din necesitatea ordinii universale. În concepția călugărului cistercian, împăratul este apărătorul păcii generale, fără a distinge clar între sacerdotiu și imperiu¹³². Sub pana marelui gînditor italian, justificarea imperiului este mult mai bogată filozofic. În tratatul său politic *De Monarchia* funcția imperială își află un întregit temei: împăratul este cauza primară a ordinii universale, rațiunea însăși de a fi a societății și incarnarea intelectului universal al umanității¹³³. Dante face o netă distincție între cele două puteri universale, plecînd de la dubla natură și dublul scop al omului; puterii imperiale îi este incredințată de divinitate sarcina de a se îngriji de atingerea scopului temporal — asigurarea fericirii ființei umane aici pe pămînt — în timp ce biserica trebuie să aibă în vedere atingerea scopului etern, fericirea eternă — al omului. Imperiul și sacerdotiul, între care trebuie să domnească armonia, sînt egale și deopotrivă responsabile în fața puterii divine¹³⁴. Dar oricît de bogată și de viguroasă ar fi gîndirea lui Dante, ea rămîne profund conservatoare și lipsită de ecou într-o lume ce scrutază noi orizonturi politice.

În ce măsură autoritatea împăratului era recunoscută dincolo de hotarele efective ale imperiului? Acest aspect, ultimul pe care ne propunem să-l prezentăm în cele ce urmează, ocupă un loc eminent în preocupările istoricilor din ultimele decenii. În perioada carolingiană, Britania și Spania, principalele regiuni din Occidentul latin rămase în afara imperiului și formînd, fiecare în parte, un *alter orbis*, au opus propriul lor imperiu statului fondat de Carol cel Mare¹³⁵; pentru suveranii insulari și iberici singurul imperiu roman era Bizanțul¹³⁶. Situația se schimbă odată cu crearea imperiului lui Otto I. Dacă Britania și Spania rămîn încă în izolare și continuă tradiția imperială din perioada precedentă, pe continent peisajul politic se diversifică simțitor. Pe de o parte, noul imperiu din Aachen nu mai cuprindea ansamblul teritoriilor lui Carol cel Mare, lăsînd în afară regiunile Franciei occidentale, piesa centrală a imperiului carolingian. Pe de altă parte, în est, spațiul controlat de biserica romană se lărgeste considerabil, prin creștinarea populațiilor slave și maghiare și prin formarea regatelor Poloniei și Ungariei, care împiedică expansiunea imperiului ottonian în această direcție. Aceeași evoluție ne întîmpină și în regiunile nordice ale Europei, unde se cristalizează regatele scandinave. Analiza raporturilor dintre imperiu și aceste tinere

¹³¹ W. Mohr, *Alexander von Roes — Die Krise in der universalen Reichsauffassung nach dem Interregnum* în vol. *Universalismus und Partikularismus im Mittelalter*, Berlin, 1968, p. 270—300; R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 149—151.

¹³² *Ibidem*, p. 154—156.

¹³³ Dante Alighieri, *Monarchia* (p. 605—688), în: *Idem, Opere minore*, ediție Virgil Cândea, București, 1971, cartea I, 4, 5, 6, 7, 11, 12. Cf. R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 156.

¹³⁴ Dante Alighieri, *op. cit.*, cartea III. Cf. R. Folz, *L'idée d'Empire*, p. 158.

¹³⁵ L. Löwe, *Von den Grenzen des Kaisergedankes*, p. 345 și urm.; *Idem, Kaisertum und Abendland*, p. 548—549.

¹³⁶ *Idem, Von den Grenzen des Kaisergedankes*, p. 358; K. F. Werner, *op. cit.*, p. 57.

regate presupune disocierea aspectului teritorial de acela al autorității. Teritorial, nici un împărat romano-german nu a încercat să aducă regatul francez între hotarele imperiului. Un rol important în acest sens l-a putut juca faptul că, în momentul formării imperiului romano-german de către Otto I, la apus de Rin mai domneau încă succesorii lui Carol cel Mare, priviți de cei mai mulți contemporani ca singurii în drept să poarte titlul imperial¹³⁷. Amestecul Ottonilor în disputa pentru tron angajată dincolo de Rin între ultimii Carolingieni și Capetieni a fost determinată de legăturile lor de familie cu feudalitatea franceză. În răsărit, Ottonii și primii Salieni promovează o politică ofensivă, purtată adesea în numele misiunii cu care se socoteau investiți de către biserică; după crearea regatelor maghiar și polonez și creștinarea lor, politica expansionistă germană în aceste regiuni cunoaște eșecuri răsunătoare. Din punctul de vedere al autorității, ne interesează să surprindem în ce măsură gândirea politică a timpului lăsa puterii imperiale dreptul să-și exercite misiunea și atribuțiile sale în afara celor trei regate care compuneau imperiul. Cei mai mulți contemporani limitează misiunea imperială, de *defensio ecclesiae Romanae*, la Roma, papalitate și statul papal și resping orice pretenție a împăratului de a o exercita dincolo de hotarele imperiului, luat în sens restrins. Cronicarii francezi, englezi și spanioli insistă asupra faptului că proprii lor regi îndeplinesc misiunea de apărători ai bisericii în teritoriile asupra cărora își exercită suzeranitatea¹³⁸. Mai mult decât atât, cronicarii francezi tind să-i așeze pe Capetieni pe aceeași treaptă cu împărații germani, dându-le unora chiar titlul suprem (*tantus Francorum imperator*) — în Anglia și în Spania monarhii continuă să se intituleze *imperator* sau *basileus* — și respingând astfel veleitățile Ottonilor și succesorilor lor de exercitare a unei autorități, oricare ar fi natura ei, asupra regatelor occidentale¹³⁹. Singurul teren pe care împăratului i se recunoaște o superioritate morală, în sensul unei preeminențe și nu al unei autorități efective, este acela al noțiunii largi de creștinătate, concepută ca o comunitate a popoarelor creștine. Teoretic, papa este instanța supremă în *respublica christiana* dar, în practică, slăbiciunea puterii episcopului roman din această perioadă oferă împăratului șansa exercitării misiunii sale religioase în afara hotarelor imperiului, niciodată însă spre apus¹⁴⁰. Această atitudine independentă a ținutelor regalități apusene se explică prin faptul că ele nu datorau nimic imperiului ottonian, o creație de dată recentă; puterea regală din Occident nu putea fi considerată o uzurpare a unei puteri imperiale universale, în măsura în care se poate vorbi de monarhiile bulgare, sirbe și chiar occidentale față de Bizanț¹⁴¹.

Perioada 1050—1125 este decisivă pentru evoluția ulterioară a raporturilor dintre imperiu și statele occidentale. La sfârșitul ei, pretențiile papale la supremație în cadrul creștinătății devin o realitate: atât imperiul cât și regatele occidentale sînt privite ca aflîndu-se sub papalitate¹⁴². Prin pierderea caracterului sacru pe care își întemeia și preten-

¹³⁷ H. Löwe, *Kaisertum und Abendland*, p. 514—516.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 542 și urm.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 545—546; K. F. Werner, *op. cit.*, p. 16.

¹⁴⁰ H. Löwe, *Kaisertum und Abendland*, p. 556 și urm.

¹⁴¹ K. F. Werner, *op. cit.*, p. 57—58.

¹⁴² G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 251—252; W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 15—18.

țiile sale la preeminență în ordinea temporală, imperiul apare după concordatul de la Worms (1122) un stat ca oricare altul, cu nimic deosebit de celelalte monarhii ale vremii. Vechea imagine politică a Evului Mediu, în care *imperium Romanum* ocupa un loc preeminent în virtutea faptului că constituia un *singulare imperium*, cedează locul unei imagini politice pluraliste în ordinea temporală¹⁴³. Această evoluție a fost grăbită de noua tendință din structura tinerelor monarhii occidentale. În Sicilia, mai întâi, unde înrîurirea bizantină a jucat un rol esențial, în Anglia și Franța, mai apoi, regalitatea pune bazele unor instituții cu o finalitate străină de idealul creștin¹⁴⁴. Renașterea dreptului roman, chemat aici să susțină pozițiile unor forțe sociale și politice progresiste, oferă bazele teoretice ale acestei noi evoluții, aducând „nu numai ideea unei *potestas publica rotunda et plena* ci și modelul unui stat, statul roman, care nu era religios nici prin esență și nici prin finalitate”¹⁴⁵. Prin redescoperirea lui Aristotel în secolul XIII, ideea de stat face un pas înainte: era stabilită, înainte de apariția bisericii creștine, existența unui organism social natural. Aristotelismul distinge astfel două domenii, temporal și spiritual, fiecare cu o finalitate proprie, și ruinează vechea concepție a lui Augustin asupra lumii. Chiar dacă îi lipsea noua bază instituțională ce începea să se contureze în monarhiile „naționale” apusene, imperiul Staufenilor beneficiază și el, așa cum am văzut mai sus, de aportul dreptului roman în desaceralizarea sa treptată. Dar dreptul roman aducea și ideea unui imperiu mondial; propaganda Staufenilor insistă, de aceea, asupra atributelor exclusive — îndeosebi asupra celor de legislator universal și unic și de judecător suprem — ale împăratului¹⁴⁶. Rainald de Dassel, cancelarul lui Frederic I Barbarossa, vorbește despre *reges provinciarum* și chiar despre *reguli*, referindu-se la regii occidentali, în raport cu autoritatea împăratului¹⁴⁷. Reacția propagandei „naționale” nu se lasă însă așteptată. În Anglia, John of Salisbury opune cel dintâi doctrinei politice reacționare a lui Otto de Freising o concepție politică pluralistă asupra lumii, contestând dreptul „tiranului” Frederic I Barbarossa de a exercita vreo autoritate în afara hotarelor imperiului¹⁴⁸. Într-o scrisoare din 1168, tot el pune în gura lui Henric II Plantagenetul (1154—1189) faptul că înaintașul său, Henric I (1100—1135), era în Anglia *rex, legatus*

¹⁴³ K. F. Werner (*op. cit.*, p. 59, n. 3) conchide, cu dreptate — deși cu oarecare lipsă de nuanță în formulare —, că „evul mediu este lumea statelor particulare (*Staatenvelt*) și nu a imperiului universal”.

¹⁴⁴ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 253—251. În Franța, un rol important în afirmarea personalității regatului capetian în sec. XII l-au jucat legenda lui Carol cel Mare (vezi R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne*) și „mitul regal” (P. E. Schramm, *Der König von Frankreich*², Darmstadt, 1960, p. 138, 139, 145 și urm. Asupra chestiunii, în ansamblul său, rămîne fundamentală excelenta monografie a lui M. Bloch, *Les rois thaumaturges*², Paris, 1961).

¹⁴⁵ E. Fédou, *op. cit.*, p. 81.

¹⁴⁶ S-a afirmat (K. F. Werner, *op. cit.*, p. 58—59; Kurfel, *op. cit.*, p. 17 și urm.) că Staufenii n-ar fi amenințat independența regatelor occidentale; în acest caz, cum se explică reacția propagandei „naționale” din sec. XII întruiva lui Frederic I și a lui Henric VI?

¹⁴⁷ Kurfel, *op. cit.*, p. 24 și urm.

¹⁴⁸ „Quis Teutonicos constituit iudices nationum? Quis hanc brutis et impetuosus hominibus auctoritatem contulit, ut pro arbitrio principem statuant super capita filiorum hominum?” (John of Salisbury, *Epistolae*, în: Migne, „*Patrologia latina*”, vol. 199, col. 39, Cf. K. F. Werner, *op. cit.*, p. 38—39).

*apostolicus, patriarcha, imperator et omnia quae volebat*¹⁴⁹. În viziunea engleză, regatul lui Wilhelm Cuceritorul și al succesorilor săi este un *regale imperium*, iar regele este mai mare și mai nobil decât cezarul romano-german¹⁵⁰. La sud de Pirinei, teoreticienii susțin cu argumente istorice teza independenței regatelor iberice față de imperiu, evocând tradiția lor imperială și funcția lor în lupta pentru apărarea creștinătății¹⁵¹. Aceeași reacție împotriva pretențiilor universaliste ale lui Frederic I Barbarossa și ale succesorilor săi le întâlnim și în Danemarca ori în Ungaria¹⁵². În sfârșit, în Franța amenințarea germană conduce, încă de la sfârșitul secolului XII, la ideea că regele francez exercită în regatul său atribuții imperiale, teză care avea să-și afle formularea sa clasică (*rex imperator in suo regno*) la mijlocul veacului următor sub pana lui Jean Blanot¹⁵³. În fața acestei reacții a monarhiilor „naționale”, aflate în alianță cu papalitatea, propaganda imperială bate în retragere în a doua parte a domniei lui Frederic I Barbarossa. Împăratul însuși în politica reală recunoaște egalitatea dintre imperiu și regatele Angliei și Franței; în căutarea alianței lor, marele Staufen vorbește, referindu-se la imperiu și la cele două regate, despre „aceste trei regate” (*hec tria regna*)¹⁵⁴.

După încercarea eșuată a împăratului Henric VI de instaurare a unei dominații efective în Europa prin jocul raporturilor vasalice, poziția monarhiilor „naționale” față de imperiu se consolidează și acestea iau o tot mai netă cunoștință asupra independenței lor. Această evoluție este foarte pronunțată în Franța lui Filip II August (1180—1223), care, după afirmațiile lui Innocențiu III, „nu recunoaște superior în ordinea temporală” (*rex ipse superiorem in temporalibus minime recognoscit*)¹⁵⁵. Venit în fruntea imperiului cu sprijinul aliatului său francez după marea bătălie de la Bouvines, Frederic II trebuie să țină seama de noua realitate politică. Dacă teza dominației universale pierde orice ecou în politica sa¹⁵⁶, marele împărat încearcă în schimb să-și păstreze primul rang prin crearea unei confederații de stat (*corpus principum secularium*), în care urma să fie un *primus inter pares*¹⁵⁷. S-a subliniat, pe bună dreptate, că această preeminență pe care urmărea s-o exercite Frederic II în *Europa imperialis* este pusă de acesta totdeauna în raport cu funcția sa de apărător al bisericii (*specialis defensor ecclesiae*)¹⁵⁸; curtea din Palermo

¹⁴⁹ John of Salisbury, *op. cit.*, col. 271.

¹⁵⁰ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 253.

¹⁵¹ G. Post, „Blessed Lady Spain” *Vicentio Hispanus and Spanish National Imperialism in the XIIIth century.* „Speculum”, 29, 1954, p. 198—209; Idem, *Two notes on nationalism in the Middle Ages*, „Traditio”, IX, 1953, p. 306 și urm.

¹⁵² W. Holtzmann, *op. cit.*, p. 21; H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 128—130.

¹⁵³ G. Post, *Two notes*, p. 289—290; A. Bossuat, *La formule „Le roi est empereur en son royaume. Son emploi au XVe siècle devant le Parlement de Paris.* „Revue historique du droit français et étranger”, IV, 39 (1961), p. 371—372. Pentru funcția formulei în afirmarea drepturilor regale față de supuși, vezi *Ibidem*, p. 374—381.

¹⁵⁴ H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 113.

¹⁵⁵ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 258; A. Bossuat, *op. cit.*, p. 372—373.

¹⁵⁶ Dacă în documentele interne ale cancelariei din Palermo ideea relativă la *dominunt mundi* este încă prezentă (Kirkel, *op. cit.*, p. 158 și urm.), în documentele externe această idee dispăre. Mi se pare, de aceea, lipsită de orice temei afirmația lui E. Kantorowicz (*op. cit.*, p. 514—516) că Frederic II, dat fiind caracterul universal al dominației sale, nu are politică externă.

¹⁵⁷ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 259 și urm.

¹⁵⁸ H. J. Kirfel, *op. cit.*, p. 113.

solicită solidaritatea regilor occidentali în lupta contra „ereziei” politice a orașelor lombarde, răsculate contra autorității imperiale, împotriva primejdiei tătare și contra papei, a cărei politică atingea interesele tuturor principilor seculari¹⁵⁹. Chiar dacă nu la regii înșiși, propaganda imperială a găsit un important ecou în opinia publică din Franța și Anglia¹⁶⁰, anunțând astfel succesul operei lui Filip IV cel Frumos. Prăbușirea imperiului medieval de pretenții universale după moartea lui Frederic II înlătura orice primejdie ce putea amenința tinerele monarhii „naționale”.

Dar pentru afirmarea deplină a independenței lor, monarhiile europene mai aveau de doborât cea de-a doua putere universală — papalitatea —, nu mai puțin anacronică decât imperiul. Am subliniat mai sus că odată cu reforma cluniacensă, episcopul roman a reușit nu numai să-și impună puterea întregii biserici catolice ci să exercite și o autoritate temporală asupra unor regate occidentale, care au devenit vasale Sfântului Scaun. Această vasalitate se accentuează sub Innocențiu III, care impune același regim și Angliei sub Ioan Fără de Țară (1213). Pe de altă parte, existența unui cler cu o jurisdicție proprie și cu un vast sistem de imunități și privilegii era incompatibilă cu independența și suveranitatea statelor în curs de centralizare. Încercarea lui Henric II Plantagenetul de a supune clerul englez jurisdicției regale s-a dovedit prematură; suveranul englez și succesorii săi au lărgit cimpul influenței papale în Anglia. În veacul XIII teoriile moniste ale lui Innocențiu IV amenință deopotrivă imperiul și monarhiile „naționale” în încercarea de lărgire a domeniului spiritualului. Această amenințare cunoaște punctul culminant în primii ani ai secolului XIV sub pontificatul lui Bonifaciu VIII (1294—1303); noutatea operei acestuia trebuie căutată mai puțin pe plan doctrinal cât în practică, unde își propune să impună doctrina teocratică a lui Innocențiu IV¹⁶¹. Dar încercarea lui de a supune Romei pe Filip IV cel Frumos se lovește de rezistența hotărâtă a opiniei publice franceze, ce se solidarizează cu acțiunea suveranului său; societatea franceză făcea astfel dovada coeziunii sale, datorată progreselor construcției statale din veacul precedent și operei juriștilor regali¹⁶². După moartea lui Bonifaciu VIII, care a urmat umilirii de la Anagni (1303), papalitatea își pierde treptat prestigiul și forța morală în cursul crizei pe care avea s-o traverseze în perioada următoare datorită „captivității babilonice” de la Avignon (1309—1377) și „marii schisme” (1378—1417). Pe plan teoretic, Marsiliu de Padova dezvoltă în *Defensor Pacis* (1324) teoriile juriștilor lui Filip cel Frumos, despuind statul de orice finalitate metafizică; funcția sa principală, asigurarea păcii, nu se mai înscrie într-o ordine divină, reducându-se la „funcționarea fără dificultate a organelor

¹⁵⁹ G. Wolf, *Universales Kaisertum*, p. 263 și urm.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 264.

¹⁶¹ Gabriel Le Bras, *Boniface VIII, symphoniste et modérateur*, „Mélanges Louis Halphen”, Paris, 1951, p. 383—394.

¹⁶² În acest sens este semnificativ noul conținut pe care-l dobândește noțiunea de patrie; fără a pierde întru totul vechile accepțiuni medievale — locul natal și *patria communis*, identificată vag cu comunitatea creștină sau cu imperiul (B. Guenée, *op. cit.*, p. 119—120) — aceasta se identifică tot mai mult în sec. XIII cu noua realitate teritorială și politică, monarhia „națională”, asupra căreia se răsfringe întreaga ei forță afectivă și emoțională (G. Post, *Two notes*, p. 281—320; E. Kantorowicz, „Pro patria mori” in *medieval Political Thought*, „American historical Review”, 56, 1951, nr. 3, p. 472—492).

cetății¹⁶³. Membrii clerului, priviți ca membri ai cetății și nu ai unei caste privilegiate supranaționale, trebuie să se supună jurisdicției principelui laic; termenii monismului lui Innocențiu IV erau răsturnați în favoarea puterii seculare¹⁶⁴. Chiar dacă tezele lui Marsiliu de Padova aveau să găsească puțin ecou la contemporani datorită caracterului lor revoluționar, ele anunță Pragmatica Sancțiune (1438) și Concordatul de la Bologna (1516), care, în Franța, au încununat opera lui Filip cel Frumos, creînd biserica galicană, și biruința statului asupra bisericii în Anglia și în regatele scandinave în cursul Reformei.

L'IDÉE DE L'EMPIRE DANS L'OCCIDENT MÉDIÉVAL À LA LUMIÈRE DES INVESTIGATIONS DES DERNIÈRES DÉCENNIES

RÉSUMÉ

La pensée politique et surtout l'idée de l'empire en Occident représentent l'un des domaines de l'histoire européenne médiévale, qui a connu, par suite des investigations effectuées ces derniers temps, des progrès incontestables.

Les préoccupations des spécialistes de cette période se sont orientées en deux directions. Ainsi, l'on a accentué la distinction entre les deux idées de l'Empire en Occident — papale et impériale — qui ont évolué parallèlement. La première s'est avérée conséquemment romaine et la seconde a été beaucoup plus complexe, les historiens relevant l'existence d'une triple inspiration — franque, chrétienne et romaine — celles-ci jouant un rôle différent d'une période à l'autre et même d'un empereur à l'autre. La prépondérance de l'inspiration franque et chrétienne romaine est enregistrée au temps de Charlemagne et d'Otton le Grand qui appliquent une politique réaliste; l'idée de l'empire commence à se „romaniser” sous le règne d'Otton III et des Staufen et surtout sous celui de Frédéric II, dans le conflit pour la suprématie en Occident avec la papauté et dans la tentative de jeter les bases d'un empire méditerranéen. Mais cette tentative s'est soldé par un échec retentissant dans les conditions du désaccord entre l'idée et la réalité.

Une seconde direction des préoccupations des historiens a consisté dans l'examen de l'idée de l'empire en contact avec la réalité directe. Par suite de l'analyse de cette intime relation entre l'idée de l'empire et les faits économiques, les conflits socio-politiques ou les réalisations politiques, les recherches de ces derniers temps ont mis en lumière la manière dont l'idée se précise ou même se transforme au long du Moyen Âge. Ce qui plus est, l'on a souligné la capacité du concept de dépasser le plan de la réflexion pour commander ou contribuer à la formation de structures étatiques au nom d'un idéal politique.

¹⁶³ R. Fédou, *op. cit.*, p. 82.

¹⁶⁴ *Ibidem*; J. Touchard, www.dacoromanica.ro

CONCEPȚIA DESPRE ISTORIE ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

DE

ANDREI SILARD

Creșterea continuă în ultimii ani a influenței Partidului Comunist Italian în viața politică a țării, — cea mai recentă confirmare fiind consecințele deplasării masive a electoratului italian spre platforma P.C.I. în alegerile parlamentare din iunie 1976, — a fost însoțită de apariția, cu o frecvență crescândă, a unor studii și lucrări monografice (mai ales în Italia și Franța), consacrate activității teoretice și practice a lui Antonio Gramsci (ianuarie 1891 — aprilie 1937), unul dintre întemeietorii acestui partid. O serie de cercetători au interpretat contradictoriu unele pasaje ale operei gramsciene, ceea ce reflectă nu numai optici politice divergente, dar și bogăția de conținut a concepției social-politice și activității de militant a celui care apare astăzi — într-o perspectivă istorică — ca unul dintre cei mai eminenți gânditori marxiști ai secolului XX. Cunoașterea operei gramsciene în țara noastră * se înscrie pe linia politicii consecvente a Partidului Comunist Român de dezvoltare a colaborării internaționale cu toate partidele comuniste, de studiere a istoriei, experienței și contribuției „fiecărui partid la dezvoltarea gândirii și practicii sociale, la definirea perspectivelor evoluției societății în noua etapă istorică”¹.

PRELIMINARIILE CERCETĂRII

Originalitatea și actualitatea scrierilor lui Gramsci derivă din permanenta sa referire la realitățile concret-istorice și la practica social-politică, întreaga sa operă fiind rezultatul unei gândiri creatoare, într-o continuă luptă împotriva oricăror schematizări ale istoriei. Gramsci nu a sistematizat însă propria sa concepție despre istorie în texte speciale, ce ar putea fi considerate de referință, ci a abordat acest concept în două moduri : fie criticând concepțiile și părerile unor autori, pe care le consi-

* În țara noastră au fost publicate : *Scrieri din închisoare*, București, E.S.P.I.P., 1955 ; *Opere alese*, București, Edit. politică, 1969 ; *Scrieri alese*, București, Edit. Univers, 1973. Studii și articole consacrate activității teoretice și militante a lui Gramsci au fost publicate de : P. Apostol, A. Busuioc, Fl. Potra, G. Lăzărescu, I. Fonta, A. Silard, ș.a.

¹ *Programul Partidului Comunist Român de faurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. politică, 1975, p. 192.

dera eronate, cum este cazul lui B. Croce * sau a lui N. Buharin, fie relevându-și indirect propriile opinii cu prilejul dezvoltării altor subiecte. Datorită acestei particularități, tratarea concepției gramsciene despre istorie întâmpină dificultăți, ceea ce s-a reflectat în numărul relativ redus de lucrări publicate pe această temă în diferite țări, precum și în abordările trunchiate, unilaterale a activității gramsciene. Este incontestabil faptul că, în lucrările lui Gramsci, istoria nu poate fi disociată de filozofie și politică; ea pulsează în activitatea sa de militant și în scrierile sale, atât în cele din tinerețe, cât și în „Caietele din închisoare”**.

În concepția sa, istoria se identifică cu însăși mișcarea lumii, cu evoluția, transformarea și devenirea sa, avându-l ca protagonist pe omul concret conceput ca subiect al raporturilor complexe în toate domeniile vieții social-economice. Această mișcare a lumii este rezultanta unui ansamblu de raporturi de forțe, care au acționat în trecut, acționează în prezent și determină într-o oarecare măsură viitorul, devenind în cele din urmă istorie care analizează trecutul, actualizează prezentul și care „prevede” — în sensul „proiectului” — viitorul.

Procesul cristalizării concepției gramsciene despre istorie nu este liniar; Gramsci este tributary tradiției gândirii social-politice italiene, care de la G. Vico la A. Labriola *** își găsește punctul de referință în „cel mai clasic maestru al artei politice” — N. Machiavelli ****. Studiile universitare au ghidat gândirea lui Gramsci spre concepțiile lui B. Croce — acest „hegelian inteligent”, precum și spre G. Sorel ***** și sindicalismul francez. Factorii decisivi ai evoluției acestui „triplu și chiar cvadruplu provincial”, — cum își definește Gramsci însuși obârșia sa sardă, — trebuie însă căutați în tradițiile culturii europene, în luminismul și raționalismul francez și în consecințele revoluției săvârșite în gândirea timpului de către Hegel. În acest sens, formația sa intelectuală este comparabilă cu cea a fondatorilor materialismului istoric: Marx și Engels *****.

* Despre B. Croce vezi „Note istorice” de la sfârșitul lucrării.

** Remarcabila activitate din tinerețe de publicist revoluționar s-a concretizat în articolele publicate în ziare și reviste ca: „Il Grido del Popolo” (1914—18), „La Città Futura” (1917), „Avanti” (1915—19), „Ordine Nuovo” (1919—24), „L’Unità” (1924—26).

Cele aproximativ 3000 de pagini ale *Caietelor din închisoare* au fost redactate de Gramsci în anii detenției sale (1926—1937). Referințele la operele lui Marx, Engels și Lenin din *Caiete* sînt făcute din memorie sau din unele texte, care figurau în diverse cărți și reviste. Imaginea care rezuma sărăcia bibliotecii pe care Gramsci o ducea cu sine de la un penitenciar la altul: o singură valiză, pe care o lega cu o curea de piele pentru a o împiedica să se deschidă, subliniază elocvent universalitatea și capacitatea activității sale intelectuale. Constanta sa activitate intelectuală, voința sa de a nu renunța „la sine” cînd, de fapt, încetase existența „pentru sine”, hotărîrea sa de a-și face cunoscut glasul critic în toate sferile cunoașterii, i-au permis să-și mențină luciditatea spiritului în fața opresiunii fasciste. (P. Togliatti — *Antonio Gramsci*. Roma, Edit. Riuniti, 1967, p. 142; M.-A. Macciocchi — *Pour Gramsci*. Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 91). Între scrierile din tinerețe și „Caietele din închisoare” există o certă continuitate pe planul ideilor și a modului coroziv de abordare a problemelor din punct de vedere metodologic.

*** Giambattista Vico (1668—1774) — filozof, jurist și istoric italian. Considera că mersul istoriei este determinat de legi sociale obiective.

Antonio Labriola (1843—1904) — om de litere și filozof italian, propagator al materialismului istoric în Italia.

§ A. Gramsci — *Opere alese*. București, Edit. politică, 1969, p. 206.

**** N. Machiavelli (1469—1527) — gânditor, om politic și scriitor din Florența, strălucit reprezentant al burgheziei în ascensiune.

***** Georges Sorel (1847—1922) — teoretician al anarho-sindicalismului.

***** M. A. Macciocchi — *Pour Gramsci*. Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 81.

În perioada marilor frământări în gândirea socialistă, ceea ce-l conduce pe Gramsci la depășirea definitivă a îngustimii provincialismului său și la înțelegerea creatoare (evitând cele două extreme: dogmatismul și revizionismul) a spiritului operei inițiate de Marx și Engels, este leninismul. Fără Lenin, Gramsci nu ar fi atins poate niciodată amploarea viziunii sale teoretice, nu ar fi avut acea largă deschidere spre lumea faptelor și ideilor care i-a permis evitarea schematizării și fatalizării istoriei.

MANIFESTUL GRAMSCIAN

Cheia pentru înțelegerea întregii concepții gramsciene rezidă în părerea sa potrivit căreia opera inițiată de fondatorii materialismului istoric nu este un discurs definitiv și absolut despre istoria societății omenești, un sistem închis și rigid. În concepția lui Gramsci, marxismul este un complex viu al teoriei și practicii, care aderă strâns la dezvoltarea realității, adică la *procesul istoric de devenire al societăților*. Pietrificarea acestei teorii în scheme dogmatice o condamnă la sterilitate și inutilitate, îndepărtând momentul alingerii scopului pe care-l urmărește această filozofie. Viitorul conturat de marxism nu conține nici o schemă imuabilă, nici o previzibilitate mecanicistă, în sensul legilor naturii, a înlănțuirii moleculare a elementelor sale constitutive; viitorul conturat de această teorie este tendențial — probabilistic, delimitând direcțiile, impulsurile, liniile de forță și echipotențialele. Confirmarea marxismului ca *ansamblu al legilor sociale generale* i-a fost furnizată lui Gramsci de către Lenin și de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, care a izbucnit într-o țară relativ înapoiată din punct de vedere economic — Rusia și nu în țările industriale avansate, cum fusese prevăzut de Marx. În două articole * despre Revoluția din Octombrie, tinărul Gramsci și-a afirmat poziția sa dialectică: legile dezvoltării istorice apar ca o *tendență generală*, fiind în realitate faptele oamenilor într-un cadru delimitat de elemente obiective și subiective ce caracterizează o realitate *națională*. „Revoluția bolșevică... este revoluția contra *Capitalului* lui Marx. Aceasta din urmă era în Rusia mai curînd cartea burgheziei decît a proletariatului...”³, întrucît pe baza ei se putea invoca rămînerea în urmă a țării ca argument în favoarea necesității dezvoltării unui capitalism de tip occidental, înainte ca proletariatul să fie apt de a-și pune problema menirii sale istorice.

„Marx a prevăzut previzibilul. El nu putea prevedea războiul european **... și că acest război va avea durată și efectele pe care le-a avut. El nu a putut prevedea că... în Rusia războiul va avea ca efect eliberarea voințelor... suscitarea unei voințe populare colective... care în condiții *normale* are nevoie pentru formare de un lung proces de infiltrări capilare...” (subl. A.S.). În Rusia, „evenimentele au depășit ideologiile”, demonstrînd că „legile materialismului nu sînt pe atît de

* *Revoluția contra Capitalului* (publicat în ziarul „Avanti” la 24 noiembrie 1917) și *Marx al nostru* (publicat în „Il Grido del Popolo” din 4 mai 1918).

³ A. Gramsci — *La rivoluzione contro „Il Capitale”*. În: *Scritti Giovanili*. Torino, Einaudi, 1958, p. 148—152 (și: *Œuvres Politiques*. Paris, Gallimard, 1974, p. 135—139).

** Prevăzut, de altfel, de Engels (A.S.)

intangibile pe cit s-a crezut... Este adevărat că dacă bolșevicii au negat unele afirmații ale *Capitalului*, ei nu au negat însă gândirea sa immanentă... Ei au trăit gândirea marxistă... și această gândire consideră totdeauna ca factor determinant al istoriei nu faptele brute ale economiei, ci omul, societatea omenească... cei ce afirmă o voință socială, colectivă, *înțeleg faptele economiei*, le judecă, le *supun voinței lor*, pină la a o transforma pe aceasta din urmă în forța motrice a economiei, în *elementul formator* al realității obiective⁴..." (subl. A.S.).

„Manifestul gramscian” este îndreptat însă nu contra *Capitalului* ci împotriva interpretărilor fataliste, deterministe și schematice date operei lui Marx. Faptul că bolșevicii au infirmat, prin acțiunea lor istorică, interpretările unor pasaje din „*Capitalul*” demonstrează că, revoluția așa cum a fost codificată și sistematizată *, redusă la o ecuație ce pretinde să cuprindă nu numai procesul general, dar și fazele acestuia, nu este un simplu act determinist, ci o *acțiune umană colectivă în condiții istorice specifice*. Or meritul incontestabil al lui Marx a fost tocmai elaborarea unei concepții globale, integrale, care identifică realitatea cu acțiunea umană *concretă*, cu activitatea economică și productivă (cu „praxisul”), în cadrul căreia se stabilește un dublu raport organic între natură și oameni, precum și raporturile sociale dintre oameni.

„Marx a fost un gigant, acțiunea sa a fost fecundă... nu pentru că el a extras din imaginația sa o viziune originală a istoriei, ci pentru că tot ce nu era decît fragmentar, neterminat... a devenit la el maturitate, sistem, conștientizare... Marx este... un moment individual al (acestei) căutări seculare... pe care o întreprinde umanitatea pentru a deveni conștientă de existența sa și de devenirea sa, pentru a descoperi ritmul misterios al istoriei și de a risipi acest mister, pentru a fi mai puternică în momentul gândirii și acțiunii. Marx este pătrunderea inteligenței în istoria umanității, este ascensiunea conștiinței...”⁵.

Dacă odată cu Marx, istoria a devenit pentru prima oară cea a acțiunii și practicii umane *conștiente*, „pătrunderea inteligenței în istoria umanității” nu înseamnă în nici un caz stabilirea unui set de reguli și dogme definitive, absolute, în afara spațiului și timpului, a unei „doctrine exterioare” faptelor istorice. Dobîndind conștiința realității obiective, oamenii devin stăpîinii secretului care asigură succesiunea evenimentelor și contribuie la modificarea legilor, aparent inuabile, ale dezvoltării istorice. Conștiința puterii voinței individuale și colective le permite oamenilor ca, ascultînd de necesitate, supunîndu-i-se, să ajungă chiar să domine această necesitate, „identificînd-o cu scopul pe care-l urmărește voința...”⁶ Or din punct de vedere marxist, *voința înseamnă conștiința scopului*, ceea ce la rîndu-i semnifică cunoașterea exactă a propriilor posibilități, precum și a mijloacelor existente pentru a le exprima în acțiune.

⁴ A. Gramsci — *Ibidem*.

* Mai ales prin absolutizarea *literci* învățăturii marxiste și prin extinderea la scară generală a unor analize efectuate de Marx în cazul unor situații particulare, concret-istorice.

⁵ A. Gramsci — *Marx al nostru* (în: *Œuvres Politiques*. Paris, Gallimard, 1974, p. 115—148).

⁶ *Ibidem*.

Astfel, încă în primele scrieri din tinerețe, istoria apare în concepția lui Gramsci ca o pură activitate practică (economică și morală) a oamenilor: o idee se realizează nu în măsura în care ea este logic coerentă cu o schemă prestabilită sau cu adevărul pur, cu umanitatea pură (care nu există decât ca program, ca scop etic al oamenilor), ci în măsura în care ea găsește în realitatea economică justificarea sa, instrumentele care îi permit afirmarea.

Însăși transformarea lumii apare ca un lanț complex de dependențe și interacțiuni: prin activitatea sa fiecare om acționează asupra naturii, asupra societății (alți oameni), asupra sa însuși. Izvorit din practica istorică și aplicat creator, marxismul este o expresie a articulării complexe a teoriei și practicii în raportul dialectic infrastructură-suprastructură. Revalorizând conceptul de „praxis”, Gramsci conferă subiectului primatul plenitudinii sale, dar nu în sens abstract, ci într-o perspectivă revoluționară, în sensul trecerii de la „necesitate” la „libertate”. Cu alte cuvinte, în concepția gramsciană negarea negației nu este numai rezultatul unei determinări economice, ci a unei *activități* umane, fiind *actul asumării conștiente a contradicțiilor economice în practica cotidiană*. Revoluția din Octombrie constituie pentru Gramsci tocmai un exemplu al victoriei repurtate de voința politică asupra determinismului economic, a omului în realitatea istorică asupra cursului, aparent „ineluctabil”, al evenimentelor. Este o victorie a gândirii creatoare asupra închistării conducătorilor socialiști ai Internaționalei a II-a, reduși la neputință politică prin propria lor abdicare de la lupta pentru transformarea societății.

Prin însăși geneza și esența sa, materialismul marxist este incontestabil istoric, căci odată cu Marx, „istoria continuă să fie domeniul ideilor, a spiritului, a activității conștiente a indivizilor izolați sau asociați. Dar ideile, spiritul, se substanțializează, își pierd caracterul arbitrar; ele nu mai sint ficțiuni abstracte, sociologice-religioase; *substanța lor se găsește în economie, în viața practică, în sistemele și raporturile de producție și de schimb...* Karl Marx este mentorul vieții noastre spirituale și morale...”⁷ (subl. A. S.).

Lectura de tinerețe a operei lui Marx, deși marcată de o tentă de voluntarism⁸, este dublată la Gramsci de o permanentă referire la practica politică și la realitatea concret-istorică, la căile optime de edificare a unei societăți, în care fiecare om să devină artizanul propriului destin. În manifestul său — „Revoluția contra *Capitalului*”, Gramsci considera opera înfăptuită de Lenin ca rezultatul aplicării creatoare a marxismului în condiții istorice specifice și utilizării *ansamblului legilor sociale generale* în vederea modificării elementelor inacceptabile ale realității social-economice naționale. Confruntând teoria marxistă cu realitățile concret-istorice, Lenin a oferit mișcării socialiste ceea ce i-a lipsit în acea vreme: o autentică revoluție în gândire care a stat la baza unei autentice revoluții sociale. Exemplul leninist de înțelegere dialectică a raportului teorie-practică și-a pus amprenta pe întreaga operă gramsciană,

⁷ *Ibidem*.

⁸ Cu ocazia reuniunii socialiste de la Florența (18–19 noiembrie 1917) a fost lansată contra lui Gramsci acuzația — adesea reluată de atunci — de voluntarism și bergsonism (V. *Écrits politiques...*, p. 30, 147, 425).

întrucît în concepția sa, efortul lui Lenin de a uni teoria și practica social-politică a demonstrat *în fapt* că sinteza efectuată de Marx și Engels nu înseamnă o epuizare *totală* a moștenirii filozofiei hegeliene, nu este „un cerc istoric închis de acum înainte, în care acțiunea de absorbție a părții vitale din gîndirea hegeliană s-a terminat odată pentru totdeauna”⁸, ci este un *proces istoric complex*, atît în planul economic, cît și în cel suprastructural, care în dialectica sa imanentă creează șanse pentru noi sinteze, noi depășiri și înnoiri*.

Exaltarea omului,** împinsă pînă la voluntarism, istorismul marcat de o tentă de idealism, apar în tinerețe ca elemente legitime ale „umanismului gramscian”, constituind totodată puncte de confluență cu părerile similare ale tînărului Marx. Influența lui B. Croce asupra scrierilor gramsciene din perioada 1915—18 este incontestabilă***; această înriurire este firească, întrucît gîndirea lui Croce a stîrnit în general o creștere a interesului tinerilor pentru marxism, tot așa cum hegelianismul a constituit pentru tînărul Marx originea unei noi concepții despre istorie și legile ei. Lui Hegel, simbol al libertății gîndirii în opoziție cu arbitrarul și constrîngerile metafizice, Gramsci îi recunoaște o valoare incontestabilă, într-o strînsă legătură pe care o stabilește între Hegel și Marx, între idealism și materialismul istoric****. „În conflictul care-l opune pe Syllabus lui Hegel, victorios este Hegel, deoarece el este viața gîndirii care nu cunoaște limite și se constituie ea însăși ca un lucru tranzitiv, care se depășește ca istoria și urmînd istoria...”⁹ (subl. A.S.).

Gramsci utilizează creator lecția sa de neohegelianism în lupta contra materialismului vulgar, strict determinist, care nega influența suprastructurii asupra dezvoltării istorice.*****

Din concepția sa dialectică a rezultat și polemica cu Buharin*****, care prin reducerea marxismului la o sociologie a redus în final o concepție despre lume la o „schemă mecanică” care ne dă iluzia că avem toată istoria în buzunar”, adică că poate „standardiza” întreaga istorie. Or „ex-

⁸ A. Gramsci — *Opere alese*. București, Edit. politică, 1969, p. 84.

* Filiația dialectică dintre Marx și Lenin revine în permanență în textele gramsciene. Sugestiv în acest sens este următorul pasaj din „L'Unità”, 10 sept. 1925: „Leninismul conține o viziune asupra lumii, care îi este proprie și fără de care nu ar fi astăzi posibilă înțelegerea lui Marx. Se poate spune că Lenin îl continuă pe Marx, actualizîndu-l”.

** „Dumnezeu e Omul!” scria în tinerețe Gramsci. (M. A. Vacciocchi — *Op. cit.*, p. 59).

*** Opera gramsciană de maturitate s-a născut în bună parte prin lupta sa contra pozițiilor filozofice ale lui Croce. Rămînd fidel lui însuși, Gramsci remarcă nu fără ironie, „croceanismul” tinereții sale, atunci cînd scria în, *Caietele din închisoare*: „În 1917..., eu eram mai curînd crocean” (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Torino, Ed. Einaudi, 1949, p. 199).

**** O legătură similară se poate stabili între Croce și Gramsci.

⁹ *Syllabus și Hegel* apărut în „Il Grido del Popolo”, din 15 ianuarie 1916. (A. Gramsci — *Scritti Giovanili...*, p. 17; și *Œcrits politiques...*, p. 73).

***** Relevînd dimensiunea etico-politică a materialismului istoric, Gramsci afirmă: „Nu este adevărat că filozofia praxisului (marxistă — A.S.) exclude istoria etico-politică, adică faptul că, ea nu recunoaște realitatea unui anumit aspect al hegemoniei, că ea nu acordă nici o importanță direcției culturale și morale și că ea consideră doar pentru pură aparență fenomenele suprastructurale.” (A. Gramsci *Il materialismo...*, p. 189).

***** Pentru polemica cu Buharin v. A. Gramsci — *Opere alese...* p. 92—128.

periența pe care se bazează filozofia praxisului nu poate fi schematizată; această experiență e însăși istoria, în varietatea și multiplicitatea ei infinită¹⁰...

RELAȚIA ISTORIE-FILOZOFIE-POLITICĂ

Pornind de la părerea lui Marx, potrivit căreia nu există o cheie universală pentru determinarea „cauzei fundamentale”, mai presus de istorie, Gramsci consideră ca inseparabilă legătura dintre istorie, filozofie și politică. În concepția sa, o filozofie este istorie, deoarece ea reflectă istoria, dar și pentru că își aduce contribuția la formarea ei, și în acest caz este politică. Noțiunea de „politică” la care se referă Gramsci nu se rezumă la aspectele ei clasice de organizare a valorilor și instrumentelor puterii, a artei de a guverna și de a supune (împărțirea societății în conducători și guvernați* reproducând și legitimizând alte disjunții: munca manuală — munca intelectuală, teorie-practică, etc.), ci implică căutarea formelor și modalităților de participare a fiecărui om la opera de transformare continuă a lumii, adică la forjarea propriei sale istorii și a unei noi filozofii, care să reflecte schimbările economice și suprastructurale în societate.

Faptul că în concepția lui Gramsci orice act în relația muncă-transformare este act politic, rezultă implicit din considerarea istoriei ca rezultatul activității umane productive, adică ca *itinerariul praxisului în permanență devenire*.

Fundamentul acestei concepții îl formează omul, fiecare individ, care „nu e numai o sinteză a raporturilor existente, ci și a istoriei acestor raporturi, adică e rezumatul întregului trecut”¹¹. *Omul este un proces*, „procesul actelor sale”, natura cărora se identifică cu istoria însăși; însă caracterul actelor sale nu este legat de „natura biologică” care constituie doar o unitate generică, de suprafață, fiind de fapt o premiză a istoriei, ci se fondează pe relațiile pe care omul, *fiecare om* le întreține cu alți oameni și cu natura. Acesta este motivul pentru care „istoria e întotdeauna istorie contemporană, adică politică”¹². Istoria admisă ca politică și identificată cu ea este o recunoaștere a intervenției (a inserțiunii) imediate a oamenilor, *ca indivizi și ca grupuri sociale* în realitatea lumii. Istoria este filozofie în măsura în care ea este creată de gândire, filozofia, pasiunile, conștiința și voința colectivă a oamenilor; în acest caz „nu se poate separa filozofia de politică și chiar se poate demonstra că alegerea și critica unei concepții de-pre lume** sint și ele fapt politic”¹³.

¹⁰ A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 96.

* Referindu-se la scopurile finale ale noii orânduirii Gramsci scria că „în operația de formare a conducătorilor, ceea ce e fundamental e premisa: vom să existe veșnic oameni care guvernează și oameni care sînt guvernați, sau vrem să creăm condițiile în care necesitatea existenței acestei diviziuni să dispară?” (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 148).

¹¹ A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 49.

¹² A. Gramsci — *Scrieri alese*, București, Editura Univers, 1973, p. 184.

** Adevărata filozofie a fiecărui om este cuprinsă în întregime în conduita sa, în politica sa, *căci a acționa conform unei filozofii înseamnă întotdeauna a acționa politic* (v. A. Gramsci — *Opere alese*, p. 24—25).

¹³ A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 25. (D. Grisoni R. Maggiori — *Lire Gramsci*. Paris, Ed Universitaires, p. 192, p. 190—193).

Identitatea istoriei și filozofiei * este imanentă în concepția materialismului istoric ** în sensul previziunii istorice a unei faze viitoare și prin legătura cu politica, relație devenită evidentă odată cu apariția marxismului, adică în momentul în care filozofii nu s-au rezumat numai la încercări de a explica lumea, ci și-au propus sarcina de a o schimba. *** Conștientizarea contradicțiilor sociale într-un sistem filozofic relevă existența unei dinamici interne a istoriei****; Gramsci revine la principiul acestei dinamici, în cadrul căruia se situează legăturile dintre filozofia praxisului și istorie, arătând că în cadrul ei se dezvoltă funcțiile pozitive și negative ale procesului istoric, însuși ritmul înnoirii social-istorice. Filozofia praxisului înțelege ca o totalizare, ca o concepție integrală este istorie în măsura în care ea unește și face coerente elementele existenței sale și leagă între ele diferite manifestări evenimențiale sau organizează forțele active ale acestei istorii. Filozofia praxisului nu este o simplă metodologie istorică, un set de canoane de interpretare care nu ar avea altă menire decât de a îmbogăți cercetarea istorică, adică o cauzistică dogmatică, ci dimpotrivă, ea vine să afirme că *orice realitate este istorică*, în perpetuu devenire, că istoria dă naștere întotdeauna unei noi realități istorice*****. Nu există în această concepție nici o dezvoltare liniară sau de tip naturalist, căci procesele istorice sînt guvernate de legi dialectice ale dezvoltării prin teze și antiteze, confirmările cele mai imediate ale acestei aserțiuni fiind chiar concepțiile despre lume care s-au succedat în cursul istoriei. O filozofie se elaborează în jurul factorilor în permanentă evoluție, urmînd atît transformările elementelor fundamentale (structură), cît și ale celor derivate (suprastructura), fiind un seismograf sensibil în urmărirea sistematică a procesului istoric.

În concepția gramsciană istoria este un permanent proces de „eliberare”, adică de trecere de la necesitate la libertate. Fiecare etapă a acestui proces, care este imediat absorbită de trecut, adică depășită, concurează la actualizarea prezentului și pregătește viitorul —, operație care se efectuează fie pozitiv, fie negativ. Istoria este însă și *conștiința de sine* a omului, care se surprinde ca subiect-obiect al istoriei, ca creator și produs al istoriei, om care nu ignoră valoarea „provizorie” a cunoștințelor sale,

* „Filozofia unei epoci istorice nu e deci altceva decît „istoria” acelei epoci”, adică transformarea, prin politică, a realității; „istoria și filozofia sînt, în acest sens, inseparabile, constituie un „bloc”. Filozofia la care se referă Gramsci „nu e filozofia unui filozof sau a altuia, a unui grup de intelectuali sau a altuia, a unei mari părți din masele populare sau a altei părți, ci e o îmbinare a tuturor acestor elemente, care culminează într-o orientare determinată, devenind normă de acțiune colectivă, adică „istorie” concretă și completă (integrală)” (A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 41).

** V. A. Gramsci *Ibidem*, p. 82.

*** În sensul celei de a XI-a teze despre Feuerbach.

**** Dinamica internă a istoriei este determinată de lupta pentru depășirea contradicțiilor sociale și din acest punct de vedere, istoria apare ca teren al „eliberării” omului, adică de trecere de la necesitate la libertate. Acest proces este întrevăzut ca un lanț de sinteze și depășiri, inerente unei dezvoltări dialectice care oscilează între două puncte cardinale: nici o societate nu pierd înainte de a-și fi consumat întregul său potențial pentru înnoiri, iar „omenirea își pune întotdeauna sarcini pe care le poate rezolva, căci la o examinare mai aprofundată se va constata întotdeauna că sarcina însăși se naște numai atunci cînd condițiile materiale ale rezolvării ei există deja, sau cel puțin, sînt în proces de devenire”. (K. Marx — *Prefața la „Contribuții la critica economiei politice”*. În K. Marx, F. Engels — *Opere alese în două volume*. Buc., Edit. Polit., 1966 ed. III., vol. 1, p. 311).

***** D. Grisoni, R. Maggiori — *Ibidem*.

evitînd însă scepticismul și pesimismul moral. Istoria este pulsația procesului de umanizare a omului, adică este rezultanta luptelor care se derulează la nivelul structurii (bazei economice) și suprastructurii. Această mișcare (devenire) istorică atît pe plan economic, cît și suprastructural, se realizează prin acte politice, care tind spre o „depășire a praxisului”, adică la o transformare a structurilor economice și politice ale societății, conform exigențelor dezvoltării sociale*. Orice „realitate”, întreaga „realitate” este istorie (istorismul fiind concepția despre lume care aderă la acest punct de vedere), întrucît ea este un produs al trecutului, pentru că fiecare fază a istoriei *reale* lasă urme în fazele următoare și „care devin, într-un anumit sens, cel mai bun document.” Filozofia praxisului concepe procesul de dezvoltare istorică ca o unitate, „ceea ce face ca prezentul să conțină întreg trecutul și din trecut să se realizeze în prezent ceea ce e „esențial”, fără rămășița vreunui „incognoscibil”, care ar fi adevărata „esență”. De aceea, istorismul nu poate fi pesimist și nu poate conduce la un scepticism marcat, căci ceea ce se conservă în istorie, adică ceea ce se transmite dialectic prin procesul istoric este esențialul; restul, „ceea ce s-a „pierdut” ceea ce nu s-a transmis dialectic în procesul istoric era prin sine însuși fără importanță, sau era o „zgură” ocazională și întîmplătoare, era cronică, nu istoric, episod superficial, în ultimă analiză neglijabil”.¹⁴

ISTORISMUL ȘI LEGITĂȚILE ISTORIEI

În concepția filozofiei praxisului, nici un fapt, nici o condiție nu se pot repeta, datorită prezenței umane, decît „o dată ca fapt și o dată ca lege...”¹⁵. Omul este „ultima cauză” care neagă cauzalitatea metafizică cu tendințele acesteia spre regularitate, normalitate, uniformitate. Unicitatea actelor sale conferă legilor sociale caracterul tendențial-probabilistic și numai pasivitatea sa conferă legilor statistice o demnitate în știința și arta politicii. Omul este cel ce neagă toate schemele prestabilite și conferă istoriei varietatea și multiplicitatea ei infinită**. Intelectul și voința sa sînt instrumente ale progresului istoric, politic și științific. Prin gîndirea și lupta sa omul descoperă legile sociale, care tocmai prin acțiunea sa încetează de a mai fi legi, iar previziunea istorică este expresia modului practic de a crea o voință colectivă contra fatalismului și a jugului necesității. Tocmai această nesupunere, căutarea neobosită a căilor spre libertate constituie fundamentul dialecticii istorice, a ascensiunii demnității umane. În miinile fiecărui om stă puterea de a strînge într-un singur focar ideile mărețe și realizarea lor concret-istorică, de a nu permite strecura-

* Gramsci considera „că valoarea istorică a unei filozofii poate fi „calculată” după eficacitatea „practică” pe care ea a eucerit-o...”, căci „dacă e adevărat că orice filozofie e expresia unei societăți, ea ar trebui să acționeze asupra acelei societăți, să determine unele efecte, pozitive sau negative; *gradul în care ea acționează e tocmai gradul însemnătății sale istorice* (subl. A.S.), dovada că ea nu e o „elucubrație” individuală, ci un „fapt istoric”. (A. Gramsci — *Opere atese*. București, Editura Politică, 1969, p. 43).

¹⁴ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 90.

¹⁵ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 123.

** Gramsci consideră că filozofia praxisului este „legată de concepția subiectivă asupra realității, în măsura în care ea o răstoarnă, tocmai explicînd-o ca fapt istoric, ca „subiectivitate istorică a unui grup social”, ca fapt real care se prezintă ca fenomen de „speculație” filozofică, *deși în fond nu e decît un act practic*, forma unui conținut social concret și modul de a face ca ansamblul societății să-și constituie o unitate morală (subl. A.S.) v.A. Gramsci — *Opere atese...*, p. 82.

rea inadvertențelor dintre idei și materializarea lor practică*. Privită prin această prismă istorică, materia** este fundamentul praxisului în acțiune, este produsul unor nesfârșite procese anterioare, fiind „natura umanizată”, adică rezultatul transformării naturii de către om. Unind teoria cu practica, filozofia praxisului se bazează pe această concepție integrală a realității, care implică înțelegerea raportului dialectic dintre om și natură (materie), a raportului transformării lor reciproce. Datorită acestor elemente, precum și a inseparabilității dialecticii naturii de cea a omului, materia nu poate fi socotită ca atare, ci „organizată social și istoric pentru producție și, prin urmare, științele naturii trebuie considerate în esență ca o categorie istorică, ca un raport uman”. În lumina acestei abordări critice și umaniste, „filozofia praxisului e istorismul absolut, gândirea devenită absolut încorporată în lume și terestră, un umanism absolut al istoriei (subl. A.S.). În această direcție trebuie explorat filonul noii concepții despre lume”¹⁶.

Astfel, istorismul gramscian nu se referă numai la procesul apariției unor legi, simultan cu dispariția altora, ci consideră posibilă explicarea tuturor fenomenelor sociale numai în contextul progresului societății și a cunoașterii omenești. Acest aspect rezultă implicit din identificarea filozofiei marxiste cu „istorismul absolut”, afirmație care a suscitat polemicele cele mai vii și violente***. Din ansamblul scrierilor gramsciene reiese că marxismul este istorism în măsura în care el este rațional, adică în măsura în care filozofia praxisului reflectă istoria oamenilor, creatori ai istoriei și produsul acesteia. Pentru a se realiza în practică, această concepție integrală despre lume trebuie să producă o normă de conduită în viață, capabilă de a îndrepta voința colectivă spre transformarea raporturilor sociale. Expresia coerentă a concepției despre lume existentă în societate, această filozofie devine normă de viață, călăuză de *acțiune colectivă* care acționează asupra realității în sensul modificării acesteia; ea este aptă de a deveni „istorie” în momentul când este înzestrată cu o voință colectivă. Astfel spus, o filozofie „este rațională” în măsura în care, corespunzând unor necesități istorice obiective, ea devine „real”****, fiind cauza reală a schimbărilor în realitatea înconjurătoare*****.

* Pentru aceste concepții, v. A. Gramsci — *Opere alese...* p. 65, 96 97 98, 103, 104, 123—128.

** Conceptul de „materie” utilizat de Gramsci este natura, realitatea înconjurătoare și nu categoria filozofică, adică o realitate a priori și autonomă, situată în afara omului.

¹⁶ A. Gramsci. *Opere alese*. București, Edit. politică, 1969, p. 125—126.

*** Poziția istorică a lui Gramsci, care suscită încă controverse, se înserează în primul rând în lupta contra deformărilor mecaniciste și fataliste ale conducătorilor Internaționalei a II-a. Concepția sa este pusă în slujba valorizării subiectivității în vederea trecerii la acțiune politică, iar exagerările lui Gramsci sînt o reacție la lecturile contemplative și anchilozante ale „Capitalului”, simultan cu neglijarea revoluției pe care istoria o pune la ordinea zilei.

**** Acest proces de transformare a teoriei în „real” reprezintă pentru Gramsci o rezultantă a legăturii strînse dintre economie și suprastructură. (A. Gramsci — *Il materialismo storico...* p. 39—40).

***** În sensul celei de a www.dacoromanica.ro bach.

Există deci, aparent la Gramsci o concepție antropologică despre istorie, căci fundamentul gândirii istoriste gramsciene îl constituie interpretarea conceptului de „natură umană”. Omul este privit ca un proces, un produs al dezvoltării istorice, o eucerire treptată a propriei identități, o devenire solidară în orice moment cu întregul trecut. În concepția gramsciană unitatea genului uman nu poate fi definită prin natura biologică comună, nici prin facultatea de a raționa*. „Natură umană” este „complexul raporturilor sociale” care include ideea devenirii: omul nu este niciodată pe deplin format; el devine, „se schimbă neconținut împreună cu schimbarea raporturilor sociale”. În acest sens se poate spune că „natură omului este istoria”¹⁷, adică un proces de devenire, în cadrul căruia fiecare om neagă ideea și concepția de „om în general”, care nu poate exista în istoria reală. Astfel, grație unității și chiar identității pe care o stabilește între filozofie, istorie și politică, — care justifică de fapt poziția sa istoristă — Gramsci relevă legăturile care unesc între ele toate nivelurile unei formațiuni social-economice, influențarea lor reciprocă având loc în procesul trecerii de la „necesitate” la „libertate”. Prin prisma acestei legături, identificarea filozofiei praxisului cu istorismul absolut apare mai clară din punct de vedere logic: filozofia, atunci când devine „forță materială”, se realizează în practică prin politică, confundându-se cu istoria care este în curs de realizare**. Din această cauză, filozofia și istoria „formează un bloc”, iar orice antiistorism este în fond metafizică, căci nu admite evidența: perisabilitatea unor concepte și legi, precum și necesitatea reflectării schimbărilor sociale în noi concepte și legități. Filozofiei — ca moment teoretic al conștientizării oamenilor în ceea ce privește forța „exteroară” (economia) care îi strivește — îi revine sarcina recunoașterii și identificării contradicțiilor, a elaborării instrumentelor teoretico-practice care să reliefeze aceste contradicții în vederea subminării raporturilor de producție existente; tot filozofiei îi revine sarcina demonstrării caracterului istoric — deci temporal, caduc, al categoriilor economiei politice burgheze, — în sensul identificării momentului realizării voinței colective, care să corespundă unei necesități istorice***.

Această filozofie se conține ea însăși ca o fază de tranziție a gândirii filozofice, deci în mod istoric și această trăsătură distinctivă” se vede nu numai implicit din întregul ei sistem, ci apare explicit în cunoscuta teză, după care dezvoltarea istorică se va caracteriza la un moment dat prin trecerea de la domnia necesității la cea a libertății”¹⁸. Filozofia praxisului” e o filozofie eliberată (sau care încearcă să se elibereze) de toate elementele ideologice unilaterale și fanatice, este conștiința deplină a contradicțiilor, în care filozoful însuși, individ sau întreg grup social, nu numai

* „Nu gândirea i-a unit sau i-a diferențiat pe oameni, ci ceea ce ei gândesc realmente” (A. Gramsci — *Opere alese...* p. 51).

¹⁷ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 51.

** Această transformare a realității prin politică, trecerea de la teorie la practică, la istoria în devenire, nu este un proces unidirecțional; filozofia care se transformă — prin politică — în istorie trebuie să reflecte schimbările pe care ea însăși le-a produs.

*** În sensul descifrării teoretice a posibilității de modificare a structurii (economiei) potrivit principiului marxist, reluat de Gramsci, conform căruia noile relații de producție nu se pot impune înainte ca în sinul vechii societăți să se fi copt condițiile materiale ale acestor raporturi (v. pag. 282, subsol).

¹⁸ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 85.

că înțelege contradicțiile, dar se constituie el însuși ca un element al contradicției, ridică acest element la rangul de principiu de cunoaștere și, ca urmare, de acțiune”¹⁹. (Subl. A. S.). Dacă raționalitatea acestei filozofii este demonstrată prin forța ei de expansiune, creativitatea ei * e exprimată de faptul că ea istoricizează gândirea în general, care se află într-un raport dialectic, istoric, cu realitatea pe care o modifică oamenii.

Depozitară a unei asemenea sarcini de demonstrare a istoricității oricărei orînduirii sociale, filozofia — ca activitate teoretică, nu ar fi fost decît o metodologie a cunoașterii dezvoltării istorice, ocupîndu-se cu identificarea faptelor repetabile și cu traducerea lor în categorii logice capabile de a descrie mecanismele care le guvernează. În acest sens, filozofia ar fi fost știința istoriei, dar nu a unei istorii în cadrul căreia principalul protagonist este omul (și care este primul și cel mai important sens al istorismului gramscian), ci ca o cunoaștere a devenirii istorice relevată prin praxisul uman, ca istoriografie. Filozofia nu rămîne însă în planul teoretic (Gramsci plasîndu-se în acest sens în linia gândirii a cărei sursă este G. Vico, pentru care istoria este ceea ce s-a creat de oameni în decursul timpului) : filozofia „realizată”, devenită politică, se va identifica cu istoria creată de oameni ; ea va fi un „istorism absolut”, „o mondanizare” absolută a gândirii, „un umanism absolut al istoriei”. În această legătură indisolubilă dintre teorie și practică, filozofia, concepută ca o activitate teoretică, este totodată cunoașterea condițiilor de actualizare a voinței în cadrul procesului obiectiv al realului. În acest sens, ea va fi știința dezvoltării istorice, va fi, după expresia lui Croce **, „o metodologie generală a istoriografiei”.

NECESITATE, LIBERTATE, ÎNTÎMPLARE

Gramsci nu aprofundează consecințele acestei luări de poziție care identifică filozofia marxistă cu istorismul absolut ***. El relevă însă că secretul unității dintre gândire și acțiune, teorie și practică, a identității dintre filozofie, istorie și politică, rezidă în faptul că inegalitățile sociale contează numai în măsura în care, oamenii au conștiința acestora ca indivizi sau ca grup social. În acest cadru, filozofia apare ca „istorie în act”****, viața însăși *****, căci acțiunea în istorie a legilor-tendință se manifestă în două moduri : fie printr-o linie mediană trasată în jurul valorilor compensatorii, fie printr-un nou fenomen, ale cărui premise sînt create de

¹⁹ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 86.

* Filozofia praxisului este nu numai receptivă (ceea ce în mod strict ar implica simpla reflectare a existenței) și coordonatoare (ceea ce implică efectuarea unei ordonări, adesea pasive, a gândirii indivizilor), ci mai ales *creatoare*, termen ce trebuie înțeles „în sensul” relativ” al unei gândiri ce modifică modul de a simți al unui cît mai mare număr de oameni, și deci modifică însăși realitatea, ce nu poate fi gândită fără acest număr mare. Creadoare, de asemenea, în sensul că ea ne învață că nu se poate concepe o „realitate” ce ar exista prin sine, în sine, și pentru sine, ci într-un raport istoric cu oamenii care o modifică etc.”. (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 43).

** Pentru care istoria nu era decît „etic-politică”, adică numai intelectual-speculativă, fără legături nemijlocite cu realitatea. (D. Grisoni, R. Maggiori — *Op. cit.*, p. 154, 237 — 238).

*** El sublinia însă, că identitatea dintre filozofie și istorie este „immanentă materialismului”, însă doar ca „previziune istorică” unei faze viitoare de dezvoltare a societății.

**** A. Gramsci — *Opere alese...* p. 161.

***** Astfel interpretează Gramsci, în sensul indicat de cea de a XI-a teză despre Feuerbach, afirmația lui Engels, potrivit căreia proletariatul german este moștenitorul filozofiei clasice germane (v. F. Engels — *Ludwig Feuerbach și sfîrșitul filozofiei clasice germane*. În : K. Marx F. Engels — *Opere*, vol. 21, București, Edit. politică 1965, p. 304.

fenomene contradictorii. Problema identității teoriei cu practica* se pune mai ales în cel de-al doilea caz, mai ales, „atunci când mișcarea de transformare e mai rapidă, când într-adevăr forțele practice dezlanțuite cer să fie justificate pentru a fi mai eficiente și mai dezvoltate, sau se înmulțesc programele teoretice, care și ele pretind să fie justificate din punct de vedere realist, în măsura în care dovedesc că pot fi asimilate de mișcărilor practice, care numai astfel devin mai practice și mai reale”²⁰.

Problema identității teoriei cu practica se pune cu acuitate în contextul acțiunii legilor sociale, care se manifestă ca acțiunea sumară a unui uriaș număr de factori întâmplători**, având, deci, un caracter statistic. Pe scară de masă, întâmplările se coanihilează, acțiunile se reduc reciproc, și din această luptă a contrariilor rezultă legitatea. Acțiunile individuale sînt determinate de o mulțime de factori întâmplători, care adesea nu pot fi explicați rațional; aceste acțiuni individuale se contopesc însă în totalitatea acțiunilor sociale (ale masei mari de oameni). Istoria însăși există prin unitatea dialectică dintre necesitate și întâmplare, dintre particular și general***. Sub latura concretului, istoria este irepetabilă; ea este repetabilă în general, iar categoria de formațiune social-economică relevă modul de dispoziție și ordonare a elementelor constitutive ale societății la un moment dat pe scara timpului istoric****.

Generalul, legitatea istorică se manifestă ca *tendință*, iar determinismul dialectic este *probabilistic*, întrucît nu poate exista previziunea certă a direcției de dezvoltare a fiecărui element în parte****. Necesitatea se realizează ca o *medie* a fluctuațiilor întâmplătoare, întrucît rezultatul obiectiv al activității oamenilor nu concordă cu proiectele individuale*****:

* În concepția lui Gramsci, „...identificarea teoriei cu practica e un act critic (subl.A.S.) prin care se demonstrează că practica e rațională și necesară, sau că teoria e realistă și rațională” (A. Gramsci — *Opere alese*, p. 57).

²⁰ A. Gramsci. *Ibidem*, p. 57.

** Legitatea internă se manifestă la suprafață sub forma întâmplării și cauzalității. Se regăsește aici concepția lui Engels: întâmplarea este o formă de manifestare a necesității, fiind completarea acesteia; necesitatea, ca tendință dominantă, își croiește drum prin mulțimea întâmplărilor. (K. Marx, F. Engels — *Opere alese în 2 volume*. București, Edit. politică, vol. 2, ed. a III-a, 1967, p. 477).

*** Fără general, repetabil, istoria ar fi fost o îngrămădire de fapte brute, haotice; fără individual, specific, particular, ea ar fi devenit imperiul necesității oarbe.

**** Istoria a devenit știință tocmai prin extragerea caracteristicilor generale și repetabile ale formațiunilor social-economice. Generalul, repetabilul există încorporat în trăsătura vie a istoriei; orice rupere de concret și individual în istoric, orice generalizare artificială și mecanică, cantonează cercetarea în schematism și devine o frînă a progresului social.

***** „Se cunoaște ceea ce a fost sau ceea ce este, nu ceea ce va fi, care este un „nonexistent” și deci incognoscibil prin definiție” (A. Gramsci *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Roma. Edit. Riuniti, p. 160).

***** Sînt istorice acele evenimente, care au legătură cu înfăptuirea legității, adică cu firul conducător prin labirintul trecutului. În contextul istoric însă, „...orice acțiune este rezultatul unor voințe diferite, cu diverse grade de intensitate, de conștiință, de omogenitate în raport cu întregul complex al voinței colective...”. Problema esențială a identității teoriei cu practica este următoarea: „...să construim pe o practică determinantă o teorie care, coincizînd și identificîndu-se cu elementele hotărîtoare ale practicii înseși, să grăbească procesul istoric în act, făcînd practica mai omogenă, mai coerentă, mai eficientă în toate elementele

proiectele și acțiunile fiecărui individ sînt limitate de încorsetările momentului istoric respectiv. Dacă Gramsci consideră că „libertatea este însăși dialectica istoriei”, din însuși „manifestul” său rezultă pregnant că libertatea nu este numai înțelegerea necesității, a condițiilor istorice concrete (care însă nu sînt imuabile), dar și a *posibilității de a le transforma prin voința colectivă*. Această voință este capabilă de a rupe încorsetările necesității, creînd astfel premisele unei noi libertăți istorice; voința poate determina cu *subiectul libertății și forma necesității* să concorde. Garanția libertății de acțiune și a reușitei acesteia este oferită de faptul că alegerea scopurilor și a mijloacelor nu reprezintă un simplu joc al capriciilor subiective, ci se încadrează cu un coeficient de inventivitate și creativitate în alternativele oferite de *ambianța socială și de condițiile naturale**. Astfel, libertatea ca o cunoaștere a necesității, libertatea de a decide în cunoștință de cauză presupune momentul mobilizării voinței în vederea transpunerii în fapt a proiectelor umane. Libertatea nefiind o caracteristică a individului, ci a societății, a omului articulat într-un complex de relații sociale, conținutul principal al libertății rezidă întotdeauna în transformarea, prin acțiune, prin *praxis*, a realității și a existenței umane, ceea ce implică lupta oamenilor pentru eliberarea de constrîngerile propriului lor trecut. Fără această permanență depășirea a necesității ca produs al trecutului, progresul istoric ar fi fost imperceptibil, fiecare act, toate acțiunile oamenilor putînd fi extrapolate liniar din trecut, fiind în întregime determinate de necesitate**.

Oamenii nu sînt însă captivii trecutului și nici marionete ghidate doar de categorii economice: pentru filozofia praxisului, realitatea nu este altceva decît produsul intervenției, active și creatoare, a oamenilor în ceea ce este „istorie”***. Privită prin prisma istoriei acestei intervenții, filozofia marxistă este un „umanism absolut al istoriei”, care nu este însă altceva decît un istorism absolut, căci natura omului nu se definește printr-o „condiție umană” generică, predeterminată, nici prin „*omul în general*” abstract și metafizic, ci istoric, adică prin reflectarea capacității umane de a se concepe în raporturi sociale dialectice și de a deveni forța

sale, adică potențînd-o la maximum, sau, dimpotrivă, dată fiind o anumită poziție teoretică, să organizăm elementul practic indispensabil pentru punerea ei în lucru”. (A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 57).

* În concepția gramsciană, contactul omului cu natura se realizează nu numai prin tehnică, ci și prin cunoaștere filozofică. El consideră că delimitarea strictă a „societății oamenilor” de „societatea lucrurilor” conduce nu numai la un strict determinism, dar și la o ciuntire a imaginii generale despre aspirațiile umane într-un moment istoric dat. Gramsci pledează pentru elaborarea unei doctrine, „în care toate aceste raporturi să fie active și în mișcare, stabilind foarte clar că studiul acestei activități e conștiința omului singur care cunoaște, vrea, admiră, creează... și se concepe nu izolat, ci plin de posibilitățile pe care i le oferă ceilalți oameni și societatea de lucruri...” (A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 49).

** O asemenea concepție mecanicistă și deterministă conduce în cele din urmă la „un sistem dogmatic”, retrograd, de așa-zise „adevăruri absolute și eterne”. Această concepție anti-istorică, care exclude din istorie voința omului, este un „materialism vulgar”, adică „metafizica „materiei”, care nu poate să nu fie eternă și absolută” (*Ibid.* p. 88). De aceea, Gramsci subliniază că în expresia „materialism istoric”, rolul principal îl are cel de-al doilea termen. (*Ibidem*, p. 125).

*** În istorie există chiar posibilitatea ca unele personalități să se sprijine nu pe necesitatea generală, ci pe una *specifică* (avînd însă o libertate limitată de acțiune). Fără negarea necesității (și uneori și a libertății), fără voluntarisme, istoria (și politica) și-ar pierde propria esență, transformîndu-se într-o simplă știință a politicii.

care modifică realitatea istorică.* „Mondanizarea” filozofiei praxisului înseamnă că ea își înfige adinc rădăcinile în lume, neadmițând nici o intervenție a vreunei ființe exterioare; această „terestrizare” înseamnă că activitatea teoretico-practică a omului, voința sa, au înlocuit transcendența, ca și autoreglarea naturală.

Intervenția voinței omului conștient** în istorie are o importanță politică în sensul trecerii de la simpla contemplare filozofică la acțiune, la răsturnarea praxisului prin acte revoluționare. Filozofia praxisului este un istorism și un umanism absolut, deoarece în cadrul acestei concepții integrale, care se consideră ea însăși istoric, tranzitiv, se recunoaște că, lupta pentru innoirea socială, constituie o posibilitate reală (în trecerea de la „necesitate” la „libertate”), pe care istoria o oferă ca șansă voinței colective a oamenilor *reali****. Filozofia praxisului — „expresia cea mai completă a contradicțiilor istorice”, este implicit „legată de „necesitate”, și nu de „libertate”, care nu există și nu poate încă să existe istoric”²¹ Marx „inaugurează pe plan intelectual o epocă istorică ce va dura probabil secole, adică pînă la dispariția societății politice...****. Numai atunci concepția sa despre lume va fi depășită (concepția despre necesitatea depășită de concepția despre libertate****)”²².

PARTINITATE ȘI ADEVĂR ISTORIC

Din istoricitatea filozofiei praxisului, (filozofie care afirmă în mod necesar istoricitatea oricărei concepții despre lume și viață), rezultă în mod implicit că fiecare „adevăr”, considerat etern, imuabil, absolut, a avut origini practice și a reprezentat o valoare provizorie pe o anumită treaptă a dezvoltării istorice. De aceea, fiecare eveniment, fiecare concepție despre lume trebuie examinată *istoric*, în dinamica sa, căci „constatarea că sistemele filozofice au fost depășite nu exclude, din punct de vedere istoric, faptul că, ele au fost valabile și că au îndeplinit o funcție necesară:...că ele erau *demne* de a se prăbuși nu constituie o judecată morală sau de igienă a gândirii, emisă dintr-un punct de vedere „obiectiv”,

* Individualitatea fiecărui om exclude existența în istorie a „condițiilor asemănătoare”. Fiecare individ are întotdeauna un grad de libertate, fiind tocmai creatorul și purtătorul „condițiilor asemănătoare” (v. A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 65). Libertatea, care înseamnă realizarea unor posibilități, simultan, cu eliminarea altora, este strins legată de acest conținut al noțiunii de umanism.

** Noțiunea de „voință colectivă”, care apare frecvent în scrierile lui Gramsci desemnează „conștiința activă a necesității istorice” (protagonistul efectiv al istoriei reale). Această voință nu se poate constitui decît pe un teren ideologic prealabil pregătit, prin inițierea, de către Partidul revoluționar, a unei „reforme intelectuale și morale”, care se bazează pe sinteza aspirațiilor clasei revoluționare și a altor forțe sociale, ce militează pentru o innoire a societății.

*** Voința colectivă se sprijină pe cea individuală, deși aparent fiecare individ este lipsit de forță necesară pentru a efectua schimbări sociale. „Faptul acesta e adevărat pînă la un punct. Căci fiecare individ se poate asocia cu cei ce doresc aceeași schimbare... și să obțină o schimbare n.ult mai radicală decît cea care i se păruse posibilă la prima vedere”. (A. Gramsci — *Op. alese...*, p. 49).

²¹ A. Gramsci, *Ibidem*, p. 86.

**** Stat.

***** „Dacă dovedim că vor dispărea contradicțiile, dovedim implicit că va dispărea, adică va fi depășită, și filozofia praxisului: în imperiul „libertății”, gîndirea, ideile nu se vor putea naște pe terenul contradicțiilor și al necesității luptei” (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 86).

²² A. Gramsci — *Ibidem*, p. 69.

ci o judecată dialect-istorică”²³. Afirmându-se contra metafizicii istorice,* ca și împotriva „prezenteismului”^{***} lui Croce, Gramsci remarca că, în concepția filozofiei praxisului, istoria este progresul, care însumează dialectica conservării și înnoirii concomitente, dar înnoirea conservă trecutul, depășindu-l. Acțiunea arbitrară, conjuncturală a istoricului de a aborda unilateral trecutul, fără legături cu ansamblul general și cu procesul istoric în sine devine un simplu act de voință arbitrară, expresia unei tendințe politice unilaterale, de moment, care poate oferi temei nu științei, ci nemijlocit ideologiei politice. Ceea ce se reține din trecut pentru posteritate, nu poate fi determinat *a priori* de savanți și filozofi, ci este un rezultat al procesului însuși, al necesității istorice. Numai astfel se poate înțelege într-o perspectivă sistemică procesul istoric, precum și filozofia istoriei, care demonstrează „ce efort colectiv a costat modul nostru actual de a gândi, care rezumă și adună toată istoria trecută, chiar și în ceea ce privește erorile și delirurile sale, care, de altfel, dacă au fost săvârșite în trecut și au fost corectate, nu înseamnă că nu se repetă și în prezent și nu se cer să fie încă o dată corectate”²⁴.

Cunoașterea istoriei, ca și făurirea ei, este opera oamenilor. În cercetarea istoriei, pe calea care duce de la fapte la legi (metoda istorică) și de la legi la fapte (metoda logică), fiecare istoric este călăuzit de cunoștințele, concepțiile și ideile sale, iar reliefaarea adevărului istoric este condiționată de încercările sale de a se retrage în spatele unui punct de vedere obiectiv, pe care să-l reprezinte. Gramsci arată însă că, în cunoaștere nu poate exista o „obiectivitate în sine”, cu caracter „extra-istoric” și „extrauman”, adică independentă de activitatea teoretico-practică a omului; ca și realitatea, cunoașterea, obiectivitatea și adevărul sînt într-o permanentă devenire istorică. Obiectivitatea este punctul de convergență a rezultatului multiplelor interogări și cercetări teoretico-practice a oamenilor, verificate de praxis: nici o „dată” nu devine „obiectivă” decît în măsura în care și-a căpătat acest statut prin praxis-ul oamenilor^{***}. Obiectivitatea este întotdeauna legată de prezența omului, de activitatea gnozeologică și productivă, adică de activitatea „subiectivă”, „universal-subiectivă”^{****}. Căci fără om, „... cine va decide asupra unei asemenea obiecti-

²³ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 114.

* „A considera întreg trecutul filozofic ca un delir și o nebunie nu e numai o eroare datorată unei concepții antiistorice — căci această concepție cuprinde pretenția anacronică de a cere trecutului să gîndească așa cum gîndim noi azi — ci reprezintă și un adevărat reziduu de metafizică, căci ea presupune o gîndire dogmatică valabilă în toate vremurile și în toate țările, după măsura căreia se judecă întregul trecut”. (*Idem*).

** Croce milita pentru o istorie scrisă în funcție de interesele epocii în care trăiește istoricul, o istorie angajată față de interesele prezentului.

²⁴ A. Gramsci — *Opere alese*, p. 25.

*** Gramsci se întreabă pe bună dreptate: „Fără om, ce ar fi însemnat realitatea universului?... Fără activitatea omului, creatorul tuturor valorilor, chiar științifice, ce ar fi obiectivitatea? Un haos, adică nimic, vidul... (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Torino, Einaudi, 1949, p. 56).

**** Pentru a demonstra obiectivitatea realității se face întotdeauna apel la istorie și la oameni; din această cauză, „obiectiv înseamnă întotdeauna „obiectiv din punct de vedere uman”, ceea ce corespunde exact cu „obiectiv din punct de vedere istoric”, altfel spus „obiectiv” ar însemna în mod „universal subiectiv” (A. Gramsci — *Ibidem*, p. 111). Filozofia și istoria sînt din nou indisolubile, căci realizarea unității „genului uman”, a unei „obiectivități” cu caracter universal, certificate și acceptate de către *toți* oamenii, unificată istoric, nu poate avea loc decît o dată cu dispariția contradicțiilor care subminează societatea umană și a tuturor

vități? Cine se va putea plasa în această speță de „punct de vedere al cosmosului în sine” și ce va însemna un atare punct de vedere?”²⁵.

Pe calea spre „domnia libertății”, judecata de valorizare va fi legată de partinitate, iar raportul obiectivitate-partinitate va fi raportul dintre cerințele progresului procesului istoric și interesele fundamentale ale clasei revoluționare. În acest context, obiectivitatea omului de știință, a istoricului, coincide cu partinitatea sa,* în măsura în care cercetările sale sînt axate pe legile obiective („universal-subiective”) care din trecut — prin prezent — indică calea spre viitor. Această coincidență a partinității și obiectivității reclamă intransigență față de tendințele de denaturare privind sensul procesului istoric și față de ideologia politică care se degajă din acest fals. Înlocuirea cercetării cu înghesuirea realității istorice într-o schemă conjuncturală, dictată de împrejurări de suprafață, subiective, vremelnice, conceperea istoriei prin intermediul schemelor naturaliste și pozitivistice înseamnă, în cele din urmă, nu o căutare științifică a elementelor concrete ale devenirii istorice în înlănțuirea lor dialectică, ci este o încercare zadarnică de a recupera trecutul și de a-l utiliza pentru determinarea viitorului, prin descifrarea unei „cauze fundamentale”, unei „cauze a cauzelor”**, care să justifice a posteriori — și a priori — orice eveniment.

Conștiința de clasă devine conștiință istorică abia în „capitalism***, mai exact, cu dezvoltarea capitalismului. Filozofia praxisului a dat o lecție de știință a politicii chiar adversarilor ei „căci dacă întemeietorul filozofiei praxisului a analizat exact realitatea, el nu a făcut decît să sistematizeze în mod rațional și coerent ceea ce agenții istorici ai acestei realități simțeau și simt în chip confuz și instinctiv și de care ei au devenit mai conștienți după critica adversarului”²⁶. Realitățile istorice au confirmat părerile și previziunile gramsciene.****

condițiilor de alienare a oamenilor. Astfel, lupta pentru libertate, pentru unificarea istorică a genului uman este în cele din urmă o luptă pentru obiectivitate, adică pentru „o societate umană” sau „umanitate socializată” (În sensul celei de a X-a teze despre Feuerbach).

²⁵ A. Gramsci — *Opere alese...* p. 111.

* Convingerile politice, partinitatea istoricului nu pot fi identificate cu valoarea cercetărilor sale, tot așa cum orientarea ideologică justă nu ferește în mod automat pe istoric de erori și nu poate înlocui măiestria profesională. Istoria și cunoașterea fiind *procese*, în căutarea adevărului istoric „mai avansat” este cel, care se situează pe punctul de vedere că adversarul lui ar putea exprima o exigență ce trebuie încorporată, fie și numai ca un moment subordonat, în propria lui construcție” (A. Gramsci — *Opere, alese*, p. 40).

** Convingerea eronată că „metodologia istorică a fost concepută „științific” doar în măsura în care se permite în mod abstract să se „prevadă” viitorul societății”, li determină pe unii istorici să continue „căutarea cauzelor esențiale, și chiar a „cauzei prime”, a „cauzelor cauzelor” (A. Gramsci — *Op. alese*, p. 104).

*** Păreră exprimată și de G. Lukács („...doar o dată cu capitalismul... conștiința de clasă a ajuns în stadiul în care ea poate deveni conștientă”).

²⁶ A. Gramsci — *Ibidem*, p. 75.

**** Privit retrospectiv, se poate spune că, la începuturile sale, capitalismul a fost un empirism; el nu a fost imaginat și descris înainte de a lua naștere. Capitalismul s-a manifestat spontan și sporadic în diferite puncte ale globului, atunci cînd unele țări au atins un anumit nivel de dezvoltare. Nici o revoluție burgheză nu s-a proclamat ca atare; nici un stat, în care a triumfat revoluția burgheză (pașnică sau violentă), nu s-a proclamat „capitalist”. Orînduirea burgheză a apărut și s-a dezvoltat fără un proiect *conștient*; abia sub influența „criticii adversarului”: teoria marxistă, iar apoi a revoluțiilor socialiste, capitalismul a căpătat o conștiință de sine, adaptîndu-și în mod *conștient* raporturile dintre structură și suprastructură în vederea supraviețuirii acestei orînduiri.

Capitalismul a arătat însă, cum pe măsura instituționalizării ideologiei sale, s-a manifestat pregnant tendința de denaturare a adevărului istoric, al sensului istoriei, pentru a asigura unor grupuri sociale conservarea și perpetuarea pozițiilor lor sociale. Blestemul istoriei care planează asupra burgheziei conduce în cele din urmă conștiința sa istorică la conflict, la contradicție cu sine însăși, conștiința reală fiind silită să se auto-suprime, făcând loc conștiinței false*, a celei care dorește cu orice preț să justifice viabilitatea ordinii sociale existente. Falsul istoric, bazat uneori, chiar și aparent, pe un consens social privind o imagine tradițională asupra trecutului, trăiește într-o simbioză cu cultivarea sentimentului de satisfacție privind prezentul. Dualismul conștiinței, falsitatea ei, se perpetuează prin cultivarea spiritului de automulțumire — condiție necesară a stabilității și consolidării regimurilor depășite, împiedicînd prin atitudinea pe care o propagă depășirea reală a contradicțiilor sociale**. Acest mod de a privi istoria (care este într-o strînsă legătură cu filozofia și politica) este acceptată de oameni în „vremuri normale”***; noile judecăți și reinterpretări ale istoriei apar în perioadele de criză și opoziție fățișă, cînd dispare optimismul privind posibilitatea unei „purificări” prin viitor, iar trecutul, blamat pentru prezent, este supus unor cercetări riguroase prin prisma problemelor și dificultăților prezentului istoric****.

Metodologia istorică marxistă nu postulează (așa cum se mai pretinde uneori sau cum o interpretează încă dogmatic cei ce se pretind apărători fideli ai acesteia) că toate fluctuațiile politicii și ideologiei sînt expresii *imediate* ale economiei. Gramsci se referă la precauțiile în acest sens chiar a fondatorilor materialismului istoric, la dificultatea de a identifica pas cu pas, în mod static, evoluția structurii (economiei) și de a examina politica (deci, istoria) ca un simplu „reflex” al *tendințelor* de dezvoltare a economiei. Istoria se dezvăluie în perspectiva timpului, iar evenimentele au întotdeauna o semnificație „postumă”, a efectelor lor.***** Efectele constituie un lanț în care, unele verigi, aparent importante, își pierd cu timpul semnificațiile (și invers). Criteriile de evaluare ale evenimen-

* Această idee gramsciană este sugestiv exprimată de G. Lukács: „conștiința falsă se transformă în falsitatea conștiinței”.

** Închistarea metafizică, lipsa capacității de regenerare și înnoire, în general „criza ideii de progres nu este deci o criză a ideii însăși, ci o criză a purtătorilor acestei ideii, care au devenit ei înșiși „natura” ce trebuie dominată” (A. Gramsci — *Opere alese*, p. 53).

*** În „vremuri normale”, membrii unui grup social, „care are o concepție proprie despre lume”, pot împrumuta de la membrii unui alt grup social, „din motive de supunere și subordonare”, unele idei sau chiar o concepție, „pe care o proclamă în vorbe și pe care își închipuie chiar că o urmează...”. În timpul crizelor, a „vremurilor excepționale”, grupul respectiv se eliberează de orice subordonare și se pune în mișcare ca un ansamblu organic, urmîndu-și propria concepție (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 25).

**** Cercetarea trecutului, datorită imperativelor prezentului, nu înseamnă subiectivism decît dacă se încearcă „modernizarea” istoriei (în sensul preconizat de Croce), prin ștergerea limitelor calitative dintre trecut și prezent. Semnificațiile istoriei se dezvăluie în plenitudine în perspectiva timpului și este firesc ca unele judecăți să se modifice (A. Gramsci — *Scrisori alese*, București, Edit. Univers, 1973, p. 108).

***** A. Gramsci — *Opere alese*..., p. 89.

telor din trecut variază în timp, se modifică percepția și selecția faptelor istorice, ceea ce conduce implicit la modificarea imaginii despre istorie.

★

Concepția lui Gramsci despre adevărul științific și partinitate* derivă din întreaga sa concepție despre istorie** ca teren de afirmare a luptei oamenilor pentru libertate într-o realitate dialectică, care nu poate fi definită decât prin prezența umană, căci realitatea este și ceea ce oamenii transformă prin acțiunile și proiectele lor, prin decizii, speranțe, hotărâri și luptă.

Prin întreaga sa activitate teoretică și practică Gramsci a militat contra șablonării viitorului și denaturării prezentului istoric, de dragul încadrării procesului istoric într-o schemă prestabilită***. De la primele articole din tinerețe și pînă la ultimele file ale „Caietelor”, redactate în vara anului 1936, Gramsci a fost receptiv la orice fapt istoric, la orice idee, pe care le-a examinat însă întotdeauna la lumina critică a evidenței istorice, prin plasarea fiecărui fenomen, în totalitatea sa****, în contextul procesului istoric. El a considerat întotdeauna că orice „fază structurală” trebuie cercetată concret, „numai după ce ea a parcurs întregul său proces de dezvoltare”²⁷; în timpul procesului însuși, această analiză nu poate fi efectuată decât incomplet și ipotetic*****.

Întreaga sa metodologie s-a regăsit în activitatea practică de formare și întărire a P.C.I., desfășurată de-a lungul unui șir de grele încercări, într-un efort continuu de descifrare științifică, creatoare a realităților concret istorice.*****. În lucrările și în activitatea sa, Gramsci revine în permanență la ideea că „...” în realitate se poate prevedea în mod „științific” doar lupta, nu momentele ei concrete, care nu pot să nu fie rezultatul unor forțe contrastante, în continuă mișcare, forțe ce nu pot fi

* Partinitatea este privită și prin scopul politic al filozofiei praxisului: crearea condițiilor pentru a „asigura progresul intelectual al maselor” (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 30).

** Concepția gramsciană despre istorie se regăsește în studiul unor pasaje ale istoriei italiene, cum e cazul „Risorgimento”-ului, ca și în analiza unor fenomene social-politice. Gramsci s-a opus oricărei tratări și interpretări eurocentrice a istoriei, conferind acestora o dimensiune autentic universală. Subliniind importanța Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, el a stabilit totodată o relație strînsă între implicațiile luptei antiimperialiste a clasei muncitoare din țările avansate economic și lupta popoarelor asuprite pentru independența națională. Tot așa cum preocupările lui Marx l-au condus pe acesta la studiul unor experiențe istorice din diferite părți ale globului, Gramsci a analizat specificul luptei de eliberare a țărilor din Extremul Orient ca parte componentă a procesului revoluționar mondial (Gramsci — *Ordine Nuovo*, Torino, 1963).

*** Aceste denaturări se răsfrîng nu numai asupra calității operelor științifice elaborate despre prezent și trecut, dar și asupra dezvoltării procesului istoric însuși, în numele căruia se efectuează această ciuntire voită a realității.

**** Călăuză în descifrarea și catalizarea procesului istoric, adevărul se relevă nu numai prin analiză, ci mai ales prin sinteză, căci... „societatea, ca și omul, este întotdeauna în mod esențial o unitate istorică..., care se dezvoltă neglîndu-se și depășindu-se continuu. Politica și economia, mediul și organismul social constituie întotdeauna o unitate și unul din marile merite ale marxismului constă tocmai în afirmarea acestei unități dialectice” (Organizare economică și socialismul” apărut la 9 februarie 1918 în „Il Grido del Popolo”; v. A. Gramsci — *Œcrits...*, 143).

²⁷ A. Gramsci — *Opere alese*, p. 89.

***** Adesea forma maschează fondul, Gramsci furnizînd ca exemplu istoria bisericii „care, în multe privințe nu-și găsește explicația în economic. (A. Gramsci — *Ibidem*).

***** P. Togliatti — *Antonio Gramsci*, Roma, Edit. Riuniti, 1967.

reduse la o *cantitate fixă*, deoarece în ele *cantitatea devine neconținut calitate*²⁸ (subl. A.S.). Toată activitatea politică desfășurată de Gramsci a fost ghidată de semnificațiile și implicațiile acestei constatări, care conduce la transformarea bătăliei pentru socialism într-o autentică necesitate a momentului istoric, într-o descoperire, proprie fiecărui partid, a căilor de soluționare a contradicțiilor sociale, a soluțiilor ce depind de loc, timp, calea spre prezentul istoric și interdependențe. Rezultantă directă a concepției sale despre istorie, convingerea lui Gramsci — urmată neabătut în practică — că revoluția nu este un act determinist și nici o rezultantă mecanică a unei crize economice*, ci un *proces complex* care antrenează legătura dialectică dintre baza economică și suprastructură, a fundamentat toate acțiunile sale teoretico-practice de revoluționare a mentalităților, de desfășurare a luptei pentru „reformare morală și intelectuală” a societății în toate compartimentele ei. Efortul lui Gramsci de a uni dialectic — în însăși concepția despre istorie — toate laturile teoriei și practicii revoluționare și de a transforma partidul revoluționar în *organizatorul și educatorul* maselor este o consecință directă a concepției sale despre revoluție — formată încă sub influența M.R.S.O. — și are drept componentă esențială lupta migăloasă și permanentă pentru demonstrarea unui număr crescând de oameni a necesității unei „reformări morale și intelectuale a societății”. Prin prisma actualității componentelor ideologică și culturală a luptei pentru socialism, Gramsci apare astăzi ca o primă deschidere creatoare a mișcării revoluționare din Italia în efortul ei de a forma o conștiință națională modernă, cu toate implicațiile sale politice și culturale.

Demersul istoric gramscian, fundamental opus oricărei metodologii de tip paternalist, de vulgarizare și denaturare a realității, de generalizări sui-generis și de monocentrism în gândirea științifică, nu putea să nu ridice în permanență problema concordanței teoriei cu practica**, care în fond este calea afirmării adevărului științific (chiar incomplet, căci știința istorică reflectă și progresul cunoașterii, a metodelor acesteia, adevărul „absolut” fiind conținut în succesiunea adevărilor relative, parțiale). Adevărul este revoluționar numai în măsura în care se opune oricăror denaturări ale realității, indiferent de motivările și rațiunile acestora, deformări care perpetuate, riscă să conducă la depolitizarea și pasivitatea maselor. Gramsci considera că aceste subterfugii nu sînt necesare noii viziuni asupra lumii, că „filozofia praxisului n-are nevoie de proptele eterogene; ea însăși e atît de puternică și fertilă în adevăruri noi, încît lumea veche recurge la ea pentru a-și completa arsenalul cu armele cele mai moderne

²⁸ A. Gramsci — *Opere alese...*, p. 104.

* În limbaj istorico-politic se poate afirma că, în concepția lui Gramsci, exercitarea puterii de către burghezie, mai ales în țări cu suprastructuri dezvoltate, nu este numai expresia raporturilor economice dominante în acel moment istoric, ci și *mișcarea* pentru structurarea cadrului social necesar pentru ca ideile și obiectivele acestei clase să capete valori și valențe, cel puțin în aparență, universale. Rețeaua complexă de condiționări ideologice, politice și culturale este destinată să modeleze un anumit mod de viață și o anumită viziune asupra lumii, care — avînd drept scop asigurarea perpetuării dominației politice a burgheziei — determină ca în momentele de criză gândirea și acțiunile majorității populației să coincidă cu interesele puterii (A. Silard, *Antonio Gramsci: 40 de ani de la moarte*. „România Literară” X, nr. 19, 12 mai 1977, p. 20—21).

**P. Apostol — *Prefață la „Opere alese”*, p. 6—7.

și mai eficace”²⁹. Viabilitatea acestei concepții despre lume reclamă o singură condiție metodologică prealabilă: aceea de a avea discernămint și o atitudine critică față de orice teorie, judecată sau afirmație, de a delimita lait-motivul, clementele devenite stabile și permanente în opera oricărui gânditor,* ținând seama de faptul că „pasiunile, stilul vioi” sînt adesea surse ale unor erori de logică, iar „rapiditatea mai mare a gîndirii e adesea în detrimentul solidității ei”.³⁰ Numai astfel marxismul evită trăsăturile filozofilor speculative**, care caracterizează declinul unei gîndiri instituționalizate (și reacția ei împotriva acestui declin) după atingerea apogeeului***.

Adevărul științific se afirmă ca un „pesimism al inteligenței”, conceput de Gramsci ca o atitudine dialectică, inseparabilă de „optimismul inimii” pe calea lungă și dificilă de formare a unei voințe colective revoluționare. Inteligența este pesimistă, întrucît ea cunoaște în permanență limitele cuceririlor ei în procesul descifrării și rezolvării contradicțiilor, precum și riscurile extremelor în calea de tranziție a „societății oamenilor” de la „necesitate” la „libertate”. Optimismul este generat de actul politic, prin care voința aderă la realitate în scopul transformării acesteia prin praxis, adică prin politică, într-un sens revoluționar.

În închisoare, Gramsci va elibera formula „numai adevărul este întotdeauna revoluționar” de utopiile****, entuziasmul facil și rezonanța idealistă a tinereții sale*****. Îi va restitui însă întreaga sa semnificație politică, atunci cînd va scrie că „în politica de mase, a spune adevărul este o necesitate politică”³¹.

NOTE ISTORICE

Benedetto Croce (1866 – 1952) — istoric, filozof și om politic italian. Ministru al educației naționale în ultimul cabinet (1920 – 21) Giolitti. (v. A. Gramsci — *Opere alese*. București, Editura Politică, 1969, p. 27). După cel de al doilea război mondial a fost senator.

Atras de marxism încă din tinerețe, în special sub influența lui A. Labriola, Croce s-a îndreptat însă rapid spre concepții revizioniste, așa cum o atestă eseul său intitulat „Materialis-

²⁹ A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 124.

* Gramsci menționează criteriile de prudență față de operele lui Marx și Engels, recomandînd studierea atentă a acestora, în vederea stabilirii corecte a aportului fiecăruia la dezvoltarea materialismului istoric (A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 70–72).

³⁰ A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 72.

** Gramsci consideră că în prezent, filozofia praxisului „nu poate face decît o afirmație generală” despre stadiul viitor al societății omnești; „în fapt, ea nu poate să evadeze de pe actualul teren al contradicțiilor, nu poate afirma, decît în general, o lume lipsită de contradicții, fără ca prin aceasta să nu se creeze imediat o utopie” (*Op. cit.*, p. 86). Tocmai datorită acestor limitări obiective, „propoziția privitoare la trecerea de la domnia necesității la cea a libertății trebuie analizată și elaborată cu multă finețe și delicatțe” (p. 88).

*** v. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 61–62.

**** În concepția gramsciană, utopia are o certă valoare filozofică și politică, conducînd la fermentarea revoltelor contra realității inacceptabile, la conștientizarea oamenilor. Gramsci consideră religia ca o „gigantică utopie” o „grandioasă tentativă de a hînpăca într-o formă mitologică contradicțiile reale ale vieții istorice” (A. Gramsci — *Op. cit.*, p. 86–87). Ideile propagate de religie au fost în bună parte nobile; însă tot religia, biserica — devenită o alie-nare a credinței, a contribuit adesea în decursul istoriei la potolirea elanului revoluționar.

***** M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Paris, Edit. du Seuil, 1974, p. 40

³¹ A. Gramsci, *Passato e presente*. Torino, Ed. Einaudi, 1952, p. 53.

mul istoric și economia marxistă”, publicat în anul 1900. Această lucrare furniza, așa cum remarca Gramsci, „armele intelectuale pentru două din cele mai importante mișcări revizioniste ale epocii, celei a lui Bernstein în Germania și a lui Sorel în Franța”. Întrevăzând în recrudescența revizionismului un aport important al operei sale, Croce a crezut că a „lichidat”, marxismul, pe care-l considera că „o pură schemă economică de interpretare a istoriei”.

Alături de G. Gentile (care mai trziu a aderat la mișcarea fascistă), Croce este considerat a fi părintele neoidentismului italian, în măsura în care în lucrările sale el a redus realitatea la cea a spiritului și istoria concretă la cea a ideilor*. Afirmându-se contra determinismului mecanicist de orice natură, idealismul crocean restituia omului locul său de unic protagonist și creator al istoriei și nega schemele prestabilite, fataliste care și-au croit loc în filozofia istoriei de la începutul secolului al XX-lea. Acest aspect pozitiv al activității lui Croce a ancorat însă în scheme care acordau omului statutul abstract de „om universal”, definit ca o idee, ruptă de realitatea socială, motorul istoriei fiind considerată gândirea, spiritul. Redând omului primatul plenitudinii sale, dar operând în permanență cu natura umană, generalizată, abstractă, ruptă de realitățile social-economice, Croce proiectează pe omul concret, pe fiecare individ, în afara dezvoltării istorice**. Filozofia, identificată cu istoria, era considerată că „știință a spiritului”, în timp ce științele naturii nu constituiau decât un „pseudo-concept”, întrucât ele erau legate de materialitate și deci, private de caracterul de universalitate a spiritului.

Dușman declarat al socialismului, Croce a fost un politician liberal, care în timpul dictaturii lui Mussolini s-a situat pe poziții antifasciste. El și-a exprimat în nenumărate rânduri opiniile sale antifasciste, fără a fi însă persecutat pentru ele. Această atitudine a regimului fascist față de el se explică prin faptul că, încă de la începutul secolului, Croce a devenit cel mai bun instrument de dominație al burgheziei, care — așa cum remarca Gramsci — „a contribuit substanțial la hegemonia unui grup social asupra hegemoniei naționale în totalitatea sa”. Datorită prestigiului de care se bucura Croce (Gramsci considera că în anul 1918, el era „cel mai mare gânditor al momentului”), concepțiile sale deveniseră treptat o dogmă pentru intelectualitatea italiană. Astfel, generații de italieni au afirmat că istoria, cu locul ei privilegiat în ansamblul științelor, acordat de Croce, este istoria ideilor, a spiritului care se dezvoltă, se mișcă continuu spre libertate, fără a ține seama de forțe materiale, economice și sociale, iar arta era considerată ca independentă de istoria reală, avându-și obârșia doar în conștiința morală.

După cel de-al doilea război mondial, sub presiunea valorilor culturii moderne, a filozofiei științei, a marxismului, curentul crocean a pierdut teren și audiență, dar și-a păstrat influența asupra unor categorii ale intelectualității italiene (de exemplu, învățătorii). Dacă azi Croce este îngrădit din punct de vedere cultural și al filozofiei istoriei, acest fapt se datorește în bună parte cunoașterii și difuzării operei gramsciene, care a luat naștere tocmai în lupta contra concepțiilor croceane. Gramsci însă era conștient de faptul că, gândirea lui Croce a reînnoit cultura italiană, provincială și de inspirație pozitivistă, și a stîrnit o creștere a interesului tinerilor pentru marxism, tot așa cum hegelianismul a constituit pentru tânărul Marx originea unei noi concepții despre istorie și legile ei. Gramsci însuși a utilizat creator lecția sa de neohegelianism în lupta contra materialismului vulgar, prin relevarea dimensiunilor etico-politice ale materialismului istoric***.

Datorită influenței exercitate de concepțiile și personalitatea lui Croce asupra intelectualilor, și mai ales a acelor elemente ale gândirii acestuia care, situându-se în linia tradițiilor începute de intelectualii Renașterii, militau pentru educarea oamenilor „de sus”, fără a intra direct în acțiunea politică și istorică reală, Gramsci l-a considerat ca fiind principalul adversar ce trebuie atacat, „reacționarul cel mai dăunător al peninsulei”****. Confruntarea sa cu Croce nu este numai o luptă teoretică, ci și un moment politic și cultural, în măsura în care scopul

* Gramsci considera că în concepția lui Croce „istoria devine o istorie formală, o istorie a conceptelor și, în ultimă analiză, o istorie a intelectualilor, ba chiar o istorie autobiografică a gândirii lui Croce...” (A. Gramsci — *Opere alese*. București, Ed. politică, 1969, p. 85).

** Rupt de realitățile social-economice, istorismul crocean cade pradă racilelor pe care dorea să le combată: pozitivismul, schematicismul, determinismul mecanicist. Viziunea sa asupra dialecticii istoriei este de tip evoluționist, Croce concepnind „dezvoltarea istorică ca pe o competiție sportivă, cu arbitru său și cu reguli prestabilite care trebuie riguros respectate...” (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Roma, Ed. Riuniti, p. 265).

*** „Nu este adevărat că filozofia praxisului exclude istoria etico-politică, adică faptul că, ea nu recunoaște realitatea unui anumit aspect al hegemoniei, că ea nu acordă nici o importanță direcției culturale și morale și că ea consideră doar pentru pură aparență fenomenele suprastructurale” (A. Gramsci — *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Torino, Einaudi, 1949, p. 189).

**** M.-A. Maccocchi — *Op. cit.*, p. 76—77.

lui Gramsci consta în stabilirea condițiilor care ar permite clasei revoluționare să-si asigure funcția conducătoare în societate, prin relevarea capacității ei de a-și demonstra supremația pe terenul ideologic și al culturii. Acest ultim deziderat nu putea fi realizat decât prin crearea intelectualilor organici legați de clasa revoluționară, deci implicit prin lupta împotriva concurenței „elitiste” despre intelectualitate.

LA CONCEPTION DE L'HISTOIRE DANS L'ŒUVRE D'ANTONIO GRAMSCI

RÉSUMÉ

L'étude se propose de relever le remarquable apport d'Antonio Gramsci au développement de la science historique. On souligne les conséquences politiques et philosophiques de l'identité entre la philosophie, l'histoire et la politique, établie par Gramsci. Point de départ pour comprendre les éléments fondamentaux de la conception socio-politique gramscienne, cette identité est considérée par Gramsci comme immanente dans la philosophie de la praxis. Cette conception du monde, autonome et intégrale, est l'histoire même, parce qu'elle reflète la réalité dialectique, mais aussi parce qu'elle contribue à la transformation de cette réalité et dans ce cas, la philosophie s'identifie à la politique.

L'identité philosophie-histoire-politique justifie la position historiciste de Gramsci. Loin d'être „volontariste”, l'identification de la philosophie de la praxis à „historicisme absolu” explique la dynamique interne de l'histoire, ayant comme protagoniste l'homme concret qui est le sujet des rapports complexes : économiques, sociaux, psychologiques, etc. Les hommes dont parle Gramsci ne sont pas des marionnettes dont les fils sont tirés par des forces „extra-historiques” ou déterministes, mais les créateurs de l'histoire, qui ont la capacité de devenir la force modificatrice des rapports sociaux dialectiques. L'humanisme gramscien justifie sa position historiciste, car la „nature humaine” n'est pas une chose fixe et prédéterminée pour tous les hommes de tous les temps, mais un „mouvement”, c'est-à-dire une „histoire”.

Dans cette perspective dialectique, l'étude met en évidence la conception du Gramsci sur les rapports : liberté-nécessité, lois historiques-hasard, général-particulier, quantité-qualité, histoire-avenir, passé-prévision, homme-matière, vérité-partinité et examine la signification théorique et pratique de „l'objectivité humaine”.

DIN ISTORICUL PRESEI UNIRII : „JURNALUL CRAIOVEI”
(1854)

DE

ADRIAN T. PASCU

În timpul luptelor pentru realizarea obiectivelor sociale și naționale cuprinse în programe revoluționare, presa joacă un rol de mare importanță ideologico-politică, educativă¹. Acest rol a ieșit pregnant în evidență în cazul presei militante din perioada care a urmat revoluției de la 1848—1849, când în prim planul luptei pentru progres social desfășurate de români a trecut problema Unirii Moldovei și Munteniei². Continuând tradițiile presei politice revoluționare³, periodicele editate de militanții exilați și de colaboratorii lor din țară au dat vieții politice un autentic element de dinamism, expresie a maturizării procesului de formare a națiunii române⁴. Analiza lor nuanțată, atît din punct de vedere bibliografic cît și istoric, continuă să fie deosebit de instructivă, plină de învățăminte; permite reliefaarea unei permanențe din istoria poporului român: lupta „pentru afirmarea ființei sale naționale, pentru libertate, neatîrnare și progres, pentru prietenie și colaborare cu celelalte popoare”⁵.

Avînd în vedere slujirea acestor imperative majore, ne vom referi în continuare la „Jurnalul Craiovei”. Este vorba de prima gazetă din anii luptei pentru unire, apărută în țară în primăvara anului 1854⁶, prin valo-

¹ Programul Partidului Comunist Român de faurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înalțare a României spre comunism, București, Edit. politică, 1975, p. 163.

² Vasile Maciu, *Poziția claselor sociale față de Unirea Principatelor Române*, în „Revista de filosofie”, București, XIII (1966), nr. 1, p. 3—4.

³ Nicolae Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1922, p. 91—101; Dan Berindei, *Dezvoltarea presei bucureștene în perioada formării și organizării statului național român*, în „Studii”, VI, 1962, nr. 3, p. 668 și urm.; Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei românești*, București, 1972, p. 28—30.

⁴ Vezi Damian Hurezeanu *Formarea națiunii române*, în „Revista de istorie”, 28, 1975, Nr. 7, p. 1021—1039.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste — 2 iunie 1976. București, Edit. politică, 1976, p. 9.

⁶ Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Oclrm. jud. Dolj, nr. inv. 26/1854, f. 1, 8, 9, 11, 21; nr. inv. 94/1854, f. 15—17; Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, tom. I, București, 1913, p. 358; *Bibliografia analitică a periodicelor românești*, vol. II, 1851—1858, partea I-a, Intocmită de Ioan Lupu, Dan Berindei, Nestor Canariano și Ovidiu Papadima, București, Edit. Academiei, 1970, p. VII și 213.

rificarea tradițiilor presei din Oltenia⁷. O publicație editată în condiții istorice naționale și continentale complexe⁸, care prin conținutul articolelor inserate a fost de fapt o tribună de luptă a tuturor exponenților națiunii române. Continua astfel seria publicațiilor militante — „România viitoare”, „Junimea română” și „Republica română” — editate de revoluționarii exilați în vestul Europei⁹, publicații citite cu deosebit interes în Oltenia¹⁰. Chiar redactori și colaboratori de prestigiu ai gazetelor revoluționare anterioare au scris materialele utile pentru „Jurnalul Craiovei”¹¹. De asemenea, însăși tipografia era aceeași unde apăruse și „Naționalul”¹².

★

„Jurnalul Craiovei” a apărut la 13 25 mai 1854, la două zile după ce G. [Iorgu] Măcescu a obținut aprobarea cenzurii doljene¹³. Numărul de debut — realizat în limbile română și franceză, tocmai pentru a facilita popularizarea dezideratelor naționale în fața opiniei publice continentale — arăta că „acum a sosit momentul pentru români să dea dovezi lumii că merită prin bărbăția lor de a fi în rindul popoarelor libere”¹⁴. Chemarea la lupta de eliberare națională era realizată concomitent cu aceea la acțiunea de emancipare socială și politică internă. Atât articolul semnat în primul număr de C. Haralambie cât și un memoriu ulterior al redactorului G. Măcescu evidențiau aceasta. Astfel, la sfârșitul războiului, respectându-se proprietatea, urma să înflorească comerțul, iar țăranul se va „bucura de munca sa”¹⁵. Libertatea „individuală a omului”

⁷ În anul 1838, „Înainte de a dispărea la București • România • lui Aron Florian și Hill” Constantin Leca intenționa să scoată la Craiova „Deșteptătorul” (Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 58). În cele din urmă a editat „Mozaicul”, între 3 octombrie 1838 și 25 septembrie 1839 (vezi Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *op. cit.*, p. 438). Un deceniu mai târziu, în urma revoluției, după o temeinică pregătire coordonată de Nicolae Bălcescu, comisarii de propagandă Petre Cernătescu și Teodor Strâmbeanu au scos în august-septembrie 1848 gazeta „Naționalul” (Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Magheru, XXXVI bis 32; Nerva Hodoș și Al. Sadi-Ionescu, *op. cit.*, p. 444; N. Iorga, *op. cit.*, p. 91; Ileana Petrescu, *O gazetă pasaplistă*, în „Ramuri”, V, nr. 47, 13 mai 1968; Florea Firan, *Începuturile presei literare craiovene*, în *Rezonanțe culturale oltenice*, Craiova 1971, p. 117—118; Ileana Petrescu și Vladimir Osiaș, *Anul revoluționar 1848 în Oltenia*, Craiova, Serisul românesc, 1973, p. 75—80; Nicolae Andrei, *Ani de lumină*, Craiova, Serisul românesc, 1976, p. 328—329; *Istoria Craiovei*, Craiova, Serisul românesc, 1977, p. 53). Tribună mobilizatoare, în vederea unirii forțelor revoluționare române, prin articolul programatic redactat de transilvăneanul Ioan Axente, publicația explica maselor populare „princiipiile sale despre tot ce este național, despre baza naționalității și drepturile ce le are o națiune, fie ea mică sau mare” (Vezi și Adrian Pășcu, *Ioan Axente Sever și revoluția română de la 1818*, în „St. Idii”, 26, 1973, nr. 3, p. 489).

⁸ L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii, 1853—1856* București, Edit. Academiei, 1972, p. 125—138, 142—144, 191.

⁹ Cornelia Bodea, *Lupta pentru Unire a revoluționarilor exilați de la 1848*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960; idem, *Din activitatea revoluționară a „Junimii române” de la Paris între 1851—1853*, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 5; Dan Simonescu, *Din istoria presei românești: „Republica română” — Paris, 1851, Bruxelles, 1853*, București, 1931.

¹⁰ Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Magheru, LXI bis/15, 16.

¹¹ B.A.R.S.R., București, Msce., nr. 6, f. 45.

¹² Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj, inv. 26/1854, f. 1.

¹³ Ibidem, f. 2 (fost dos. nr. 14 a).

¹⁴ „Jurnalul Craiovei”, Craiova, I, 1854, nr. 1, 13/25 mai, p. 1.

¹⁵ Ibidem, f. 1—2.

urma a fi „văzută în legi drepte”¹⁶. Erau formulate deziderate ale revoluției de la 1848, transformări burghezo-democratice. Pe primul plan al luptei — avind în vedere eliberarea Craiovei, a Olteniei de sub ocupația țaristă și părăsirea orașului de „arbitrării guvernului”¹⁷ — trebuia trecut însă dezideratul național. Trebuia declanșată lupta unită a forțelor sociale și politice interne „împotriva vrăjmașului obștesc” care ocupa încă teritoriul de la est de Olt. De succesul luptei naționale depindea la acea dată progresul social al românilor, dădeau să se înțeleagă cei ce semnau „comentarii la situația politică”¹⁸.

Chemarea la lupta împotriva ocupației instaurate în vara anterioară era însoțită de apeluri și proiecte în vederea înfăptuirii — în condițiile extinderii războiului continental — a unirii Moldovei și Țării Românești. Un astfel de proiect a fost publicat în numărul al treilea, apărut la 17/29 iunie 1854. Elaborat de Dimitrie Bolintineanu, într-un articol care purta chiar titlul dezideratului național¹⁹, proiectul își propunea „cîștigarea de partea forțelor revoluționare, a opiniei publice europene”²⁰. Pe baza unor argumente istorice convingătoare, apelînd și la articolul 425 din Regulamentul organic, autorul proiectului susținea ideea unirii celor două țări române sub suzeranitatea Porții și cu concursul și garanția puterilor democratice ale Europei, care la acea dată ar fi putut asigura autonomia declarată anterior²¹. Desigur, Bolintineanu exprima punctul de vedere al unui larg cerc de militanți revoluționari care, încă din 8/20 martie 1849, cu prilejul adunării de la Constantinopol a emigrației române, cereau „în interesul național... ca ambele emigrații din Moldova și Țara Românească să se împreune sub o singură direcție” și „să lucreze pe lângă cabinetele europene pentru unirea ambelor principate într-un singur stat, sub suzeranitatea Turciei”²².

Unirea Principatelor, aprecia D. Bolintineanu în „Jurnalul Craiovei”, era de mare folos atît românilor cît și Europei. „Centralizarea politico-administrativă” ar fi contribuit la dezvoltarea de ansamblu a statului național român. Apoi, prin crearea acestuia, se putea forma o barieră puternică între cele două imperii aflate în conflict, o „barieră care se află, dar slabă și lăsată la dispoziția Rusiei...”²³. Utilitatea noului stat pentru asigurarea liniștei la Dunăre era argumentată în strînsă legătură cu posibilitatea apărării de către localnici a spațiului carpato-danubiano-pontic. Franța și Anglia, participantę la războiul ce se extindea, dacă ar fi dorit să apere acest spațiu — calcula Bolintineanu — nu ar putea ține la Dunărea de jos 100.000 de oameni și nici nu-și puteau permite să cheltuiască în plus circa 200 de milioane de franci²⁴.

¹⁶ Fil. Arh. St. Dolj, Craiova, fond Oclrm. jud. Dolj, inv. 94/1854, f. 15.

¹⁷ Ibidem. (fost dos. nr. 54 1854).

¹⁸ „Jurnalul Craiovei” nr. 1, p. 1—2.

¹⁹ Cel de al treilea număr al ziarului nu se păstrează. O copie, cu caractere semichirilice, a articolului semnat de D. Bolintineanu, la B.A.R.S.R., București, Msse, nr. 6, f. 45—54.

²⁰ *Istoria Craiovei*, p. 57.

²¹ B.A.R.S.R., nr. 6, f. 52—53.

²² Ion Ghica, *Amintiri din pribegie după 1848. Noi scrisori către V. Alecsandri*, comentate de Olimpiu Boitoș, vol. 3, Craiova, 1940, p. 86.

²³ B.A.R.S.R., Ms. nr. 6, f. 50.

²⁴ Ibidem, f. 49.

În schimb românii, în cadrul unui singur stat, cu o autonomie garantată și cu o armată proprie puteau realiza în condiții optime apărarea teritoriului lor istoric, de o deosebită importanță strategică.

★

Includerea în cadrul articolelor publicate de „Jurnalul Craiovei” a ideilor înaintate de la 1848 — consolidarea autonomiei interne, înlăturarea armatelor străine, unirea, armată națională, legi noi, libertăți individuale, intensificarea comerțului, a celorlalte activități economice, emanciparea țărănimii ș.a. — a stîrnit reacția elementelor reacționare din interior și din afară. Vechiul cirmuitor al Doljului, care efectuase anterior numeroase arestări și exilări, sub protecția trupelor de ocupație²⁵, a pus la cale oprirea apariției gazetei după răspîndirea celui de al treilea număr²⁶. G. Măcescu a mers la Musir Sami Pașa, guvernatorul Vidinului și „nazirul României” după părăsirea Olteniei de către trupele ruse²⁷. În urma protestelor redactorului, demnitarul otoman a adresat, în 2 iulie 1854, o notă cirmuitorului județului Dolj, cerînd „a lăsa liberă ieșire acestui jurnal fără să i se facă nici o cenzură, lăsînd răspunderea asupra redactorului care, la întîmplare de vreo abatere va trage singur asupra-i osînda ce-i hotărăște articolul de lege din condica penală”²⁸. Din considerente tactice, guvernatorul Vidinului, care continua politica Porții de apropiere a militanților români numai pentru a-i supraveghea, avea de gînd să lase să circule „Jurnalul Craiovei”. Solicita însă autorităților județene să „trimită regulat la cancelaria sa cite un exemplar din acel jurnal spre a se vedea totdeauna spiritul lui”²⁹. Cirmuitorul Doljului a trimis, la 4 iulie, materialele care urmau să apară în al patrulea număr al jurnalului. Preciza că acestea erau „articole dintre cele ce au circulat în acest principat în anul 1848”, potrivit „atit ordinului regal cit și vătămătoare liniștei obștești, pe care temei... s-a poprit ieșirea afară a unei asemenea gazete”³⁰. Cum redactorul G. Măcescu a stăruit „a se tipări fără excepție „articolele, cirmuitorul a interzis editarea numărului. Solicita lui Musir Sami Pașa să citească originalele și să decidă”³¹. Acesta a răspuns în 15 iulie încuviințînd „libera ieșire a acelui jurnal numai sub cenzura noastră”³². Evident și acesta era un abuz. Cirmuitorul reacționar nu a dat însă curs dispoziției. Profitînd și de faptul că, pentru o perioadă de timp, redactorul, de comun acord cu revoluționarii intrați în țară, a activat în afara Craiovei, acest cirmuitor a pus capăt activității de publicare a unui ziar militant în Oltenia. Revenirea lui Măcescu în reședința județului Dolj și încercarea lui de a obține, la 28 septembrie 1854, o nouă aprobare nu au putut asigura reapariția „Jurnalului Cra-

²⁵ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, XVI, 1853, p. 376.

²⁶ Fil. Arh. St. Craiova, fond Oclrm. jud. Dolj, inv. 26 (fost dos. nr. 14.a, f. 9/r.)

²⁷ Ibidem, f. 8r.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, f. 8r. În același timp, guvernatorul Vidinului cerea oprirea răspîndirii ziarului lui Zaharia Carealechi (ibidem, f. 11r-v.)

³⁰ Ibidem, f. 9r.

³¹ Ibidem, f. 9v.

³² Ibidem, f. 21r-v.

iovei”³³. Împotrivirea vehementă venea acum și din partea autorităților habsburgice, care considerau că, la Craiova, „presa predica idei socialiste și comuniste”³⁴. Așa aprecia Alfons Graf von Wimpffen, acest „mare dușman al emigrației române”, cum îl caracteriza N. Iorga³⁵, revendicările economice, sociale și politico-naționale preconizate, de pe poziții burgheze radicale, de D. Bolintineanu și ceilalți colaboratori la „Jurnalul Craiovei”. La rindul lor, autoritățile otomane, pe măsură ce au trecut iarăși în nordul Dunării, au acceptat tacit măsura arbitrară.

★

Deși de scurtă durată, apariția „Jurnalului Craiovei” a reprezentat totuși un fapt foarte important, prin publicarea proiectului de program unionist de la 1854. De asemenea, ea a servit activității generale desfășurate de revoluționarii care încercau să reintre în țară și să ridice poporul la lupta pentru înlăturarea ocupației instaurate în urmă cu aproape un an, pentru trecerea la crearea statului național modern. Așa cum va spune redactorul G. Măcescu, „Jurnalul Craiovei” a îndeplinit „funcții folositoare și anunțatoare de lumini”³⁶, propagând o parte din punctele viitoarelor programe unioniste. „Jurnalul Craiovei” a deschis seria publicațiilor unioniste din țară, fiind primul dintre cele cinci ziare aprobate să apară în 1854³⁷. El a fost deci primul organ de presă al mișcării revoluționare pentru unire desfășurate în acel an, un organ de presă militant, apărut în contextul adâncirii stării de spirit de luptă a maselor populare, a tuturor forțelor sociale progresiste din Oltenia. O stare de spirit întretinută de „Jurnalul Craiovei” în mod strălucit și concretizată în numeroase acțiuni sociale și naționale desfășurate în satele, târgurile și orașele de la vest de Olt, apoi în întreaga Țară Românească³⁸. Toate aceste mișcări urmau a fi valorificate de revoluționarii aflați la Dunăre, care urmăreau să formeze un guvern, capabil să conducă lupta pentru unire și reorganizare internă a țării³⁹.

Articolele publicate în „Jurnalul Craiovei”, cu precădere programul mișcării de innoire a societății românești, precum și prezența temporară a unor revoluționari emigranți au sporit neliniștea, dezordinea și frica mării boierimi conservatoare⁴⁰. Ea s-a împotrivit continuării apariției jurnalului, determinând — după cum am văzut — cirmuitorul județean reacționar să îndeplinească un act lipsit total de patriotism. Pe de altă parte, Austria, care — după alianța cu Turcia — pregătea ocuparea Principatelor, era împotriva generalizării mișcării revoluționare din

³³ Ibidem. inv. 91/1854 (fost dos. nr. 56), f. 15r-v, 17 r.

³⁴ Alfons Wimpffen, *Erinnerungen aus der Walachei Während der Besetzung durch die Oesterreichischen Truppen in den Jahren 1854—1856*, Wien, 1878, p. 68.

³⁵ N. Iorga, *Conflictul militar austro-rus din 1854—1857 după un martor austriac*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Istorie”, seria III-a, t. XIX, 1937, p. 249.

³⁶ Fil. Arh. St. Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj, inv. 94/1854 (fost dos. nr. 56) f. 17 r.

³⁷ Dir. Arh. Cent. St., fond M. I., Dir. Ad-ve, dos. 18/1854, f. 5; Dan Berindei, *op. cit.*, p. 669.

³⁸ Dir. Arh. Cent. St., fond M. I., Dir. Ad-ve, dos. nr. 2/1854, f. 3 și urm.; Ibidem, Microfilme, *Austria*, rola 81, c. 353—364; B.A.R.S.R., fond Corespondența consulatului austriac din București, Mapa X, acte 139, 184, 234, 237—238, 246 ș.a.

³⁹ „Telegraful român”, Sibiu, II, 1854, nr. 71, p. 283.

⁴⁰ Fil. Arh. St. Craiova, fond Ocirm. jud. Dolj, inv. 11, dos. nr. 5/1854, f. 56, 85, inv. 41. (dos 22/1854), f. 386 r-v. ș.a.

Oltenia, mult prea aproape de Transilvania și Banat, unde dealtfel concentrase puternice trupe⁴¹, Ea nu putea deci accepta — din interese străine aspirațiilor românilor — nici editarea unei publicații care propunea unirea Principatelor, prilej de mobilizare la luptă a supușilor săi, crunt exploatați de oamenii regimului neoabsolutist. De asemenea, prezența armatelor turce în nordul Dunării, apoi în țară, împreună cu cele austriece, a împiedicat realizarea planului privind organizarea unei noi ridicări la luptă a românilor, prin crearea legiunii acestora — și pentru că făceau eforturi Gh. Magheru⁴², Chr. Tell⁴³ și ceilalți revoluționari⁴⁴ — și insurrecționarea Olteniei⁴⁵. Prin aceasta, turcii au împiedicat practic și editarea în continuare a „Jurnalului Craiovei”. Nu au putut însă împiedica, nici ei, nici habsurgii, nici boierimea conservatoare, generalizarea ideilor de unitate, autonomie, pînă la independență, idei la a căror popularizare a contribuit în 1854 „Jurnalul Craiovei”. Ulterior, prin noi modalități tactice, aceste idei își vor găsi concretizarea în îndeplinirea obiectivului strategic național.

⁴¹ L. Boiciu, *op. cit.*, p. 140.

⁴² B.A.R.S.R., Msse, Arh. I. Ghica, V, act 109; f. 402—405. Vezi și Apostol Stan și Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, București, Edit. științifică, 1969, p. 199—200.

⁴³ B.A.R.S.R., Msse., Arh. Chr. Tell, I, varia 2a-31; Anastasie Iordache și Constantin Vlăduț, *Christian Tell*, Craiova, Scrisul românesc, 1976, p. 71 și urm.

⁴⁴ Vasile Maciu, *De la Tudor Vladimirescu la răscoala din 1907*, Craiova, Scrisul românesc, 1973, p. 174.

⁴⁵ Detalii la L. Boiciu, *op. cit.*, p. 125—138.

CONTRIBUȚII CRONOLOGICE LA DOMNILE LUI ALEXANDRU ȘI BOGDAN LĂPUȘNEANU

DE

TEODOR BOJAN și IOAN GABOR

Analele, cronicile și istoriile noastre consemnează lacunar și divergent elementele cronologice ale încheierii domniei lui Alexandru Lăpușneanu, ale morții lui și cele ale începutului domniei fiului său, Bogdan. Astfel, încheierea domniei lui Alexandru Lăpușneanu și moartea lui este dată în 1566¹, 1568², martie 1568³, 5 martie 1568⁴, 5–16 martie 1568⁵, 5 mai 1568⁶, 1572⁷, ori este omisă⁸. În lucrările mai recente aceste două

¹ Gheorghe Șincai, *Opere II. Hronica românilor*, tomul II, ediție îngrijită de Floarea Ungaru, note de Manole Neagoc, București, 1969, p. 292.

² *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359–1595)*, întocmit de Grigore Ureche și Simion Dascălul. Ediție de Constantin C. Giurescu, Craiova, 1939, p. 149; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 180; D. Onciul, *Din istoria României*, București, 1908, p. 185–186; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, ed. a III-a, revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu, vol. V, București, 1927, p. 84–85; *Istoria României*, vol. II, București 1962, p. 909; Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pasesu, *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 623.

³ *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 147; Aurelian Sacerdoțeanu, *Liste de ucraeni*, în „Hrisovul”, I (1911), p. 165 (în extras p. 27); *Dieționar enciclopedic român*, vol. I, București, 1964, s. v. *domn*.

⁴ *Documente privitoare la istoria românilor*, colecția Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XV, partea I, București, 1911, p. 628; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 97.

⁵ *Istoria României în date*, elaborată sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București 1971, p. 458.

⁶ Data de 5 mai 1568 a sfârșitului domniei a dona a lui Alexandru Lăpușneanu și a morții lui a fost consemnată mai întâi de N. Iorga, bazându-se pe un calc incomplet pe care N. Beldiceanu l-a seos după piatra funerară a unui călugăr Pahomie, găsită de el la mănăstirea Slatina piatra pe care însa marele istoric nu o mai găsește acolo prin 1905. Vezi N. Iorga, *Istoria romanilor...*, vol. V, p. 97, n. 4; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, Fascicula I, București, 1905, p. 18, inscripția nr. 102; *Documente...*, colecția E. Hurmuzaki, vol. XV, partea I, p. 629, nota 1; Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, cu o prefață de E. Petrovici, București, 1968, p. 411; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, publicate de A. Veress, vol. III, București, 1931, p. 155, nota 3.

⁷ Nicolaus Isthvanffius, *Regni Hungariae historia*, Coloniae-Agrippinae, 1721, p. 321; Nicolae Costin, *Chronica Valachica*, copie manuscrisă din 1765, fila 325, în prezent în Biblioteca Academiei R. S. României, Filiala Cluj-Napoca, sub cota Ms. rom. 53.

⁸ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii pînă la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 490, ambele redacții; Miron Costin (greșit, în loc de Nicolae Costin, — n.n.), *Opere complete după manuscrise și note de V. A. Urechia*, tomul II, București, 1888, p. 335–336.

evenimente sînt separate, indicîndu-se sfîrșitul domniei lui Alexandru Lăpușneanu între 5 și 16 martie 1568, iar moartea lui în 5 mai 1568⁹. Pe de altă parte, începutul domniei lui Bogdan IV Lăpușneanu este trecut sub anii 1566¹⁰, 1567¹¹, 1568¹², martie 1568¹³, 5—16 martie 1568¹⁴, 5 mai 1568¹⁵, 1572¹⁶, 7076—1574, 7076—1572 (sic!)¹⁷. Diferit apare și numele de călugărie al lui Alexandru Lăpușneanu, atribuindu-i-se fie numele de Pahomie¹⁸, fie cel de Paisie¹⁹.

Divergențele asupra acestor probleme — justificate de însăși dezacordul izvoarelor cunoscute pînă acum — își găsesec clarificarea în două însemnări făcute în 1568 pe un manuscris slavon păstrat azi în Biblioteca

⁹ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ed. a II-a, București, 1975, p. 908; *Documente privind istoria României, Introducere*, Vol. I București, 1956, p. 489; vezi nota 6 de mai sus.

¹⁰ Gh. Șincai, *Opere II...*, vol. II, *op. cit.*, p. 292—293, apud Constans Miron, *Chronica Valachica*, cap. 52, și apud Engel, *Recent. Hist. Mold.*, p. 214. Editorul volumului consemnează eronat datele din nota a) de la p. 293; Gh. Șincai, *Colecție de documente*, manuscris, vol. III, fila 48 din Ms. rom. 463 din Biblioteca Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca; August-Treboniu Laurian, apud Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 337.

¹¹ Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 337, nota cu asterisc, în care editorul consemnează că la Arhivele Statului ui există urice date de Bogdan încă în octombrie 1567. Datarea este însă greșită și astfel de urice nu au fost publicate pînă acum în niciuna din colecțiile noastre de documente.

¹² D. Onciul, *Din istoria...*, *op. cit.*, p. 185—186; *Istoria României, op. cit.*, II, p. 909; *Căldări străini despre țările române*, III, București, 1971, p. 282, nota editorului; A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, *op. cit.*, vol. V, p. 85, nota 105; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 337, nota cu asterisc la Cod. C; *Cronicile slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 147.

¹³ Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 181; Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, *op. cit.*, ed. C. C. Giurescu, p. 150; Aurelian Sacerdoțeanu, *Liste...*, *op. cit.*, p. 165 (în extras p. 27); *Dieționar enciclopedic român, op. cit.*, II, s.v. domn.

¹⁴ *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I, *op. cit.*, p. 489; *Istoria României în date...*, *op. cit.*, p. 458; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor...*, *op. cit.*, p. 908.

¹⁵ N. Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 397.

¹⁶ N. Isthvanffius, *Regni hung...*, *op. cit.*, p. 321; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 337, în Codicele Văcărescu și nr. 11.

¹⁷ Nicolae Costin, *Letopiseșul...*, ed. Ioan Șt. Petre, *op. cit.*, p. 491, redacția către cititor și redacția către domn; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 337, apud Cod AA Văcărescu și nr. 11; Miron Constans, *Ironica Valachica...*, *op. cit.*, ms. rom. 53 (nr. vechi 57).

¹⁸ *Cronicile slavo-române...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 117; Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, ed. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 149; Gr. Ureche, *Letopiseșul...*, ed. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 181; A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, *op. cit.*, vol. V, p. 84; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, *op. cit.*, p. 97.

¹⁹ Nicolae Costin, *Letopiseșul...*, ed. Ioan Șt. Petre, *op. cit.*, p. 489, redacția către domn; Miron Costin, *Opere complete...*, ed. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 336; Gh. Șincai, *Ironica românilor...*, *op. cit.*, II, ed. Fugaru Florea, p. 292; Constans Miron, *Chronica Valachica*, cap. 51, ms. rom. 53.

Academiei R. S. România, Filiala Cluj-Napoca²⁰, însemnări pe care le reproducem aici în facsimil :

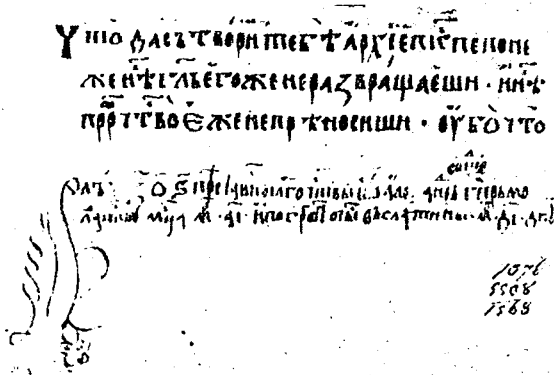

Fig. 1 Prima însemnare (scrisă cu negru pe fila 89^r)

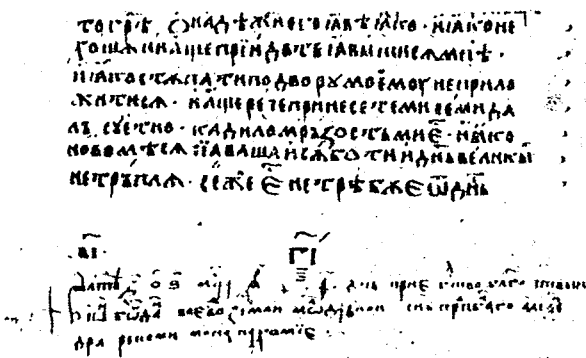

Fig. 2 A doua însemnare (scrisă cu roșu pe fila 89^v)

²⁰ Ms. sl. 26 (număr vechi 18), *Sbornic*, cuprinde, pe lângă câteva texte religioase, și texte astrologice, ca zodiacul, trepetnicul, gromovnicul, colednicul. Provine din fosta bibliotecă arhiepiscopală de la Blaj, dar în 1661 (vezi fila 1^r și 2^r) a aparținut mănăstirii din Bălgrad (Alba Iulia). A fost descris de I. Iufu, *Manuscrisele slave în bibliotecile din Transilvania și Banat*, în „Romanoslavica”, VIII, București, 1963, p. 453 și 456–457, dar nu a sesizat însemnările de la f. 89, încât datează manuscrisul din sec. XVI–XVII, consemnând ca filigran o stemă. Pr. Chiril Pistrui, *Manuscrisele slave în Transilvania Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România – Filiala Cluj*, în „Biserica ortodoxă română”, anul XC, nr. 9–10, sept.-oct., 1972, p. 1101, transcrie și traduce incomplet însemnările de la f. 89, și nu sesizează însemnătatea acestora pentru cronologia epocii. Atenția asupra valorii acestor însemnări a fost atrasă de coautorul acestei lucrări în comunicarea *Manuscrise slavone din fondul Blaj* (30 mai 1975).

Textul slavon al ambelor însemnări fiind deosebit de clar, transcrierea lui este superfluă, dar este utilă traducerea lor integrală și cit mai corectă²¹.

Prima însemnare: „În anul 7076 (=1568), luna martie, în 9 zile primi domnia dreptcredinciosul Ion Bogdan voievod al Țării Moldovei fiul preacucernicului Alexandru numit monahul Pahomie”.

A doua însemnare: „În anul 7076 (=1568) a murit dreptcredinciosul Io Alexandru voievod, domnul Moldovei, luna martie, 11, și a fost înmormintat la Slatina, martie în 14 zile”.

Avînd în vedere abundența informațiilor cuprinse în aceste două însemnări (data înscăunării lui Bogdan, data morții lui Alexandru Lăpușneanu, data și locul înmormintării lui, ca și numele său de călugăr), sîntem îndreptățiți să le considerăm sincronice cu evenimentele consemnate. Ele sînt scrise de aceeași persoană, de pisarul manuscrisului. Precizia informațiilor ne îndeamnă să credem că însemnările au fost făcute la Curtea domnească, ori în vreuna din mănăstirile din timpul lui Alexandru Lăpușneanu, poate chiar la Slatina. Filigranul hîrtiei, mistrețul (vezi f. 25, 43, 93, 101, 377)²² este tot în sprijinul tezelor de mai sus, pentru că el apare frecvent pe hîrtia manuscriselor moldovene din a doua jumătate a secolului al XVI-lea²³. În sfîrșit, datele însemnărilor sînt în concordanță cu datele istorice pe care le cunoaștem din *Letopisețul* lui Azarie și din alte izvoare. Pe de altă parte, ele se încadrează perfect în limitele 5—16 martie 1568 stabilite pe baza documentelor care ni s-au păstrat de la acești doi domni ai Moldovei. În același timp, aceste însemnări completează informațiile noastre de pînă acum.

Admițînd autenticitatea și corectitudinea acestor însemnări, sîntem îndreptățiți să le considerăm și ca etalon pentru analiza critică a celorlalte anale, cronici și istorii care consemnează evenimentele din Moldova anului 1568. Astfel, consemnarea lui Grigore Ureche, că Bogdan a fost ridicat domn *după* moartea lui Alexandru Lăpușneanu, este respinsă atît de însemnările de pe fila 89^{r-v}, cît și de cronica lui Azarie. Primul izvor, notînd evenimentele imediat după consumarea lor, precizează că Bogdan a primit domnia la 9 martie 1568, iar Alexandru Lăpușneanu a murit după două zile, în 11 martie 1568. Al doilea izvor, Azarie, redă evenimentele în aceeași succesiune, menționînd că „Alexandru... a dat schiptrul singurei stăpîniri fiului său, Bogdan „...” dar a mai trăit numai puțin” și a murit, în 1568, luna martie. Azarie nu indică însă zilele în care au avut loc aceste două evenimente, distanțate oarecum în timp de perioada redactării cronicii sale.

Elementele cronologice cuprinse în însemnările de pe manuscrisul slavon nr. 26, aici analizate, ne oferă posibilitatea de a înlătura „petele albe” din cronologia domnilor Moldovei, Alexandru și Bogdan Lăpușneanu.

²¹ Pr. Chiril Pîstrui, *Manuscrise slave...*, lucr.cit., p. 1101, omite din însemnarea a doua data înmormintării lui Alexandru Lăpușneanu.

²² I. Iufu, *Manuscrise slave...*, lucr.cit., p. 456 și Pr. Chiril Pîstrui, *Manuscrise slave...*, lucr.cit., p. 1100, arată greșit că filigranul hîrtiei acestui *Sbornic* ar fi o stemă, pentru că, de fapt, nu apare decît filigranul mistreț.

²³ I.-A. Candrea, în introducerea la *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București, 1916, p. XCVII—XCIX, semnalează ca filigranul mistreț, de diferite tipuri, apare în special în primul trei pătrimi ale secolului al XVI-lea, îndeosebi în manuscrisele moldovenești.

COLOCVIUL INTERNAŢIONAL DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ

Prestigioasa manifestare, organizată de Comisia internațională de demografie istorică și-a desfășurat lucrările în zilele de 5–9 septembrie 1977. Programul extrem de bogat al celor trei zile de dezbateri la Cluj-Napoca (în sălile Universității), completat cu vizitarea municipiului și a Muzeului Transilvaniei, precum și cu primirea participanților la Președinția Consiliului Popular Județean, a fost fericit împlinit cu o excursie de două zile la minăstirile din Moldova de Nord. Lucrările Colocviului s-au bucurat de participarea oaspeților din Belgia, Brazilia, Canada, Cehoslovacia, Elveția, Franța, R. D. Germană, Grecia, Italia, Norvegia, Polonia, Suedia, Ungaria. Țara noastră a fost reprezentată de o delegație — condusă de acad. Ștefan Pascu —, formată din 25 de cercetători din Cluj-Napoca, București, Iași, Sibiu, Bistrița și Tirgu-Mureș: I. I. Adam, I. M. Copil, Adriana Ghibu, Natalia Giurgiu, St. Inreli, Al. Matei, Stela Mărieș, L. Moldovan, Ecaterina Negruți, Gh. Platon, G. Retegan ș. a.

În vederea pregătirii Colocviului, au fost redactate din vreme și trimise în multe țări ale lumii chestionare asupra celor trei teme puse în discuție. Chestionarul asupra primei teme („Înregistrarea botezurilor, căsătoriilor și înmormântărilor de către biserici”) a fost elaborat de către André LaRose de la Universitatea din Montréal; se solicitau date asupra reglementării înregistrării, asupra inventarului și înfățișării registrelor, asupra raporturilor între înregistrarea confesională și cea civilă, asupra exploatarea registrelor parohiale; se propuneau formularea de sugestii asupra direcțiilor cercetării ulterioare. Chestionarul asupra celei de-a doua teme („Începuturile statisticilor naționale”) a fost alcătuit de Etienne Hélin de la Universitatea din Liège, secretarul Comisiei Internaționale de demografie istorică; se puneau întrebări asupra raportului între primul recensământ al populației la scara întregii țări și numărătorile demografice anterioare, asupra condițiilor întreprinderii și realizării primului recensământ, acțiunii recensămintelor, tehnicilor de înregistrare, specificului variabilelor colectate, limitelor lucrării verificărilor și utilizării ei. Chestionarul asupra celei de-a treia teme („Sursele demografiei istorice”) a fost trimis de Jacques Dupâquier din laboratorul de Demografie Istorică de la École des Hautes Études en Sciences Sociales din Paris, Secretar-adjunct al Comisiei Internaționale de demografie istorică; se propunea a se răspunde asupra bibliografiei problemei, statisticilor mișcării naturale, structurii și repartiției populației în plan național. Pe baza răspunsurilor primite, fiecare din cei trei demohistoriografi a prezentat raportul general de deschidere a dezbaterilor asupra temei date. S-au prezentat, de asemenea, 58 de comunicări; au fost făcute numeroase intervenții.

La Colocviu a fost marcată o importantă contribuție românească. Raportul general al întregii reuniuni a fost expus de acad. Ștefan Pascu, președintele Comisiei Internaționale de demografie istorică. Subliniindu-se însemnătatea disciplinei, atrăgându-se atenția asupra varietății tehnicilor de cercetare și izvoarelor utilizabile, s-a schițat o istorie a actelor de stare civilă și recensămintelor demografice pe plan mondial. S-au stabilit și jaloanele unei asemenea istorii în România, cu relevarea specială a conscripției jusefine din 1784—1787, a catalogațiilor moldovenească din 1820 și regulamentele, a recensămintului din 1850—1851 de dincolo de Carpați și a celui din 1859—1860 din Vechea Românie. Luarea în considerare a problemelor dinamicii populației a prilejuit trecerea în revistă a unor momente esențiale ale procesului în secolele XIX—XX și sublinierea perspectivelor. S-a arătat preferința pentru o politică demografică optimalistă, în concordanța cu interesele poporului respectiv, și s-a încheiat în spiritul nostru umanist: „Și odată cu creșterea populației, a mediei de vîrstă, a speranței de viață se dezvoltă și știința demografiei, care a depășit domeniul cifrelor pentru a deveni o știință în slujba omului, care a depășit faza cercetării individuale pentru a deveni colectivă”.

21 de comunicări în cadrul celor trei teme, precum și diferite intervenții s-au datorat participanților din țara noastră. În împlinirea colocviului a fost totodată publicat volumul 11 din *Populație și societate* care întrunește noi interesante lucrări.

Însăși alegerea României ca gazdă a reuniunii — ce precede cealaltă manifestație, de mai mare amploare : Congresul Istoric Internațional din 1980 de la București — este semnificativă. Este o recunoaștere a rolului României în lumea contemporană, este o elocventă mărturie referitoare la succesele istoriografiei țării în general, a demoistoriografiei în special, în înflorirea căreia există aportul valoros al atîtor oameni de știință.

Louis Roman

COLOCVIUL DE GEOGRAFIE ISTORICĂ BIZANTINĂ

În zilele de 12—13 septembrie 1977 s-a desfășurat la București ședința de lucru a comisiei de geografie istorică bizantină internațională, cu participarea reprezentanților țărilor europene. Colocviul a fost deschis în prezența acad. Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, care a adresat participanților un cuvînt de salut. La rîndul prof. Hélène Ahrweiler (Sorbonne), președintele comisiei de geografie istorică internațională, a adus cuvinte de mulțumire organizatorilor colocviului, subliniind că acesta se înscrie în suta de manifestări științifice din domeniul istoriei, organizate în țara noastră în acest deceniu, suită inaugurată de al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine (septembrie 1971) și care se va încheia cu al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București din 1980.

Colocviul a avut la ordinea zilei trei puncte : a) rapoarte privind situația cercetărilor din domeniul geografiei istorice bizantine în diferite țări în perioada ce s-a scurs de la ultima ședință a comisiei, desfășurată la Atena (decembrie 1974); b) scurte comunicări personale de geografie istorică bizantină, și c) proiecte pentru viitor.

La primul punct au luat cuvîntul Armin Hohlweg (Republica Federală Germania), Johannes Koder (Austria), Johannes Irmscher (Republica Democrată Germană), André Guillou (Franța), Agostino Pertusi (Italia), Semavi Eyice (Turcia), Anna Avramea (Grecia), Vera Hrochova (Cehoslovacia), Petre Diaconu (România), Anthony Bryer (Anglia), Vasilka Tăpkova-Zaimova (Bulgaria) și Božidar Ferjančić (Iugoslavia), care au prezentat stadiul cercetărilor de geografie istorică bizantină în țările pe care le reprezentau. În ansamblu, se poate vorbi de eforturi, mai mult sau mai puțin susținute, la nivelul fiecărei țări în acest domeniu al bizantinisticii. Au fost elaborate lucrări de geografie istorică bizantină (R.F.G., Austria, Franța, Grecia, Cehovlovia, România, Bulgaria, Iugoslavia), au fost întocmite fișiere complete cu monumentele și săpăturile arheologice din teritoriul ce-a aparținut cîndva statului bizantin (Grecia, România, Bulgaria), au fost întreprinse de către specialiști din Franța, Italia, Anglia, S.U.A., Grecia, Austria, săpături arheologice în vechile teritorii bizantine, au fost întocmite hărți istorice bizantine (R.F.G., Austria, Bulgaria, Iugoslavia) etc. Cîteva dintre proiectele naționale — unele dintre ele deja în curs de realizare — mi se par foarte importante pentru viitorul cercetărilor în domeniul geografiei istorice bizantine. Între acestea figurează *Tabula Imperii Bizantini* (Austria), atlasul geografic și istoric al Orientului Apropiat, pregătit de specialiștii de la Universitatea din Tübingen (R.F.G.) și *Reallexikon der Byzantinistik* pregătit în R.D.G., care va fi, de fapt, o enciclopedie Pauly-Wissowa medievală. De un real interes sînt săpăturile arheologice engleze de la Amorion sau cele ce urmează a fi efectuate la Samosata, pe Eufrat, ca și cele întreprinse de arheologii americani pe coasta pontică a Anatoliei. Dar cele mai multe dintre aceste realizări rămîn fructul unor inițiative individuale sau ale unor cercuri foarte restrînse de specialiști, fără a exista o coordonare la nivelul fiecărei țări pentru cercetări sistematice în acest domeniu. În acest sens, prof. H. Ahrweiler sublinia necesitatea unei coordonări a eforturilor depuse în domeniul geografiei istorice bizantine atît pe plan național cît și internațional, de către misiunile oficiale britanice, franceze, germane, italiene, americane, austriece etc. din Istanbul, Atena, Roma, Beirut, Cairo și din altele centre și de către școlile arheologice ce întreprind săpături, cu deosebire în Asia Mică și Italia de Sud, precum și între acestea și autoritățile locale.

În cadrul seriei de scurte comunicări, prof. A. Pertusi s-a oprit asupra unui mic raport adresat de un anonim sirbo-dalmatin papei Sixt IV, în care sînt indicate drumurile din Balcani pe care trebuiau să le urmeze armatele cruciadei antiotomane, plănuită de papalitate. Pe marginea acestui raport, autorul a dezvoltat importante probleme metodologice de geografie istorică bizantină. Prezentînd o mică cetate bizantină necunoscută din regiunea anatoliană Silifke, prof. S. Eyice a pus în lumină serviciile pe care arheologia le poate aduce geografiei istorice. La rîndul său, P. Diaconu a relevat importanța arheologiei în cazul concret al Dobrogei bizantine, regiune periferică asupra căreia informațiile surselor bizantine sînt foarte sărace. În sfîrșit, în comunicarea sa A. Avramea a prezentat o hartă a Țării Românești, descoperită la Biblioteca Națională din Paris, care constituie o copie a unei hărți germane întocmite în 1747.

Dintre proiectele internaționale, ce urmează să stea în atenția comisiei de geografie istorică bizantină în anul următor, două au fost prezentate de prof. H. Ahrweiler în cadrul colocviului de la București. Cel dintâi, finanțat de U.N.E.S.C.O., ce interesează deopotrivă pe bizantinii și arabiști, are ca temă „Insulele mediteraneene — loc de întâlnire între civilizația europeană și cea arabă”. Principala atenție va fi acordată insulelor centrale și occidentale ale Mediteranei dar și fațadei maritime a Africii de Nord. Cel de al doilea proiect are ca obiect studierea litoralului bizantin, cu ansamblul comunicațiilor maritime, fluviale și chiar terestre. Cele două proiecte au în vedere publicarea de lucrări de geografie istorică bizantină, schimburi de tineri cercetători, finanțarea unor săpături arheologice în regiunile studiate etc.

Stelian Brezeanu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN CECOSLOVACIA

În perioada 12—27 octombrie 1977 am întreprins o călătorie de documentare în Cehoslovacia, ca oaspete al Universității din Praga. Constituind un prilej de investigații utile în bibliotecile pragheze — și mai ales la marea bibliotecă universitară Klementium —, vizita s-a dovedit în același timp deosebit de folositoare prin cunoașterea directă a unor realități și prin contactele stabilite cu mai mulți specialiști cehi.

Călăuzit cu multă amabilitate de dr. Josef Haubelt, specialist în istoria științelor, care se interesează și de istoria românească și pregătește o vizită de documentare în România, am fost primit la Catedra de istoria universală de șeful catedrei Alena Zavadová și am discutat, de asemenea, și cu alte cadre didactice universitare. Cea mai importantă manifestare a constituit-o informarea pe care am prezentat-o, la 24 octombrie, în fața membrilor Catedrei, cu privire la preocupările și realizările actuale ale istoriografiei românești. Cu acest prilej, colegii cehi și-au arătat interesul pentru o mai bună cunoaștere a României și a istoriei sale, pentru a colaborare mai strânsă cu istoricii români.

Tot la Praga am avut întrevederi cu lectorii de limbă și literatură română Marie Kavková și Jiří Felix, precum și, la Institutul cehoslovaco-sovietic, cu Miroslav Tejchman, specialist în istorie contemporană sud-est europeană, cunoscător al limbii române și autor al mai multor studii privitoare la istoria noastră.

Deosebit de interesantă, deși a durat numai două zile, a fost și vizita pe care am făcut-o la Universitatea din Brno. Brno este un puternic centru de cercetări asupra istoriei Europei Răsăritene, meritul pentru această orientare revenind în bună măsură profesorului Josef Macurek. Autor al unor monografii și sinteze privind aproape toate popoarele Europei Centrale și Răsăritene, specialist în istoria românească (activitatea sa debutând, în urmă cu o jumătate de veac, cu o cercetare privitoare la răspândirea husitismului în țările române), profesorul Macurek este în prezent un șef de școală recunoscut și continuat de discipolii săi. Nu a lucrat nici în prezent să se intereseze de istoria românească, mi-a arătat o impresionantă colecție de fotocopii ale unor documente privind istoria noastră medievală, culese în arhivele cehoslovace sau din alte țări.

La Universitatea din Brno am fost primit la Catedra de istorie a Europei Centrale, Răsăritene și Sud-Estice de șeful catedrei, prof. František Hejl, care a avut amabilitatea să mă prezinte și studenților, trecând în revistă activitatea mea științifică, în primul rând preocupările de istorie a raporturilor româno-cehoslovace. Am discutat, de asemenea, cu prof. Richard Pražák, preocupat mai ales de istoria Ungariei, dar interesat și de istoria noastră, conducând și lucrări de diplomă cu această problematică (mi-a arătat o asemenea lucrare, despre reformele lui Cuza oglindite în presa cehă). M-am întâlnit și cu profesorul Jaroslav Kůdrna, cunoscut specialist în probleme de istoriografie universală, precum și cu alte cadre didactice universitare.

Am întreprins o vizită și la filiala Institutului cehoslovaco-sovietic din Brno, aflat într-o aripă a cetății Spielberg, renumită închisoare politică sub Habsburgi, astăzi în cea mai mare parte muzeu. Am discutat aici cu dr. Vladimír Štánsny și dr. Milan Šmerda.

Am întâlnit peste tot în Cehoslovacia un interes deosebit pentru România și dorința de a întreprinde mai mult pentru conlucrarea istoricilor din cele două țări. A fost, cred, semnificativ în acest sens, și interesul pe care numeroși istorici l-au manifestat pentru cartea mea recentă *Relationships between Romantans, Czechs and Slovaks, 1848—1914*. Există o frumoasă tradiție de colaborare — de amintit aici și cele două simpozioane româno-cehoslovace din 1967 și 1969 —, tradiție care poate fi continuată, cu noi realizări, de istoricii din cele două țări.

Luclan Bota

••• *Independența României. Documente.* vol. II, partea I—II, *Corespondență diplomatică străină*, București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1977.

În seria de documente publicate de către Direcția generală a Arhivelor Statului, cu colaborarea Institutului de istorie „N. Iorga”, în cinstea centenarului independenței noastre de stat, volumul II cuprinde corespondența diplomatică străină. Marelui număr de documente, ce se publică cu acest prilej, a făcut necesară împărțirea volumului în două părți: partea I, cuprinzând perioada de pînă la proclamarea independenței, iar partea II-a din mai 1877 pînă la sfîrșitul anului 1878. Toate documentele sînt inedite și provin din fonduri de arhivă din străinătate. Piese publicate au fost selecționate cu mîgălă de un colectiv de cercetători din cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului. Coordonații al acestui seril este Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, iar redactor responsabil Vasile Arimia. Rețarto.i responsabili adjuñcți pentru cele două tomuri de corespondență diplomatică sînt Iosif I. Adam și Dan Berindei. Culegerea, transcrierea, traducerea, adnotarea, confruntarea și colajonarea textelor s-au efectuat de către un colectiv din care au făcut parte următorii: Lelița Gămulescu, Vasile Matei, Gabriela Mărăsoiu, Elena Moisie, Cornelia Moraru, Sanda Racoviceanu, Dumitru Zaharia. Au mai colaborat Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Slavka Diamandi, Marilena Popescu și Sabina Popescu.

Întreg materialul publicat provine din fondul de microfilme și xerografii păstrat la Arhivele Statului. El a fost cules ca urmare a acțiunii de reproducere și colectare a documentelor din străinătate privind istoria țării noastre. Întîlnim astfel piese din arhivele Ministerelor de externe ale Marii Britanii, Austro-Ungariei, Belgiei, Franței, Germaniei, Italiei, Rusiei, Serbiei sau Statelor Unite ale Americii. Depistarea celor publicate în volumul II a necesitat strădanie și competență, materialul parcurs fiind de multe ori mai numeros decît ceea ce s-a încredințat tiparului. După părerea noastră acest efort a dus la excelente rezultate. Cele două tomuri de corespondență diplomatică devin acum instrumente de informare de maximă impor-

tanță pentru cercetătorii problemelor la care se referă. Tehnica de elaborare, înfățișarea volumului, sînt auxiliare prețioase în buna și utila folosire a culegerii. Documentele sînt reproduse în original, dîndu-ni-se și traducerea în limba română, ceea ce sporește valoarea științifică a lucrării. Întreg materialul este organizat strict cronologic, iar la fiecare document se reproduce data și după stilul vechi, ceea ce facilitează mult folosirea lui. Cînd s-a ivit cazul, s-au dat în notă, la sfîrșitul documentului respectiv, explicații asupra unor evenimente sau persoane.

Din punct de vedere formal întîlnim corespondență diplomatică provenind de la reprezentanții altor state în România, instrucțiuni către agenții diplomației la București, rapoarte ale unor diplomați în principalele capitale europene, mai ales de la Constantinopol, Viena, Petersburg, corespondență de presă, toate acestea referindu-se la probleme românești. Lista documentelor este tradusă și în limba engleză, dînd astfel și cercetătorului străin posibilitatea folosirii întregii lucrări. În partea I se publică și o foarte utilă „Notă asupra ediției”, în care Iosif Adam și Sanda Racoviceanu arată cum s-a întocmit lucrarea și dau explicații asupra tehnicii folosite. Fiecare din cele două tomuri este înzestrat cu un indice. Un număr de ilustrații, reproduse la finele fiecăreia din cele două părți completează vizual întreaga lucrare, oferindu-ne portrete și imagini ale evenimentelor de care documentele ne vorbesc. Toate acestea fac din întreaga lucrare o culegere alecătuită după cele mai exigente cerinți ale tehnicii de editare, după cele mai pretențioase deziderate ale specialistului.

Volumul se bucură de un studiu introductiv semnat de Dan Berindei. Pentru a ușura prezentarea materialului, fiecare parte a volumului își are o introducere. Ni se dezvăluie importanța materialului documentar, prin o expunere cronologică, de înaltă ținută științifică, pe baza evenimentelor. Sînt arătate vederile unor oameni politici sau militari și cum se reflectă acestea în materialul publicat. Activitatea diplomatică, participarea militară,

sînt încadrate de autorul introducerii în mersul general al evenimentelor, căpătînd astfel mai mult relief și importanță. Dan Berindei pornește de la prezentarea luptei pentru independență a poporului român și importanța sa în istoria răsăritului european. Fără a pierde din vedere cadrul general, autorul subliniază pe bună dreptate că „nașterea României moderne a fost în primul rînd rezultatul eforturilor și sacrificiilor poporului român, care a reușit, făcînd față indifferenței și desoari ostilității puterilor, să-și croiască drumul înainte, realizîndu-și obiectivele naționale între care independența se înscria la loc marcant”¹. Apoi, urmînd documentele volumului, pe care le încadrează în fapte de istorie universală și explicații de istorie națională, introducerea ne prezintă pe larg inițiativele ce aveau să aducă independența de stat a României. Împrejurările, bine analizate și cu claritate expuse, creează un bun cadru pentru înțelegerea și folosirea documentelor din volum.

Seria documentelor se deschide cu un raport din 3/15 februarie 1853, semnat de Eugène Poujade, agent și consul general al Franței la București, care în ajunul războiului din Crimeea, propunea la Paris independența și neutralitatea Principatelor române. Apoi, în tot timpul războiului, pînă la încheierea Tratatului de la Paris, relatările diplomaților străini vorbesc despre năzuința spre independență a românilor. În ianuarie 1856 L. Bécard, agent și consul general al Franței, stăruia pentru „suprimarea legăturilor care unesc Moldo-Valahia de Poarta otomană”. Privind epoca de după 1859, un grup de documente ne dezvăluie politica externă a lui Alexandru Ioan Cuza, considerată de un diplomat turc că „nu a făcut altceva decît să înfrunte autoritatea suzerană”. Aspirația spre independență a domnitorului unirii, continuă să rețină pe toți observatorii străini ai societății românești pînă în 1877. Corespondența diplomatică ne aduce într-o lumină mai completă ecoul demersurilor și strădaniilor pe care le face guvernul de la București în anii premergători cuceririi independenței, pentru a apăra autonomia țării și drepturile ei legitime. Încercarea din 1873 sau problema dreptului de a încheia convenții comerciale dă loc unui număr de rapoarte, care, în ceea ce ne privește, furnizează știri deosebit de interesante privind optica în care era văzută situația internațională a României, interesele economice ale puterilor străine, situația internă etc. În această vreme agentul diplomatic al Franței raporta că la București „prerogativele suzeranității Porții sînt reduse la perceperea tributului anual”, iar „această formalitate

îndeplinită, guvernul român înțelege să trateze cu puterile străine, și chiar cu Poarta, pe picior de egalitate și de independență perfectă”. Redeschiderea crizei orientale obliga pe diplomații străini să se intereseze de atitudinea României. Consulul general al Marii Britanii la București îi semnala lordului Derby că „principele Carol așteaptă doar o întorsătură favorabilă a evenimentelor pentru a-și proclama independența”. Și rapoartele vorbesc despre pregătiri militare, despre înțelegerea cu Rusia. Sînt însă în aceste rapoarte și știri, unele foarte prețioase, cu privire la politica guvernului român ca și la poziția marilor puteri. Ne vorbesc despre eforturile pentru neutralizarea Dunării, politica de neutralitate, apropierea de Rusia și avertismentele, mal ales ale Angliei și Franței, temătoare de orientarea spre vestul din răsărit. La începutul anului 1877 tot mai multe sînt veștile despre pregătiri militare, tatonările la Petersburg, Viena și Berlin. În aprilie 1877, se raportează că Alvensleben „a primit instrucțiuni de a-i determina pe români să se angajeze pe căile politicii rusești”. De la mijlocul lui aprilie știrile de război dețin prioritatea. Imediat după semnarea convenției româno-ruse, Kogălniceanu îi declară lui Mansfield, agent și consul general al Marii Britanii, că „singura noastră dorință este de a păstra ceea ce am dobîndit și de a nu schimba în nici un fel poziția noastră politică”. Cu pregătirea proclamării independenței și a primelor ecouri ce a trezit actul de la 9 mai 1877 se încheie partea întâia a volumului.

Partea a II-a începe cu zilele imediat următoare proclamării independenței. Rapoartele încearcă să evalueze consecințele, se menționează entuziasmul populației. Informații prețioase răzbat despre starea de spirit din țară, despre mișcarea populară în favoarea cuceririi independenței. Reține atenția de asemenea problema cooperării armatei române. La 3/15 iunie 1877 englezului Kingston i se pare „aproape imposibil ca armata română să nu la parte activ la lupta iminentă...” Sînt urmărite cu atenție tratativele româno-ruse și toate împrejurările cooperării militare. Rapoartele ogîndesc și intențiile marilor puteri. În mai Viena își arată tendința de a se opune oricărei influențe sau protectorat exclusiv în țările creștine eliberate de sub turci. În ceea ce privește independența României chestiunea este amnată de marile puteri. Dar o „notă foarte secretă”, pornită de la Ballplatz la 31 mai/12 iunie 1877 arată marea valoare a actului din 9 mai, subliniind imposibilitatea ignorării proclamării independenței României. În legătură cu participarea armatei române dincolo de Dunăre consuli raportează pe larg despre discuțiile din țară.

În celelalte timp alte documente ne vorbesc

¹ Partea I, p. XI.

despre ecoul produs la românii din Transilvania, prin măsurile ce se iau de către autorități spre a împiedica trecerea lor în România și a se înrola în armata română. Atitudinea diplomaților străini reprezintă desigur poziția guvernelor ce le reprezintă. Mansfield vede campania armatei române inutilă, Débains o prezintă de cele mai multe ori malițios, Fava este favorabil românilor, dar are îndoieli asupra rezultatelor, reprezentanții austro-ungar și german sînt mai favorabili. Lipsesc rapoarte rusești, probabil pentru că Gorceakov, în această vreme, era la București. Mansfield scria la 9/21 dec. 1877 că „entuziasmul guvernului român cu privire la rolul jucat de armata lui în ultimele operațiuni este în mod curios exagerat”. Reprezentanții Belgiei informează obiectiv, chiar cu simpatie, dar păstrează o rezervă prudentă în relațiile cu oficialitățile românești pentru a nu angaja Belgia într-o atitudine sau alta. Débains se laudă în ianuarie 1878 că este singurul agent diplomatic la București, care nu a cerut audiență să prezinte felicitări domnitorului și care evita legăturile cu miniștrii români. Atitudinea lui pornește de la credința sa că guvernul român era sub influența Rusiei și Germaniei. În perioada de pregătire a Congresului de la Berlin sînt mai ales știri despre ecoul intern, acțiunea

diplomatică a României, interesul subit al diplomației britanice, înțelegerea germano-rusă. În mijlocul atîtor adversități sau interese contradictorii, manifestate de marile puteri, apar în permanență de dincolo de Dunăre statornice dovezi de simpatie din partea Serbiei. În ziua independenței ei, Serbia trimitea un mesaj în care vorbea despre „țelul comun al luptei pe care cele două popoare au susținut-o vitejește, a strîns și mai mult vechile noastre legături de prietenie și interese”. Și volumul se încheie cu problemele ridicate de Congresul de la Berlin și cu efortul pentru recunoașterea independenței.

Privind în ansamblu materialul documentar publicat în acest volum, îl considerăm de o deosebită importanță, prin știrile ce ni le aduce cu privire la unele importante momente din lupta pentru cucerirea independenței, la unele probleme interne și externe, care stau la baza acestui mare eveniment al istoriei noastre naționale. Un cuvînt de laudă se cuvine colectivului care a investit muncă și competență, precum și Direcției generale a Arhivelor Statului care a avut inițiativa și a lucrării și a aducerii în țară a documentelor.

Paul Oprescu

IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese*, I, Introducere, ediție critică, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, 259 p.

Unul din meritele editurii clujene *Dacla* este și acela că revalorifică, prin temeinice ediții critice, opera unor străluciți reprezentanți ai vechii școli istorice din orașul de pe Someș. Seria a fost deschisă cu volumul Ioan Moga, *Scrieri istorice 1926—1946*, Ediție îngrijită de Mihail Dan și Aurel Răduțiu. Studiul introductiv de Ștefan Pascu, Cluj, Editura Dacia, 1973, 357 p. O continuitate a preocupărilor editurii în această direcție se concretizează în actuala ediție, în care sînt selecționate o parte din contribuțiile științifice ale lui Ioan Lupaș (1880—1967), reprezentant de seamă al istoriografiei românești din perioada interbelică.

Ediția critică de față debutează cu o temeinică *Introducere* (p. 7—28), în care editorii prezintă, cu deosebită aplicație, viața și activitatea culturală, politică și științifică a creatorului de școală care a fost istoricul Ioan Lupaș. Cercetarea unei opere atît de diverse și, nu o dată, contradictorie, cum este aceea datorată lui Ioan Lupaș, impune, în mod firesc, raportarea ei la etapa de creație, detectarea formației spirituale a omului de

știință, în directă congruență cu specificul unui început de secol atît de frământat.

Originar din Săliște (jud. Sibiu), Ioan Lupaș urmează școala elementară în comuna natală iar cursurile medii la gimnaziul crăiesc din Sibiu, pe care este silit să-l părăsească, în 1899, în urma unui conflict. După absolvirea liceului românesc din Brașov, Ioan Lupaș se înscrie la Universitatea din Budapesta, la cursurile Facultății de litere și filozofie; aici va studia istoria modernă, istoria Ungariei, filozofia, diplomația și latina. Anii de studii budapeșteni, hotărîtori pentru evoluția istoricului de mai tîrziu, îi încheie în 1904, cu diploma de licență în istorie și latină, la care se adaugă teza de doctorat *Biserica ortodoxă română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*.

Epoca fertilă a studiilor universitare n-ar fi completă dacă n-am aminti activitatea culturală a lui Ioan Lupaș în cadrul *Societății Petru Maior* și în calitate de frecvent colaborator la revista „Luceafărul”.

După un scurt stagiul la Brad, ca profesor de liceu, Ioan Lupaș se îndreaptă spre Berlin, beneficiind, alături de Octavian Goga, de o bursă de studii, acordată de Societatea *Transilvania*. Anul studiilor berlineze, profitabil pentru formația viitorului cercetător și dascăl de istorie, îl familiarizează cu metoda de cercetare germană, determinând o lărgire a orizontului său intelectual și o sensibilizare pentru problematica de filozofie a istoriei. După o scurtă călătorie de studii în Italia, reintîlnim pe Ioan Lupaș la Institutul teologic din Sibiu, în calitate de profesor, unde își va inaugura cursul cu prelegerea *Despre originea românilor*. Negăsind înțelegerea necesară pentru împlinirea aspirațiilor sale, proca curajoasă față de momentul pe care îl traversa, tânărul profesor se vede obligat să-și întrerupă cursul, în 1909, stabilindu-se la Săliște, ca protopop și inspector școlar. Aceasta este epoca în care Ioan Lupaș se dedică, după puteri, ridicării poporului la cultură, în spiritul tradiției iluministe. Perioada coincide și cu apariția primelor contribuții științifice fundamentale, dintre care reținem monografia *Andrei Șaguna. Stăruitoarele cercetări asupra veacului luminilor* au drept rezultat contribuții de genul: *Mistuna episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la curtea din Viena 1792* (1912), *Contribuțiunile istorice privitoare la trecutul românilor pe Pământul Crătesc* (1913), *Contribuțiunile la istoria românilor ardeleni, 1780—1792. Cu 84 acte și documente inedite* (1915) ș. a. Prin lucrări de genul celor mai sus menționate, cercetarea veacului luminilor primește noi dimensiuni, în special în direcția referințelor la istoria central-europeană.

Ioan Lupaș, de acum o personalitate pe deplin conturată, era cunoscut în Transilvania și peste Carpați. Este epoca în care seamănă o seamă de contribuții, temeinic documentate, dedicate lui Gh. Lazăr și V. Moga, ziariştilor ardeleni, lui G. Bariț și A. Mureșianu, epocii reformei în Ardeal (1917) și redactează o istorie bisericească a românilor ardeleni (1918). Ales membru al Academiei Române, în 1916, Ioan Lupaș va rosti discursul de recepție abia în anul 1920, cu *Nicolae Popoa și Ioan M. Moldovan*, răspunsul fiindu-i acordat de N. Iorga.

Afirmându-se pe tărîmul vieții politice ca un element progresist, animat de spiritul patriotic pentru Unirea cu patria mamă, Ioan Lupaș ajunge profesor la Universitatea clujeană, nou înființată. În această calitate va depune o stăruitoare muncă de dascăl, va semna cursuri și va conduce seminariile, va contribui la pregătirea mai multor generații de studenți, dintre care unii se vor distinge prin contribuții științifice remarcabile, creînd o adevărată școală istorică.

Personalitatea istoricului s-a impus nu numai de la catedră sau în munca de cercetare ci și printr-o neobosită activitate culturală: a contribuit la bunul mers al Institutului de Istorie Națională, fondat în 1920, a fost președinte al Secțiunii istorice a Academiei Române, membru în Comitetul central și președinte al Secțiunii istorice a *Astrel*. A susținut conferințe, a participat la polemici dar a rămas, înainte de toate, un credincios adept al zeiței Clio, un cercetător și un popularizator al istoriei, știință care a găsit, în persoana profesorului Ioan Lupaș, pe unul din cei mai pasionați și mai devotați slujitori ai perioadei.

După această privire retrospectivă asupra vieții și activității istoricului de excepție care a fost Ioan Lupaș, vom putea pătrunde mai bine în universul valorii științifice și vom înțelege la justa lor importanță valențele documentare și educaționale ale articolelor și studiilor incluse de editori în volumul I din *Scrieri alese*, volum care demonstrează, în ansamblul lui, dimensiunile personalității istoricului și, în același timp, incită la abordarea dar și la reinterpretarea unor subiecte de cercetare istorică.

În spiritul celor propuse în *Notă despre ediție* (p. 29), selecția se deschide cu textul unei conferințe, susținută, la Colegiul Academic din Cluj, cu prilejul deschiderii anului universitar 1939—1940: *Valoarea educativă a istoriei naționale* (p. 31—38). Parte integrantă din ciclul de lecții inaugurale, rostite de Ioan Lupaș timp de două decenii, conferința a fost susținută într-un moment politic de excepție, când evenimentele încercau să amenințe integritatea statului unitar român. De fapt, valoarea interioară a lecției este în deplină congruență cu dominantele concepții istorice de o viață a lui Ioan Lupaș. Inițial, lecție de introducere la cursul *Politica externă a Transilvaniei*, predat în primul semestru al anului universitar 1920—1921, *Individualitatea istorică a Transilvaniei* (p. 39—53) ne aduce în față una din temele preferate ale savantului. Subliniind sensul istoric al voievodatului ca instituție, contribuția lui Ioan Lupaș nu pierde cu nimic din importanța științifică, dacă mai reținem și alte studii ale aceluiași autor, cum ar fi, de pildă *Votevodatul Transilvaniei în secolele XII și XIII sau Fazele istorice în evoluțiunea constituțională a Transilvaniei*.

Sensul și scopul istoriei, lecție expusă la 1 noiembrie 1923, inclusă în ediție (p. 54—62), ne demonstrează, în mod peremptoriu, că Ioan Lupaș s-a aplecat, și încă cu succes, asupra filozofiei istoriei, subliniind contribuțiile în domeniu ale lui Leopold von Ranke și Oswald Spengler, dar precizându-și, în același timp, punctul de vedere; în acest sens, Ioan Lupaș se declară adeptul metodei

explicativ-științifice. Preocupat de problema periodizării istoriei, Ioan Lupaș își fixează, în mod clar, punctul de vedere în *Diferite criterii pentru împărțirea istoriei românilor în epoci* (p. 63—71). În spiritul acestui studiu, evul modern românesc este marcat de revoluția lui Tudor (1821).

Prin multe din contribuțiile lui Ioan Lupaș s-au conturat, în contextul școlii istorice de la Cluj, preocupări pentru istoria historiografiei, domeniu subordonat, potrivit concepției sale, reconstituirii evenimentului. Acestui spirit critic de cercetare îi răspunde, în chip deosebit, lecția de deschidere a cursului de *Istoria Românilor*, susținută la Universitatea din Cluj, în toamna anului 1940: *Probleme de istoriografie transilvană* (p. 72—84). Potrivit concepției sale (aceea a istoriei unitare a poporului în care se încadra și Transilvania, prin remarcabila sa contribuție la civilizația românilor) termenul de istoriografie transilvăneană este depășit în sensul strict al cuvântului, cercetarea fiind expusă și la realitățile din afara arcului carpatic.

Din sersul crontecarilor latini ai Transilvaniei (p. 85—112), studiu extrem de interesant și de mobilizator pentru eventuale noi cercetări, a constituit, inițial, o introducere la seminarul despre *Vechea istoriografie transilvăneană*. Studiul, în sine, este o mărturie în plus a preocupărilor profesorului clujean pentru chestiuni legate de istoriografie. Strâns legată de această contribuție, ne apare cea imediat următoare, intitulată: *Dezvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV—XIX* (pp. 113—135). Într-o primă etapă, introducerea la *Cronicar și istoric român din Transilvania — Școala ardeleană*, I—II, Craiova, 1933, lucrarea ne demonstrează, în mod ferm, faptul că una din dominantele activității sale științifice a constituit-o abordarea istoriei historiografiei.

Introdusă în ediția de față, conferința rostită în Aula Universității clujene, în 8 noiembrie 1923, intitulată *Activitatea literar-științifică a lui Dimitrie Cantemir* (p. 136—148), poate și trebuie considerată nu numai ca un moment în fișierul personal al lui Ioan Lupaș ci și în cadrul mai larg al exegezei cantemiriene. Cu ocazia centenarului morții unei alte personalități din istoria culturii românești — avem în vedere pe Petru Maior — Ioan Lupaș a expus, la 15 februarie 1921, conferința *Scriserile istorice ale lui Petru Maior* (conferința va fi publicată în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*). Textul conferinței este, în esență, o dovadă concretă a preocupărilor școlii istorice clujene asupra unuia din cei mai remarcabili reprezentanți ai Școlii ardeleni.

Chestiunea originii și continuității românilor într-o predică de la 1792 (p. 166—175)

ni se relevă ca un interesant studiu, depășit, pe anumite coordonate ca optică: înțelegerea ideilor cuprinse în predica lui Sava Popovici din 1792, în ansamblul lor, raportate la universul operei lui Petru Maior, nu poate fi susținută temeinic, fiindcă, deja în 1792, o parte din ideile istorice ale Școlii ardeleni erau receptate în anumite medii ale societății românești.

Hegel și influența lui în sersul lui Nicolae Bălcescu și Mihail Eminescu (p. 176—183), studiu datorat lui Ioan Lupaș, va întruni aprecierile convenite în ampla cercetare a lui Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, lucrare editată cu ocazia centenarului morții filozofului (1933). Influența lui Ranke asupra lui Kogălniceanu a fost abordată, nu o dată, în istoriografia română; de fapt, însuși Mihail Kogălniceanu a recunoscut atașamentul său față de marele istoric. Contribuția lui Ioan Lupaș, *Leopold Ranke și Mihail Kogălniceanu*, parte integrantă a ediției de față (p. 184—194), reprezintă, în esență, o cercetare de o valoare documentară incontestabilă, conformată și de recente studii ale lui Al. Zub.

Viața și activitatea istoricului Ioan Bogdan l-a preocupat în mod deosebit pe Ioan Lupaș. Rezultatele acestor străduințe s-au concretizat în două studii de o certă însemnătate, introduse în ediție: *Ioan Bogdan* (p. 195—202) și *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa* (p. 203—229). Ambele studii subliniază contribuția lui Ioan Bogdan la critica latinismului exagerat, sesizează spiritul critic profesat de istoricul fondator de școală, legăturile sale cu slavistica europeană etc. Anumite aspecte ale personalității lui Ioan Bogdan au fost relevate, în ultimii ani, de cercetările regretatului profesor Mihail P. Dan, fost student al lui Ioan Lupaș.

Ultimul studiu, ceditat în volum, este un medalion, *Teodor V. Păcășian* (p. 230—239), de o reală valoare comemorativă, care demonstrează, o dată în plus, înțelegerea și prețuirea lui Ioan Lupaș pentru înaintașii istoriografiei transilvănene.

Cele 15 studii, incluse în ediție, diferite ca subiect de abordare dar definitorii pentru concepția și metoda istoricului Ioan Lupaș, beneficiază de pertinente comentarii (p. 240—247), în care editorii judecă valoarea fiecărui text în raport direct cu restul contribuțiilor semnate de istoric asupra aceleiași problematice. Comentariile conțin și referințe științifice asupra unor lucrări românești sau străine care abordează o tematică identică sau apropiată de aceea care a fost, odată, în atenția lui Ioan Lupaș.

Concluziile care se impun pe marginea ediției de *Scriseri alese*, I, se referă la utilitatea

el științifică și educativă, ca și în cazul altor apariții editoriale similare; ediția contribuie, într-o manieră aparte, la conturarea personalității lui Ioan Lupuș, ca savant și om de alasă

cultură, calități care au dublat întotdeauna profesorul de la universitatea clujeană.

Iacob Mârza

ILCIO DIMITROV, *Bălgarskata demokratcina obštestvenost, fašizmăt i voinata (Forțele democratice din Bulgaria, fascismul și războiul), 1934—1939*, Izdatelstvo na Otecestvenia front, Sofia, 1976, 332 p.

Interesanta lucrare a istoricului bulgar Ilicio Dimitrov prezintă, în baza unei bogate documentații, „radiografia” — am putea spune — a unei scurte dar, din păcate, întunecate perioade din istoria poporului bulgar. Este vorba de perioada anilor 1934—1939 când, așa cum arată autorul, a avut loc, pe de o parte, „întărirea dictaturii monarho-fasciste, concentrarea puterii în mâinile țarului, generalilor, funcționarilor superiori de stat și carieriştilor politici, grupații în jurul acestuia”, iar pe de alta „privarea maselor largi populare de drepturile politice și libertățile cetățenești elementare” în paralel cu „antrenarea Bulgariei în cel de al doilea război mondial de partea blocului fascist” (p. 25).

Lucrarea este precedată de o introducere în care sînt prezentate pe scurt principalele partide și grupări politice burgheze, inclusiv cele fasciste, care acționau în țară în ajunul loviturii de stat militaro-fasciste de la 19 mai 1934. Apoi, în cele patru capitole ale lucrării, autorul analizează în mod detaliat evoluția situației social-politice din Bulgaria anilor 1934—1939.

În iunie 1923 printr-o lovitură de stat, caracterizată de istoricii bulgari drept militaro-fascistă, la cîrma țării a venit un guvern fascist condus de Al. Ţankov¹. În urma loviturii guvernul Uniunii Populare Agrare Bulgare, condus de Al. Stamboliiski, este înlăturat de la conducere. După o perioadă de 8 ani în care noul regim cu toate eforturile depuse, inclusiv schimbări de cabinete, n-a reușit să-și creeze un sprijin de masă, în iunie 1931 partidul de guvernămînt „Înțelegerea democratică” (Demokrateski sgovor) este învins în alegerile legislative. La conducerea țării vine un guvern al „Blocului Popular” (Naroden blok), coaliție politică burgheză formată din Partidul Democrat (condus de Al. Malinov), Uniunea Populară Agrară Bulgară (aripa lui D. Ghicev), Partidul Național Liberal (condus de Gh. Petrov) și Partidul Radical (condus de St. Kosturkov).

Blocul cîștigase alegerile și se instalase la cîrma țării în numele instaurării regimului parlamentar-constituțional burghez, al promovării unei politici care să țină cont de interesele maselor populare. Datorită însă lipsei de omogenitate, a tendințelor centrifuge din interiorul său, la care s-au adăugat consecințele crizei economice mondiale care a lovit serios și Bulgaria, Blocul nu a putut pune consecvent în aplicare nici principiile unei conduceri democratice și nici programul de îmbunătățire a situației maselor muncitoare. Toate acestea au diminuat serios rezistența opusă loviturii de stat de la 19 mai 1934, moment cu a cărui prezentare începe capitolul I al lucrării, intitulat „De la dictatura militară la cea monarhică”.

De la început autorul declară că prin lovitura de stat de la 19 mai 1934, „a fost deschisă calea spre dictatura fascistă în Bulgaria” (p. 26)². El urmărește cu atenție evoluția vieții politice interne din Bulgaria, disensiunile din snul partidelor sau dintre partide, reliefînd faptul că deși aproape toate partidele și grupările politice burgheze, cu excepția celor de extremă dreaptă, erau adeptele ale parlamentarismului, atitudinea lor față de lovitura de stat a fost diferită: unele au privit lovitura de stat cu satisfacție (U.P.A.B. — gruparea „Al. Stamboliiski”), altele au criticat doar modul în care s-a efectuat transferul de putere și au cerut membrilor lor să adopte o atitudine de expectativă (Partidul Democrat). În sfîrșit au fost și partide sau grupări care au condamnat lovitura de stat considerînd-o drept o „aventură, o încercare de instaurare a unei noi dictaturi” (U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea 1”) (p. 30).

² În alte lucrări ale istoriografiei bulgare se consideră că în urma loviturii de stat de la 9 iunie 1923 în Bulgaria s-a instaurat „dictatura monarho-fascistă”. Perioada anilor 1931—1934 este considerată drept o breșă în regimul de dictatură fascistă, iar în urma loviturii de stat militaro-fasciste din 19 mai 1934, s-au creat posibilități pentru instaurarea dictaturii monarho-fasciste, începînd cu luna noiembrie 1935. A se vedea: *Istoriia na Bălgarskata komunistceska partia...* p. 275, 372, 400.

¹ *Istoriia na Bălgarskata komunistceska partia*, Izdatelstvo na B.K.P., Sofia, 1969, p. 269.

Pe o poziție fermă, deschisă, s-au situat Partidul Comunist Bulgar și Partidul Muncitoresc Social-Democrat care au „apreciat corect caracterul fascist al loviturii de stat și al puterii instaurate prin aceasta” (p. 27), caracterizându-le ca o „acțiune îndreptată împotriva poporului, plină de urmări periculoase pentru viitorul Bulgariei” (p. 37).

Dar P.M.S.D.B. era un partid cu o influență redusă în mase și de aceea protestul său, de altfel singurul protest deschis împotriva loviturii de stat pornit din rîndul forțelor politice necomuniste, a fost adresat țarului. La rîndul său P.C.B., deși constituia cel mai dinamic element al forțelor antifasciste, „n-a putut organiza o rezistență de masă împotriva dictaturii militare fasciste” datorită faptului că a fost „paralizat de curentul sectarismului de stînga care domina conducerea lui” (p. 38).

Autorul urmărește evoluția situației politice pe două planuri: 1) al comportării echipei aflată la conducerea țării, care urmărea crearea unui stat totalitar după exemplul Italiei sau al Germaniei; 2) al acțiunilor partidelor politice (dizolvate de jure după 19 mai 1934). El prezintă grupările și regroupările de forțe la nivelul echipei guvernamentale, mecanismul prii care a avut loc transferul puterii în mâinile țarului, evoluția unora dintre participanții la lovitură de stat spre opoziția față de regimul la a cărei instaurare contribuieră.

Grupări și regroupări au loc și în rîndurile partidelor politice nefasciste, care pun bazele unui larg front opoziționist față de regim. Un rol important în crearea acestui front i-a revenit P.C.B. care, spre finele anului 1934, face propuneri concrete U.P.A.B. și P.M.S.D.B. de a crea un front unic de luptă împotriva regimului instaurat la 19 mai 1934. Dar dacă la nivelul partidelor, în acest an, nu se realizează nimic concret, pe linia organizațiilor de tineret această acțiune reușește. În noiembrie 1934, de pildă, conducerea organizațiilor de tineret Uniunea Tineretului Muncitor („Rems”) și Uniunea Tineretului Agrarian — gruparea „Vrabcea”, publică un apel comun de luptă împotriva exploatării capitaliste și a terorii fasciste, apel primit favorabil și de conducerea altor organizații de tineret.

Anul 1935 debutează cu o puternică activizare a vieții politice, provocată de intențiile regimului de a modifica Constituția*. Împotriva acestor proiecte s-au pronunțat toate forțele opoziției. Ele nu au găsit ecou nici chiar în rîndurile cele mai apropiate regimului. Împotriva intențiilor guvernului de a schimba Constituția s-a pronunțat, în modul cel mai ferm, Partidul Comunist

Bulgar. El a propus celorlalte forțe de opoziție o platformă constituțională democratică, antifascistă și antimonarhică. Lupta sa pentru apărarea Constituției, a drepturilor și libertăților democratice ale cetățenilor a reprezentat, așa cum arată autorul, „o etapă importantă în eforturile depuse pentru înfrîngerea sectarismului de stînga, pentru însușirea tacticii de front popular” (p. 74).

Ca urmare a puternicei opoziții a forțelor nefasciste, unanime în apărarea Constituției, intențiile regimului au fost contracarate, proiectul noii Constituții nefiind nici măcar publicat. Autorul reamintește faptul că unitatea de vederi a opiniei publice bulgare în problema menținerii vechii Constituții exprima posibilitatea creării unui larg front antifascist împotriva dictaturii. Nerealizarea acestui front, concluzionează însă el, s-a datorat în primul rînd „pregătirii insuficiente a factorului subiectiv” (p. 71).

În continuare, Ilcio Dimitrov descrie amănunțit procesul de transformare a dictaturii militare-fasciste în dictatură monarho-fascistă. El amintește că în perioada mai 1934 — noiembrie 1935 au fost schimbate trei guverne, în cadrul cărora țarul, sprijinit în primul rînd de partidele fasciste, a căpătat o influență tot mai mare.

Spre deosebire de poziția oscilantă a partidelor burgheze, P.C.B. a mers, mai ales după depășirea anumitor limite, pe o linie tactică fermă, de realizare a unei largi unități antifasciste. Aceasta a stimulat și partidele burgheze nefasciste să renunțe la pasivitatea lor și să se manifeste mai ferm pe linia realizării unității de acțiune a forțelor opoziționiste.

Capitolele II și III ale lucrării tratează evoluția situației politice din Bulgaria, din noiembrie 1935 și pînă în primăvara anului 1938. Această perioadă debutează prin instalarea la cîrma țării a guvernului condus de Gh. Kioseivanov care proclamînd că urmărește „normalizarea situației din țară și aducerea ei la o viață politică armonioasă și liniștită” (p. 104), pregătea de fapt terenul pentru impunerea „monarho-fascismului ca formă a dominației de clasă a burgheziei” (p. 192). Un nou pas spre instalarea dictaturii monarho-fasciste l-a constituit remanierea ministerială din octombrie 1936 (Gh. Kioseivanov rămînd prim ministru). Procesul se încheie în urma alegerilor parlamentare din primăvara anului 1938 cînd, de jure, „este asigurată puterea supremă a țarului în cadrul sistemului de dictatură” (p. 254).

În contextul prezentării amănunțite a evoluției situației politice din acești ani, autorul reamintește faptul că la finele anului 1935 și la începutul anului 1936, în țară se conturaseră principalele grupări politice care, în pofida schimbărilor și regroupărilor ce vor mai avea

* Este vorba de Constituția adoptată în anul 1879, cunoscută sub numele de Constituția de la Tirnovo.

loc, își vor menține fizionomia pînă la înlăturarea dictaturii monarho-fasciste, la 9 septembrie 1944.

Cresc și se delimitează în această perioadă detașamentele forțelor de stînga. Pe poziția cea mai consecventă și mai fermă se postează Partidul Comunist Bulgar care, prin noua sa linie tactică adoptată la plenara a VI-a a C.C., din februarie 1936, crează premisele organizării unei largi mișcări antifasciste. Frontul forțelor de stînga se mărește prin ralierea unor curente de stînga care se delimitează în rîndurile unor partide și grupări politice burgheze. Amintim între acestea, U.P.A.B. — gruparea „Pladne”, P.M.S.D.B., Liga militară („Voena liga) etc.

Concomitent își desfășoară activitatea forțele de centru, reprezentate de principalele partide și grupări politice burgheze care năzuiau spre refacerea regimului parlamentar și reinstaurarea Constituției de la Tirnovo. Rolul principal în cadrul acestora îl juca U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea”, în jurul căreia s-a concentrat o parte a membrilor Partidului Național-Liberal, ai Partidului Radical, ai P.M.S.D.B., și a membrilor fostului partid de guvernămînt în perioada 1923—1931, — „Înțelegera democratică”. De asemenea aici intrau Partidul Democratic și o serie de alte partide.

Tot mai active devin însă în această perioadă forțele de dreapta reprezentate de organizații fasciste ca „Mișcarea social-populară”, „Uniunea Legiunilor Naționale Bulgare” etc. Fără a participa direct la conducerea statului, organizațiile fasciste „constituiau sprijinul politic al dictaturii monarhice” (p. 126).

Unul din cele mai importante momente ale perioadei îl reprezintă crearea în mai 1936 a așa numitului „Comitet al celor cinci”. Din el au făcut parte: U.P.A.B. — gruparea „Vrabcea”, P.M.S.D.B., Partidul Național Liberal (condus de B. Smilov), Partidul Radical (condus de Gh.P. Chenov) și Înțelegera democratică. Deși la baza creării acestui Comitet a stat unirea a două curente de bază ale opoziției burgheze, dintre care unul reprezenta „fidelitatea față de conducerea burghezodemocratică” iar al doilea — „loialitatea absolută față de capul statului” (p. 136), această coalitiție — arată autorul — „se opunea fascismului și dictaturii” și se sprijinea pe „o platformă de refacere a regimului parlamentar constituțional” (p. 137). În același timp însă, Comitetul se opunea și „frontului popular care reprezenta a treia linie politică în evoluția țării” (p. 139) cîntind, în funcție de etapă, cînd colaborarea cu forțele de stînga, cînd cu cele de dreapta. Această atitudine deseori inconsecventă a făcut ca în afara Comitetului să rămîna P.C.B. și alte organizații politice care evoluaseră spre stînga, ca de pildă

U.P.A.B. gruparea „Pladne”, Liga militară etc. În pofida limitelor sale, subliniază autorul, prin înființarea acestui comitet, în viața politică a apărut „o grupare politică nefascistă” care a enunțat deschis „un program de înlăturare a dictaturii și restaurare a regimului constituțional” (p. 139).

Remanierea guvernamentală de la 23 octombrie 1936 care a dus la consolidarea dictaturii monarho-fasciste determină pe conducătorii partidelor nefasciste să renunțe vremelnic la disensiunile dintre ei și să încerce realizarea „unei largi uniuni politice în numele Constituției” (p. 202). „Comitetul celor cinci” elaborează un document comun al partidelor de opoziție, pe care îl adresează țarului. În document se arată că prin amnarea alegerilor s-a pierdut momentul cel mai favorabil pentru realizarea unității dintre capul statului și popor și se cerea desemnarea unui guvern de concentrare națională. Acțiunile desfășurate de „Comitetul celor cinci” în vederea restabilirii regimului parlamentar, a respectării prevederilor constituționale, acțiuni la care s-a căutat atragerea tuturor forțelor de opoziție, erau, după părerea autorului, o dovadă a orientării Comitetului „spre colaborarea cu celelalte partide nefasciste și a căutării unui larg sprijin popular în vederea reinstaurării prevederilor constituționale” (p. 207).

După instalarea la cîrma țării, în noiembrie 1935, a guvernului Gh. Kioscivanov, acesta și-a propus zgomotos „atragera poporului la conducere” prin organizarea alegerilor pentru consiliile comunale și Parlament. Prevăzute a avea loc în anul 1936, ele sînt amânate pînă în primăvara anului 1937 cînd, după aprobarea de către țar a noii legi electorale (ianuarie 1937) se hotărăște ținerea alegerilor pentru consiliile comunale în luna martie a aceluiași an. Urnărind lărgirea rîndurilor opoziției, Comitetul celor cinci hotărăște organizarea de așa numite comitete constituționale în cadrul cărora sînt atrași, în afara reprezentanților celor cinci partide, și alți „adeptați ai democrației și constituției”. Apreciind această atitudine ca „un pas înainte pe calca unei uniuni reale a tuturor forțelor democratice” (p. 209) P.C.B. hotărăște să sprijine și el această acțiune. Prezentînd cu lux de amănunte atitudinea diferitelor partide și grupări față de alegerile din martie 1937, autorul concluzionează că unitatea de acțiune realizată de forțele de opoziție nerezultat „unul din apogeurile unității antifasciste ale democrației bulgare în ajunul celui de al doilea război mondial” (p. 214), și „un prim succes mai însemnat pe linia creării unui larg front popular în Bulgaria” (p. 217).

În primăvara anului 1938 au loc alegeri parlamentare. În vederea alegerilor forțele democratice, dînd curs chemării P.C.B., își string rîndurile coalizîndu-se. Ca atare, alegerile au însemnat „noi succese importante ale mișcării antifasciste din Bulgaria, un nou pas pe calea făuririi frontului popular” (p. 246). Prezentînd atmosfera din prajma alegerilor, autorul demască numeroasele manevre făcute la nivelul echipei guvernamentale prin care se urmîrea să fie alese numai acele persoane care erau fidele regimului existent. El descrie procesul complex de formare a coaliției forțelor democratice*, subliniînd strădaniile P.C.B. de a orienta această coaliție spre realizarea unei unități principale, bazate pe lupta activă împotriva regimului. Referîndu-se la rezultatul alegerilor**, autorul conchide că coaliția democratică s-a manifestat „ca o însemnată forță politică” (p. 255), iar acțiunile și activitatea ei sînt urmărite pînă în *ajunul celui de al doilea război mondial*, cum de altfel se și întitulează ultimul capitol.

Urmărînd, în cadrul acestui capitol, evoluția vieții parlamentare pînă în vara anului 1939, autorul prezintă procesul în urma căruia deputații opoziției devin o forță tot mai activă ce folosește „toate formele posibile în vederea criticării dictaturii monarho-fasciste”, și „demascării politicii economice a guvernului” de legare a economiei țării de cea a Germaniei (p. 261).

Atenție acordă autorul în acest capitol și problemelor de politică externă a regimului monarho-fascist, subliniînd activitatea intensă a opoziției democratice care a demascat în cadrul parlamentului politica Germaniei hitleriste și a cerut promovarea „unei poli-

tici active de pace și înțelegerea cu popoarele apropiate sau mai îndepărtate” (p. 289).

În încheierea lucrării autorul consideră că chiar dacă s-a ajuns la instaurarea dictaturii monarho-fasciste, poporul bulgar s-a opus regelui și politicii promovate de acesta, „sentimentele, starea de spirit și năzuințele marii majorități a poporului bulgar fiind exprimate de forțele nefasciste” (p. 324). În cadrul acestor forțe politice cel mai consecvent a fost Partidul Comunist Bulgar — care a militat neobosit pentru unirea tuturor forțelor democratice antifasciste ale poporului bulgar, în lupta împotriva dictaturii monarho-fasciste.

Lucrarea recenzată are marea calitate că prezintă cititorului complexitatea vieții politice din Bulgaria anilor 1934—1939, forțele politice care s-au confruntat și cele care s-au coalizat, diversele orientări politice și atitudini, numeroasele probleme care au confruntat viața politică internă și externă a Bulgariei. Constituie un mare merit al autorului faptul că încearcă să explice cauzele și să prezinte procesul complex de trecere în opoziție față de regimul fascist a unor organizații și grupări politice (care inițial, și-au adus un aport direct la instaurarea lui. Deși lucrarea suferă de unele inconsecvențe în folosirea terminologiei ca de pildă, folosirea în unele locuri a termenului de dictatură militară, alături cel de dictatură militară-fascistă, sau de dictatură monarhică iar uneori cel de dictatură monarho-fascistă, în ansamblu ea constituie un aport vizibil la explicarea procesului de instaurare a regimului fascist în Bulgaria.

Crișan Iliescu

EDOUARD PERROY, *Le monde carolingien*, Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1974, 274 p.

Lucrarea lui Edouard Perroy, profesor la facultatea de litere și științe umanistice din Paris, încearcă ordonarea principalelor probleme care privesc Europa occidentală și centrală în epoca carolingiană (secolele VIII—IX). Nu este vorba de un studiu de ansamblu, ci de o lucrare care lăsînd de o parte evenimentele politice analizează economia carolingiană, structura socială care îi corespunde, instituțiile politice și administrative.

* În această coaliție au intrat partidele ce formaseră „Comitetul celor cinci”, Partidul Democratic, U.P.A.B. — gruparea „Pladne” și Partidul Muncitoresc.

** Din 160 deputați, 63 erau din partidele aflate în opoziția regimului.

Prima parte a lucrării, „Economia carolingiană” urîndrește: 1) Problema și sursele subiectului; 2) Mecanismul regimului domesial, în fine 3) Activitățile de schimb.

Sursele referitoare la economie sînt grupate în două categorii: 1) surse relative la fiscurile regale și 2) surse relative la proprietățile eclesiastice, foarte complete fiind polipticurile-inventarii detaliate (de exemplu polipticul mănăstirii Saint Germain des Prés).

Odată cu expunerea datelor problemei, autorul trece la studierea regimului domesial. Atingînd problema „întinderii”, formării și dezintegrării domeniilor, „istoricul francez menționează că cele trei categorii de proprietari funciari (suveran, mînăstire, senlor laic), posedau domeniile ce variau considerabil ca

Întindere. Celula economică de bază o reprezintă villa sau fisci (pentru proprietățile regale). Dar caracteristica domeniului carolingian nu apare net marcată prin întinderea lui (variabilă) ci prin structura sa internă, prin modul de exploatare".

Secolul al IX-lea este o epocă de creație a domeniilor noi, care apar fie prin defrișări de terenuri (de exemplu în regiunea Ardenilor), fie în ținuturi noi care nu cunoscuseră organizarea domeniială și unde cuceritorii au impus economia acestui regim, fie prin fracționarea unor vechi domenii cedate de seniori laici minăstrierilor.

Elementele fundamentale în organizarea domeniului, pe care autorul le punctează, sînt rezerva, anexele și pămînturile necultivate. Rezerva cuprindea pămînturile cultivate (terra arabilis) aflate în exploatarea directă a proprietarului sau a administratorului, curtea (curtis), centrul de exploatare sau grupul de clădiri cu locuința seniorului (sala dominicata), grădina, livada, pășunile, la care se adaugă pămînturile arabile propriu-zise grupate după cultura practică anual (cultura). Pe rezervă locuiesc sclavii care formează familia proprietarului. Adăpoștiți și hrăniți de stăpîn acestia nu posedă nici un mijloc de întreținere propriu. Anexele cuprind moara, biserica sau capela iar în categoria pămînturilor necultivate (deserta) se găsește și pădurea (silvae).

Exploatarea acestor pămînturi ale rezervei seniorale se asigură urmînd principiul sistemului domeniial: folosirea țăranilor liberi sau neliberi, așezați dincolo de pămînturile proprietății. Aceștia primesc pămînt (ce poate fi lăsat moștenire ereditară) pentru a-și asigura existența. Chiria acestui pămînt reprezintă renta anuală pe care stăpînul o fixează odată pentru totdeauna atît în natură cît și în bani, la care se adaugă diferite servicii gratuite pe pămîntul rezervei unde țăranul se folosește de propriul inventar agricol. Deci, subliniază autorul, prin aceste pămînturi date în arendă proprietarul obține de lucru gratuit și rente ce sporesc producția obținută pe domeniu. Aceste produse nu ar fi considerate decît o chirie pentru pămînt dacă la ele nu s-ar adăuga prestațiile de muncă.

Pămînturile ocupate de țărani apar în documente sub numele de terra mansionaria în care mansa desemnează pămîntul unui singur țăran.

În marea lor varietate mancele se pot împărți în două sau trei categorii principale: 1) mansi ingenuile (libere); 2) mansi servi (servile); 3) mansi ledilas (lizi). În această clasificare autorul neglijează mansi fiscale care provin din donații regale și care nu au nimic de a face cu sarcinile grele și condiția juridică a celorlalte categorii. Această dife-

rențiere este marcată de condiția juridică a țăranului: 1) liber; 2) dependent; 3) condiție intermediară între libertate și servitute. La această deosebire se adaugă o altă care privește caracterul diferit al sarcinilor datorate seniorului.

Prezentînd în linii generale problema originii și naturii acestor pămînturi, Perroy subliniază cele două puncte ale conflictului dintre romaniiști și germaniiști. Dacă primii susțin că mansa este o continuare francă a iugum-ului roman, ceilalți consideră că aceste mance sînt de origine germanică „inventate și impuse de popoarele germanice peste tot unde s-au așezat". Dar pentru autorul acestei cărți importantă rămîne nu atît stabilirea originii cît influența anumitor elemente care au produs generalizarea caracteristicilor sale proprii. Acceptînd definiția general recunoscută de istorici a acestor mance ca „un ansamblu de pămînturi capabile să asigure minimum de existență al unei familii de țărani" Perroy nu acceptă calculele care încearcă să demonstreze că suprafața acestor pămînturi ar fi prezentat o mare fixitate, o identitate de structură internă. Alăturîndu-se părerilor altor doi istorici (Ch. E. Perrin, și F. L. Ganshof), autorul cere o mai mare nuanțare a acestei probleme, accentuarea complexității, a neregularităților sistemului manselor.

Ultimul subcapitol legat de problema regiunii domeniial se referă la „Rolul economic al domeniului". Modul în care trăsăturile esențiale ale economiei au acționat în contextul general al epocii ridică cîteva întrebări. Prima legată de latura demografică încearcă să stabilească dacă populația era în creștere sau în scădere. Se poate vorbi de o „anemie demografică în ansamblul lumii carolingiene", cu excepțiile cunoscute, în regiunea pariziană sau pe domeniile renane. În ceea ce privește veniturile domeniului, Perroy înfățișează natura și originea lor diversă, ca și destinația diferită în funcție de categoria de proprietar funciar.

Prima secțiune a lucrării se încheie cu capitolul „Activitățile de schimb". Autorul încearcă să demonstreze că deși schimburile erau de foarte mică importanță totuși pentru anumite regiuni sau perioade ale acestei epoci nu se poate vorbi de o reluare a activităților de schimb.

Încercînd să contureze cadrul urban al acestor activități, autorul demonstrează, bazîndu-se pe documente, „stagnarea vieții urbane". Orașele capătă un caracter semirural, ceea ce duce la degradarea rolului lor economic. Aceste afirmații Perroy le nuanțează arătînd că anumite cetăți din nordul Galiei suportă un fenomen invers: avînt demografic, creșterea suprafeței construite; se impune ipoteza unei creșteri a activității meșteșugă-

rești și comerciale. De exemplu apariția în regiunea Galiei de Nord a unor așezări ce apar în texte sub numele de Fontes și care concentrau populație parțial detașată din mediul rural. Puternic legate de rețeaua fluvială aceste mici târguri erau dotate cu cheiuri și antrepozite care asigurau traficul mărfurilor, negoșul.

În subcapitolul „Negustorii” Perroy își pune întrebarea dacă aceștia formau sau nu o categorie omogenă, numeroasă și bogată. Se cunosc mai multe categorii de negustori: evreii, care aduceau curții lui Carol cel Mare produse orientale; predecesorii acestora au fost siriienii, termen generic care se referă la toți negustorii veniți din provinciile orientale ale vechiului imperiu roman. La cele două categorii se adaugă negustorii ambulanzii locali. Mai numeroși decât evreii, mai înstăriți decât vânzătorii ambulanzii sînt negociatores care par a aparține unei categorii de negustori profesioniști a căror activitate este mai amplă. Aceștia obțin de la suveran privilegiul: scutiri de rechiziții, de serviciu militar.

În legătură cu piețele sau mărfurile aduse la schimb, lucrarea amintește mai întâi pe plan local, existența piețelor denumite forum sau mercatum, în care schimburile erau în mici cantități; țărani din împrejurimi veneau cu produsele excedentare. În schimb ei cumpărau produse de manufactură. Pe plan regional comerțul angrena cantități mult mai mari din produsele de primă necesitate (grâu, vin, pește, sare, metale).

Marele comerț se ocupa însă cu produsele de lux din orientul bizantin sau islamic. Veniturile acestui comerț erau foarte ridicate. Căile prin care mărfurile pătrundeau în lumea francă sînt fie pe continent, prin țările slave sau prin cîmpia danubiană, fie prin Mediterana orientală cu porturile bizantine ale Italiei de Sud sau ale Adriaticii.

O ultimă întrebare pe care Perroy și-o pune în legătură cu activitățile de schimb este cea legată de modul în care se stabilește balanța conturilor și a plăților. Din acest punct de vedere caracteristică era deflația monetară. Autorul remarcă „un marasm al prețurilor”. Masa monetară în circulație este minimă și nu circulă decât cu încetinelă. În același timp este minimă și masa bunurilor și a serviciilor oferite pe piață. În fața acestei paralizii a schimburilor, prețurile rămîn scăzute; argintul, în calitate de scară a valorilor, rămîne rar și scump.

A doua secțiune a cărții, „Societatea carolingiană”, demonstrează că în general societatea acestei epoci se caracterizează prin: existența unei aristocrații funciare impusă de marea proprietate (criteriul esențial al distincției sociale), cu apariție relativ recentă, posterioară invaziilor germanice, formată prin

amestecul a două elemente: minoritatea de războinici de origină germanică care parvine la împărțirea pămînturilor și vechea aristocrație galo-romană. Prin interese comune și mod de viață analog, cele două aristocrații fuzionează formînd un singur grup social unit și puternic.

Această societate de tip agrar își datorează structura și caracteristicile sale originale unui fenomen pe care condițiile economice îl pot explica parțial: vasalitatea. Voința oamenilor și mentalitatea epocii au creat această instituție socială pe care autorul încearcă să o defincască în capitolul „Vasalitatea carolingiană”. Deși elementele constitutive ale unui regim vasalic apar încă din perioada merovingiană, totuși secolul IX crează vasalitatea ca o operă proprie. Perroy consideră că cele două caracteristici fundamentale ale acestui regim sînt: legătura între efectuarea datoriei vasalice și concesiunea de pămînturi ca beneficiu, caracterul ereditar în creșterea beneficiului.

Dar transformările impuse de fenomenul de vasalitate la nivelul unei categorii laice nu întîrzie să influențeze și clerul. Ideea centrală a capitolului „Clerul și regalitatea în societatea carolingiană” este că extinderea vasalității a fost unul dintre factorii care a contribuit în mare măsură la ruina autorității monarhice.

Ultimul capitol al acestei părți se ocupă de studierea „claselor inferioare”. Principiul care separă clasele inferioare este cel al libertății. Libertate totală posedă numai micii proprietari considerați ca liberi deși cu îndatoriri materiale mari și țărani cultivatori (coloni) din villae. La aceste categorii se adaugă masa dependentă pe care autorul consideră că trebuie să o numim sclavi și nu iobagi.

O secțiune a lucrării se ocupă de studierea „administrației carolingiene”. Cu toate că suveranul încearcă să impună ordine, să asigure o armătură puternică statului, imperiul se menține unit numai prin bunăvoința unei aristocrații preocupată mai mult de interesele proprii decât de sprijinirea autorității suveranului. În aceste condiții nu putem vorbi decât de o administrație rudimentară. „Nici unul din principalele servicii ale palatului nu corespunde, nici pe departe cu ceea ce noi am numi administrație centrală”.

Aceleași caracteristici se mențin și la nivelul cadrelor locale ale administrației. Teritoriul este împărțit în comitate a căror întindere variază de la o zonă la alta. Comitele exercită conducerea ajutat de un personal administrativ format din notarius, „un scrib capabil de a redacta textele esențiale ale administrației”, vicontele, „un fel de delegat permanent al regiunii”, și vicarul, reprezentat al autorității contelui într-o circumscripție

sécundară. Contele reprezintă pe plan local puterea suveranului atât în sectorul administrativ și financiar cât și în cel juridic și militar.

Caracterul numai aparent unitar al imperiului este dat pe de altă parte de existența regatelor (cea mai mare parte a regiunilor înglobate în imperiu în secolul al IX-lea dar mai ales trei dintre acestea, Aquitania, Bavaria și Italia s-au constituit în regate autonome). Tot un caracter autonom păstrează ducatele „naționale”, teritoriile care teoretic se supun autorității suveranilor carolingieni dar practic își păstrează legile, organizarea politică. Acestea sînt: ducatele din regiunea Lombardia, Bretania și Gasconia.

Ideea centrală a capitolului „Administrația justiției” este aceea că de fapt condiția esențială a puterii politice este exercitarea justiției. O aparență unitară caracterizează și organizarea juridică a imperiului; ea este dată de marea diversitate a legilor și obiceiurilor aplicate în tribunalele publice. Suveranii carolingieni au încercat să redacteze în scris principiile esențiale ale organizării juridice. Astfel, Carol cel Mare a pus să se întocmească legea saxonilor, a turingienilor, a frizonilor. Tot suveranii carolingieni au încercat „să pună în aplicare înalte principii în exercitarea justiției”. Astfel, justiția poate apărea ca o îndatorire impusă suveranului de morala creștină. Încercînd să amelioreze acest regim imperfect al administrației justiției, suveranul dă o serie de reforme „care introduc principii echitabile și fac să crească autoritatea regală în domeniul juridic”.

Pentru limitarea abuzurilor de putere în comitate, Carol cel Mare încearcă să diminueze competența politică a contelui. În acest scop se mărește importanța tribunalului palatului (prezdat teoretic de suveran), care devine instanță supremă a imperiului.

Capitolele finale ale lucrării se axează pe diferitele probleme care privesc armata și finanțele sau mijloacele de control.

Deși este o societate războinică, totuși imperiul nu posedă o armată regulată, chiar

dacă obligativitatea de a veni la oaste există. „Fiecare franc de condiție liberă este prin definiție un războinic. El are datoria ca de fiecare dată cînd este chemat, să-și ia armele fie ca supus al suveranului, fie al vreunui mare senior.”

Studiind documentele carolingiene s-a putut stabili un tablou al principiilor fundamentale ale legislației militare: 1) Serviciul militar este supus suveranului ori care ar fi comandantul militar; 2) Serviciul militar este obligatoriu pentru fiecare om liber indiferent de condiția sa economică sau rangul său social.

În domeniul finanțelor se poate observa absența unui veritabil sistem financiar, impusă de condițiile materiale ale vieții. Capitolul punctează câteva idei: 1) Există încă în timpul lui Carol cel Mare vestigiile unei fiscalități directe, care cuprinde în același timp capitația și un impozit funciar; 2) Acest impozit nu apare decît asupra anumitor pămînturi și numai anumiți contribuabili continuă să-l plătească, și el este pe cale de dispariție.

Concluzia la partea a III-a a lucrării arată că în lipsa unui adevărat aparat administrativ palatul regal nu putea asigura el însuși ordinea. Singura rezolvare era ca suveranul să se ocupe el însuși de toate problemele și dacă era posibil chiar la fața locului.

„Adevărata problemă nu este de a ști de ce s-a prăbușit imperiul carolingian, ci prin ce joc al circumstanțelor și acțiuni individuale el s-a putut menține, de bine de rău, timp de mai bine de un secol”.

Dintre lacunele monografiei menționăm că lucrarea nu posedă un aparat critic și o bibliografie.

Priă faptul de a da cititorului într-un singur volum ultimile opinii asupra epocii carolingiene lucrarea reprezintă totuși un bun instrument pentru medievisti, putînd fi apreciată ca un util și judicios instrument de lucru.

Andrei Busuiocanu

ISTORIA ROMÂNIEI

*. DOCUMENTE PRIVIND MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907. VOLUMUL 1, EDIT. ACADEMIEI R.S.R., BUCUREȘTI, 1977, p. 573

Încă un volum se adaugă la lucrările de interpretare și publicare a unor izvoare și materiale documentare referitoare la marea răscoală a țăranilor din 1907. Tipărită în anul în care întregul nostru popor aniversază împlinirea a șapte decenii de la marele eveniment, volumul de față se înscrie organic în amplele preocupări ale cercetătorilor de istorie din țara noastră, de a pune în evidență în lumina concepției profund științifice a partidului, lupta seculară a poporului nostru pentru libertate și dreptate socială, volumul I de documente privind marele seism social din 1907 este rodul colaborării fructuoase dintre cercetătorii din cadrul Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Institutul de istorie „N. Iorga” și Direcția Generală a Arhivelor Statului.

Acest volum cu care se deschide de fapt colecția este dedicat raporturilor agrare și situației economice și social-politice a țăranimii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și a apărut sub îngrijirea unui colectiv de cercetători format din: Damian Iluțeanu, Mircea Iosa, Vasile Niculae, Marin Badea, Augustin Deac, Ion Felea, Marin Florescu, Coralia Fotino, Titu Geogescu, Ion Ilincioiu, Anastasie Iordache, Traian Lungu, Rodica Șoimescu, Georgea Tudoran, având drept coordonatori pe Ion Popescu-Puțuri și regretatul academician Andrei Oțetea.

Volumul are meritul de a oferi istoricilor noștri izvoare documentare în mare parte inedite, care introduce în circuitul științific vin să adâncească aspecte mai puțin cunoscute și totodată să îmbogățească documentația legată de acest eveniment.

Acest volum înmănușează 416 documente din perioada 1893—1910 și cuprinde și documente editate apărute până acum în ediții parțiale care nu respectau întru totul exigențele normelor științifice. Culegerea de documente pe care încercăm s-o analizăm

reprezintă un punct de referință în istoriografia răscoalei din 1907 și este un rezultat al unei ample și temeinice investigații documentare a unor variate și numeroase fonduri de arhivă locale și centrale, însuși autorii afirmând că accentul principal al acestei ediții „cade pe documentele de arhivă”.

Apariția acestui volum răspunde unei evidente necesități deoarece are meritul de a cerceta exhaustiv și de a introduce în circuitul științific o serie de documente din fonduri de arhivă și publicații cărora nu li s-au dat atenția cuvenită până acum.

Prin tema abordată, prin bogăția de material pus în circulație, volumul se încadrează în mod fericit în bogata paletă a lucrărilor care au văzut sau urmează să vadă lumina tiparului cu prilejul aniversării a 70 de ani de la marele eveniment. Elaborat în spiritul Programului Partidului Comunist Român și al celorlalte documente de partid, volumul redă din documentele inedite ceea ce este caracteristic, ceea ce exprimă esența fenomenelor chiar dacă fac aceasta dezvăluind o situație concretă, un fapt anume. Acest volum este totodată și un omagiu adus aceleia care „a conservat din generație în generație, trăsăturile specifice ale întregului nostru popor: hărnicia și justetea, omenia și dreptatea, cinstea și curajul” (p. VII).

Editorii au căutat să desprindă din întreaga varietate a surselor documentare, elementele care redau cu obiectivitate realitatea istorică.

Acest volum evidențiază că marea răscoală din 1907 a fost un produs obiectiv al condițiilor social-economice și politice ale României.

Volumul începe cu o introducere în care se relevă importanța colecției, se reliefează unele aspecte mai importante ale documentelor.

O pondere însemnată în suita documentelor din culegerea de față revine „Contractelor de învoielii agricole, tablourilor și rapoartelor privind situația învoielilor și după răscoala în 10 din cele 32 de județe ale țării de atunci”. Se desprinde din această categorie de documente caracterul înrobitor al contractelor de învoielii agricole în cuprinsul cărora coexistau

cele 3 forme principale sub care moșierul sau arendașul storceau supramunca producătorilor nemijlociți, renta în muncă, renta în bani și renta în produse. Contractele de învoielii erau perfectate mai ales atunci când țărani se găseau în mare nevoie, proviziile fiindu-le pe sfirșite.

O categorie de documente relevă abuzurile comise de moșieri și arendași care se țineau lanț de la măsurarea și delimitarea loturilor de pământ și pînă la dijmuirea produselor.

Unele izvoare documentare relevă că repartiția proprietății funciare prezintă anomalii și contradicții care se repercutau dureros asupra țărănimii, cifrele menționate de statisticele din volum indică polarizarea în mii-nile unui grup restrîns de privilegiați a unei imense întinderi de pământ arabil și forestier, în timp ce milioane de țărani dețineau o suprafață de teren arabil cu 10% mai mică decît moșierimea și cu peste un milion și jumătate ha. mai mică de păduri.

Unele documente relevă că deși la începutul secolului al XX-lea angajarea țărănilor în vederea executării unor munci contra plății în bani era frecventă, totuși formele muncii în dijmă persistau.

Contractele agricole ca și rapoartele, tablourile privind condițiile de învoielii relevă exploatarea crîncenă a țărănilor de către proprietari și arendași constituind totodată o puternică forță demascatoare la adresa regimului agrar bazat pe dominația economică a moșierimii asupra satului, mărturii elocvente ale încetării economice a țărănimii muncitoare.

Starea cruntă de mizerie în care se afla țărănimea la începutul secolului al XX-lea împreună cu alte aspecte care arată că marii proprietari și arendași încăleau condițiile de învoială și așa foarte grele, ca de exemplu reținerea samavolnică a recoltei țărănilor, impunerea la munci suplimentare față de prevederile inițiale ale învoielilor, izgonirea țărănilor față de prevederile inițiale ale învoielilor, izgonirea țărănilor „recalcitranți” de pe moșii, globări pentru motive imaginare sînt ample relevate de unele documente incluse în volum, ca plîngeri, petiții, cereri ale țărănilor către autoritățile locale sau centrale.

Alături de învoielile agricole înrobitoare, de lipsa acută de pământ și pășuni, de camătă care bintuia ca o ciună satele, de abuzurile și samavolnicile de tot felul, condițiile de viață materiale și spirituale ale țărănimii erau din cele mai mizere și sînt redată în documente. O serie de documente se referă la muncitori agricoli, altele atestă fenomenul angajării de muncitori salariați din străinătate pentru sezonul de vîrf al muncilor agricole sau

pentru necesitățile cu caracter special în gospodăriile moșierilor și arendașilor.

Unele documente relevă că unul din fenomenele care contribuiau la adîncirea mizeriei și ruinării maselor țărănești era și camătă care reprezenta un adevărat flagel. Așa cum arată documentele, o formă sub care camătă se practica pe o scară întinsă constă în arendarea pămîntului celui „împrumutat” de către cămătar. Unele documente relevă că luna lucrătoare fixată de proprietari și arendași în foarte numeroase cazuri depășea pe cea calendaristică.

Volumul de față înmănușează și o serie de documente privind situația materială și cultura a maselor țărănești. Problemele învățămîntului la sate sînt reflectate de asemenea documentar atît prin date și materiale din lucrările epocii cit și prin rapoarte ale învățătorilor și ale revizorilor școlari județeni precum și prin procesele verbale de inspecție ale medicilor, care arată starea localurilor de școală, lipsa de învățători, frecvența elevilor și condițiile vitrege în care trebuie să se desfășoare procesul de învățămînt.

Apreciem că selecționarea documentelor și pregătirea pentru publicare deși au ridicat numeroase probleme, au fost rezolvate cu succes de editori. Credem că ar fi fost nimerit ca volumul de față să cuprindă și un rezumat într-o limbă străină de largă circulație care să facă cunoscut istoricilor străini problematica culegerii, sau măcar lista registrelor să fi fost tradusă.

De dorit ar fi fost dacă editorii ar fi inclus în volumul de față unele reproduceri, deoarece includerea lor în text ar fi dat acestuia o notă de variație. Nu putem încheia succintă prezentare fără a-l recomanda cu căldura cititorilor și specialiștilor care pot găsi aici date importante, semnificative, atît pentru istoria locală cit și a poporului român în general.

Volumul reprezintă o bogată sursă de informații inedite ce trebuie luate în considerare la scrierea unor viitoare monografii locale. Necesitatea colecției, rezultatele obținute și calitatea volumului îndreptățesc continuarea publicării documentelor. Feli citind pe editori pentru acest prețios instrument științific — indispensabil oricărui specialist în științele sociale și iubitor de istorie, remarcăm și înalta ținută științifică și prezentare grafică.

Constantin Dobrescu

ȘTEFAN IONESCU, *Manuc Bei, zaraf și diplomat la începutul secolului al XIX-lea*, Cluj Napoca, Edit. Dacia, 1976, 206 [207] p. + il.

Bogatul negustor armean Manue bei Mirzaean — intrat prin filiera Porții și rosturi cămătărești în viața politică și economică a Țării Românești pentru ca mai Urziu să pribegescă în Rusia ca protejat al țarului Alexandru I — a constituit o figură foarte pitorească, dar în același timp însemnată în istoria principatelor dunărene și a sud-estului european la începutul secolului al XIX-lea. Spre deosebire de studiile mai restrinse dedicate acestui personaj în trecut, dintre care cele mai temeinice au aparținut regretatului orientalist Hagop Djololian Siruni, lucrarea de față prezintă în chip monografic biografia și bogata activitate desfășurată în bună măsură la Ruscuc, Istanbul, București și Chișinău de acest întreprinzător om de afaceri și favorit al marelui vizir otoman Mustafa Bairaktar, devenit apoi dregător la curtea lui Constantin Ipsilanti, iar în chip paradoxal, la amurgul vieții, „consilier de stat” în Imperiul țarist. În alețuirea cărții sale autorul a făcut apel la o gamă variată de izvoare interne și externe, inedite sau publicate, a ilustrat-o cu o iconografie adecvată, constând din portrete și reproduceri după stampe de epocă și a pus în circuitul științific pentru prima oară izvoare armenesti, descoperite de amintitul istoric Siruni.

Documentarea îngrijită a lucrării n-a împiedicat, însă, pe St. Ionescu să evite tratarea pedantă, didacticistă, a subiectului, ci dimpotrivă, datorită stilului plăcut și alert, folosind uneori chiar dialogul, să-i confere o largă accesibilitate. Monografia, dedicată lui Manue bei constituie evident, pînă la un punct, o lucrare de popularizare, dar care respectă adevărul istoric și-și menține ținuta științifică.

Autorul ne introduce la început, în complexul cadru economic, social și politic prezentat de Țara Românească în primii ani ai veacului trecut, cînd în vremea domniei sub unele aspecte, promițătoare, a lui Constantin Ipsilanti (1802—1806), Manue și-a început petrișoasă carieră în reședința de scaun a principatului muntean.

Născut în 1769 la Ruscuc, într-o veche familie armeană, Manue își făcuse cunoștința în practica negustorască atît la sud de Dunăre cît și în Moldova unde a locuit între 1780—1785, învățînd și românește. Reîntors în orașul de baștină în ultima decadă a secolului al XVIII-lea, Manue a dobîndit o stare materială prosperă care l-a făcut să devină vistierul și omul de încredere al avanului de

Ruscuc, înaltul dregător otoman, temut rival al lui Pazvantoglu, Terzenik Oglu. Datorită intervenției unui prieten armean comun Bogos Sebastian, Manue a fost poștit la curtea lui Ipsilanti și căftănit chiar serdar în 1802. La București, el și-a fructificat veniturile prin negoț și camătă, dobîndind proprietăți în Țara Românească și ridicîndu-și case în orașul ei de scaun. A rămas vestit în istoria capitalei noastre mai ales pentru faimosul han ce-i poartă numele, pe care l-a construit la 1804, pe fostele terenuri ale Curții Vechi din apropierea Dîmboviței. După uciderea lui Terzenik Oglu la 1804, Manue n-a întîrziat însă să dobîndească protecția succesorului acestuia, noul avan de Ruscuc, Mustafa pașa Bairaktar, care făcea parte din rîndurile dregătorilor luminați sprijinitori ai reformelor inițiate de sultanul Selim al III-lea¹.

Totodată, Manue și-a creat relații și în cercurile diplomatice din București, asigurîndu-și, în special, prietenia consulului rus Luca de Kiriko. Autorul reconstituie apoi cadrul istoric al evenimentelor ce l-au plasat pe Manue bei într-o poziție neașteptată, datorită izbucnirii războiului ruso-turc și mai ales frîmintărilor interne care au zguduît Imperiul otoman, în anii 1807—1808. Mai întîi, răscoala ienicerilor retrograzi potrivnică reformelor sultanului, care a dus la 29 mai 1807 la detronarea lui Selim al III-lea, a provocat o reacție în rîndurile cercului politic cu oarecare orientare progresistă „Amicii din Ruscuc”, unde Mustafa Bairaktar juca un rol de seamă. O nouă lovitură de palat a îndepărtat pe cefemerul sultan Mustafa al IV-lea la 28 iulie 1808, iar succesorul acestuia, Mahmud al II-lea, a încredințat viziratul lui Bairaktar. Anii 1807—1808 au fost cei de maximă influență exercitată de Manue bei asupra tovarășului său de idei, devenit mare vizir și pe care l-a sprijinit din punct de vedere politic și financiar din toate puterile. Pentru această atitudine, influentul armean a căpătat din partea noului sultan chiar titlul nominal de „bei al Moldovei” (22 septembrie 1808). O nouă răscoală a corpului ieniceresc, acest vestigiu perimat al orînduirii militare feudale otomane, a dus însă la sacrificarea lui Bairaktar, adept al reformelor, care a pierit în timpul singeroaselor evenimente petrecute la Istanbul la 15 noiembrie 1808².

¹ Vezi în această privință remarcabila monografie a istoricului american Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III, 1789—1807*, Cambridge, Mass. (S.U.A.), Harvard Univ. Press, 1971, XIII + 535 p.

² Pentru viața și cariera acestui însemnat dregător otoman, autorul ar fi putut face apel și la clasicile lucrări a istoricului sovietic A. F. Miller, *Mustapha Pacha Bairaktar*,

Odată cu moartea acestuia, Manuc a părăsit capitala Imperiului otoman, unde se instalase după izbucnirea războiului cu Rusia și a revenit în Țara Românească, aflată atunci sub ocupația militară țaristă. Autorul monografiei arată că Manuc își păstrase legăturile cu cercurile influente rusești, cștigase încrederea comandanților militari din principatele Miloradovici și Prozorovski și drept urmare, pierzind ori și ce încredere în posibilitatea de renaștere a Turciei, a trecut în tabăra rusească. A încercat să-i ajute pe ruși să dobândească cetatea Giurguiului la 1809 și apoi din 1810 a devenit mijlocitor activ al negocierilor de pace purtate între curtea de la St. Petersburg și Poarta Otomană. În decursul acestor complicate tratative, în care s-a dus o luptă acerbă pentru stăpânirea principatelor dunărene³, desfășurate în faza finală chiar într-o aripă a hanului lui Manuc din București, întreprinzătorul armean a ținut, în permanență la curent partea rusească — datorită relațiilor sale — cu schimbările instrucțiilor primite de dregătorii Porții și prin indiscrețiile comise de frații Moruzi, dragomani ai delegației otomane, a aflat de primejdia care amenința Rusia prin invazia lui Napoleon. În urma gravei situații create, cabinetul țarist s-a grăbit să renunțe la pretențiile anterioare și a acceptat să încorporeze la Imperiul rus doar partea răsăriteană a Moldovei dintre Prut și Nistru și să obțină ieșirea la gurile Dunării. Pacea a fost semnată la București, chiar în marea sală a hanului lui Manuc, la 16/28 mai 1812. Rușii au ținut, mai târziu, să-și manifeste recunoștința pentru serviciile aduse lor de Manuc bei. După cum arată Șt. Ionescu, bogatul demnitar armean ne mai simțindu-se în siguranță în Țara Românească unde nu se mai putea aștepta decât la răzbunarea Porții, și având drept pildă sălbaticaucidere, la Colentina, la marginea Bucureștilor, în primăvara anului 1813, a lui Ramiz pașa, fost dregător otoman refugiat în Rusia și căruia i se promisese iertarea, a părăsit principatul muntean la 1 aprilie, instalându-se temporar la Sibiu. Peste un an, datorită sprijinului Rusiei, el a izbutit

reeditată la București în 1975 în limba franceză de către Asociația internațională de studii sud-est europene și unde se fac referiri și la Manuc bei.

³ O izbutită analiză a situației principatelor în această perioadă la Sergiu Colunbeanu, *Contribuții privind situația internațională a Țărilor Române între anii 1806—1812*, în „Revista de istorie”, tom. 29 (1976) nr. 5, p. 657—676.

să-și scoată întreaga familie din țară, expusă represaliilor lui Ioan vodă Caragea, docil instrument al Porții. În timpul Congresului de la Viena, Manuc s-a deplasat în Capitala Imperiului habsburgic, fiind primit în audiență chiar de țarul Alexandru I, la 3 octombrie 1814; el a cerut suveranului protecție și și-a făcut cunoscute îndrăznețele sale proiecte de colonizare a Basarabiei, de creiere a unui mare port la gurile Dunării, Alexandropol, și de ridicare a economiei acestei provincii. Țarul a fost atras de ideile întreprinzătorului armean și i-a acordat permisia de a se instala în imperiul său, numindu-l chiar „consilier de stat”. În toamna anului 1815 Manuc s-a instalat la Chișinău, după ce-și lichidase o parte din bunurile lăsate în Țara Românească și a achiziționat proprietăți în Basarabia. El a încercat să-și pună în aplicare proiectele, dar moartea nu i-a mai oferit răgaz. A decedat la conacul său din Hincești la 20 iunie 1817, în urma unui atac de apoplexie⁴.

Reconstituind cu pricepere și interes activitatea bogătașului și diplomatului armean, și mai ales rolul jucat în viața politică și economică a principatelor, Șt. Ionescu n-a idealizat personalitatea acestuia, a lăsat clar să rezulte că Manuc bei n-a avut convingeri politice ferme și nici n-a fost adeptul unei stricte ideologii căutând în primul rând să-și armonizeze interesele cu acelea ale protectorilor săi, fie ei români, ruși sau otomani. A arătat sincer devotament și afecțiune numai pentru neamul din care s-a născut, făcând numeroase danii comunităților armenes din Turcia și înzestrându-le cu școli. Figură tipică a perioadei capitalismului incipient în acest colț al continentului, îmbinând priceperea în afaceri cu un ascuțit simț al diplomației și ajungând la o situație rar atinsă de vreunul din conaționalii săi, personalitatea contradictorie a lui Manuc bei a dominat, fără îndoielă, scena politică a sud-estului european la începutul secolului al XIX-lea.

Paul Cernovodeanu

⁴ O versiune puțin diferită a morții lui Manuc bei este redată în notele generalului maior rus Ivan Petrovici Liprandi, însoțind textul lucrării sale păstrate în manuscris asupra revoluției din 1821 și care a fost publicată în original și traducere în *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. V, *Izvoare narative*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1962, p. 457—497. Amănuntele privind pe Manuc și familia sa se află la p. 474—476 (text rus) și p. 491—496 (traducere română).

PAVEL CHIIAIA, *De la „Negru Vodă” la Neagoie Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, 255 p.

Continuare a volumului *Din cetățile de sauan ale Țării Românești*, lucrarea istoricului de artă Pavel Chihaiia, întemeiată pe o vastă documentație, pe o întinsă bibliografie ca și pe cercetarea documentelor de arhivă, vine să întregască în modul cel mai cuprinzător cunoștințele noastre despre legendarul întemeietor de țară „Negru Vodă” și despre importantul ctitor de scrieri și monumente Neagoie Basarab, ușurându-ne înțelegerea specificității unor importante perioade ale evului mediu românesc.

În prima parte a lucrării intitulată „Geneza și evoluția mitului lui „Negru Vodă”, autorul întreprinde o trecere în revistă a documentelor în care apare menționat numele lui „Negru Vodă” precum și a cercetătorilor pe care i-a preocupat identitatea acestui personaj.

Rînd pe rînd, autorul ne prezintă ipotezele formulate în legătură cu mitul lui „Negru Vodă” de diversele personalități din secolul trecut ale culturii noastre: B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga etc. Dintre aceste ipoteze, Pavel Chihaiia o consideră demnă de reținut pe cea emisă de istoricul D. Onciul potrivit căreia „descălecatul” din Țara Românească este o improvizată cărturărească inspirată de letopisețele Moldovei.

Pentru a creiona împrejurările în care „Negru Vodă” și-a făcut apariția în istoriografia Țării Românești, autorul întreprinde o analiză minuțioasă a diferitelor versiuni ale cronicilor Țării Românești din secolele XVI—XVII, pornind de la cele cunoscute spre cele mai vechi. Autorul redă în detalii conținutul și semnificațiile acestor cronici, straturile succesive ce li s-au adăugat de-a lungul timpului, subliniind faptul deosebit de semnificativ că aceste scrieri consemnează cînd punctul de vedere al voievozilor, cînd al diferitelor familii boierești, în funcție de interesele și poziția socială a celor ce le-au redactat. De aceea, nu este deloc de mirare faptul că, aceste cronici cuprind despre aceleași perioade și aceleași evenimente, știri contradictorii.

Autorul consideră *Cronica despre Radu de la Afumați din 1525* drept prima cronică propriu-zisă cunoscută a Țării Românești, o creație originală românească în limba slavonă, cu caracter laic, reprezentînd,.... piatra de temelie a istoriografiei din Țara Românească, statornicind pentru cîteva secole cronologia voievozilor, date în legătură cu

activitatea lor și chiar denumirea lor, care se păstrează pînă în zilele noastre”.

Prezentarea cronologică a cronicilor moldovene fi dă posibilitatea lui Pavel Chihaiia să cuprindă știrile care au fost preluate din ele și inserate în cronicile din Țara Românească (*Cronica despre Radu de la Afumați din 1525* și *Cronica boierească despre Matei Basarab din 1636—1640*), și invers, știrile luate din scrierile Țării Românești și inserate în letopisețele Moldovei (la episcopul Macarie, Grigore Ureche și Miron Costin), stabilind originea acestor împrumuturi, mobilele care le-au determinat ca și momentul în care au fost efectuate. Autorul consideră — pe bună dreptate — că, împrumuturile constatate în cronicile din Țara Românească și Moldova pot constitui repere pentru datarea reciprocă a acestora precum și pentru evidențierea izvoarelor lor.

Pentru a depista diferitele ipostaze în care apare „descălecătorul” de țară „Negru Vodă”, Pavel Chihaiia recurge la toate categoriile de izvoare scrise — documente, cronici, acte de cancelarie — ca și la cele figurative — pictură, sculptură, arhitectură.

Dacă inițial „Negru Vodă” a fost conceput din nevoia de a fi explicate împrejurările legate de întemeierea Țării Românești după modelul mitului din Moldova, ulterior el a fost identificat cu diverse personaje, servind intereselor de clasă ale acestora.

Legende despre „descălecător” au gravitat în jurul a trei centre: Cîmpulung, Argeș și Tismana. Autorul consideră că odată cu zugrăvirea portretului lui „Negru Vodă” în biserica mănăstirii Argeș, s-a făcut un însemnat pas pentru inserarea în real a acestei improvizatii cărturărești tirzii.

Incursiunile în cronicile Țării Românești pentru identificarea lui „Negru Vodă” ca și analiza unor opere artistice legate direct de viața de curte din Țara Românească, i-au permis autorului să surprindă și unele conflicte între voievozi care și-au alăturat conform intereselor lor cînd puteri străine, cînd diferite familii boierești, sau cele între voievozi și unii boieri, ca urmare a tendinței lor de descentralizare a puterii domnitorului, reușind să redea atmosfera epocii respective, mentalitatea caracteristică oamenilor din acele timpuri.

În partea a II-a a lucrării intitulată „Cu privire la învățăturii și la cîteva monumente din vremea lui Neagoie”, autorul analizează într-o nouă lumină această fundamentală operă literară a evului mediu românesc urmărind prezența concepției, în diferite opere plastice. Autorul ajunge la concluzia întemeiată că această lucrare nu vădește o unitate de structură, anumite părți ale ei fiind scrise la date diferite și în ocazii diferite și

adăugate ulterior. Inițial a existat o scriere independentă compusă din capitolele V—XII elaborată de însuși Neagoe Basarab la care s-au adăugat apoi scrieri independente care au format cap. I, II, III, IV și XIII ale lucrării. La alcătuirea versiunii a II-a a învătăturilor redactorul ei n-a inserat toate scrierile independente ale voievodului ci numai pe cele pe care le-a crezut de cuviință.

Există o legătură perfectă între concepția voievodului Neagoe Basarab exprimată în opera sa și pictura exterioară a bisericilor moldovenești, între expunerile de principii din „Învătături” și reprezentările pictate de la biserica mănăstirii Căluș, ceea ce presupune marea rezonanță, puternicul prestigiu de care s-a bucurat această operă.

Ultimul subcapitol al părții a II-a readece în discuție un subiect major al creației medievale românești — complexul monastic isihast din Munții Buzăului. Această temă a format obiectul de studiu al pasionatului și eruditului om de știință Alexandru Odobescu, dar care a fost dată, pe nedrept, uitării de către cercetători. Analizând acest complex monumental, Pavel Chihaiia îl leagă de numele lui Neagoe Basarab, în sensul că, prima măturie scrisă despre acesta îl constituie pomelnicul de la schitul Agaton din vremea voievodului când are loc un reviriment al isihasmului în Țara Românească. Însuși Neagoe Basarab a fost un adept al curentului isihast

pe care, de altfel, l-a și prezentat la învătăturile sale ca pe un ideal monastic.

Recenzia cărții lui Pavel Chihaiia ne-a prilejuit ocazia de a enunța doar câteva din problemele complexe ridicate de autor, doar câteva din rezolvările originale pe care le-a dat acestora, cititorului rămânându-i plăcerea de a descoperi multe altele legate de una din cele mai importante perioade din istoria poporului român, și anume, epoca de culme a civilizației medievale românești.

Legăturile permanente, schimbul neîntrerupt de valori dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania, ca și începutul procesului de trecere de la conștiința „ecumenică” la cea „națională în societatea românească, constituie firul roșu care unește toate capitolele cărții.

Lucrarea istoricului de artă Pavel Chihaiia — o abordare complexă, de înaltă ținută științifică, care vine cu noi răspunsuri și cu rezolvări inedite la problema veche dar mereu actuală — legată de întemeierea statului muntean — se recomandă de la sine ca o lucrare indispensabilă pentru toți cercetătorii din domeniul istoriei și istoriei artei.

Ilustrația amplă, riguros selectată și de bună calitate care însoțește și susține textul, sporește valoarea documentară a acestei importante lucrări de istoria culturii.

Maria Constantin

ISTORIA UNIVERSALĂ

JEAN BERENGER, *Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVII-e siècle*, Paris, Imprimerie nationale, 1975, 527 p.

Lucrarea de față reprezintă teza de doctorat a lui Jean Bérenger, susținută cu cinci ani în urmă. Elev și discipol al cunoscutului specialist în problemele istoriei Europei centrale V. L. Tapié, J. Bérenger, autor al unor alte lucrări legate de această temă*, a parcurs un foarte bogat material docu-

mentar obținut în arhivele austriece, franceze, cehești, ungare ș. a. Autorul a dorit, ca această lucrare să oglindească epoca în care monarhia austriacă a încercat să-și recapete poziția de mare putere europeană, în locul Spaniei aflată în decădere și ca rivală a Franței, epocă ce acoperă domnia împăratului Leopold I (1658—1705).

Vastitatea și importanța temei l-au determinat pe J. Bérenger să se concentreze asupra a două aspecte importante legate în primul rând de fiscalitate și de aportul finanțelor în evoluția unui stat și în al doilea rând de caracteristicile și limitele așa numitului „absolutism austriac”. Delimitând astfel aria temei pe care o urmărește, autorul prezintă într-un capitol introductiv, două din întrebările fundamentale legate de istoria imperiului Habsburgic: a) în ce măsură se poate vorbi de „Austria” ca stat unitar și b) în ce măsură se poate vorbi de „absolutism” în acest stat? Răspunzând la ele, în timp și spațiu, autorul trece apoi la cercetarea aproape

* *Les relations franco-hongroises pendant le gouvernement personnel de Louis XIV*, în „Information historique”, 1967, Nr. 3; *La Hongrie des Habsbourg au XVII siècle. République nobiliaire ou Monarchie limitée*, în „Revue Historique”, 1967, fasc. 483, *La Contre-Réforme en Hongrie au XVII-e siècle*, în „Actes du colloque franco-hongrois”, Paris, B.N.S.P.F., 1974 etc.

exhaustivă a finanțelor monarhiei austriece în anii 1657—1699. Interesul autorului s-a îndreptat tocmai spre lămurirea acestor probleme ca element ce a determinat saltul spectacular făcut de monarhia austriacă, în rîndul puterilor europene, într-o vreme cînd Franța lui Ludovic XIV (1643—1715) domina Europa.

Astfel, J. Béranger constată că în timp ce în celelalte state europene, lipsa de bani era temporară, determinată de anumite perioade critice, în monarhia austriacă ea era quasi-permanentă. Această situație rezulta și din natura ambiguă pe care puterea imperială (austriacă habsburgică) o moștenise la moartea lui Carol Quintul (1556), cînd o singură persoană trebuia să îndeplinească simultan obligațiile de prinț ereditar, șef al creștinătății, șef al lumii germane, aliatul natural al monarhiei spaniole. Acestei convergențe trebuia să-i răspundă puterea imperială și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Pentru mai buna înțelegere a problemelor discutate, autorul lucrării de față pune la dispoziția cititorilor o cantitate impresionantă de statistici, date, surse de venituri, impozite, liste cu cheltuieli civile, cheltuieli ale armatei, produsul vămilor, contribuții, bilanțuri anuale etc.; de asemenea prezintă încercările de reformă în diversele domenii de activitate, rolul jucat de câteva personalități, elemente și prin care J. Béranger își argumentează punctul de vedere cu privire la rapida înflorire a economiei și vieții austriece dar și în legătură cu eșecul final.

Constatările lucrării arată că nu se poate vorbi nici în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de o Austrie într-un sens modern al cuvîntului, ci cel mult de o monarhie federală al cărui conducător nu era nici pe departe absolut și în orîșice caz cu mult mai sărac decît o mare parte a supușilor săi.

Cea mai importantă concluzie la care ajunge J. Béranger este legată tocmai de problema absolutismului austriac, pentru că în timp ce, din punctul de vedere al teoreticienilor francezi din sec. al XVII-lea monarhul avea puteri nelimitate tocmai în domeniile financiar și legislativ (exemplu concludent fiind Ludovic al XIV-lea), suveranii Habsburgi, nu puteau legisla în afara unor rare excepții, decît cu acordul stărilor; acestea ajungînd să aibe unele prerogative (ca în Boemia sau Austria Inferioară), care în Franța șineau de competența administrației regale. Mai grav este însă, după părerea autorului, rolul pe care l-au jucat dietele și stările pe plan general financiar și politic, căci ele aveau dreptul să voteze anual și să urmărească punct cu punct acele contribuții ce constituiau principalele venituri ale monarhului. Acest principiu de la care dietele monar-

hiei austriece nu au vrut să abdice niciodată, a determinat în mare parte politica externă șovăielnică a împăraților habsburgi atît în răsăritul (conflictul cu Imperiul otoman) cît și în apusul imperiului (problema Italiei și Franței) pe care l-au condus.

Practic reformele întreprinse de Leopold I nu au avut un caracter de fond, ci au constituit doar o încercare de îmbunătățire și modernizare în funcționarea sistemului de conducere „cameral”. Practic, puterea imperială era limitată tocmai de greutatea acelor constituții aristocratice care dirijau țările ce formau această monarhie.

Primele reforme de structură nu au intervenit de fapt decît odată cu Maria Tereza (mai ales după criza din 1740) ele fiind continue în avalanșă de Iosif al II-lea în scurta sa domnie. J. Béranger consideră, poate exagerat totuși, că succesul lui Leopold I în a-și tripla veniturile în cei 30 de ani s-ar datorata nu încercărilor de reforme ci în primul rînd înfloririi economice și interesului aristocrației spre o modernizare a fiscalității.

Lucrarea este structurată într-o introducere și două părți (cu capitole și subcapitole), un indice bibliografic (surse documentare inedite grupate pe țări, documente editate, lucrări vechi, studii și articole), un indice de persoane și unul de locuri.

Ștefana Simionescu

RAMON DE ARMAS, *La Revolución post-puesta. Contenido y alcances de la Revolución Marliana por la Independencia*, La Habana, Editorial de Ciencias Sociales, 1975, 216 p.

Lucrarea *Revoluția aminoră* conține o interesantă analiză asupra Revoluției cubane din anul 1895. Reamintim că José Maria Marti, croul național al poporului cuban, fusese unul dintre ideologii mișcării de eliberare a Cubei în a doua jumătate a secolului XIX.

În introducere se analizează pe scurt situația social-economică a coloniilor latino-americane în general și a Cubei în particular. Se arată aici că în ultima decadă a secolului al XIX-lea, burghezia cubană dorea să dețină puterea politică și nu se lîmîta numai să fie uzufructuară absolută a proprietății. Marele patriot și ideolog José Marti intuise că Revoluția cubană era condiționată în mod necesar de trecerea pe calea capitalistă de dezvoltare. Istoria a arătat de altfel că Revoluția în Cuba a fost victorioasă abia după răsturnarea regimului reacționar al dictatorului Batista în 1959 (p. 8—9).

După obținerea independenței, regimul colonial a supraviețuit în cadrul Republicii. Grupurile care pusese rădăcina pe putere nu erau interesate la o transformare radicală a structurii economice coloniale bazată pe proprietatea latifundiară asupra pământului. Obiectivul lor era o consolidare economică prin intermediul puterii politice. Marti arăta la timpul său că „Oligarhia văzuse în independență doar modul de a despuia pe spanioli de putere, pentru a se așeza, pe spațiile patriei recent născute, în locurile de cinstă rămase goale” (p. 13).

Marele revoluționar vedea instaurarea republicii în patria sa legată de modificarea structurii economice. El sesiza că în această perioadă „America noastră a intrat în era industrială” (p. 21) și de aceea a căutat soluții politice proprii adecvate specificului latino-american.

Marti întrevăzuse penetrația Statelor Unite și sesizase că acestea vor deveni o nouă forță colonială care intenționa „să restabilească cu noi metode și numiri sistemul imperial pe unde se corup și mor republicile” (p. 26). Astfel el a anticipat nașterea imperialismului nord-american, ale cărui tentative începuseră acapararea economică a Cubei, în contextul evenimentelor din 1895. Această remarcabilă intuiție s-a confirmat căci începând din anul 1860 penetrația capitalului financiar nord-american a subjugat treptat economia națională a Cubei.

Republica cubană a lui Marti face obiectul altei părți a monografiei în care Ramon de Amas relevă condițiile specifice ale insulei față de restul țărilor din America Latină, care obținuseră independența.

Formula care urma să dea viață unirii tuturor forțelor progresiste antiimperialiste Marti o găsește în crearea Partidului Revoluționar Cuban în primăvara anului 1892 pe teritoriul S.U.A. După războiul de independență (1895—1898) el întrevădea instaurarea unei forme de stat republicane.

O importantă parte a volumului este consacrată războiului, care este considerat de autor drept o dublă frustrare. La 24 februarie 1895 poporul cuban a luat armele începând Războiul de Independență, mai înainte de debarcarea nucleului vechilor militari ai emigrației, ce avea în frunte pe J. Marti, Gómez și frații José și Antoniu Maceo.

După debarcarea căpeteniilor revoluției s-a inițiat adevăratul proces de consolidare a insurecției.

Moartea eroică a lui Marti în luna mai 1895 a dus pentru moment la stagnarea insurecției, însă ceilalți lideri politici au reușit să o dezvolte și să o extindă în insulă. După constituirea Republicii în localitatea Jima-

guayu (16—18 septembrie 1895), se acceptă participarea masivă în Armata Eliberatoare a păturilor eninamente populare și cu venituri mici, a burgheziei mijlocii și chiar a persoanelor de proveniență moșierească și a oamenilor cu profesii libere. Cu toate acestea prin moartea lui Marti s-a rupt echilibrul încă neconsolidat între forțele participante la războiul de independență și, anume între „militari” și „civili”. Prin Constituție s-au asimilat funcțiile civile cu cele militare frustrându-se astfel proiectul marșian de republică, în care instrumentul de control (Partidul Revoluționar Cuban) a fost înlocuit cu factorul numit Reprezentarea Plenipotențiară a Consiliului Guvernului cuban în străinătate. Din această cauză pozițiile celor trei diriginți ai insurecției (cei doi Maceo și Maximo Gomez) au fost slăbite. Extinderea revoluției în toată insula a atras pe vechii politicieni autonomiști, fapt ce a însemnat o considerabilă întărire de clasă pentru oamenii din guvernul civil deoarece ei au primit funcții de comandă militare în Armata Eliberatoare. Generalul Gomez — după moartea eroică a soților Maceo — remarcă în jurnalul său că această măsură a contribuit la paralizarea și perturbarea acțiunilor militare din cauza disputelor dintre noii comandanți care nu aveau aptitudină militară și nu doreau radicalizarea Revoluției (p. 92—93).

Astfel după obținerea independenței, Consiliul de Guvern compus din burghezia națională ce constituia elementul civil al Revoluției și o parte considerabilă a comandamentului militar, începe să dețină primatul, fapt care va favoriza ascensiunea elementelor reacționare de dreapta ale burgheziei.

La neluarea în considerare observată începând din 1896 în decizii, măsuri și activitate a Guvernului civil al Revoluției s-a adăugat și apelul acestuia la guvernul nord-american ca să ne gocieze cu Spania, independența, pe baza unei indemnizații și astfel să se pună capăt insurecției din Cuba. În acest fel planurile revoluționare ale lui José Marti au fost spulberate și burghezia cubană a pactizat cu cercurile imperialiste din S.U.A., permițând ocuparea Cubei de către infanteria marină nord-americană.

Lucrarea este însoțită de anexe documentare și o bibliografie.

Subliniind importanța deosebită a acestei recente lucrări asupra Revoluției din Cuba, așteptăm cu interes viitoarele producții ale istoricilor din îndepărtatul meleag al Antilelor constructori ai noii orânduiri în patria lor.

Ioan I. Neașcu

EUGEN CIZEK *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars” de Suétone*, București, Edit. Academiei, Paris, Les Belles Lettres, 1977, 264 p.

Cunoscut specialist în domeniul culturii romane din epoca imperială, prof. Eugen Cizek a publicat recent o carte cu caracter monografic despre scriitorul C. Suetoniu Trauquillus, carte apărută la Editura Academiei în colaborare cu prestigioasa editură pariziană Les Belles Lettres. Obiectul propriu-zis al analizei, cum arată și titlul, îl constituie *Viețile celor doisprezece Cezari*, principala operă care ne-a parvenit de la scriitorul roman. Mai întâi prof. Cizek zugrăvește mediul cultural în care s-a format și s-a dezvoltat Suetoniu (al doilea clasicism roman), cariera politică a scriitorului (el face parte în calitate de *ab epistulis* din *consilium principis* în timpul domniei lui Hadrian), tradiția genului biografic la greci și la romani. O contribuție importantă ni se pare a fi reconstituirea cercului literar din care făcea parte Suetoniu, cerc căruia îi aparțineau și Tacit și Pliniu cel tînăr. *Viețile celor doisprezece Cezari* sînt analizate sub toate aspectele: compoziție, izvoare, substratul filozofic, ideologia social-politică, caracterele împăraților. Din punct de vedere social-politic, conchide autorul, Suetoniu este un partizan al principatului fundamentat pe *concordia ordinum*, adică pe ordinul senatorial și cel evestru. Evoluția domniei lui Hadrian arată o îndepărtare de acest program politic, ceea ce îl face pe Suetoniu să formuleze în chip voalat unele avertismente la adresa împăratului. Toți împărații sînt judecați prin prisma acestui ideal politic. Suetoniu aparținînd prin origine clasei cavalerilor elogiază toți principii care s-au sprijinit pe această clasă (de exemplu, astfel se explică aprecierea pozitivă a unor acte ale lui Nero). Fiecare viață este analizată de autor plină la cele mai mici detalii, iar rezultatele analizei sînt înscrise în chip sintetic în tabele sinoptice, după metode structuraliste. În final (p. 151), împărații sînt împărțiți în patru categorii în funcție de virtuți și vicii: I împărații excelenți — Augustus, Otho, Titus; II împărații buni — Cezar, Vespasian; III împărații răi — Tiberiu, Galba, Domițian; IV împărații detestabili: Caligula, Nero, Vitellius. Claudius, singurul împărat care lipsește din acest tablou, ar

trebui așezat între categoria II și III. Un singur lucru ni se pare ciudat în această clasificare: așezarea lui Otho în prima categorie. Or, Suetoniu subliniază că la începutul domniei Otho s-a arătat un *imitator Neronis*, ceea ce nu permite situarea succesorului lui Galba în rîndul împăraților excelenți (cf. Suetoniu, *Otho*, 7, 1). Că în altitudine sa există o modificare provocată de conflictul cu Vitellius, modificare care îl situează la antipodul sistemului de guvernare neronian, asta este altceva. În rest clasificarea împăraților ni se pare judicioasă.

O altă chestiune asupra căreia autorul formulează o interpretare interesantă este dizgrația în care a căzut Suetoniu spre sfîrșitul vieții. Coroborînd toate datele cunoscute din izvoarele antice, prof. Cizek arată că, probabil, Hadrian s-a temut de influența politică a alianței dintre Septicius, conducătorul fracțiunii politice căreia îi aparținea și Suetoniu, și Sabina, soția împăratului. Septicius, sprijinit de Suetoniu, a încercat să determine un nou curs al politicii imperiale, curs în favoarea căruia el o câștigase pe împărăteasă. Informații asupra acestor chestiuni Hadrian renunță la colaborarea lui Septicius și Suetoniu și a altor partizani ai lor.

În concluziile cărții autorul arată și destinul operei istoricului roman de-a lungul secolelor.

Înregistrînd toate interpretările formulate de exegeții moderni (cf. bibliografia de la p. 247—252) cartea *Structures et idéologie dans „Les Vies des Douze Césars” de Suétone* se impune ca o lucrare originală care, cu siguranță se va număra printre cărțile de referință asupra lui Suetoniu. Dar pe lângă toate meritele în sine cartea mai dovedește un lucru asupra căruia se cuvine să meditam: necesitatea elaborării unor studii științifice românești asupra unor subiecte de interes general în limbi de circulație pentru înscrierea în circuitul cultural universal. Cercetările făcute de prof. Eugen Cizek în bibliotecile din Franța cum și contactele cu personalități științifice ca M. Rimbaud, Pierre Grimal, Alain Michel etc. au avut ca rezultat publicarea a două cărți importante: *L'époque de Néron et ses controverses idéologiques* apărută la editura Brill din Leyden și cartea despre Suetonius. Ele dovedesc utilitatea contactelor în domeniul culturii.

Gheorghe Ccaușescu

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbă străină se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
A. D. XENOPOL — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE — MUSIQUE — CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- *. Inscripțiile Daciei Romane, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
MITREA BUCUR ș. a. (sub redacția), Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- *. Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. XI, 1593–1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. III (1526–1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- *. Mihai Viteazul. Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
*. Nouvelles études d'histoire, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
NICOLAESCU PLOPȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
PIPPIDI D. M., Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p. XXXIV pl., 38 lei.
POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821–1848, 1975, 527 p., 43 lei.
ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Romaniae Historica A. Moldova (1384–1440), vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
ION POPĂSCU-PUȚURI, acad. Andrei Ojetea (sub redacția) Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907, 573 p., 38 lei.
- *. Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
*. Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
ȘTEFAN PASCU ș. a. Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române, vol. I (1222–1456), 1977, 527 p., 39 lei.
PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII–XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.

RM ISSN CO-3870

